

Kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet tietoverkkojen aikakaudella

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto, informaatiotutkimuksen laitos

Myynti

Tampereen yliopiston
julkaisujen myynti
PL 617
33101 Tampere

Puh. (03) 215 6055
Fax (03) 215 7150
taju@uta.fi
<http://granum.uta.fi>

Kannen suunnittelu
Juha Siro

Acta Universitatis Tamperensis 745
ISBN 951-44-4813-8
ISSN 1455-1616

Acta Electronica Universitatis Tamperensis 31
ISBN 951-44-4814-6
ISSN 1456-954X

Tampereen Yliopistopaino Oy Juvenes Print
Tampere 2000

TIMO KURONEN

Kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet tietoverkkojen aikakaudella

English summary

Tampereen yliopisto
Tampere 2000

TIMO KURONEN

Kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet tietoverkkojen aikakaudella

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Tampereen yliopiston
yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Tampereen yliopiston
Attilan kiinteistön luentosalissa B 661, Yliopistonkatu 38,
perjantaina 26. päivänä toukokuuta 2000 klo 12.

English summary

Tampereen yliopisto
Tampere 2000

Esipuhe

Yritän todistaa tässä työssä sekä itselleni että toisille, miksi aktiivinen kansalaiskeskusteluun osallistuminen on välttämätöntä. Väitöskirjan muotoon saatettu ajattelutyö on minulle eräänlainen kirjallinen *alter ego*, jonka kanssa olen käynyt ja joudun myöhemminkin käymään tiukkaa keskustelua. En ole ollenkaan varma, pystynkö lopulta uskomaan hyvää tarkoittavan keskustelukumppanini oppineisiin väitteisiin ja todisteluihin.

Pitkä kirjoitustyö on monessa mielessä kuin matka. Sille ei tulisi ehkä lainkaan lähteneeksi, jos olisi etukäteen tietoinen vastaan tulevien vaivojen ja rasitusten määrästä ja laadusta. Voimat kuitenkin lisääntyvät rasitusten myötä. Monet vastentahtoisesti kuntourheilun aloittaneet ovat yllätyksekseen havainneet saman ilmiön.

Reijo Savolainen on toiminut väitöskirjatyöni ohjaajana. Kiitän häntä vuosia jatkuneesta poikkeuksellisen lämpimästä ja toverillisella tavalla kannustavasta suhtautumisesta kirjoitustyötäni kohtaan. Ilman hänen tukeaan työ olisi erittäin todennäköisesti jäänyt kesken.

Vesa Suominen ja Tapio Varis lukivat esitarkastukseen jättämäni käsikirjoituksen. Kummankin lausunnossa oli useita arvokkaita huomautuksia, jotka olen osittain ottanut huomioon työn viimeistelyssä. Osa huomautuksista oli pikemminkin kehoituksia jatkaa työn aihepiirin kannalta tärkeään aineistoon perehtymistä.

Päivi Pekkarinen kertoi puoli vuosikymmentä sitten Ranganathanin kirjastotieteen viidestä peruslaista. Yhteinen artikkelimme Ranganathanin oppilaan ja työtoverin toimittamassa lehdessä on käsillä olevan työn kirjastofilosofinen kulmakivi. Helena Silvennoinen-Kuikka auttoi hyvin tärkeällä tavalla kansalaiskeskustelun keskeisimmän ongelmakohdan havaitsemisessa ja jäsentämisessä.

Englanninkielisen tiivistelmän on kääntänyt Elisabeth Heap-Talvela.

Kaikille edellä mainituille suuret kiitokset. Monet muutkin ihmiset ovat auttaneet työni etenemisessä. Kiitokset myös heille.

Espoossa huhtikuussa 2000

Timo Kuronen

Sisältö

Esipuhe	5
1 Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimusasetelma	11
1.1 Ongelmanasettelu	12
1.2 Työn viitekehys	18
1.3 Tutkimusaineisto ja -menetelmä	21
1.4 Työn rakenne	25
2 Työttömyys vai uusi työn yhteiskunta	29
2.1 Automaatio ja työttömyys	30
2.2 Uusi työn yhteiskunta	39
2.2.1 Työn luonne ja asema	41
2.2.2 Työn jaottelu <i>tietoyhteiskunnassa</i>	43
2.3 Työttömyystutkimus Suomessa	47
2.3.1 Työn paikat ja jakaminen	47
2.3.2 Työttömien selviytyminen	51
2.3.3 Työttömyyden tutkimuksen ongelmallisuus	53
3 Kansalaiskeskustelun moraaliset perusteet	57
3.1 Kantin ja Hegelin moraalifilosofia	58
3.2 Nykyajan etiikan luonnehdinta	62
3.2.1 Heikko ontologia	62
3.2.2 Deontologinen liberalismi	63
3.3 Habermasin diskurssietiikka	66
3.3.1 Totuus ja oikeellisuus	67
3.3.2 Diskursiivinen oikeuttaminen	69
3.3.3 Moraali versus etiikka	71
3.4 Postmoderni etiikka	75
3.5 Moraalista toimintaan	77
3.5.1 Kamppailu tunnustuksesta	78
3.5.2 Tasa-arvo, oikeudenmukaisuus ja kohtuus	79
3.5.3 Moraalin ja toiminnan yhteys	81

4	Tiedonvapaus, lait ja standardit	87
4.1	Tieto omaisuutena ja yhteisenä hyvänä	88
4.1.1	Omistamisen oikeuttaminen	88
4.1.2	Informaation erityisluonne	90
4.1.3	Henkisen omaisuuden suoja	93
4.1.4	Julkisten tietojen maksullisuus	95
4.1.5	Tiedon julkisuus	99
4.2	Tietoverkko julkaisufoorumina	102
4.2.1	Sananvapaus laillisena oikeutena	102
4.2.2	Sananvapaus positiivisena vapautena	104
4.2.3	Kotisivu Internetissä	105
4.2.4	Verkkojulkaiseminen	108
4.3	Tietoverkko keskustelufoorumina	110
4.3.1	Perinteiset keskustelun muodot	111
4.3.2	Keskustelu tietoverkoissa	112
4.3.3	Teledemokratia	113
4.3.4	Vahva tunnistaminen ja anonymiteetti	115
5	Virtuaalikirjasto ja kansalaiskeskustelu	119
5.1	Kirjastotieteen viisi peruslakia	120
5.1.1	Lakien esittely	122
5.1.2	Täydentävät lait	125
5.2	Virtuaalikirjasto	130
5.2.1	Virtuaalikirjaston määritelmä	130
5.2.2	Erottuminen	132
5.2.3	Virtuaalikirjasto rakenteena ja systeeminä	135
5.2.4	Virtuaalisuus totena ja lumeena	137
5.3	Kansalaiskeskustelu ja kirjaston tehtävät	138
5.3.1	Vähälevikkinen aineisto	139
5.3.2	Kirjasto ja keskustelun tilat	140
5.3.3	Sähköinen kansalaisjulkaiseminen	141
5.3.4	Virtuaalikirjasto keskustelufoorumina	142
6	Keskustelusta päätöksentekoon	147
6.1	Demokratian laajentaminen	148
6.1.1	Demokratian ongelmat	150
6.1.2	Kansalaisyhteiskunnan teoria	151
6.1.3	Tietovarannot ja demokratia	155
6.2	Yhteisöllisyyden teoriat	159
6.2.1	Republikanismi	160
6.2.2	Kommunitarismi	163
6.3	Kansalaiskeskustelu demokratian toteuttajana	167
6.3.1	Episteemisyyden ylivalta	168

6.3.2	Välittämisen etiikka	174
7	Kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet	179
7.1	Työttömyys keskustelun kohteena	180
7.2	Tiedonvapaus ja keskustelun foorumit	182
7.3	Moraaliset perusteet ja demokratia	185
7.4	Yhteenvedo ja johtopäätökset	189
	English Summary	193
	Lähdeluettelo	201

Luku 1

Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimusasetelma

Tietoverkkojen nopea tekninen kehitys ja käytön yleistymisen herättävät suuria odotuksia. Etenkin verkoissa käytävän kaupan odotetaan lisääntyvän valtavasti pienten alkuhankaluuksien jälkeen. Tästä ovat selvimpänä osoituksena verkkokaupan piirissä toimivien yritysten pilviä hipovat osakekurssit. Osakkeista maksettavat hinnat eivät ole missään järjellisessä suhteessa kyseisten yritysten tekemän tuloksen kanssa. Hintojen huima kasvu perustuu yksinomaan niihin odotuksiin, joita sijoittajilla on verkkokaupan tulevaisuuden suhteen.

Toinen tietoverkkojen tulevaan käyttöön liittyvä, suuria odotuksia herättävä alue on teledemokratia. Innokkaimmat teledemokratian kannattajat olisivat vaikka heti valmiita ottamaan käyttöön tietoverkon avulla toteutettavat kansanäänestykset. He uskovat demokratian laajenevan ja syvenevän, jos kansalaiset kaukosäätimein ja yksinkertaisen käyttöliittymän avulla pääsevät valitsemaan mielestään parhaan vaihtoehdon kulloinkin heille tarjottujen joukosta.

Kaupankäynti tietoverkoissa tuleeikin mitä ilmeisimmin yleistymään ja vakiintumaan. Esimerkiksi kirjojen ja CD-levyjen kaupasta on jo ehtinyt kertyä runsaasti myönteisiä kokemuksia. Verkkokauppa soveltuu yleisemminkin ostajalle tuttujen merkkitarvikkeiden hankkimiseen. Myös päivittäistavaroiden kauppa saattaa osittain siirtyä verkkoihin, jos vain tavaroiden toimitukset koteihin pystytään organisoimaan.

Teledemokratia on sitävastoin paljon ongelmallisempi asia. Demokratian ydin ei suinkaan ole äänestystapahtumassa vaan julkisessa keskustelussa ja hyvin perusteltujen mielipiteiden muodostuksessa. Keskustelujen tasoon ei pelkillä teknisillä ratkaisulla voida kovinkaan paljon vaikuttaa. Paneutuminen yhteisten asioiden pohtimiseen on enemmän kiinni asenteista ja vastuullisuudesta kuin teknisistä mahdollisuuksista.

Tämän työn aiheena on tietoverkoissa käytävä kansalaiskeskustelu ja etenkin tämän keskustelun edellytykset ja mahdollisuudet. Kuten otsikon muotoilusta on

pääteltävissä, suhtautumistapa valittuun ongelmaan on hyvin varauksellinen. Ei ole mitenkään itsestään selvää, että kansalaiskeskustelu ryöpsähtää käyntiin heti kun tietoverkon työasemat asennetaan käyttökuntoon. Keskustelun käynnistyminen ja jatkuminen riippuvat monista seikoista ja sitä on tässä työssä tarkoitus selvittää.

Tietoverkoissa käytävän keskustelun aiheet, muodot, tavoitteet ja tulokset tulevat vaihtelemaan suuresti. On hyvin todennäköistä, että vilkkaimmat keskustelut käydään suurimpien viestintävälineiden esillä pitämistä, kansalaisia kulloinkin eniten kiinnostavista aiheista. Myös kaupallisen viihteen ajankohtaiset ilmiöt tulevat verkkokeskusteluissa herättämään huomiota. Tämä kaikki on luonnollista ja ymmärrettävää, eikä sitä ole syytä millään tavoin väheksyä.

Tietoverkkojen tarjoamat mahdollisuudet luovat kuitenkin edellytyksiä myös kaikkein vakavimpien yhteiskunnallisten epäkohtien käsittelylle. Niitä koskevat yhteiskuntakriittiset näkemykset eivät välttämättä pääse asianmukaisella tavalla esille kaupallistuvan ja viihteellistyvän julkisen viestinnän välityksellä. Päättävän vuosisadan historia tuntee lukuisia yhteiskunnallisia katastrofeja, joita koskeva tiedotus on ollut tavallisen kansalaisen kannalta katsottuna hyvinkin vääristynyttä.

Tietoverkkojen käyttö kansalaiskeskustelun foorumien toteuttamisessa perustuu kahteen erityispiirteeseen. Verkot antavat kokonaan uusia mahdollisuuksia sekä tietojen *saantiin* että *levittämiseen* ja vieläpä tavalla, johon mikään aikaisempi viestintäväline ei pysty. Näiden mahdollisuuksien täsmällisempi tunnistaminen on tärkeä ja kiireellinen tehtävä sekä teoreettisen tutkimuksen että aktiivisen kansalaistoiminnan kannalta. Uusien mahdollisuuksien hyödyntäminen on samalla osa demokratian jatkuvaa kehitysprosessia.

Tietoverkkojen uudet mahdollisuudet saattavat joiltakin osin muuttaa julkisen viestinnän ja yhteiskunnallisen keskustelun vakiintunutta maailmaa. Vakavimmastakin epäkohdasta pystytään ehkä kertomaan jo siinä vaiheessa, kun ongelma on vasta kehittymässä. Epäkohdasta pystytään ehkä käymään laajaa ja kriittistä keskustelua vielä siinäkin tapauksessa, jos viranomaisten ja kaupallisen viestinnän yhteen kietoutunut koneisto alkaa tiedotustoiminnassaan suuntautua kansalaisten etujen vastaisesti.

Mahdollisuuksien olemassaolo ja niiden realisoituminen ovat kuitenkin kaksi täysin eri asiaa. Tietoverkkojen tarjoamat uudet mahdollisuudet eivät realisoidu ilman kansalaisten aktiivisia toimenpiteitä. Mahdollisuus tietojen saantiin vakiintuu tiedonvapaudeksi ja laajentuneeksi julkisuudeksi vain jos sitä todella käytetään. Vastaavasti mahdollisuus tietojen levittämiseen muuttuu todelliseksi sananvapaudeksi vain jos sitä aktiivisesti hyödynnetään.

1.1 Ongelmanasettelu

Käsillä olevan tutkimuksen aihepiiri, kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet tietoverkkojen aikakaudella, on monelle taholle suuntautuva ja useita

tasoja käsittävä ongelmakimppu. Se ei ole yksiselitteinen ja tarkkarajainen samaan tapaan kuin monet matematiikan ja luonnontieteiden ongelmat. Ongelman tarkempaa määrittelyä silmällä pitäen on tarpeen aluksi analysoida työn otsikon sisältämiä käsitteitä ja ideoita.

Otsikon tarkoittamaa ongelmakimppua on mahdollista lähestyä ja jäsentää kolmen asteittain tarkentuvan aspektin avulla (tutkimusongelmien määrittely on tämän alaluvun lopussa sivulla 17). Ensimmäinen aspekti koskee *kansalaiskeskustelua* sinänsä: mitä kansalaiskeskustelulla tarkoitetaan ja mikä voisi olla niin keskeinen asia sen kohteena, että kansalaiskeskustelun edellytyksiä on ylipäättään tarpeen tutkia. Toinen aspekti koskee kansalaiskeskustelun yleisiä *edellytyksiä* erillään tietoverkkojen käytöstä. Edellytysten lisänä ja jatkona tulevat mahdollisuudet, jotka eivät ole irrallaan edellytyksistä. Kolmantena aspektina on kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet *tietoverkko*-spesifillä tavalla tarkasteltuna.

(1) Määritelmän omaisesti totean, että *kansalaiskeskustelulla* tarkoitan tässä työssä jostakin merkittävästä yhteiskunnallisesta ongelmasta käytävää laajamittaista, julkista keskustelua, jonka tavoitteena on ongelman ratkaiseminen tai vähintäänkin sen lievittäminen. Osuvan mielikuvan tarkoittamani keskustelun potentiaalisesta luonteesta saa, jos ajattelee keskustelun kohteeksi vaikeimman kuviteltavissa olevan yhteiskunnallisen ongelman. Tarkasteltavana ei siten ole mikä tahansa satunnainen kahvipöytäkeskustelu, jota käydään esimerkiksi ajankohtaisista urheilutapahtumista tai muista, lähinnä 'sirkushuvien' kategoriaan kuuluvista ilmiöistä.

Olen siis rajannut kansalaiskeskustelujen mahdolliset kohteet niin, että keskityn lähtökohtaisesti pelkästään vakavimpiin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Työni kysymyksenasettelu on historiallisesti relevantin havainnollistuksen avulla tiivistettävissä retoriseen kysymykseen, olisiko Holocaust ollut vältettävissä, jos juutalaisilla olisi ollut käytettävissään Internetin kaltainen, maailmanlaajuinen, julkinen viestintäverkko 1930-luvulla. Kysymys jää tietenkin vaille vastausta. Kysymyksenasettelu on kuitenkin oleellinen ja havainnollistaa valitun lähestymistavan luonnetta.

Ajankohtaisena ja konkreettisena esimerkki-ongelmana käytän Suomen työelämään 1990-luvulla levinnyttä joukkotyöttömyyttä. Ongelman olemassaolo on kiistaton ja sen vakavuudesta ei kenelläkään liene epäilyksiä. Ongelma on perimmäiseltä luonteeltaan yhteiskunnallinen; se koskee työn ja varallisuuden jakamista. Yksittäinen kansalainen voi onnistua ratkaisemaan työttömyysongelman omalta osaltaan pelkkien henkilökohtaisten ponnistusten avulla. Työttömyyden poistaminen tai oleellinen vähentäminen vaativat yhteiskunnallisia ratkaisuja.

Joukkotyöttömyyden käyttäminen esimerkki-ongelmana ei tarkoita kuitenkaan sitä, että yrittäisin esittää ratkaisuja itse perusongelmaan. Käsittelyn tarkoituksena ei ole työttömyyden tutkiminen sinänsä. Käytän joukkotyöttömyyttä hyvänä ja tyyppillisenä esimerkkinä ongelmista, jotka ovat ylisuuria. Sellaiset ongelmat — Holocaustin tavoin — vyöryvät ylitsemme tavalla, johon voimme enimmäkseen

vain alistua ja sopeutua. Mitään selvää ongelman hahmottamisen tai ratkaisemisen tapaa ei välttämättä pystytä näkemään niin kauan kun ongelma on ajankohtainen.

Kansalaiskeskustelun olennaisena tunnusmerkkinä on julkisuus. Keskustelu on julkista, jos kuka tahansa pystyy sitä *seuraamaan* ja halutessaan myös siihen *osallistumaan*. Tämä viimeksi mainittu liittyy jo tiettyjen edellytysten ja mahdollisuuksien olemassaoloon. Keskustelun julkisuus sisältää joka tapauksessa yhtä lailla tärkeinä osina nämä molemmat näkökulmat. Tällä tavoin määritelty julkisuus rajaa mahdollisten keskustelufoorumien ulkopuolelle kaikki tärkeimmät perinteiset viestintävälineet. Esimerkiksi television keskusteluohjelmia kuka tahansa pystyy periaatteessa seuraamaan, mutta keskusteluun voivat osallistua vain hyvin harvat.

Kansalaiskeskustelun keskeisiin määreisiin kuuluu vielä tavoitteellisuus. Keskustelu ei siis ole keskustelua pelkästään sivistyksellisten tai viihteellisten tarkoitusten saavuttamiseksi. Tarkoittamani kansalaiskeskustelu pyrkii joihinkin tavoitteisiin olkoonkin, että niitä ei aina välttämättä pystytä eksplikoimaan eikä läheskään aina pidetä jatkuvasti esillä. Joukkotyöttömyyden osalta sekä tavoitteiden eksplikoinnissa että esillä pitämisessä ei sinällään ole suuria ongelmia tai riskejä. Holocaustin historian loppuvaiheessa rodullisesti puhtaan saksalaisen osallistuminen juutalaisille myötämieliseen keskusteluun olisi ollut selvä henkilökohtainen riski.

(2) Kansalaiskeskustelun yleiset *edellytykset* on mahdollista karkealla tasolla, pelkän arkiajattelun pohjalta jakaa asenteellisiin, tiedollisiin ja oikeudellisiin. Niitä voisi kansanomaisesti luonnehtia toteamalla, että keskusteluun on uskallettava osallistua, siinä on pystyttävä sanomaan jotain kuulemisen arvoista, ja virkavalta ei saa estää tätä sanomista olipa se vallanpitäjän kannalta kuinka epämiellyttävää tahansa.

Kansalaiskeskustelun asenteelliset ja tiedolliset edellytykset limittyvät keskustelutilanteessa. Sanomisen tarve ja itse sanottava ovat käytännössä erottamattomia. Halu mielipiteen ilmaisemiseen tai vastaanvääntämiseen ei pääse keskustelussa purkautumaan, jos sitä ei pysty konkretisoimaan kielelliseksi ilmaisuksi. Tiedollinen ja kielellinen valmius ovat sen vuoksi tärkeitä. Niiden ohella tarvitaan kuitenkin sanomisen tai vastaananomisen halua ja lisäksi vielä paljon muuta. Julkiseen keskusteluun ryhtymisen tiellä on lukematon määrä vaikeasti jäsentyviä esteitä. Nämä sisäiset, henkiset esteet voivat olla luonteeltaan elämäkatsomuksellisia, psykologisia, sosiaalisia tai poliittisia.

Tiedolliset ja oikeudelliset edellytykset limittyvät sekä tietojen saannissa että mielipiteen ilmaisemisessa. Alustavan, osittain tunteenvaraisen mielipiteen muotoileminen julkiseksi kannanotoksi saattaa edellyttää pääsyä luotettavan ja yksityiskohtaisen tiedon lähteille. Mielipiteen ilmaisemisessa tulee lisäksi vastaan kysymys ilmaisuvapaudesta. Kriittinenkään kannanotto ei saisi jäädä julkaisematta sensuurihenkisesti pelkästään siksi, että julkaisufoorumin haltijan tai rahoittajan näkemykset ovat kannanoton vastaisia.

Kansalaiskeskustelun *mahdollisuudet* ovat paljolti käytännöllisiä ja tärkein niistä koskee keskustelufoorumia. Keskustelun käyminen ei ole mahdollista, ellei siihen ole tilaisuutta; keskustelua ei yksinkertaisesti synny ilman muita keskustelijoita. Mahdollisuudet viittaavat myös prosessin seuraavaan vaiheeseen eli siirtymiseen keskustelusta päätöksentekoon. Vain ne mahdollisuudet, jotka rakentuvat edellytysten varaan ovat tässä yhteydessä tutkimisen arvoisia.

Kansalaiskeskustelun julkisuus edellyttää vapaata seuraamisen ja osallistumisen mahdollisuutta. Tämä asettaa suuret vaatimukset sekä foorumin toimintatavoille että sen teknisille ja käytännöllisille edellytyksille. Perinteiset viestintävälineet tarjoavat toki aika-ajoin mahdollisuuksia vakavaankin yhteiskunnalliseen keskusteluun. Niiden käytännölliset mahdollisuudet laajan sananvapauden harjoittamiseen ovat kuitenkin hyvin rajalliset. Lehtien palstatila ja sähköisten viestintävälineiden käytettävissä oleva aika eivät yksinkertaisesti siihen riitä. Lisäksi lehdet, radio ja TV ovat usein enemmän kiinnostuneita markkina- asemansa säilyttämisestä ja laajentamisesta kuin totuudenmukaisesta tiedonvälityksestä, kansalaiskeskustelun edistämisestä puhumattakaan.

Kysymys kansalaiskeskustelun foorumista ratkeaa — jos on lainkaan ratketaukseen — vasta tietoverkkojen myötä. Vasta tietoverkkojen hyväksikäyttö tarjoaa edellytykset vapaan ja julkisen kansalaiskeskustelun käymiselle. Tietoverkot eivät kuitenkaan vielä sellaisenaan ole mikään keskustelufoorumi. Tietoverkot on otettava kansalaiskeskustelun käymisen tarkoituksessa käyttöön ja foorumit on rakennettava keskustelujä silmällä pitäen.

Hiukan pidemmälle ajateltuna kansalaiskeskustelun mahdollisuudet kietoutuvat yhteen yhteiskunnallisen päätöksenteon kanssa. Laaja julkinen kansalaiskeskustelu pystyy onnistuessaan vaikuttamaan sekä poliitikkojen että poliitikkojen valintaan. Keskustelu toisin sanoen vetää mukaansa kunnallisiin ja valtiollisiin luottamustehtäviin pyrkiviä henkilöitä ja pakottaa heidät ottamaan kantaa asioihin tavalla, joka myöhemmässä vaiheessa vaikuttaa kyseisten elimien päätöksentekoon. Tämä on tietenkin hyvin idealisoitu kuva. Todellisuudessa keskustelun mahdollisuudet ovat yleensä hyvin rajalliset.

(3) Kansalaiskeskustelun käyminen tietoverkkoja hyödyntämällä edellyttää luonnollisesti niiden käyttömahdollisuutta. Raja tietoverkkojen käyttöön ja käytettävyyteen liittyvät käytännölliset ja tietotekniset, joiltakin osin jopa empiirisesti tutkittavissa olevat, sinällään tärkeät ja mielenkiintoiset ongelmat työni ulkopuolelle.¹ Oletus verkkojen kohtuullisen laajasta käyttömahdollisuudesta sisältyy oikeastaan implisiittisesti jo otsikon muotoiluun. Ainoan oleellisen poikkeuksen tästä rajauksesta muodostaa kysymys keskustelufoorumista, jota tarkastelen lähemmin virtuaalikirjastoa käsittelevässä viidennessä luvussa.

Työn otsikko — aivan tarkoituksellisesti — ei pääty sanaan ‘tietoverkoissa’, vaan tietoyhteiskuntaan viittaava lisämääre on muotoiltu väljemmin puhumalla

---

¹*Harvard Information Infrastructure Project* on julkaissut useita kokoomateoksia, joissa tarkastellaan tässä tarkoittamiani Internetin käytön ongelmia. Tähän mennessä ovat ilmestyneet (Kahin & Abbate 1995; Kahin & Wilson 1997; Kahin & Nesson 1997; Kahin & Keller 1997).

tietoverkkojen aikakaudesta. Kansalaiskeskustelun käyminen ‘tietoverkoissa’ kyt-kisi lukijan ajatukset liiaksi verkkojen nykyisiin ominaisuuksiin ja hyödyntämis-tapaan. Tietoverkkojen aikakausi on todellisuudessa vasta alkamassa ja tulevia käyttömahdollisuuksia pystytään korkeintaan arvailemaan. Sen vuoksi väljän li-sämääreen käyttö on perusteltua.

Tietoverkkojen nuoruus ja käyttökokemusten vähäisyys estävät kovin pitkälle menevien johtopäätösten tekemisen verkkojen käyttökelpoisuudesta kansalaiskes-kustelussa. Totesin jo aivan alussa, että tietoverkkojen käyttö voi edistää tietojen saantia ja levittämistä tavalla, johon mikään perinteinen viestintäväline ei pys-ty. Näillä mahdollisuuksilla tulee olemaan suuri merkitys esimerkiksi julkaisutoi-minnan uusien muotojen kehittämisen kannalta. Vielä tärkeämpi merkitys niillä on vakavista yhteiskunnallisista ongelmista käytävän kansalaiskeskustelun edel-lytysten turvaajina.

Tietojen saatavuuden paraneminen keskustelujen perusedellytyksenä on seik-ka, jonka käytännöllistä ja periaatteellista merkitystä on vaikea yliarvoida. Varsin-kin julkisella rahoituksella toimivat laitokset siirtävät systemaattisesti tietovar-an-tojaan tietoverkkoihin. Perustelut liittyvät useimmiten laitosten oman toiminnan ja erityisesti tietopalvelun tehostamiseen. Tietoverkkoihin siirrettyinä tietovar-an-not ovat kuitenkin samalla asiakirjajulkisuuden laajenemisen myötä kenen tahan-sa kansalaisen — itse asiassa kenen tahansa EU-kansalaisen — tavoitettavissa ja käytettävissä.

Tietojen levittäminen mielipiteen ja ilmaisuvapauden ilmenemismuotona saa tietoverkkojen aikakaudella kokonaan uuden ulottuvuuden. Lainsäädäntö niin Suomessa kuin muuallakin länsimaissa turvaa sananvapauden periaatteellisenä oikeutena. Nykyisessä muodossaan laki turvaa kuitenkin vain vapauden ennak-kosensuurista. Laki ei turvaa tosiasiallista ja käytännöllistä sananvapautta. Tähän tietoverkot ovat tuomassa merkittävän muutoksen. Laajaan käyttöön vakiinnut-tuaan tietoverkot mahdollistavat sananvapauden vähittäisen muuttumisen periaat-teellisesta oikeudesta tosiasialliseksi mahdollisuudeksi.

Tietoverkkojen käyttöön vakiintuminen ei kuitenkaan ole muusta yhteiskun-nallisesta kehityksestä erillään oleva ilmiö. On sen vuoksi täysin mahdollista, että tietoverkot tulevat voimallisimmin käyttöön viihteen, muun kaupallisen toimin-nan ja osittain jopa kansalaisten tarkkailun ja valvonnan välineinä. Myönteiset mahdollisuudet kansalaiskeskustelun edellytysten turvaamisessa saattavat siis jää-dä toteutumatta. Ongelma palautuu osaltaan tietoyhteiskunnan ‘oikeaan’ määrit-telyyn ja toteuttamisen tapaan.

Tietojen saannin ja levittämisen näkökulmat muodostavat tietoverkoissa käy-tävän kansalaiskeskustelun informaatiotutkimukselliset kiinnostuskohdat. Ne eivät kuitenkaan tyhjennä keskustelun käsitteellistä rikkautta eivätkä jäsennä sitä tut-kimuksen kannalta riittävästi. Tarvitaan selvästi uusia käsitteitä, jotta keskus-te-lun tärkeimmät aspektit tulisivat haltuunotetuiksi. Kansalaiskeskustelun tärkein erityispiirre, joka erottaa sen monologista tai dialogista, on aihepiireittäin ja tee-

moittain järjestävä monenvälinen tietojenvaihto (neologismina pluralogi). Mikään tietoverkkojen vakiintunut teknologia ei toistaiseksi tue pluralogia.

Täysimittaisen kansalaiskeskustelun mahdollisuus tietoverkoissa suhteuttaa uudella tavalla kysymykset kansalaiskeskustelun olemassaolosta, aiheista, edellytyksistä ja mahdollisuuksista. Monille tavallisille ihmisille kynnys televisioon, laajalevikkiseen sanomalehteen tai tieteelliseen lehteen pääsystä on kohtuuttoman korkea. Sananvapauden harjoittamisen tosiasiallinen mahdollisuus alentaa julkisuuteen tulon kynnystä ja parhaimmillaan häivyttää sen kokonaan. Kysymys julkisesta mielipiteen ilmaisemisesta ei tulevaisuudessa ole enää julkaisufoorumin portinvartijan kohtaamista koskeva rohkeuden ja viitseliäisyyden kysymys. Kyseessä on ongelma, joka liittyy pikemminkin ihmisen ja keskusteltavana olevan asian väliseen suhteeseen.

Tämän johdattelevan käsitteanalyysin pohjalta määrittelen käsillä olevan työn tutkimusongelmat. Kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet tietoverkkojen aikakaudella jakaantuu seuraaviin osaongelmiin:

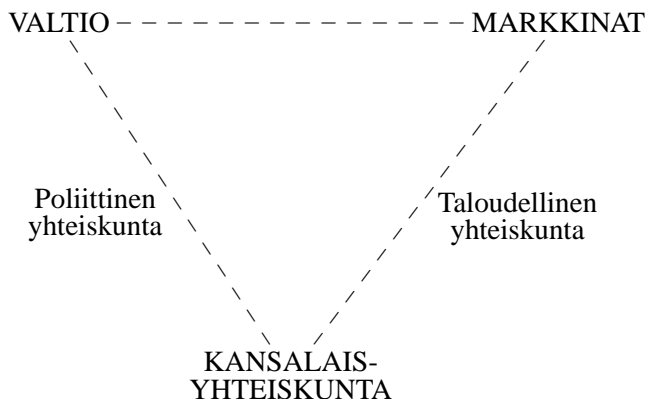
1. Mitkä ovat kansalaiskeskustelun ja siihen *ryhtymisen* moraaliset (asenteelliset), tiedolliset ja oikeudelliset edellytykset? Tarkastelen ongelmaa moraalifilosofian ja informaatiota koskevan lainsäädännön (oikeusinformatiikan) näkökulmista. Tavoitteena on muodostaa täsmällisempi käsitys siitä, millä edellytyksillä ihmiset ovat valmiita ryhtymään kansalaiskeskusteluun.
2. Mitkä ovat kansalaiskeskustelun käymisen käytännölliset mahdollisuudet? Kysymys kohdistuu erityisesti keskustelufoorumin muodostumiseen ja toimintatapoihin. Tarkastelen erityisesti virtuaalikirjastoa kansalaiskeskustelun foorumina ja taustatukena. Tavoitteena on muodostaa kuva kirjastolaitoksen mahdollisuuksista keskustelufoorumien toteuttamisessa ja kansalaiskeskustelun edistämisessä.
3. Miten pystytään siirtymään kansalaiskeskustelusta yhteiskunnalliseen päätöksentekoon, ja missä ovat demokratian vakavimmat ongelmat? Kysymys kohdistuu niihin välittäviin yhteisöllisen toiminnan muotoihin, joihin tukeutumalla yksittäisen kansalaisen aktiivisuus tiivistyy demokraattiseksi päätöksenteoksi. Tavoitteena on tämän päätöksenteon suurimpien ongelmien kohdentaminen ja määrittely sekä yhtenäisen mallin muodostaminen kansalaiskeskustelun asemasta ja mahdollisuuksista.

Kansalaiskeskustelun oletettuna kohteena on jokin vakava, joukkotyöttömyyden kaltainen, yhteiskunnallinen ongelma. Kansalaiskeskustelua oletetaan käytävän tietoverkkojen nykyisiä ja varsinkin myöhemmin kehittyviä, tavoitteellista keskustelua tukevia palveluja hyödyntämällä.

1.2 Työn viitekehys

Työn yleisenä viitekehyyksenä ja kansalaiskeskustelun ongelmien käsitteellisen kohdentamisen välineenä toimii kansalaisyhteiskunnan teoria sellaisena kuin Jean L. Cohen ja Andrew Arato ovat sen kirjassaan *Civil Society and Political Theory* (1994) määritelleet. Kansalaisyhteiskunnan teorian tärkein tehtävä on jäsentää yhteiskunnan kaikkien toimintojen muodostamaa kokonaisuutta kansalaisten kannalta katsottuna mielekkäällä tavalla. Teoria pyrkii rakentamaan mallin, jossa valtion ja markkinoiden välinen suhde toteutuu tasapainoisella tavalla.

Kansalaisyhteiskunnan asema valtion ja markkinoiden välissä voidaan esittää yksinkertaisena kaaviona kuvan 1.1. mukaisesti.

Kuva 1.1. Kansalaisyhteiskunnan malli.

Määritelmän omaisesti esitettynä kansalaisyhteiskunta on valtion ja markkinoiden väliin sijoittuva yhteiskunnallisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen alue, joka koostuu perheen ja muun lähimmän yhteisön toiminnasta, vapaaehtoisuuden perustuvasta yhdistystoiminnasta, sosiaalisista liikkeistä ja erilaisista julkisen keskustelun muodoista (Cohen & Arato 1994, ix). Vaikka määritelmässä mainitaan perheet, ne eivät muodosta keskeistä kansalaisyhteiskunnan osaa. Kansalaisyhteiskunta ja siinä käytävät keskustelut (kansalaiskeskustelut) vaikuttavat valtioon ja markkinoihin kahden erillään toimivan muodostelman, poliittisen yhteiskunnan ja taloudellisen yhteiskunnan, välityksellä.

Poliittinen yhteiskunta (political society) koostuu puolueiden toiminnasta ja sellaisesta julkisesta keskustelusta, jossa yhteiskunnallisia ongelmia nostetaan esille, arvioidaan, tehdään ratkaisuehdotuksia ja seurataan ratkaisuehdotusten etenemistä valtiollisen ja kunnallisen päätöksenteon tasolla. *Taloudellinen yhteiskunta* (economic society) koostuu pientuottajista, heidän järjestöistään, osuustoiminnallisista yhteisöistä, kuluttajien järjestöistä ja markkinoiden toimintaa koskevasta julkisesta keskustelusta. Palaan näihin käsitteisiin hiukan tarkemmin luvussa 6.

Tässä työssä tarkasteltavat kansalaiskeskustelut ovat kansalaisyhteiskunnassa käytäviä, vakavia yhteiskunnallisia ongelmia koskevia julkisia keskusteluja. Kansalaisyhteiskunnan teoria on näiden keskustelujen muotoutumisen kannalta tärkeä erityisesti siksi, että se ehkäisee liiallista sitoutumista valtiovaltaan ja siihen läheisesti sidoksissa olevaan puoluetoimintaan. Se ehkäisee samalla myös liiallista suuntautumista markkinoiden puoleen. Varsinkin suomalaiselle päivänpoliittiselle, yhteiskunnalliselle keskustelulle on luonteenomaista heittäytyminen äärimmäisyydestä toiseen. Viime vuosien ajan tämä heittäytyminen on tarkoittanut, että halutaan nopeasti päästä eroon valtion holhouksesta ja jättäytyä markkinoiden heiteltäväksi.

Cohen & Arato eivät ole yksin luoneet kansalaisyhteiskunnan teoriaa. Sen lähtökohdat löytyvät Hegelin ja skottilaisten valistuksen teoreetikkojen kirjoituksista. Eri tutkijat määrittelevät kansalaisyhteiskunnan roolin hiukan eri tavoin. Malli on lähellä Habermasin tapaa jakaa ihmisten toiminta järjestelmään ja elämismailmaan (Habermas 1989a). Järjestelmän sisällä rationalisoivina tekijöinä toimivat valta (valtio) ja raha (markkinat). Elämismailma koostuu ihmisten arkielämän toiminnoista — alue, jota järjestelmä pyrkii jatkuvasti kolonisoimaan (vrt. von Wright 1993). Teorian täsmällisen taustan ja aatehistorian selvittäminen ei ole tämän työn keskeisenä aiheena.

Cohenin & Araton teorian käyttämiselle on esitettävissä useita perusteita. Se on käsitteellisesti selkeä ja auttaa monien vaikeiden kansalaiskeskustelua koskevien ongelmien kohdentamisessa ja muotoilussa. Määriteltessään kansalaisyhteiskunnan valtion ja markkinoiden väliin sijoittuvana toiminnallisuuden muotona, se hakee uutta yhteiskunnallisen ja yhteisöllisen ryhmittymisen muotoa, jossa valtion ja markkinoiden ominaispiirteet yhtyvät kansalaistoiminnan kannalta myönteisellä tavalla. Tällä toiminnallisuuden muodolla on vähintäänkin metaforisen tason yhtymäkohta informaation kaksinaisuusluonteen kanssa. Kuten myöhemmin tulen osoittamaan, informaatiolla on samanaikaisesti sekä julkishyödykkeen että yksityishyödykkeen ominaisuudet (tästä tarkemmin alaluvussa 4.1.2 sivulta 90). Lisäksi kansalaisyhteiskunnan teoria on kansalaisvastuullisuutta korostaessaan perusluonteeltaan emansipatorinen ja siten sukua tässä työssä käsiteltävien kansalaiskeskustelun yleisten päämäärien kanssa.

Luvussa 6 käsittelen hiukan tarkemmin kansalaisyhteiskunnan teorian keskeisimpiä ongelmakohtia ja siihen liittyen eräiden tutkijoiden tästä teoriasta esittämiä näkemyksiä. Teoria olisi helppo mitätöidä ali- tai yliarvioimalla sen merkitystä ja tavoitteita. Yksinkertaisin aliarvioimisen tapa on todeta, että jokaisessa yhteiskunnassa on väistämättä kansalaisyhteiskunta eikä sen toimintaan liity mitään tutkimuksellisesti relevantteja ongelmia. Yliarviointi voisi merkitä täsmällisen ja tarkkarajaisen kansalaisyhteiskunnan määrittelemistä ja sellaisen olemassaolon edellyttämistä. Todellisuudessa kansalaisyhteiskunta limittyy kaaviossa mainittujen muodostelmien kanssa ja muuttuu lisäksi koko ajan. Jokainen kansalainen esiintyy omassa elämässään näiden muodostelmien suhteen useammassa eri roolissa eikä niiden erottaminen ole aina yksinkertaista.

Esimerkkinä rajojen määrittelyn vaikeudesta voidaan tarkastella taloudellisen toiminnan muotoja ja toimijoita eri rooleissaan. Yksittäisen kulutustapahtuman osalta kansalainen kuuluu kansalaisyhteiskunnan piiriin. Tuotteesta ja sen tuotannosta käytävään julkiseen keskusteluun osallistuminen on kansalaisyhteiskunnan ja taloudellisen yhteiskunnan välimaastossa. Kotitarvetuotanto, talkoot, erilaiset harmaan talouden muodot², julkishyödykkeiden tuottaminen, niiden jakelun kaupallinen tukeminen (esim. itse tehtyjä julkisohjelmia käsittelevien kirjojen myynti), tuotannollisiin osuuskuntiin osallistuminen ja perheyrietykset ovat yksittäisiä esimerkkejä kansalaisyhteiskunnan ja markkinoiden välisestä jatkumosta. Esimerkit on tässä valittu läheltä kansalaisyhteiskuntaa. Mihinkin ne tarkasti ottaen sijoittuvat, on harkinnanvarainen kysymys.

Toisessa yhteiskunnallisten ja tuotannollisten roolien ääri-laidassa ovat esimerkiksi sellaiset varakkaat, valtioon ylimpään virkamiesjohtoon kuuluvat henkilöt, jotka sijoittajina ja yksityisten yritysten johtokuntien ja hallintoneuvostojen jäseninä pystyvät merkittävästi vaikuttamaan markkinoiden toimintaan. Heillä on monta roolia ja rajanveto-ongelmat ovat vaikeita sekä teorian puolella että kyseisten henkilöiden yksilöllisissä ratkaisuissa.

Kansalaisyhteiskunta ei synny itsestään; sen synnyttäminen on pitkälinen ja vaivalloinen prosessi. Edes mielekäs julkinen keskustelu, joka pystyisi luomaan perustaa kansalaisyhteiskunnalle, ei käynnisty ikäänkuin taikasauvan heilahduksella. Tarvitaan ennakkoluulottomia ja rohkeita ihmisiä, jotka keskustelua käynnistävät. Sen vuoksi on perusteltua kysyä, mitä edellytyksiä näillä ennakkoluulottomilla ihmisillä tulisi olla. Mistään ihmeolentoista ei sentään voine olla kysymys. Ensi alkuun riittää hyvin, jos pystyy asettamaan kyseenalaiseksi kulloiseenkinkin yhteiskunnalliseen ongelmaan ja siitä käytävään keskusteluun liittyviä itsestäänselvyyksiä.

Työn yleistä viitekehystä täydentää toinen, erityisesti tavoitteellisen keskustelun analysointiin hyvin soveltuva teoria. Kyseessä on Jürgen Habermasin kehittämä diskurssietiikka. Sana *diskurssi* tarkoittaa kirjaimellisesti ymmärrettyinä keskustelua, mutta Habermasin terminä sillä on täsmällisemmin rajattu merkitys. Diskurssissa esitetään rehellisesti argumentoituja näkemyksiä ja parhaiten perusteltu näkemys hyväksytään yhteisesti keskustelun lopputulokseksi. Diskurssi on siis jotain muuta kuin tavanomainen päivänpoliittinen keskustelu.

Habermasin kunnianhimoisena filosofisena tavoitteena on ollut sovittaa yhteen valistuksen perinne Frankfurtin koulukunnan kriittisen yhteiskuntateorian kanssa. Lähestymistapa ei ole ollut erityisen muodikas ja Habermasin ajatuksia vastaan on esitetty kritiikkiä usealta suunnalta. Habermasin diskurssietiikka on kuitenkin monella tapaa puhutteleva ja sen perusajatukset on mahdollista ymmärtää ja hyväksyä aivan arkiajattelun perusteella.

---

²Harmaa talous on välttämätön osa kansalaisten selviytymisstrategiaa sosialismin oloissa, joissa markkinat eivät ole kehittyneet. Se on tärkeä myös Suomen tapaisissa maissa, joissa korkea verotus estää pienimuotoisen palvelutuotannon.

1.3 Tutkimusaineisto ja -menetelmä

Tutkimus perustuu pääasiallisesti moraalifilosofian ja poliittisen filosofian (osit-tain politiikan teorian) aloilla julkaistuun, työn ongelman kannalta relevanttiin kir-jallisuuteen. Tämän tieteellisen aineiston lisäksi hyödynnän omia kokemuksiani, joita olen saanut ammatillisen ja yhteiskunnallisen toiminnan alueilla kirjoittajana ja puhujana. Kokemusten osalta kyse ei ole ollut pelkästään virikkeiden saamisesta; kokemusten merkitys työn sisällölle ja valmistumiselle on moniulotteisempi. Perustelen niiden hyödyntämistä vielä hiukan tarkemmin.

Kirjallisuuden valinta on noudatellut hypertekstille luonteenomaista logiikkaa. Alkupiste osui jotakuinkin sattumanvaraisesti Baumanin (erityisesti Bauman 1993) ja Foucault'n³ teksteihin. Niiden lukemisesta auennut tulevaisuus suun-tautui kuitenkin vahvasti kontingentilla tavalla (käsitteestä tarkemmin ks. Kusch 1993, 142) hyve-etiikkaa korostavaan moraalifilosofiaan (erityisesti MacIntyre 1985) ja kansalaisyhteiskunnan teorian kautta lopulta kommunitarismiin (Ami-tai Etzionin 1990-luvun tuotanto). Lopputulos on kontingenti siksi, että Bauma-nin ja varsinkin Foucault'n tarkemmasta lukemisesta olisi voinut päätyä vaikkapa Jean Baudrillardin ja Jacques Derridan ajatusmaailmoihin.

Hypertekstin linkkien seuraaminen ensimmäisten tärkeiden tekstien löytymi-sen jälkeen ei ole sattumanvaraista tekstistä toiseen siirtymistä. Kiinnostava ja paljon viitteitä sisältävä teksti toimii kiintopisteenä ja tekstillisen navigoinnin sa-tamana, jonne on turvallista koska tahansa palata. Siinä viitatus vähemmän kiin-nostavat tekstit jäävät sivuun, ne eivät pääse lähdeluetteloon eivätkä johda uusiin teksteihin. Tärkeässä tekstissä viitatus, kiinnostaviksi osoittautuneet tekstit toimi-vat uusina kiintopisteinä.

Tällainen aineiston valikointi saattaisi antaa aiheen syytöksiin satunnaisuudesta, mielivaltaisuudesta ja varsinkin eklektismistä. Aineiston hankinnassa ja lu-kemisessa (usein pelkässä selaamisessa) kertynyt kokemus on kuitenkin osoitta-nut, että varsin pian tekstien viitteet alkavat konvergoida. Aineistosta valikoituu ydinjoukko, jossa on runsaasti keskinäisiä viittauksia. Viittauksia muuhun aineis-toon saattaa olla paljonkin mutta ovat yksittäisiä ja satunnaisia. Sekä moraalifilo-sofian että kommunitarismin osalta tämä ilmiö on ollut selvästi havaittavissa.

Varsinaisten tieteellisten artikkelien ja monografioiden ohella olen käyttänyt lukemistoiksi tarkoitettuja artikkelikokoelmia ja johtavien tutkijoiden kirjoittamia yhtenäisiä, oppikirjoiksi tarkoitettuja teoksia muodostamani kokonaiskäsityksen pätevyyden ja aineiston kattavuuden varmistamiseksi.

Omiin kokemuksiin vetoaminen tutkimuksessa käytettyjen menetelmien esit-telyn yhteydessä vaatii sekä perusteluja että reflektiivisen etäisyyden ottamista. Henkilökohtaiset kokemukset toimivat usein virikkeen antajana tutkimustyön aloittamiselle. Ne voivat olla myös tärkeä lähtökohta tutkimusaiheen valinnassa.

---

³Tärkeänä yhteenvetona toimi Martin Kuschin Foucault-tutkimus *Tiedon kentät ja kerrostumat*, 1993.

Jätän kuitenkin nämä näkökohdat tässä vaille huomiota. Käsillä olevassa tutkimuksessa tutkimusongelmien täsmällinen määrittely ja varsinkin tärkeimpien tulosten alustava hahmottuminen ovat kietoutuneet erottamattomalla tavalla viimeksi kuluneiden viiden vuoden aikana saamiini kokemuksiin kirjoittajana ja puhujana. Sisällöllistä ja ajallista etenemistä selvitän hiukan myöhemmin. Loogisesti ja tutkimuksellisesti kokemusten ja teorian limittyminen on tiivistettävissä seuraavasti:

Kansalaiskeskusteluun ryhtymisen ongelmista on lähes mahdotonta saada luotettavaa tuntumaa, ellei keskusteluun osallistu henkilökohtaisesti. Tämä on tärkein perustelu henkilökohtaisten kokemusten hyödyntämiselle. Toisten ihmisten kokemusten kysyminen esimerkiksi survey-tutkimuksen keinoin saattaisi johtaa harhaan väärin asetettujen kysymysten takia. Henkilökohtaisten kokemusten kirjaaminen sellaisenaan ei kuitenkaan riitä vastaukseksi edellä määrittelemiini tutkimusongelmiin. Kokemukset muodostavat ainutkertaisen tapahtumien kulun eikä edes niiden narratiivinen tulkinta tuota kritiikin kestäväää lopputulosta. Kokemusten perusteella on pystyttävä muodostamaan yleinen malli, joka auttaa jäsentämään ja ymmärtämään keskusteluun ryhtymisen ja siinä mukana pysymisen ongelmakenttää (asiasta tarkemmin luvussa 6).

Työhön ei sisälly suoranaista empiiristä osuutta eikä siinä hyödynnetä toisten tekemiä empiirisiä tutkimuksia. Esitän empiirisen osuuden pois jättämiselle kolme perustelua. Ensimmäinen niistä koskee tietoverkoissa käytävien keskustelujen hajanaisista luonnetta.

Olen seurannut joidenkin kotimaisten keskusteluryhmien ja postituslistojen keskusteluja ja aika-ajoin myös osallistunut niihin. Postituslistat (esimerkkinä kirjasto-kaapeli@lib.hel.fi) ja Internetin keskusteluryhmät (esimerkkinä sfnet.keskustelu.yhteiskunta) eroavat toisistaan selvimmin osanottajien ja viestien sisällöllisen koherenssin suhteen. Postituslistojen viestit leviävät saman ammatin harjoittajille tai saman harrastuksen aktivisteille ja tämä varmistaa suhteellisen suuren yhtenäisyyden. Keskusteluryhmät ovat sekä osanottajien että viestien sisällön osalta selvästi hajanaisempia.

Verkkokeskusteluista saadut kokemukset antavat kuvan hajanaisesta, päämäärättömästä ja yksittäisiin asioihin kohdistuvasta mielipiteiden vaihdosta (Sachs 1995; Savolainen 1996). Edes postituslistoilla käytävät keskustelut eivät jäsenten suhteellisesta yhtenäisyydestä huolimatta ole kovin systemaattisia ja pitkäjänteisiä. Keskustelujen hajanaisuuden perusteella tehtävät johtopäätökset olisivat pakostakin hyvin pessimistisiä. Pidän kuitenkin tällaisten johtopäätösten tekemistä ennenaikaisena. Merkityksellisten verkkokeskustelujen aika ei ole vielä tullut.

Toinen ja ehkä tärkeämpi perustelu kotimaista verkkokeskustelua koskevan empiirisen tutkimuksen pois jättämiselle liittyy keskustelun muodolliseen asemaan. Yhtään vapaasti liityttävää keskusteluryhmää tai postituslistaa ei ole perustettu päätöksenteon valmistelua tai päättäjiin vaikuttamista silmällä pitäen. Ryhmät ja listat ovat syntyneet yksittäisten ihmisten aktiivisuuden tuloksena ja niiden tarkoituksena on ammatillinen yhteydenpito tai pelkkä asianharrastus. Yhdellä-

kään seuraamistani foorumeista ei ole mukana päättäjiä (valtuustojen tai kunnallishallitusten jäseniä, kansanedustajia tai ministereitä).

Tutkimuksen sisällön kannalta tärkein perustelu empiirisen osuuden poisjättämiselle koskee työn painopisteen valintaa. Käsillä oleva tutkimus painottuu kansalaiskeskustelun käsitteellisiin ja yhteisöllisyyden osalta rakenteellisiin seikkoihin. Empiirisen tutkimuksen hedelmällinen kysymyksenasettelu on mahdollista tehdä vasta onnistuneen teoreettisen työn pohjalta.

Työn konkreettisimpana perustana on yksi aikaisemmin tekemäni, lähelle empiiristä tutkimusta tuleva työ. Kyseessä on Sitran *Suomi tietoyhteiskunnaksi* -hanketta varten tehty 2-osainen selvitys *Tietovarantojen hyödyntäminen ja demokratia* vuodelta 1998 (yhteensä n. 200 sivua) (Kuronen 1998b; Kuronen 1998c). Jälkimmäistä osaa varten haastattelin useiden valtionlaitosten tietohallinnon, tiedotuksen ja tietopalvelun asiantuntijoita ja esimiehiä. Kyseinen selvitys on luonteeltaan tietohallinnollinen eikä täytä tieteelliselle tutkimukselle asetettavia vaatimuksia.

Sitralle tekemäni työn lisäksi olen julkaissut vuodesta 1994 lähtien yli 30 artikkelia ja julkaisua, joista ainoastaan tärkeimmät on mainittu tämän työn lähdeluettelossa. Artikkelit ovat ilmestyneet hyvin erityyppisissä julkaisuissa. Niiden joukkoon kuuluu kirjoja, päivälehtiä, kirjastoalan ammatillisia lehtiä (Kirjasto-lehti, Signum), kotimaisia tieteellisiä lehtiä (Hyvinvointikatsaus, Oikeus, Tiedepolitiikka, Tiedotustutkimus, Tietosuoja) ja yhteistyönä syntyneiden artikkelien osalta myös ulkomaisia tieteellisiä lehtiä (Herald of Library Science, Journal of Librarianship and Information Science, Library Herald ja Libri). Kaikki artikkelit liittyvät työni yleiseen teemaan. Niissä käsitellään eri näkökulmista kirjastotoiminnan ja tietoyhteiskunnan ongelmia.

Vuodesta 1995 lähtien olen esiintynyt yli 30 kertaa eri puolilla Suomea puhujana ja luennoijana kirjastojen järjestämissä, kirjastoalaa koskevissa ja lisäksi Informaatiotutkimuksen yhdistyksen järjestämissä tilaisuuksissa. Nämä esiintymiset, niiden yhteydessä käyty keskustelut sekä tietoverkoissa käymäni keskustelut täydentävät ja konkretisoivat tieteellisen, enimmäkseen ulkomaisen kirjallisen aineiston pohjalta syntyneitä ajatuksia.

Käsillä oleva työ on luonteeltaan teoreettinen ja käsitteellinen kansalaiskeskustelun edellytysten ja mahdollisuuksien tarkastelu, jossa tehdään useita ongelman alaan kuuluvia johtopäätöksiä. Pysin perustelevana ne joko lähdekirjallisuuteen viittamalla tai esittämällä loogisia perusteluja kirjallisuudessa esitettyjä näkemyksiä soveltamalla ja yhdistelemällä.

Työ on luonteeltaan monialainen (monitieteinen olisi ehkä liian juhlallinen ilmaisu). Tämän johdattelevan luvun jälkeen tulevat luvut kuuluvat aihepiirinsä ja käyttämäni kirjallisuuden osalta sosiaalipolitiikan, käytännöllisen filosofian, oikeusinformatiikan, informaatiotutkimuksen ja politiikan tutkimuksen alaan. Hyödynnän tässä työssä mainitsemieni alojen kirjallisuutta mutta en pyri tekemään niiden alaan kuuluvaa tutkimusta. Työ ei mitenkään erityisen painokkaasti kuulu informaatiotutkimuksen piiriin, mutta ei se sen paremmilla perusteilla ole sovitet-

tavissa muidenkään em. alojen piiriin. Varsinaisten tulosten osalta työ voitaisiin ehkä sijoittaa jonnekin informaatiotutkimuksen ja moraalifilosofian välimaastoon.

Työ on edennyt ajallisesti seuraavasti. Tietojenkäsittelyopin alaan kuuluva julkaisematon lisensiaatintyö valmistui vuonna 1996. Heti sen jälkeen tein ensimmäisen suunnitelman väitöskirjan sisällöstä ja rakenteesta. Ensimmäiset luonnokset syntyivät jo saman vuoden aikana. Suunnittelin saavani ensimmäisen yhtenäisen version valmiiksi vuoden 1998 aikana. Vuoden 1997 lopussa kirjoittaminen kuitenkin keskeytyi yli puoleksi vuodeksi. Osallistuin Sitran hankkeeseen, jossa uudistettiin kansallinen Suomi tietoyhteiskunnaksi -strategia. Ensimmäinen yhtenäinen versio työstä valmistui keväällä 1999, jonka korjaamiseen saamieni kommenttien pohjalta käytin lähes koko kesän. Päivittäinen työ atk-alan ylläpitotehtävissä, tutkimusrahoituksen puuttuminen ja mahdottomuus saada toimivapaata ovat rajoittaneet työhön käytettävää tehollista aikaa ja viivyttäneet sen valmistumista.

Työ on edennyt sisällöllisesti seuraavasti. Lisensiaatintyön osana on Ranganathanin lakien käyttökelpoisuuden arviointi virtuaalikirjaston kuvaamisessa, sekä lakeihin tekemäni täydennykset (julkaistu myöhemmin tutkimusraporttina Kuronen 1996). Täydentävät lait olivat pitkälti Sitralle tekemäni työn lähtökohtina. Arvioin julkisin varoin ylläpidettävien tietovarantojen käyttöä ja merkitystä osana kansalaisten tiedonsaantia ja sananvapautta — aivan Ranganathanin lakien alkuperäisessä hengessä. Ensimmäinen kattava versio informaatiota koskevien lakien tilasta syntyi tätä taustaa vasten Sitran raporttiin. Olin kirjoittanut lainsäädännöstä jo hiukan aiemmin pitkän artikkelin kirjaan, jota ei koskaan saatu julkaistuksi (kustantajan alustavista lupauksista huolimatta).

Sitralle tekemästäni raportista ovat peräisin myös ensimmäiset ajatukset kansalaisyhteiskunnan, republikanismin ja kommunitarismin teorioista. Olen laajentanut niiden käsittelyn tässä työssä kokonaisen luvun laajuiseksi ja pyrkinyt samalla syventämään niiden kriittistä tarkastelua. Varsinkin kommunitarismin teoria korostaa kansalaisvastuun ja aktiivisen toiminnan merkitystä. Yhdysvalloissa kommunitarismi on puoluerajat ylittävä kansalaisliike, jossa on mukana suuri joukko nimekkäitä tutkijoita ja lisäksi poliitikkoja aina senaattoreita myöten. Liikettä johtaa professori Amitai Etzioni ja sen postituslistalle (comnet) voi kuka tahansa liittyä. Tämä teorian ja käytännön yhteyttä koskeva vaatimus on vienyt myös minut monille esiintymismatkoille hyvin ristiriitaisine jälkimietteineen.

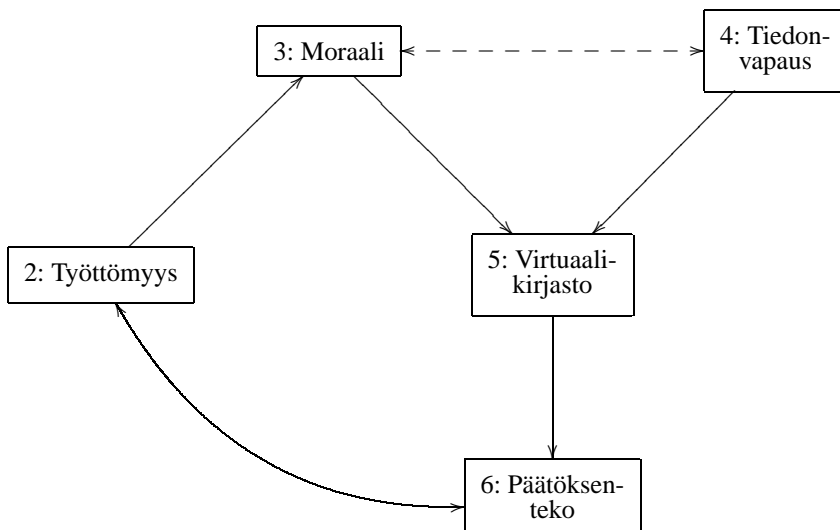
Kirjoittamiseen, kirjoitusten lukuisiin hylkäämisiin, esityksiin, esiintymiseen ja esitysten vastaanottoon liittyneet riidat, ristiriidat ja turhautumiset ovat pakottaneet hakemaan syvempää selitystä kommunitarismin hyvin myönteiselle ja uskottavan tuntukselle perusajatukselle. Nämä seikat ovat olleet oikeudenmukaisuuden teoriaa, diskurssietiikkaa, hoivaetiikkaa ja yleisemminkin kommunitaristisesti painottunutta etiikan teoriaa kohtaan tuntemani kiinnostuksen taustalla. Ensimmäisen kerran kirjoitin näistä asioista yhdessä Päivi Pekkarisen kanssa ensin suomeksi vuonna 1995 ja pian sen perään myös englanniksi. Jälkimmäinen artikkeli on julkaistu Delhissä lehdessä *Library Herald* (Kuronen & Pekkarinen 1994).

Omassa mielessäni kansalaiskeskusteluun ryhtymistä koskeva problematiikka koostuu saumattomalla tavalla moraalien, oikeuksien, keskustelufoorumien ja vaikuttamisen todennäköisten mahdollisuuksien kysymyksistä. Nämä neljä näkökulmaa muodostavat mainitussa järjestyksessä käsillä olevan työn luvut 3–6. Mitään niistä ei voisi jättää pois kokonaisuuden vakavasti kärsimättä. Täydentäviä näkökulmia voisi sen sijaan olla useitakin. Lukijan tai tutkijan omista lähtökohdista riippuen täydennykset voisivat koskea psykologiaa, retoriikkaa, taloudellisia kysymyksiä, teologiaa, viestintää, jne. En pidä niitä kuitenkaan samalla tavoin oleellisen tärkeinä kuin edellä luettelemani.

1.4 Työn rakenne

Työssä on kaikkiaan seitsemän lukua. Tutkimuksen lähtökohtia ja tutkimusasetelmaa esittelevän luvun jälkeen tulevat luvut käsittelevät seuraavia asiakokonaisuuksia: Esittelen ensin joukkotyöttömyyttä esimerkkiongelmana, jonka jälkeen tulevat moraalifilosofiaa ja oikeusinformatiikkaa (tiedonvapautta) koskevat teoreettiset luvut. Tämän jälkeen ovat virtuaalikirjasto ja demokraattista päätöksentekoa koskevat luvut. Työ päättyy yhteenvetolukuun. Työn yleisrakenne on kaaviona esitettävissä kuvan 1.2. muodossa.

Kuva 1.2. Työn yleinen rakenne

Rakenteen kuvaus on pelkistetty ja viitteellinen. Siinä näkyvät kuitenkin pääpiirteissään eri luvuissa käsiteltävien asioiden keskinäissuhteet. Kansalaiskeskustelun esimerkkiongelma on ajatuksellisesti hiukan sivummalla. Se toimii kansalaiskeskustelun herättäjänä, mutta ei kuitenkaan suoraan vaan moraalisten näkökohtien

välittämänä. Keskustelun tärkeimpänä foorumina on virtuaalikirjasto, jonka tarvitsema tiedonvapaus toteutuu kulloisenkin lainsäädännön sallimissa rajoissa. Käsittelemme virtuaalikirjastoa sekä tietovarastona että keskusteluforumina; painopiste on viimeksi mainitussa. Keskustelun tavoitteena on yhteiskunnalliseen päätöksentekoon vaikuttaminen, joka puolestaan vaikuttaa työttömyyteen.

Olen kirjoittanut työn eri luvut suhteellisen itsenäisiksi. Lukija voi halutesaan hypätä jonkin vähemmän kiinnostavan luvun yli ilman, että päättelyn jatkuvuus ja yhtenäisyys siitä oleellisesti kärsivät. Luvuissa on jossain määrin ristiinviittauksia. Luvut ovat ongelman syventämisen ja tarkentamisen edellyttämässä järjestyksessä. Lukujen lopussa on lyhyt yhteenveto, joka samalla toimii siltana seuraavaan lukuun. Viimeisessä luvussa, joka on luettavissa myös itsenäisenä, pyrin liittämään eri lukujen keskeisimmät ajatukset yhteen esittämällä useampia yhdistämisperusteita.

Työn toinen luku käsittelee joukkotyöttömyyttä esimerkkinä kansalaiskeskustelun mahdollisista kohteista. Keskityn lähinnä työttömyyden luonteen esittelyyn ja hahmotteluun uudentyypistä työn yhteiskuntaa. Oleellinen seikka jo tässä vaiheessa todettavaksi on, että automaatio ja kevyt tuotanto vapauttavat teollistuneissa maissa työvoimaa enemmän kuin julkinen sektori tai palvelut pystyvät työllistämään. Percy Barnevik (ABB) on sanonut, että EU:n piirissä pysyvä keskimääräinen työttömyysaste voi nousta 20–25 %:n tienoille. Mitään yksinkertaista ratkaisua tähän ongelmaan ei ole esitettävissä. Luvun lopussa esittelen lyhyesti Suomessa tehtyjä työttömyystutkimuksia.

Työn kolmannessa luvussa hahmottelen moraalifilosofian pohjalta sellaisen yhteiskunnallisen diskurssin edellytyksiä, joilla joukkotyöttömyyden ja Holo-caustin tapaisista (kokoisista) ongelmista voidaan käydä mielekästä keskustelua. Kysymys on toisin sanoen siitä, mitä täytyy edellyttää ihmiseltä, joka heittäytyy joukkotyöttömyydestä käytävään keskusteluun, kun kaikki keskeiset puhujanpaikat on miehitetty valtaeliitin edustajilla. Habermasin diskurssietiikka on hyvä malli keskustelun yleisten edellytysten selventämiselle. Diskurssietiikka on kuitenkin jossakin määrin tunnoton sellaiselle kansalaisvastuullisuudelle, että keskustelulle syntyisi riittävät edellytykset. Tähän on syynä se, että diskurssietiikasta puuttuu Hegelin Moralität-käsitteen emansipatorinen sivumerkitys, joka on uudelleen löydettävissä esimerkiksi hoivaetiikan (ethics of care) teorian pohjalta.

Neljännessä luvussa tarkastelen yhteiskunnallisiin ongelmiin paneutuvan kansalaiskeskustelun edellytyksiä tiedonvapauden kannalta (Freedom of Information). USA:ssa ja EU:ssa tietoyhteiskuntaa ollaan rakentamassa markkinoilla levitettävien kaupallisten informaatiohyödykkeiden varaan. Kansalaisten tulisi kuitenkin saada joukkotyöttömyyden kaltaisesta ongelmasta mahdollisimman monipuolista ja luotettavaa informaatiota veloituksetta kaikista julkishallinnon lähteistä. Informaation omistamisen vakiintuneet perusteet on kyseenalaistettava. Informaatiota tulisi pääsääntöisesti käsitellä vapaasti levitettävänä julkishyödykkeenä. Markkinoiden toimintaa koskevan informaation saatavuutta tulisi oleellisesti pa-

rantaa. Taloudellisen vallan keskittyminen ei saisi johtaa informaation enenevään omistamiseen ja informaatiovarantojen omistuksen keskittymiseen.

Viidennessä luvussa tarkastelen kansalaiskeskustelun edellytyksiä ja mahdollisuuksia virtuaalikirjaston pohjalta. Virtuaalikirjasto tulee toteutumaan informaation jakelun ja saannin kanavana kirjastojen, yliopistojen ja tutkimuslaitosten työn tuloksena. Virtuaalikirjasto kansalaiskeskustelun foorumina muodostaa uudenlaisen näkökulman Internetin käyttöön. Tietoverkot tarjoavat uusia mahdollisuuksia kansalaisjulkaisemisen kehittämiseen. Esittelen alustavia ajatuksia kirjastolaitoksen uusista tehtävistä tietoverkkojen aikakauteen siirryttäessä.

Kuudennessa luvussa kytken joukkotyöttömyyden kaltaisista ongelmista tietoverkoissa käytävän kansalaiskeskustelun demokratian malleihin ja erityisesti kansalaisyhteiskunnan teoriaan. Cohenin & Araton 5-osainen malli (valtio - poliittinen yhteiskunta - kansalaisyhteiskunta - taloudellinen yhteiskunta - markkinat) muodostaa tarkastelun lähtökohdan. Tähän malliin pyrin sisällyttämään republikanismin perinteiden pohjalta syntyvien, kommunitarismin periaatteiden mukaisesti toimivien pienyhteisöjen toiminnan. Näkemykseni mukaan kansalaisyhteiskunta muodostuu suuresta joukosta rinnakkaisia ja limittäisiä, rauhanomaisesti keskustelevia ja kilpailevia kommunitaristisia yhteisöjä.

Seitsemännessä luvussa kertaan ensin edeltävien lukujen keskeiset ajatukset. Teen sen yhdistämällä ensin luvut 3–6 pareittain ja yhdistämällä sen jälkeen näin syntyneet lukuparit. Osoitan lisäksi muita pareittain yhdistämisen mahdollisuuksia. Tällä tavoin pyrin osoittamaan, että erillisiltä vaikuttavien lukujen sisältö käsittelee lopulta yhtenäisellä tavalla kansalaiskeskustelun monitahoista ongelma- kenttää. Työn monialaisuus on lopulta vedettävissä yhteen muutaman tärkeän joh- topäätöksen muotoon.

Luku 2

Työttömyys vai uusi työn yhteiskunta

Suomalaisen yhteiskunnan vakavin epäkohta on joukkotyöttömyys. Se on ongelma, joka koskettaa välittömästi satojatuhansia ihmisiä. Välillisesti sen vaikutukset ulottuvat vieläkin laajemmalle. Ne voidaan karkealla tasolla jakaa taloudellisiin ja henkisiin. Taloudelliset vaikutukset tuntuvat selvimmin työttömiksi joutuneiden henkilöiden perhepiirissä ja sen ulkopuolella lähimpien omaisten keskuudessa. Henkiset vaikutukset kohdistuvat suurimpina työttömiin itseensä mutta ne tuntuvat työttömyyden pelkona ja siitä aiheutuvana ahdistuksena lähes kaikilla työpaikoilla.

Joukkotyöttömyyden käyttö tietoverkoissa käytävän kansalaiskeskustelun esimerkkiongelmana ei välttämättä kaipaa mitään erityisiä perusteluja. Yleiseksi perusteluksi riittää, että epäkohdan olemassaolo on kiistaton ja sen taloudelliset vaikutukset ovat hyvin suuret. Jos jokin lisäperustelu pitäisi kuitenkin esittää, sellaiseksi kelpaa hyvin ongelman erittäin vaikea ratkaistavuus. Joukkotyöttömyys on hyvä esimerkki ongelmista, jotka ovat tavallaan liian vaikeita — jotka ovat ‘ylisuuria’.¹ Tällaisille ongelmille on luonteenomaista, että niiden olemusta tai ratkaisun mahdollisuuksia ei pystytä kunnolla hahmottamaan ongelman ollessa ajankohtainen. Ongelman luonne ja ratkaisujen mahdollisuus pystytään ymmärtämään vasta jälkikäteen.

Joukkotyöttömyyden ratkaisemisen keskeisin vaikeus perustuu siihen, että itse ongelma on osittain yhteiskunnallisen keskustelun synnyttämä. Ongelmalla on tietenkin reaaliset, täysin kiistattomat, objektiiviset piirteensä. Ne eivät kuitenkaan muodosta koko ongelmaa. Merkittävä osa joukkotyöttömyydeksi kutsutusta yhteiskunnallisesta ongelmasta on tuotettua todellisuutta, jossa käytetty erityinen tuottamisen tapa rajaa ongelman osittain ratkeamattomaksi. Metaforisesti voidaan ajatella, että joukkotyöttömyys muistuttaa päällisin puolin aivan tavanomaiselta

---

¹Holocaustiin johtaneet juutalaisvainot olivat 1930- ja 40-lukujen Saksassa silloisen yhteiskunnallisen tilanteen ‘ylisuuri’ ongelma.

näyttävää lapsille tarkoitettua labyrinttia, joka kuitenkin on sikäli erikoinen, että siinä ei ole lainkaan ulospääsyä. Tuotettu yhteiskunnallinen ongelma on muunnelma tuottavan vallan yleisestä problematiikasta (ks. tarkemmin Foucault 1991).

Joukkotyöttömyys on yhteiskunnallinen, työn ja varallisuuden jakamista koskeva ongelma, jota kuitenkin yritetään ratkaista tavaramarkkinoiden tehostamiseen kehitettyjen menetelmien avulla. Ratkaisemisessa käytetty tapa käyttäytyä oravanpyörän tapaan: mitä päättäväisemmin ongelmaa ratkaistaan, sitä vakavammasi se muodostuu. Joukkotyöttömyyden ymmärtämiseksi on välttämätöntä astua oravanpyörän logiikasta ja siihen rajautuvasta keskustelusta sivuun ja yrittää saada samaan lähikuvaan sekä ratkaisijat että ratkaisuyritysten uhrit. Oravanpyörän tuijottaminen tai sen pyörimisen kiihdyttäminen eivät ratkaise mitään ongelmaa eivätkä auta työttömyysongelman ymmärtämisessä.

Tämän luvun tarkoituksena on käsitellä kansalaiskeskustelun lähtökohtia keskittymällä esimerkki-ongelmaksi valitsemaani joukkotyöttömyyteen. Esittelen ensin työttömyyden ja automaation välistä suhdetta ja hahmottelen tältä pohjalta uutta työn yhteiskuntaa. Näiden taustaa luovien tarkastelujen avulla pyrin osoittamaan, miten kansalaiskeskustelu ja työttömyyden luonteen ymmärtäminen kietoutuvat toisiinsa. Ongelma siis ikään kuin uudelleen määrittyy kansalaiskeskustelun edellytysten paranemisen myötä ja osa ongelmasta muuttua muotoaan tai onnellisimmassa tapauksessa kokonaan katoaa.

Luku jakaantuu kolmeen osaan seuraavasti. 1) Käsittelem aluksi työttömyyden ja automaation välistä suhdetta työn loppumisesta esitettyjen uhkakuvien ja niitä vastaan esitettyjen vastaväitteiden muodossa lähinnä Jeremy Rifkinin ja Manuel Castellsin teosten pohjalta. 2) Seuraavaksi muotoilen yleisen viitekehyksen tietoyhteiskunnassa tehtävän työn luonteen ymmärtämiseksi. Käytän siinä lähtökohtana Hannah Arendtin luomia käsitteitä, joita kehitän edelleen tämän työn tarpeisiin. 3) Lopuksi käsittelem suppeasti työttömyydestä Suomessa tehtyjä tutkimuksia ja arvioin tähän liittyvän teorian kehittämisen perusongelmaa.

2.1 Automaatio ja työttömyys

Ihmiskunnan ikimuistoisiin haaveisiin kuuluu ajatus yltäkylläisyyden täyttämästä joutilaisuudesta. On haaveiltu siitä, että mahdollisimman vähällä vaivalla pystyttäisiin tuottamaan riittävästi vaurautta runsaan vapaa-ajan, joutilaisuuden ja hyvinvoinnin perustaksi. Tämä haave on tavalla tai toisella mukana useimpien kansojen myyttisessä perinteessä. Kalevalainen Sampo on hyvä esimerkki siitä, miten tätä haavetta on aikojen kuluessa havainnollistettu.

Haave laajamittaisesta joutilaisuudesta ei nykyaikana ole kokonaan vailla perusteita, vaikka vuosituhansien aikana usko sen toteutumiseen onkin moneen kertaan ehtinyt pettää. Tieteen ja tekniikan kehitys on tuottanut viime vuosikymmenien aikana tietokonetekniikan ja sen varaan rakentuvan automaation, joka voisi osaltaan luoda edellytyksiä sekä runsaudelle että joutilaisuudelle.

Onko automaatio todella vastaus ihmiskunnan ikimuistaiseen haaveeseen, on kuitenkin kysymys, joka toistaiseksi jää vaille vastausta. Tietyistä myönteisistä seurausvaikutuksista huolimatta automaatioon näyttää liittyvän myös paljon kielteistä. Onko automaatio siis onnen ja autuuden lähde vai onko se pikemminkin vitsaus? Tuottaako automaatio onnellista joutilaisuutta vai raastavaa työttömyyttä?

Teknologian kehityksen vaikutuksista yhteiskuntien rakenteisiin ja toimintaan on käyty kiistaa kautta aikain. Majid Tehranian jakaa suhtautumistavat teknologialle myönteisiin (technophilia), kielteisiin (technophobia), neutraaleihin (technoneutralism) ja strukturaalisiin (technostructuralism) (Tehranian 1990, 4–6). Oman suhtautumisensa hän määrittelee niin, että teknologian vaikutukset yhteiskuntaan ja erityisesti demokratiaan eivät ole yksioikoisen myönteisiä, kielteisiä eivätkä neutraaleja. Teknologia vahvistaa (struktuurilistisesti) yhteiskunnan keskeisiä instituutioita ja vallitsevia kehitystrendejä.

Euroopan Unionin virallinen kanta tietotekniikan käytön laajaan lisäämiseen on helpoimmin pääteltävissä niistä asiakirjoista, joissa käsitellään EU:n muuttumista informaatioyhteiskunnaksi (*information society*). Perusteet ja syyt tälle muuttumiselle on esitetty EU:n komission valkoisessa kirjassa *Growth, Competitiveness, Employment* (European Commission 1994), joka on laadittu yksinomaan työttömyyden takia. Komission mielestä taloudellinen kasvu, kilpailukyky ja työllisyys kytkeytyvät erottamattomalla tavalla toisiinsa. Vain valtiollisesta holhouksesta ja monopolien ylivallasta vapaa kilpailu voi aikaansaada sellaisen kasvun, että työllisyystilanne paranee.

Komissio pitää työttömyyttä erittäin vakavana ongelmana ja myöntää, että sen ratkaiseminen on vaikeaa. Jos selväpiirteisiä ratkaisuja olisi löydettävissä, niitä olisi jo käytetty. EU:n komission mielestä työttömyysongelma syntyy ensisijaisesti siitä kuilusta, jonka toisella puolella on tuotannollisiin prosesseihin ja työn organisaatioihin vaikuttavan teknologisen kehityksen nopeus, joka väistämättä tuhoaa työpaikkoja; ja toisella puolella puutteellinen kykymme keksiä uusia yksilöllisiä ja kollektiivisia tarpeita, joiden tyydyttäminen loisi uusia työmahdollisuuksia(!).

Valkoinen kirja oli Eurooppa-neuvoston käsittelyssä Brysselissä joulukuussa 1993. Neuvosto antoi sille täyden poliittisen tukensa ja vaati, että informaatioyhteiskunnasta tulee laatia raportti, joka sisältäisi myös konkreettisia toimenpideehdotuksia. Ajatuksena oli, että siirtyminen informaatioyhteiskuntaan tulee olemaan yksi tärkeimmistä tavoista ratkaista valkoisessa kirjassa käsitelty työttömyysongelma.

Eurooppa-neuvoston toimeksiannon mukaisesti valmistui Martin Bangemannin johdolla toukokuussa 1994 raportti *Europe and the Global Information Society* (Bangemann et al. 1994; Kuronen 1995). Se oli Eurooppa-neuvoston käsiteltävänä Korfun kokouksessa kesäkuussa 1994. Neuvoston mukaan kyse on vakavasta haasteesta mutta samalla todellisesta mahdollisuudesta. Eurooppa-neuvoston mielestä ensisijainen vastuu käytännön toimista informaatioyhteiskuntaan siirty-

misessä on yksityisellä sektorilla. EU:n ja sen jäsenvaltioiden tehtävänä on tukea tätä kehitystä mm. lainsäädännöllisin toimin.

Molemmat edellä mainitut dokumentit ja niiden pohjalta syntyneet uudemmat asiakirjat ovat olleet laajasti esillä julkisessa keskustelussa. Niiden ajatuksellisenä lähtökohdana on läntisen talousjärjestelmän maiden muuttuminen informaatioyhteiskunniksi kutakuinkin siihen tapaan kuin Daniel Bell ennakoi 1970-luvun alun kirjoituksissaan (Bellin teoriasta hiukan tarkemmin sivulla 35). EU:n piirissä Bellin teoriaa ei ole asetettu kyseenalaiseksi. Se on tosiasiallisesti julistettu viralliseksi doktriiniksi tavalla, joka pakostakin tuo mieleen hajonneen Neuvostoliiton kommunistisen puolueen laatimat 5-vuotissuunnitelmat erilaisine julistuksineen sosialismin ja kommunismin vastustamattomasta voittokulusta.

Kun EU:n virallisten asiakirjojen jälkeen tarttuu esimerkiksi Jeremy Rifkinin ja Manuel Castellsin kriittisiin ja huolellisesti argumentoituin kirjoihin, huomaa siirtyneensä kokonaan toisenlaiseen, älyllisen keskustelun maailmaan. Läntinen maailma ei ehkä olekaan muuttumassa globaaliksi informaatioyhteiskunnaksi. Ainakaan mitään vahvoja perusteita sille, että kyseinen doktriini pitäisi hyväksyä uskonnollisävytteisenä opinkappaleena, ei ole esitettävissä. Kokonaisuus on väistämättä paljon monimutkaisempi ja kehityksen kulku paljon ristiriitaisempi kuin EU:n asiakirjoissa uskotellaan.

Jeremy Rifkinin lennokkaaseen tyyliin kirjoittama kirja *The End of Work* (1995) ja hänen monissa yhteyksissä esittämänsä väitteet työn loppumisesta ovat tulleet tunnetuiksi myös Suomessa. Rifkin ei ole akateeminen tutkija. Hänen kirjoittajan otteensa on samantapainen kuin tutkivilla journalisteilla. Hänen kirjansa on ensisijaisesti suunnattu suurelle yleisölle, mutta myös monet tutkijat ovat kiinnittäneet vakavaa huomiota hänen esittämiinsä kannanottoihin.²

Manuel Castells edustaa kokonaan toisenlaista kirjoittamisen kulttuuria. Castells on toiminut professorina useissa yliopistoissa. Hän käsittelee kolmiosaisen kirjasarjansa *The Information Age* ensimmäisessä osassa *The Rise of the Network Society* verkostoituvan yhteiskunnan muodostumista (Castells 1996). Maailmanlaajuisten yritysverkostojen muodostuminen on kirjan keskeisimmän mielenkiinnon kohteena. Castells ottaa kuitenkin kantaa myös automaation seurausvaikutuksiin ja erityisesti työn loppumiseen (mt., 210–326).

Castells pitää Rifkinin väitteitä työn loppumisesta likimain humpuukina (mt., 255) mutta varoo huolellisesti esittämästä halventavia huomautuksia Rifkinin käyttämistä keskeisimmistä lähteistä, joista monet ovat nimekkäiden amerikkalaisprofessorien kirjoittamia (erityisesti Bennett Harrison, jonka kirjaa *Lean and Mean* (1994) kumpikin käyttää lähteenään). Kyseessä on mielenkiintoinen ristiriita: Castells tyrmää Rifkinin väitteet mutta ei niiden tueksi esitettyjä huolellisesti argumentoituja perusteluja. Kaiken kaikkiaan Rifkinin ja Castellsin esittämät näkemykset valaisevat mielenkiintoisella tavalla ristiin työttömyysongelmaa. Rin-

---

²Suomalaisista tutkijoista ainakin Antti Hautamäki (1996) ja Antti Kasvio (1997) viittaavat Rifkinin teokseen ilman pejoratiivista sivuvivahdetta.

nakkain esitettyinä ne antavat hyvän kuvan ongelman monitahoisuudesta ja vaikeudesta.

Jeremy Rifkin aloittaa kirjansa luettelemalla muutamien amerikkalaisten, eurooppalaisten ja japanilaisten suuryritysten henkilökuntien supistumääriä. Supistukset ovat monissa tapauksissa hyvin suuria ja ne on saatettu toteuttaa lyhyen ajan sisällä. Uusiakin työpaikkoja syntyy mutta erityisesti Yhdysvalloissa ne syntyvät pääasiassa matalapalkka-aloille. Rifkinin mielestä työttömyyden syynä on tietokonepohjainen, uusi teknologia, joka korvaa tuotannossa ihmisen sekä fyysisenä että ajattelevana olentona. Tähän liittyen Rifkin siteeraa hauskaasti taloustieteen Nobel-palkinnon saanutta New Yorkin yliopiston professori Wassily Leontiefia: *Ihmisten merkitys tuotannon tärkeimpänä tekijänä pienenee väistämättä samaan tapaan kuin hevosten merkitys ensin pieneni ja sitten hävisi traktoreiden tultua käyttöön* (Rifkin 1995, 5–6).

Rifkin toteaa, että yli vuosisadan ajan, vakiintunut taloustieteellinen näkemys on pitänyt uutta teknologiaa tuotannon tehostajana, joka alentaa tuotantokustannuksia ja lisää halpojen tuotteiden tarjontaa, joka sitten vuorostaan lisää ostovoimaa, laajentaa markkinoita ja luo lisää työpaikkoja. Tämä talouspoliittinen oppi on edelleen vallitsevana maailman kaikissa teollistuneissa maissa. Rifkinin mielestä tämä oppi on kuitenkin johtamassa ennen näkemättömään teknologiseen työttömyyteen, ostovoiman laskuun ja maailmanlaajuiseen lamaan (Rifkin 1995, 15).

Yksi teknologian nopean muuttumisen seuraamuksista kytkeytyy länsimaisakin yleiseen vaillinaiseen lukutaitoon tai yleisemmin ilmaistuna puutteelliseen kommunikointitaitoon. USA:n liittovaltion opetusministeriön tuella on selvitetty maan aikuisväestön perustavia viestinnällisiä valmiuksia. Selvitysten mukaan jopa 90 miljoonaa aikuista on niin heikosti koulutettuja, että he eivät pysty laatimaan yksinkertaisintakaan kirjettä, jossa he selittäisivät luottokortin käytössä ilmennytä ongelmaa, tai kykenisivät erottamaan bussien sunnuntaivuorot aikatauluista, tai pystyisivät taskulaskimella laskemaan myyntihinnan ja listahinnan välisen erotuksen (mt. 37). Tällaisen väestöosan uudelleen kouluttaminen uuden teknologian käyttötaitoja edellyttäviin tehtäviin on jotakuinkin mahdotonta.³

Rifkinin keskeisin väite koskee sitä, miten automaatio ja kevyt tuotanto (lean production) ovat alkaneet toden teolla purra vasta 1990-luvulla. Vaikka kevyttä tuotantoa ja siihen liittynyttä automaatiota on sovellettu jo kohtalaisen pitkään, vaikutukset eivät ole tuntuneet. Syynä on Rifkinin mukaan se, että automaatiota on sovellettu perinteisen organisaation puitteissa. Kevyt tuotanto vaikuttaa tehokkaimmin silloin, kun vanha organisaatorakenne pannaan kokonaan uusiksi. Tällä uusiksi panemisella on todella dramaattiset vaikutukset. Tuotannollinen työ orga-

---

³Ongelma ei rajoitu uudelleen kouluttamisen vaikeuteen. Ongelma koskee laajemminkin kansalaistaitoja. Puutteellinen luku- ja kirjoitustaito estää tehokkaalla tavalla kansalaiskeskusteluun osallistumisen.

nisoidaan ammattitaitoisten työntekijöiden tiimeiksi, joissa kutakuinkin jokainen työntekijä osaa tehdä kaikkea mahdollista. Työ on tiukan yhteisvastuullista ja laaja työnjohtajien ja muun keskijohdon järjestelmä puretaan kokonaan. Organisaatiot madaltuvat oleellisesti ja rakentuvat eräänlaisista kaikkeen pystyvistä iskuryhmistä.

Tällaisessa organisaatiossa ei ammattitaidottomille työntekijöille ole sijaa lainkaan. Sitoutuneisuus ja työkuri pystytään nostamaan äärimmilleen yhteisvastuullisuuden avulla. Japanissa työntekijät eivät uskalla jäädä sairauslomille muuten kuin aivan äärimmäisissä tapauksissa, sillä tiimin muiden työntekijöiden on korvattava poissaolijan osuus. Tietystä määrästä poissaoloja seuraa väistämättä siirtyminen työmarkkinoiden käytettäväksi. Japanissa seurauksena on ollut vakivaltaisuuksien lisääntyminen työpaikoilla ja työntekijöiden äkkikuolemia. Tämän kaltainen kehityssuunta ei ole vieras enää Suomenkaan työpaikoilla.

Rifkin ei suinkaan ole ensimmäinen teknologiavetoisen talouskasvun kritisoija. Karl Marx ennakoï automaation mahdollisia haittavaikutuksia yli 100 vuotta sitten teoksessaan *Grundrisse eli Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset*. Myös esitettyä kritiikkiä on ehditty kritisoida. Apokalyptiset maailmanlopun ennustukset eivät ainakaan toistaiseksi ole toteutuneet. Pahimpiin uhkakuviiin on sen vuoksi aina syytä suhtautua hyvin epäilevästi. Osa esitetystä peruskritiikistä on kuitenkin oikeaan osunutta ja kritiikkiin tulisi suhtautua täydellä vakavuudella.

Marxilla oli selvä näkemys työn tuottavuuden kasvusta automatisoinnin tuloksena. Automatisointi 1800-luvun puolivälissä tarkoitti tietenkin hyvin eri asiaa kuin nyt, yli sata vuotta myöhemmin. Marxin mielessä väikkyi lähinnä jättiläismäinen koneiden ohjaama tehdaskompleksi, jossa työläisiä tarvitaan enää koneiden valvojina: “tultuaan otetuksi pääoman tuotantoprosessiin työväline käy läpi erilaisia metamorfooseja, joista viimeinen on kone tai pikemminkin automaattinen konejärjestelmä (automaattinen koneiden järjestelmä on vain konejärjestelmien täydellisin ja adekvaatein muoto, vasta se muuttaa koneiston järjestelmäksi), jonka panee liikkeeseen automaatti, itseään liikuttava liikevoima. Tämä automaatti muodostuu lukuisista mekaanisista ja intellektuaalisista orgaaneista, niin että itse työläiset määritetään vain sen tietoisiksi jäseniksi” (Marx 1986, 170).

Marx käsitteli vuosien 1857–1858 kirjoituksissaan myös tuotantovälineiden tuottamista ja kehitti ylipäättään työn tuottavuuden kasvua koskevat päätelmänsä loogiseen päätepisteeseensä. Suurteollisuuden kehittyessä “todellisen rikkauden luominen tulee vähemmän riippuvaiseksi työajasta ja käytetyn työn määrästä kuin niiden tekijöiden mahdista, jotka pannaan työajan kuluessa liikkeeseen, jotka itse puolestaan (niiden voimaperäisestä vaikutuksesta) eivät ole missään suhteessa siihen välittömään työaikaan, jonka niiden tuottaminen vaatii, vaan riippuvat päinvastoin tieteen yleisestä tilasta ja teknologian edistyneisyydestä, tai tämän tieteen soveltamisesta tuotantoon” (mt., 178).

Marxin mielestä pääoman logiikan piti väistämättä johtaa sen uusintamisen ehtojen kumoutumiseen. Ristiriidan piti syntyä siitä, että yhteiskunnallisesti välttämättömään työaikaan pohjautuva arvoteoria (monimutkaisine lisähaaroineen)

tuotantovoimien kehityksen myötä murtaa omat rajansa. “Niin pian kuin työ välittömässä muodossaan on lakannut olemasta rikkauden suuri lähde, työaika lakkaa ja sen täytyy lakata olemasta rikkauden mitta, ja näin ollen vaihtoarvo lakkaa olemasta käyttöarvon mitta. Työläismassojen lisätyö on lakannut olemasta yleisen rikkauden kehityksen ehto, samoin kuin joidenkin harvojen *ei työ* on lakannut olemasta ihmisaivojen yleisen voiman kehityksen ehto. Siten vaihtoarvoon perustuva tuotanto romahtaa, ja itse välittömästi materiaalisesta tuotantoprosessista pyyhkiytyy puutteenalaisuuden ja vastakohtaisuuden muoto pois” (mt., 179).

Marxin ennustuksista ovat tarkimmin toteutuneet automaation kehitystä ja työläismassojen lisätyön vähenevää arvoa koskevat osuudet. Puutteenalaisuuden tai työn ja pääoman vastakohtaisuuksien pyyhkiytyminen eivät ole toteutuneet. Työväenluokasta ei ole muodostunut sen kaltaista yhteiskunnallisen kehityksen perusvoimaa kuin Marx odotti. Työväenluokka ei myöskään ole missään maassa pystynyt nostamaan keskuudestaan sellaista tietoisuutta etujoukkoa, joka olisi pystynyt luomaan “vapauden, veljeyden ja solidaarisuuden” ideaalien pohjalta yhteiskunnallisesti kestävä ja taloudellisesti toimivan yhteiskuntavaihtoehdon.

Odotukset ja lupaukset onnellisemmasta tulevaisuudesta eivät ole toteutuneet myöskään työväenluokan ulkopuolella syntyneiden aatteiden ja ideaalien pohjalta. Kuten Rifkin toteaa, “jokaisessa teollistuneessa maassa ihmiset alkavat kysellä, miksi ikuinen unelma runsaudesta ja joutilaisuudesta, jota kovaa työtä tehneet sukupolvet ovat niin odottaneet, näyttää loittonevan enemmän nyt, informaation ajan koittaessa, kuin koskaan viimeisimmän puolen vuosisadan aikana” (Rifkin 1995, 14).

Manuel Castells pyrkii kirjassaan *The Rise of the Network Society* esittämään kokonaiskuvan siitä, millä tavalla työ ja työllisyys muuttuvat automatisoituvassa ja verkottuvassa maailmassa. Castells toteaa kirjansa alkujaksossa, samoin kuin työllisyyttä koskevan jakson alussa, että hänen lähestymistapansa poikkeaa tavanomaisista jälkiteollisen yhteiskunnan teorioista. Informatiivisten (informational) yhteiskuntien työllisyyden rakenteessa on nähtävissä joitakin yhteisiä piirteitä mutta historialliset ja kulttuuriset erot ovat hyvin suuria. Tästä johtuu, että Castells keskeisiltä osin hylkää Daniel Bellin lähes kanonisoidut opit jälkiteollisen yhteiskunnan rakenteesta.

Jälkiteollisen yhteiskunnan teoria on pitkälti amerikkalaisen sosiologi Daniel Bellin käsialaa. Hänen tunnetuin teoksensa, yli 500-sivuinen *The Coming of Post-Industrial Society* ilmestyi vuonna 1973. Bellin käsityksen mukaan teollisen yhteiskunnan jälkeen tuleva uusi yhteiskuntamuoto perustuu kolmeen seikkaan: 1) palvelujen tuottamiseen nykyisen (silloisen) kaltaisen tavaratuotannon asemasta, 2) laajamittaiseen, teoreettisesta tiedosta saatavan informaation käsittelyyn tietokoneilla, ja 3) työn yleisen luonteen muuttumiseen tietotyöksi (Castells 1996; Pirttilä 1994). Bell uskoi, että siirtyminen teollisesta yhteiskunnasta jälkiteolliseen

yhteiskuntaan merkitsee todellista murrosta, eli kyseessä on siirtyminen uuteen, aivan toisenlaiseen yhteiskuntajärjestelmään.

Castells tarkastelee laajan tilastoaineiston pohjalta G7-maiden työvoiman rakenteen ja työllisyyden kehitystä vuosina 1920–2005. Vertailukelpoisimmat tilastot ovat käytettävissä ajanjaksoilta 1920–1970 ja 1970–1990. Kyseiset ajanjaksot osuvat hyvin yksiin sen vakiintuneen käsityksen kanssa, että ensiksi mainitun jakson aikana läntisen talousjärjestelmän maat siirtyvät maataloustuotannosta teolliseen tuotantoon ja jälkimmäisen kauden aikana ne muuttuvat jälkiteolliseksi yhteiskunniksi.

Castells pyrkii selvittämään, millä tavalla Bellin esittämä teoria toteutuu G7-maiden todellisten tilastojen valossa. Osoittautuu, että erot sekä Bellin teorian kanssa että tutkittujen maiden välillä ovat hyvin suuret. G7-maiden yleistä tilannetta ei ole mahdollista kuvata millään yhtenäisellä, kokonaisvaltaisella teorialla. Daniel Bellin teoria soveltuu tosin hyvin USA:n tilanteen kuvaamiseen. Havainto on kuitenkin siinä mielessä trivialiteetti, että Bellin teoria on rakennettu yksinomaan USA:n kehitystä kuvaavien tilastojen pohjalta.

Tarkat tilastot ja niiden pohjalta tehdyt yksityiskohtaiset johtopäätökset eivät ole tässä yhteydessä oleellisia. Kaksi keskeisintä johtopäätöstä on kuitenkin tärkeää todeta. Ensimmäinen niistä koskee tuotannollisen työn muuttumista. Castells toteaa, että automaattinen tietojenkäsittely tehostaa tuotantoa eniten, jos sitä sovelletaan itse materiaaliseen tuotantoon ja tuotteiden käsittelyyn. Vastaavaan tulokseen ei päästä, jos työ jaetaan perättäisiin vaiheisiin lisääntyvän teknologisen vaativuuden mukaisesti. Tuotannollinen työ ei siten näytä polarisoituvan yhtäältä ammattitaidottomien työläisten teolliseen työhön ja toisaalta korkeatasoista koulutusta vaativaan tietotyöhön.

Tämä havainto muodostaa osittaisen selitysmallin Castellsin toiselle tärkeälle havainnolle. G7-maiden joukosta on erotettavissa kaksi selvää erityisryhmää, jotka edustavat meillä olevan kehityksen ääripäitä. Ryhmät ovat 1) USA, Kanada ja Englanti, ja 2) Saksa ja Japani.

Castells toteaa, että jälkiteollisen yhteiskunnan teorian kannalta on mielenkiintoista mutta samalla ongelmallista, että Saksa ja Japani, kaksi 1970- ja 1980-lukujen kilpailukykyisintä taloutta ovat sellaisia, että niissä tuotannollisten työpaikkojen määrä on suurin, palvelusektorin suhde teollisuuteen pienin, tietotyön suhde tuotetuotantoon pienin, ja erityisesti Japanissa, jonka tuotanto on kasvanut kaikkein nopeimmin, tietotyön kasvu on koko vuosisadan ajan ollut kaikkein alhaisin (Castells 1996, 211). Nämä kaikki toteamukset ovat selvässä ristiriidassa Bellin jälkiteollisen yhteiskunnan teorian kanssa. Juuri Saksassa ja Japanissa tilanteen pitäisi kaikkien edellä mainittujen tekijöiden osalta olla täsmälleen päinvastainen.

Saksan ja Japanin tilanteessa on erikoista myös vähäinen tuottajapalveluja (*producer services*) antavien työpaikkojen määrä. Michael Gibbons et al. ovat kirjassaan *The New Production of Knowledge* korostaneet tuottajapalvelujen merkitystä verkostoituvassa taloudessa. Heidän mielestään tuottajapalvelut muodos-

tavat eräänlaisen välivaiheen uudentyyppiseen, systemaattiseen tiedontuotantoon siirryttäessä (Gibbons et al. 1994). Tuottajapalveluilla pitäisi siten olla hyvin vahva asema sekä Saksan että Japanin kilpailukykyisen teollisuuden tukitoimintona. Tällaisten työpaikkojen vähäisyyttä Castells selittää sillä, että tuottajapalveluja pakostakin täytyy olla mutta työpaikat on organisoitu osaksi itse teollista toimintaa.

Castellsin tulkintaa tukee epäsuoralla tavalla Cohenin ja Zysmanin kirjassaan *Manufacturing Matters* esittämä argumentointi. Kirjoittajat kritisoivat jälkiteollisen yhteiskunnan teoriaa toteamalla, että USA:ssa tuotannollisen toiminnan (manufacturing) tason lasku on jo johtanut teollisuuden kansainvälisen kilpailukykyyn alenemiseen. Tuottajapalvelut ja osittain muu palvelusektori ovat elinkelpoisia ainoastaan siltä osin kun ne palvelevat tuotannollista toimintaa. Myytti teollisten työpaikkojen korvautumisesta palvelusektorin työpaikoilla pitäisi sen vuoksi hylätä (Cohen & Zysman 1987, ks. myös Tehranian 1990, 64).

USA, Kanada ja Englanti edustavat sen sijaan Bellin teorian mukaista kehitystä. Maatalouden työllistävä vaikutus on hyvin vähäinen ja myös teollisten työpaikkojen määrä on voimakkaasti laskenut. Uudet työpaikat ovat syntyneet uuden teknologian aloille ja palvelutehtäviin. Erityisesti terveydenhuolto on voimakkaasti laajentunut. Näissä maissa liiketoiminnan ja pääoman käsittelyn tarvitsemat palvelut ovat tärkeämpiä kuin tuotannollisen toiminnan palvelut (tuottajapalvelut). Kaikki muut Castellsin tarkastelemat G7-maat sijoittuvat edellä käsiteltyjen ryhmien väliin ja usein tavalla, jossa on nähtävissä ristiriitaisia kehityspiirteitä.

Ennen johtopäätösten tekemistä on käsiteltävä vielä Castellsin näkemyksiä työn loppumisesta (Castells 1996, 251–264). Castells pyrkii laajan aineiston pohjalta vastaamaan kysymykseen, aiheuttaako tietotekniikka systemaattisella tavalla työttömyyttä. Castells käyttää lähteinään sekä virallisia tilastoja että sellaisia systemaattisia kirjallisuusselvityksiä, joissa on yksityiskohtaisesti käyty läpi suuria määriä tapaustutkimuksia. Johtopäätöksensä Castells esittää, että mitään systemaattista, rakenteellista suhdetta tietotekniikan käyttöönoton ja työllisyyden/työttömyyden välillä ei ole silloin, kun asiaa tarkastellaan koko yhteiskunnan tasolla. Tietotekniikka voi hetkellisesti ja paikallisesti aiheuttaa työpaikkojen vähenemistä mutta vaikutukset tasaantuvat uusien työpaikkojen syntymisellä toisaalle. Kriittistä tässä kokonaiskehityksessä kuitenkin on kansantalouksien tuotannollinen monipuolisuus ja se, että valtio ei liikaa sekaannu markkinoiden toimintaan vaan antaa palkkojen ja muiden työn tekemisen ehtojen riittävässä määrin joustaa.

Tämän lisäksi Castells on lyhyesti tarkastellut myös työttömyystilastoja eri maissa. Hän on koonnut tilastotietoja eri maiden työttömyystilanteesta vuosina 1933, 1959–1967 (keskiarvo), 1982–1992 (keskiarvo), 1992 ja 1993 (mt., 309, lähteinä Freeman & Soete 1994 ja OECD:n tilastot). Vuosien 1959–1967 keskimääräisestä tilanteesta työttömyys on kasvanut jokseenkin tasaisesti kaikissa tarkastelluissa maissa, monissa jopa 10- (Espanja, Hollanti ja Suomi) tai 20-kertaiseksi (Sveitsi). Ei siis ole mitenkään ihmeteltävää, että EU:n komissio (Jacques

Delors'n johtajakaudella) päätyi valkoisessa kirjassa *Growth, Competitiveness, Employment* toteamaan, että työttömyys on EU:n vakavin ongelma (European Commission 1994).

Castellsin monisanaiset selvitykset työvoiman rakenteellisista muutoksista G7-maissa ovat tietysti perusteltuja ja täysin asiallisia. Mutta se mitä hän tulee esittäneeksi, ei millään tavalla tee tyhjäksi työttömyystilastojen karuja lukuja. Rifkinin kärjistetyimmät väitteet työn loppumisesta saattavat tietysti olla liioiteltuja. Työttömyys on kuitenkin koko ajan prosentuaalisesti kasvanut kaikista tilastojen siistimisistä huolimatta. Uusien työpaikkojen syntyminen ei ole lähimainkaan pystynyt kompensoimaan samanaikaista työvoiman lisääntymistä ja työttömyyttä.

Toinen seikka, johon Castells kiinnittää hyvin vähän huomiota, koskee epätyypillisiä työsuhteita. Esimerkiksi Suomessa enemmän kuin puolet kaikista uusista työpaikoista on määrä- tai osa-aikaisia, siis nykyisen kielenkäytön mukaan: epätyypillisiä. Onkin sanottu, että epätyypillisistä työsuhteista on lyhyessä ajassa tullut tyypillisiä. Työttömyyden rinnalle on siten kasvanut toinen, mittasuhteiltaan huomattavasti suurempi potentiaalinen ongelma: epävarmat työsuhteet. Nekin ihmiset, jotka laajamittaisen työttömyyden oloissa onnistuvat saamaan töitä, saavat sitä vain puolinaisesti. Yhä suurempi osa työssäkäyvistä ihmisistä elää jatkuvan epävarmuuden ja levottomuuden tilassa. Kuka tahansa voi lähes mistä tahansa tehtävistä joutua työttömäksi hyvinkin lyhyellä varoitusaajalla. Elämisen yleisen materiaalsen tason kohentuessa epävarmuus taloudellisesta tulevaisuudesta jyrkästi kasvaa.

Castellsin esittämä tilastoihin pohjautuva päättely työvoiman rakenteellisesta muuttumisesta ei siis lopulta lainkaan vastaa Rifkinin väitteisiin. Kysehän ei ole työn loppumisesta sinänsä. Kyse on siitä, että kohtuullisesti palkattu työ loppuu yhä useammalta ihmiseltä tavalla, johon Castells, EU:n komissio tai mikään muukaan taho eivät ole pystyneet esittämään ratkaisua. Castellsin kokoamat tilastot osoittavat kiistattomasti, että työttömyys on prosentuaalisesti kasvanut kaikissa tarkastelluissa maissa vuosien 1959 ja 1993 välisenä aikana. Monissa maissa kasvu on ollut erittäin suuri, pahimmillaan työttömyys on kasvanut 20-kertaiseksi.

Castells käy läpi myös joitakin ennusteita, joissa simulointimallien avulla tai muutoin yritetään arvioida työllisyyden kehitystä vuoteen 2005 asti. Yhteinen johdopäätös näissä ennusteissa on, että kulutuksen on pakko lisääntyä jatkuvasti. Millään muulla tavalla automatisoituva tuotanto ei yllä niin suuriin tuotantovolyyymeihin, että työpaikat pystytään turvaamaan. Kyse on siten toimivan tasapainon löytämisestä prosessi-innovaatioiden ja tuote-innovaatioiden välillä. Prosessien tehostaminen vähentää työpaikkojen tarvetta. Uudet tuotteet sen sijaan joksikin aikaa luovat uusia työtilaisuuksia.

Tämän totuuden on myös EU:n komissio oivaltanut. Kulutuksen on pakko kasvaa työn tuottavuuden kasvua nopeammin.

* * * * *

Olen edellä käsitellyt tietotekniikan työttömyyttä aiheuttavia vaikutuksia Rifkinin ja Castellsin kirjojen pohjalta. On hyvä lopettaa tämä jakso yhteen mainitaan pohjoismaisesta kirjoittelusta (luvun viimeisessä jaksossa tarkastelen Suomessa käytyä keskustelua).

Ruotsalaissyntyinen Percy Barnevik on esimerkki vaikutusvaltaisesta henkilöstä, joka varmuudella tietää, mistä puhuu esittäessään mielipiteitä teknologiasta ja työttömyydestä. Barnevik on maailmankansalainen, joka vuodesta 1987 lähtien lähes 10 vuoden ajan johti fuusioitua ruotsalaisen Asea-Strömbergin ja sveitsiläisen Brown Boverin muodostamaa suuryritystä ABB. Jo Barnevikin johtajakauden ensimmäisen puolen aikana yhtiön liikevaihto kasvoi 60 % samalla kun yhtiö vähensi työvoimaa 50 000 henkilöä. Barnevikin ehkä tunnetuin haastattelu julkaistiin *Financial Times* -lehdessä tammikuun 4. päivänä 1993. Se on edelleenkin ajankohtainen ja lainaamisen arvoinen:

If anybody tells me, wait two or three years and there will be a hell of a demand for labour, I say, tell me where. What jobs? In what cities? Which companies? When I add it all together, I find a clear risk that the 10 per cent unemployed or underemployed today could easily become 20 to 25 per cent. (Barnevik 1993)

2.2 Uusi työn yhteiskunta

Esitän aluksi työn yhteiskuntaa koskevan aksiooman: *Työttömyysongelma ei tule koskaan ratkeamaan kiihdyttämällä markkinoilla levitettävien tuotteiden teollista valmistusta ja myyntiä.*⁴ Tuotannon jatkuva, mahdollisesti jopa eksponentiaalinen kasvu tulee ennemmin tai myöhemmin törmäämään useisiin ylitsepääsemättömiin rajoihin. Markkinat eivät voi laajeta loputtomiin, maapallo asettaa siinä suhteessa lopulliset rajat. Sitä ennen tulee kuitenkin vastaan luonnon sietokyky. Aasian ja Afrikan maiden elintason nostaminen samalle tasolle kuin Euroopassa ja USA:ssa johtaisi väistämättömään globaaliin katastrofiin. Tämä viimeksi mainittu toteamus lienee jokseenkin kiistaton.

Suhtautumisen työhön, vapaa-aikaan ja henkiseen kehitykseen on sen vuoksi pakko ennemmin tai myöhemmin muuttua dramaattisella tavalla. Esitän seuraavassa Hannah Arendtin keskeisen teoksen sisältämän jaottelun pohjalta mallin, jolla työn monien ilmenemismuotojen kokonaisuutta voisi ymmärtää nykyistä paremmin. Esitän lisäksi alustavia huomautuksia työn uudelleen järjestämisestä. Aluksi kuitenkin muutama sana Arendista.

Hannah Arendt (1908–1975) syntyi Saksassa varakkaaseen juutalaisperheeseen. Hän opiskeli Martin Heideggerin ja Karl Jaspersin johdolla. Arendt pake-

---

⁴Suomen työttömyys saattaa aikanaan 'ratketa' demografisten syiden takia. Kyseessä ei kuitenkaan ole suunniteltu ja yhteiskunnallisesti päätetty ratkaisu. Ikärakenteen jyrkkä muutos on pikeminkin historian oikku, johon suomalainen yhteiskunta törmää yhtä valmistautumattomana kuin kaikkiin muihinkin vastaaviin ilmiöihin.

ni juutalaisvainoja ensin Ranskaan vuonna 1937 ja sitten Yhdysvaltoihin vuonna 1939. Hänen tutkijanuransa muodostui poikkeuksellisen näyttäväksi ja hän kirjoitti jatkuvasti aina kuolemaansa saakka vuonna 1975. Arendtin tärkeimmät teokset ovat *The Origins of Totalitarianism* vuodelta 1951, tässä käsiteltävä *The Human Condition* vuodelta 1958, sekä kolmiosaiseksi suunniteltu, osittain postuumisti julkaistu *The Life of the Mind* (1978) vuosilta 1973–1978.

Mielenkiinto Arendtin filosofista tuotantoa kohtaan on tasaisesti kasvanut. Hänestä on kirjoitettu hyviä yleisesityksiä (Benhabib 1996; d’Entrèves 1994), laajassa kokoomateoksessa Arendtin oppilaat muistelevat opettajansa työtä 20 vuotta hänen kuolemansa jälkeen *Hannah Arendt: Twenty Years Later* (May & Kohn 1996) ja Jerome Kohn, yksi Arendtin oppilaista ja työtovereista on alkanut toimittaa julkaisukuntoon ennen julkaisemattomia tai muista syistä vaikeasti tavoitettavia artikkeleita (Arendt 1994).

Arendtin keski-ikäisen tärkein teos *The Human Condition* käsittelee ihmisen aktiivista elämää (*vita activa*) työtä ja toimintaa kuvaavien käsitteiden *labour*, *work* ja *action* avulla. Kirja on käsittehistoriallinen modernin ajan kritiikki. Se kokoaa yhteen monia teemoja, joita Arendt tutki jo nuoruuden töissään. Seyla Benhabibin käyttämä epiteetti Arendtin ajattelutavasta — vastahakoinen modernismi — on erinomaisen osuva (Benhabib 1996). Moderni kyllä — monessakin mielessä — mutta ei mitenkään kritiikittömästi ja itsestäänselvyytenä.

Arendt toteaa tässä 40 vuotta sitten ilmestyneessä kirjassaan, että automaatio tulee synnyttämään suunnattoman työttömyyden, jonka sisintä olemusta on hyvin vaikea ymmärtää, sillä työn ja vapaa-ajan merkitys ja keskinäissuhde ovat parin viime vuosisadan aikana pahasti hämärtyneet. Työn tuottavuutta lisätään jatkuvasti mm. automaatiota kehittämällä. Tuottavuuden kasvulta on kuitenkin kadonnut luonteva ja ymmärrettävä suhde vapaa-ajan lisääntymiseen. Työn tuottavuuden lisäämisestä on tullut itseisarvo ja pakkomielle, jonka lähtökohtia ei enää ymmärrä.

Arendt tekee tärkeän ja mielenkiintoisen eron käsitteiden *labour* ja *work* välillä. Monissa Euroopan kielissä (ehkä suomen kieltä lukuunottamatta) on säilynyt hyvin vanha jako, jossa hengen pitimiksi tarvittava työ (*labour*, *arbeiten*, *travailler*) ja käyttöesineitä tuottava, käden taitoa vaativa työ (*work*, *werken*, *œuvrer*) erotetaan käsitteinä toisistaan (Arendt 1958, 80). Esimerkiksi saksan kielen sana *arbeiten* tarkoitti Arendtin mukaan alunperin pelkästään maaorjien tekemää työtä. Arendtin kolmas käsite *action* eli toiminta tarkoittaa kaikkea sellaista (symbolista, kielellistä) vuorovaikutusta ihmisten kesken, johon ei liity tavaroita tai materiaa.

Ihmisen elämä ei tietenkään koostu pelkästään edellä määritellyn kaltaisesta aktiivisesta, ulospäin suuntautuvasta toiminnasta. Elämänsä viimeiset 20 vuotta Arendt pohti toista käsittekolmikkoa (*vita contemplativa*, hengen elämä), jota koskeva työ jäi kesken hänen kuollessaan. Tämä toinen kolmikko koostuu käsitteistä *thinking*, *willing* ja *judgement*, eli ajattelu, tahtominen ja harkinta (arvostelukyky). Kahta ensiksi mainittua käsitettä koskevat käsikirjoituksensa hän ehti saada kutakuinkin julkaistavaan kuntoon (Arendt 1978). Viimeksi mainitusta, josta oi-

keastaan piti tulla hänen tärkein teoksensa, on jäänyt jälkipolvien käyttöön vain luentoja varten laadittua materiaalia (Arendt 1989).

2.2.1 Työn luonne ja asema

Antiikin ajan Ateenassa elämisen välttämättömyydet hoidettiin yksityisen talouden piirissä perheen ja orjien työnä. Mitä enemmän työ oli sidoksissa elämisen välttämättömyyksiin, sitä vähempiarvoisena työtä pidettiin. Talouteen liittyvä työ on vuosituhansien kuluessa muuttanut luonnettaan mutta samalla vähitellen valannut ihmisen koko aktiivisen toiminnan alueen. Arendt käyttää tästä historiallisesta muutosprosessista nimitystä *rise of the social*, sosiaalisen kasvu. Sana *social* on tässä substantiivi, jonka tarkasta merkityksestä, laajuudesta ja käytön oikeutuksesta käydään tutkijoiden kesken kovaa väittelyä (ks. esim. d'Entrèves 1994 ja Pitkin 1995).

Oman tulkintani mukaan työn ja toiminnan eri muotojen yhteen sulautuminen koostuu kolmesta osasta. 1) Perhepiirissä tehtävän työn merkitys kohtuullisen elintason varmistamiseksi on käynyt olemattomaksi. Elanto on hankittava joko yrittäjänä tai toisen palveluksessa. 2) Käyttöesineiden suunnittelussa ja valmistamisessa käyttötarpeet ovat toissijaisessa asemassa. Esineitä valmistetaan markkinoita varten ja keskimääräinen käyttöikä pyritään minimoimaan. 3) Symbolisen toiminnan tulokset eivät ole henkisen kyvykkyyden ilmaisuja ja tarkoitettuja vapaasti hyödynnettäviksi (nautittaviksi). Niitä jaellaan tavaramarkkinoilla kulutushyödykkeiden ja maksullisten palvelujen tapaan.

Kaikki yhteiskunnassa tehtävä työ on siten muuttunut osaksi yhteistä, välttämätöntä taloudenpitoa. Hengissä pysymisen kannalta välttämätön työ, käyttöesineiden valmistaminen ja henkinen (tieteellinen ja taiteellinen), symbolisia arvoja tuottava työ ovat muuttuneet samanlaiseksi arkiseksi raatamiseksi. Kyseessä ovat vain erilaiset muodot ja vivahteet vaihtoarvoja tuottavan työn laajasta kokonaisuudesta. Työn ja toiminnan kaikkien muotojen tuloksellisuutta mitataan ensisijaisesti markkinoilta saatavan rahan määrällä. Työn ja toiminnan sisällölliset ulottuvuudet ovat joutuneet väistymään. Myös työn tulosten luonnollinen suhde ihmisen tarpeiden tyydyttämiseen on kadonnut.

Raadanta

Raadannalla (labour) Arendt tarkoittaa sellaista työtä, joka on välttämätöntä ihmisen hengissä pysymisen ja suvunjatkamisen kannalta. Se on tavallaan työtä, jota ihmisen olisi välttämätöntä tehdä vaikka minkäänlaista kulttuuria ei olisi koskaan kehittynyt. Myös eläinten voi ajatella tekevän 'työtä', josta voitaisiin käyttää nimitystä raadanta. Raadannan piiriin kuuluu siten ruoan, vaatetuksen ja asunnon aikaansaamiseen (hankkimiseen) tarvittava työ. Raadanta on kehittyneissä yhteiskunnissa hyvin vahvasti kulttuurisesti muovautunutta ja monivivahteisen työnjaon säätelemää.

Teknologian huimasta kehityksestä huolimatta ihminen on silti välttämättömyyden lakien alainen. Ihminen tarvitsee edelleenkin ravintoa, asunnon ja vaate-tuksen. Ne ovat elämisen ehdottomia välttämättömyyksiä. Sen vuoksi työtä raadannan mielessä jatkuvasti tarvitaan. Kehittyneet viljelymenetelmät, koneellistaminen ja automaatio ovat kuitenkin lisänneet työn tuottavuutta ja samalla vähentäneet sen ruumiillista rasittavuutta siinä määrin, että mistään orjatyöstä sanan synkimmässä merkityksessä ei enää voida puhua.

Työn tuottavuuden kasvu ja siihen perustuva elintason nousu ovat aiheuttaneet sen, että elämisen välttämättömyyksiä turvaamisen historiallisesti määrätynyt osa on kasvanut hyvin suureksi ja sen erottaminen biologisesti välttämättömästä perusosasta on jokseenkin vaikeaa. Kaikkien ihmisten välttämättömimmät tarpeet ovat kuitenkin pohjimmaltaan hyvin samantasoisia. Tämä kaikille yhteinen välttämättömyys pitäisi hyväksyä myös yhteiskunnan järjestämisessä. Ihmisten tasa-arvoisuus tulisi nähdä nimenomaan näiden elämisen välttämättömyyksiä turvaamisena.

Valmistaminen

Työn muodoista *valmistaminen* (work) koskee kädentaitoja vaativien *hyödyllisten* esineiden ja tarvikkeiden tuottamista. Valmistaminen tuottaa ihmisen pysyvän esineellisen ympäristön, jonka perimme valmiina edeltäviltä sukupolvilta, jonka tuotteita kulutamme ja hävitämme mutta jota omalla työllämme täydennämme jättääksemme sen perinnöksi tuleville sukupolville. Esineellinen ympäristö osallistuu monella tavoin elämisen välttämättömyyksiä turvaamiseen. Esineiden käytössä historiallisesti ja kulttuurisesti määrättyneillä tekijöillä on vielä suurempi osuus kuin ruoan ja vaate-tuksen kulutuksessa.

Tietoyhteiskunnan kehittyminen muuttaa historiallisesti määrättyneiden käyttöesineiden luonnetta tekemällä niistä informaatiointensiivisempiä. Esineeseen sitoutuvan informaation määrän jatkuvasti kasvaessa seurauksena on, että kappalekohtaiset tuotantokustannukset alenevat, ja se luo osaltaan edellytyksiä halvemmalla elämiseen. Ohjelmiston vaihtomahdollisuus lisää ohjelmoitujen käyttöesineiden potentiaalista käyttöikä. Tietoyhteiskuntaan siirryttäessä suhtautumista pa käyttöesineiden tuottamiseen ja käyttämiseen tulisi arvioida uudelleen. Käyttöesineiden tuottaminen pitäisi organisoida niin, että todettuihin välttämättömiin tarpeisiin tuotettaisiin esineitä ja tarvikkeita, joiden käyttöikä on mahdollisimman pitkä.

Toiminta

Käsitteellä *toiminta* (action) Arendt tarkoittaa kaikkea sellaista (symbolista, kielellistä) vuorovaikutusta ihmisten kesken, johon ei liity tavaroita tai materiaa, tai joissa tavaroiden ja materiaalin merkitys on epäoleellinen. Tieteen ja taiteen tulokset,

ennen materiaaliseen alustaan kiinnittämistä, kuuluvat toiminnan piiriin. Materiaaliseen alustaan kiinnittäminen (esim. sävellyksen kirjoittaminen paperille) on pääosin esineen valmistamista. Toiminnan käsite on keskeisessä asemassa Arendtin koko tuotannossa. Sen tärkein merkitys kytkeytyy ihmisen kykyyn ja mahdollisuuteen panna alulle erilaisia prosesseja, joiden myönteisistä tai kielteisistä seuraamuksista ei etukäteen ole aina tarkkaa käsitystä.

Arendtin ajatukset toiminnasta perustuvat antiikin ajan Ateenan julkisen elämän (*polis*) pohjalta muodostettuun käsitteelliseen abstraktioon. Arendtia on syytetty antiikin ajan idealisoinnista ja perusteettomasta haikailusta menneeseen. Syytökset ovat osittain kohtuuttomia, osittain aiheettomia. Antiikin *polis* muodostaa hyvän lähtökohdan suoran ja edustuksellisen demokratian vertailulle ja nykyaikaan soveltuvien muotojen tutkimiselle. Valtaosa demokratian tutkijoista ottaa tavalla tai toisella kantaa antiikin kaupunkidemokratian toimintatapaan (vrt. Held 1987). Arendt ei suinkaan kuvittele, että antiikin Kreikan suoraan demokratiaan voitaisiin palata tai edetä. Hänen ajatuksensa julkisesta keskustelusta ovat hyvin lähellä Jürgen Habermasin ideaalisen keskustelutilanteen teorioita.

Toiminnan tulokset nousevat yhteiskunnallisesti merkitykselliselle tasolle politiikan ja kulttuurin käytäntöjen kautta. Poliittinen keskustelu johtaa päätöksiin, jotka vaikuttavat kansalaisten jokapäiväiseen elämään (toiminnan kommunikatiivinen, yhteisymmärrykseen pyrkivä momentti). Kulttuurinen toiminta edellyttää materiaaliin muotoihin sitomisen jäädäkseen pysyvästi elämään (toiminnan ekspressiivinen, näyttäviin suorituksiin pyrkivä momentti).⁵

2.2.2 Työn jaottelu tietoyhteiskunnassa

Tietoyhteiskuntaan siirtyminen tekee välttämättömäksi tai antaa vähintäänkin mahdollisuuden miettiä uudelleen työn (raadanta ja valmistaminen) ja toiminnan välisiä suhteita ja näiden käsitteiden määrittelyjä. Tietoyhteiskunnalle ominaisin työ tulee hyvin lähelle julkisessa tilassa esiintymistä. Tietoverkkoon kirjoittaminen on enemmän toimintaa ja vähemmän valmistamista (raadannasta puhumatta) kuin mikään työn historiassa aikaisemmin esille tullut työn muoto. Toiminta materialisoituu potentiaalisesti käyttökelpoisiksi kirjoituksiksi ilman vähäisintäkään manufaktuurin panosta.

Tietoyhteiskunnassa välttämättömän työn tarve vähenee (kummassakin merkityksessä). Samanaikainen tuotannon ja työttömyyden kasvu näyttäisi viittaavan siihen, että olemme lähestymässä jonkinlaista historiallista murrosvaihetta. Ihminen näyttäisi olevan osittain vapautumassa välttämättömyyksiensä turvaamiseksi tarvittavan työn orjuuttavista kahleista (ei tietenkään kokonaan). Työ ei silti kokonaan lopu mutta se jakaantuu hyvin epätasaisesti (Rifkin 1995). Ongelmaksi nousee, pystytäänkö tästä kaikesta tekemään tarvittavat yhteisölliset ja yhteiskunnalliset ratkaisut.

---

⁵Kommunikatiivisesta ja ekspressiivisestä momentista tarkemmin ks. d'Entrèves 1994, 84–85.

Perusturvan järjestäminen

Teollistuminen, automaatio ja laaja tietoyhteiskuntaan siirtyminen merkitsevät käytännössä raadannan tarpeen vähenemistä. Suomalaisten tarvitsemien asuntojen, vaatetuksen ja ruoan tuottamiseen tarvitaan suhteessa vain murto-osa siitä työntekijämäärästä, joka tarvittiin vielä 100 vuotta sitten. Työn tuottavuus tulee tehostumaan tulevaisuudessakin, ja sen vuoksi raadannan osuus kaikesta työstä edelleen vähenee.

Suomalainen yhteiskunta toimii logiikaltaan kuitenkin edelleen 1800-luvun ajatusmallin mukaisesti. Suomessa (tietenkin myös muualla) toimitaan aivan kuin meillä olisi suunnaton työvoimapula, ja nälänhätä olisi lisäksi uhkaamassa aivan nurkan takana. Työtä tehostetaan äärimmilleen, jotta vapautuvaa työvoimaa voitaisiin käyttää johonkin — mutta mihin? Kun korvaavaa työtä ei ole riittävästi tarjolla, mutta työn tehostamisen vauhtia ei silti ymmärretä hillitä, ollaan ajauduttu käsitteelliseen umpikujaan.

Suomalaisen työn yhteiskunnan ongelmana on keskittyminen sellaisten ongelmien ratkaisemiseen, jotka olivat relevantteja vielä 100 vuotta sitten, mutta jotka on ratkaistu jo viimeistään miespolvi sitten. Nykyiset ongelmat ovat entiseen verrattuna luonteeltaan hyvin erilaisia. Niistä keskustellaan kuitenkin vanhentuneiden käsitteiden ja metaforien avulla. Käytettyjen käsitteiden ja käsillä olevien ongelmien yhteensovittamisen mahdottomuus johtaa siihen, että toteutetut ratkaisut eivät edistä itse ongelmien ratkaisemista. Toteutetut ratkaisut saattavat pikemminkin pahentaa ongelmia.

Elämisen välttämättömyyksien turvaaminen tietoyhteiskunnassa edellyttää ruoan, vaatetuksen ja asumisen määrittelemistä ihmisten perusoikeudeksi, niiden turvaamisen perustason määrittelemistä ja turvaamisen järjestämistä myös käytännössä. Elämisen turvaamisessa tarvitaan pitkäikäisiä ja erittäin kalliita komponentteja (asunto), käyttöesineitä (aterimet ja huonekalut), kestäviä kulutushyödykkeitä (vaatteet) sekä täysin kulutettavia hyödykkeitä (ruoka). Varsinkin kalleimmat komponentit tulisi irrottaa joko kokonaan tai suurimmalta osin markkinamekanismista. Myös tärkeimpien käyttöesineiden osalta tulisi olla tarjolla markkinoiden ulkopuolella tuotettuja vaihtoehtoja.

Käyttöesineiden informatisaatio

Jatkuvaan käyttöön tarkoitettujen käyttöesineiden informatisoituminen (informaatiointensiivisyyden lisääntyminen) voidaan jakaa kahteen päähaaraan. Ensimmäiseen kuuluvat ne *tuotannolliset käyttöesineet*, joiden primäärinen tehtävä liittyy materiaalin tai energian käsittelyyn mutta joiden tehokkuutta, toiminnallisuutta ja tuotantoa voidaan lisätä ja tehostaa ohjelmoinnin avulla. Tällaisia käyttöesineitä ovat esimerkiksi teollisuusrobotit, kehittyneet kodinkoneet ja matkapuhelimet. Ohjelmiston vaihtamismahdollisuus lisää merkittävästi näiden esineiden käyttöikä.

Informaation aikakauden omaleimaisin käyttöesineiden informatisoitumisen muoto koostuu toisesta haarasta, johon kuuluvat varsinaiset informaatiohyödykkeet (käyttöesineistä puhuminen ei näiden osalta tunnu luontevalta). Niiden päämääräinen tehtävä liittyy niihin tallennetun informaation välittämiseen hyödykkeen käyttäjälle tai niissä olevan informaation toiminnallisten piirteiden hyödyntämiseen. Ensiksi mainittuja voidaan kutsua viihdykkeiksi, jälkimmäisiä hyödykkeiksi.

Viihdykkeillä tarkoitan tässä sellaisia informaatiohyödykkeitä, joilla ei ole esineinä mitään suoranaista käyttöä tai arvoa. Niitä ovat esimerkiksi videot, äänitteet ja mitkä tahansa tietoverkon välittämät informaatiotuotteet, jotka on tarkoitettu viihtymiseen. Viihdekirjallisuus kuuluu viihdykkeiden ja hyödykkeiden välimaastoon. Kirja esineenä vaatii tuotannollisen ponnistuksen ja kirja kuuluu ihmisen pysyvään esineelliseen ympäristöön. Kirjan hinta on kuitenkin hyvin suhteellinen käsite ja sisällöllisesti vaatimattoman kirjan merkitys säilyttävänä esineenä on olematon.

Viihdykkeiden kasvavaa kauppaa varjostaa kiusallinen ajankäytön ekonomia. Ne joilla olisi riittävästi taloudellisia mahdollisuuksia viihteen kulutuksen lisäämiseen, ovat jo ennestään hyvin kiireisiä. Jos kaikki liikenevä vapaa aika käytetään jo nyt viihtymiseen, lisääntyvä ajankuluhyödykkeiden tuottaminen korkeintaan jakaa markkinoita uudella tavalla. Vastaavasti ne, joilla on eniten aikaa (työttömät ja eläkeläiset), ovat joko varattomia tai vähävaraisia. Viihdykkeet on myytävä hyvin halvalla vähävaraisille kuluttajille, joka luonnollisesti näkyy laatutassossa.

Vapaa-ajan (toipumisajan) lisääntyminen on sekin osoittautunut ongelmalliseksi kysymykseksi. Juliet Schor (1992) on havainnut sen ristiriitaisen ilmiön, että Yhdysvalloissa työssäkäyvien ihmisten vapaa-aika vähenee mm. useamman työpaikan pitämisen takia (esimerkkinä pienipalkkaisten toimistotyöläisten iltaisin tekemä siivoustyö).

Informaation aikakauden varsinaiset *hyödykkeet* koostuvat käyttöesineiksi tarkoitetuista tietokoneohjelmista, erilaisia työn muotoja helpottavista informaatiopalveluista ja kasvavasta joukosta uusia informaatiohyödykkeitä, joissa yhdistellään informaation, ohjelmoinnin ja automaation mahdollisuuksia. Kyseessä on nopeasti laajeneva tietotekniikan ja informaatioteollisuuden alue. Sen markkinat ovat ongelmallisia informaation tavaraluonteen ongelmallisuuden takia. Kauppa ja sitä ohjaava lainsäädäntö noudattavat tavaramarkkinoiden logiikkaa. Informaatiohyödykkeet käyttäytyvät kuitenkin enemmän julkishyödykkeiden tapaan (Tuomala 1997, 58–67).

Informaation aikakausi tulee tuottamaan enenevässä määrin informaatiohyödykkeitä, jotka lyhyen kaupallisen hyödyntämisaajan jälkeen muuttuvat julkishyödykkeiksi. Näistä hyödykkeistä pystyy aikanaan kokoamaan laajoja toiminnallisia kokonaisuuksia moniin erilaisiin käyttötarpeisiin. On mahdollista, että tällaisesta työstä tulee muodostumaan keskeinen osa kolmannen sektorin tuotannollista toimintaa.

Toiminnan tiedollinen kasautuminen

Syvällisin ja vaikeimmin ymmärrettävä muutos työn luonteen todellisessa muuttumisessa koskee työn tieteellistymistä. Erilaiset tieteelliset ja tekniset keksinnöt luovat uusia materiaaleja, työvälineitä, työmenetelmiä ja työn organisaatioita — muutoksia toisin sanoen tapahtuu kaikissa työhön liittyvissä osatekijöissä. Jotkut näistä muutoksista saattavat olla dramaattisia vähäisen tuntuisista ensivaikutuksistaan huolimatta. Monien teknisten keksintöjen merkitystä ja vaikutuksia arkielämään on aluksi vähätelty.

Kehitykseen liittyy runsaasti epävarmuustekijöitä mutta niistä huolimatta työn painopiste siirtyy välttämättömyyksistä ja käyttöesineiden tuottamisesta symbolisen työn suuntaan. Vaikka työ sellaisenaan on usein käsittämättömän tuntuista arkista puurtamista, käytössä on kuitenkin koko ajan kasvava joukko automatisoituja, monitoimisia, työn tuottavuutta lisääviä työvälineitä. Niissä olevaan toiminnallisuuteen esineellistyy koko ajan enemmän ihmisen käytännöllistä osaamista ja sen lisäksi sanatonta (tacit) ja eksplisiittistä tietoa.

Tieteen ja taiteen maailma on pelkistetyimmillään informaatiota, jonka erityisluonne kulumattomana, ikuisesti säilyvänä ja aina uudelleen käytettävissä olevana 'hyödykkeenä' on vaikeasti ymmärrettävissä tavaratuotannon ja markkinoiden käsitejärjestelmien pohjalta. Informaation aikakauden käyttöön tulisi luoda kokonaan uusi käsitejärjestelmä, joka ottaa asianmukaisella tavalla huomioon informaation erityisluonteen.

Avainkäsite tässä yhteydessä on luonnollisesti *toiminta* (action). Sillä Arendt tarkoittaa sellaista ihmisten välistä toimintaa, johon ei kuulu energiaa, materiaalia tai esineitä. Julkinen esiintyminen puheen ja yhteiskunnallisen (poliittisen) aktiivisuuden muodossa ovat tässä klassisia tyyppiesimerkkejä. Uuden informaation tuottamisen kannalta toiminta voidaan jakaa kahteen osaan käyttämällä jakoperusteena käsitteitä raadanta (labour) ja valmistaminen (work). Aktiivisen toiminnan tuloksia (informaatiota) tarkastellaan siten yhtäältä raadannan tulosten tapaan välttämättöminä ja jatkuvasti muuttuvina, ja toisaalta valmistamisen tulosten tapaan pysyvinä ja jatkuvuutta turvaavina.

Käsitteen *raadanta* vastineena informaatiota tuottavan toiminnan puolella on sellainen sosiaalis-tiedollinen toiminta, joka yhteisen todellisuuskäsityksen (Berger & Luckmann 1966) ja keskinäisesti jaettujen tietojen (Lagerspetz 1995) varassa ylläpitää ja kehittää ihmistä osana yhteisöjään ja samalla näitä ihmisenä olemisen kannalta välttämättömiä yhteisöjä. Metaforisesti voidaan ajatella, että nämä yhteisöt ovat tavallaan se monimutkainen 'avaruusalus', jolla ihminen matkustaa ajan ja paikan läpi, mutta joka ei vielä muodosta itse aikaa tai paikkaa. Toisin sanoen, näiden tietojen varassa ei ole vielä mahdollista asettaa niitä kiinnekohtia, joiden avulla sijainti ajassa tai paikassa olisi mahdollista määrittää.

Käsitteen *valmistaminen* vastineena informaatiota tuottavan toiminnan puolella on sellainen tiedosta ymmärryksen kautta viisauteen nouseva toiminta, joka asettaa ihmiskunnan henkisellevä, fylogeneettiselle kehitykselle virstanpylväät

ja auttaa jäsentämään ihmisen henkisen, ontogeneettisen historian sekä paikallisessa että ajallisessa mielessä. Moderni ihminen on menettänyt eettisten normien muodostamiselta kestävän (substantiaalisen) perustan (uskonto, teleologiset arvot, järkeisyys) mutta ei suinkaan tarvetta kestäville arvoille.

2.3 Työttömyystutkimus Suomessa

Tarkastelen seuraavassa kotimaista työttömyydestä käytyä keskustelua eräiden tutkimusten valossa. Pysin tarkastelussa saamaan esille, esittävätkö tutkijat sellaisia ratkaisumalleja tai ideoita, jotka todella voivat vaikuttaa merkittävästi työttömyyteen, vai koskevatko esitetyt ratkaisut vain esimerkiksi kansainvälisillä markkinoilla pärjäämistä.

2.3.1 Työn paikat ja jakaminen

Teoksessa *Kilpailu työstä* Antti Kasvio ja Ari Nieminen (1999) asettavat tavoitteekseen selvittää, millä tavoin globalisaatio ja siihen liittyvä teollisuusmaiden lisääntyvä kauppa halvemman kustannustason maiden kanssa vaikuttavat teollisuusmaiden omassa piirissä tapahtuvaan tuloerojen kasvuun ja työttömyyden lisääntymiseen. Kirjoittajien mukaan globaaleilla markkinoilla toimivat suuryritykset sijoittavat tuotannollista toimintaa eri maihin ja maanosiin ainakin osittain työvoimakustannusten vähentämiseksi. Globalisaation aiheuttamat muutokset ovat kaikista päätellen reaalisia ja väistämättömiä ja niihin on pakko varautua.

Suomalaisen ja pohjoismaisen työelämän suurimmaksi ongelmaksi kirjoittajat toteavat perinteisen hyvinvointivaltion ylläpitämisestä aiheutuvat kestäättömän suuret kustannukset. Kirjoittajat tiivistävät suomalaisen ja samalla pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan menestymisen mahdollisuudet muutoksiin, jotka koskevat sekä työmarkkinasuhteita että hyvinvointivaltion laajuutta. Lähtökohtatilanteessa työmarkkinasuhteet toimivat keskitetysti ja laaja hyvinvointivaltio sekä rahoittaa että organisoii sosiaalipalveluja. Työmarkkinasuhteiden osalta kirjoittajat pitävät välttämättömänä siirtymistä nykyistä hajautetumpaan järjestelmään. Hyvinvointivaltion osalta on vastaavasti pakko siirtyä kohti suppeaa hyvinvointivaltiota.

Kirjoittajien esittämät muutosvaihtoehdot rakentuvat sen varaan, koskevatko muutokset kumpaakin tekijää (työmarkkinasuhteet ja hyvinvointivaltio) vai pelkästään toista, sekä lisäksi kuinka voimakkaasta muutoksesta on kyse. Kirjoittajat ovat hahmotelleet 4 eri vaihtoehtoa: jompaa kumpaa tai molempia muutetaan kohtuullisesti, tai sitten molempia muutetaan reilusti.

Kasvion ja Niemisen yhteenvedossa ilmenee mielenkiintoinen ambivalenssi nykyisen tilanteen muuttamistarpeen esittelyssä. Vahvan hyvinvointivaltion malli on saanut voimakasta *tukea* osakseen kirjoittajien tekemissä haastatteluisissa. Myös kirjoittajien omat sympatiat näyttävät olevan ainakin osittain tämän mallin puolella. Toisaalta sekä haastateltujen esittämä *kritiikki* että kirjoittajien omat epäilyt

kohdistuvat kaikkein voimakkaimpina juuri nykyiseen malliin. Aivan erikoinen viehätys tuntuu olevan markkinavetoisella mallilla, jossa työmarkkinat toimivat hajautetusti ja hyvinvointivaltio toimii hyvin suppeassa muodossa.

Toista äärimmäisyyttä työttömyystutkimuksessa edustavat Raija Julkunen ja Jouko Nätti, jotka ovat useampaan otteeseen käsitelleet työn jakamista (mm. 1994 ja 1997). Uusimmassa teoksessaan (1997) kirjoittajat käsittelevät työttömyyden ongelmaa kahdesta näkökulmasta. He toteavat aksiooman omaisesti, että työn jakaminen on oikea ja järkevä ratkaisu tähän ongelmaan. Julkisessa keskustelussa työn jakaminen torjutaan kuitenkin jyrkästi mahdottomana ja jopa järjettömänä ratkaisuna. Kirjoittajat etsivät vastausta siihen, miten tämä järkevän tuntuinen ratkaisu onnistutaan konstruoimaan mahdottomaksi. Julkunen ja Nätti tiivistävät työllisyydestä käydyin kansainvälisen keskustelun kolmeen malliin, joita he kutsuvat sosiaalidemokraattiseksi, konservatiivis-uusliberaaliksi sekä punavihreäksi.

Sosiaalidemokraattinen malli perustuu uskoon tuottavuuden lisääntymisen ja talouskasvun siunauksellisuudesta. Kun taloudessa menee hyvin, myös työläiset saavat kasvavasta hyvinvoinnista kohtuullisen osuutensa. Usko tähän malliin on kuitenkin viime vuosien aikana joutunut kovalle koetukselle, sillä useiden maiden kokemukset osoittavat, että vahvasta kasvusta huolimatta työllisyys ei lisääny läheskään samassa suhteessa. Ilmiöstä käytetään nimitystä ‘jobless growth’.

Konservatiivis-uusliberaalinen malli perustuu uskoon, että markkinat hoitavat sekä työajat että palkat. Tämä malli on käytössä varsinkin Britanniassa ja Yhdysvalloissa, joissa työttömyys on jossain määrin pysynyt kohtuullisissa rajoissa — tosin työsuhteita koskevan lisääntyvän epävarmuuden kustannuksella. Uudet työpaikat ovat tyypillisesti osa- ja määräaikaista ja työ on lisäksi hyvin usein huonosti palkattua. Kouluttamattomat ja vaillinaisesti koulutetut joutuvat kohtuullisen toimeentulon turvaamiseksi hankkimaan useamman työpaikan. Tämä on johtanut Juliet Schorin (1992) havaitsemaan seikkaan, jonka mukaan vastoin kaikkia odotuksia tosiasiallinen kokonaistyöaika on alkanut kasvaa. Työn tuottavuuden kasvu ei siis ole johtamassa ansiotason nousuun ja työajan lyhentämiseen vaan täsmälleen päinvastaiseen lopputulokseen.

Punavihreä malli pyrkii irrottautumaan nykyisen kaltaisesta työn yhteiskunnasta. Punavihreän näkemyksen mukaan täystyöllisyys ei ole oikea tunnus tai vastaus modernin yhteiskunnan kriiseihin, sillä talouspolitiikka ei pysty luomaan täystyöllisyyttä. On alettava ajatella toisenlaista yhteiskuntaa, jossa hyvinvointivaltion arvot turvataan kiinnittämättä niitä talouskasvuun ja täystyöllisyyteen. Keinoina ovat kansalaistulo, työn tasainen jakaminen työaika lyhentämällä sekä palkkatyön ulkopuolisen kansalais- ja vapaaehtoistoiminnan tunnustaminen ja vahvistaminen. Kansalaistulo on erityisen tärkeä, sillä se antaa mahdollisuuden vetäytyä ‘vapaaehtoiseen työttömyyteen’, vaihtoehtoiseen niukkaan elämäntapaan (Julkunen & Nätti 1997, 22–30).

Esimerkkinä työn jakamisen tuloksellisuudesta ja toteutuneen kehityksen tulkitsemisen vaikeudesta Julkunen ja Nätti käsittelevät Saksan vuosien 1984–1990 työllisyyskehitystä. Palkansaajien lukumäärä lisääntyi tuona ajanjaksona 2,12

miljoonalla (9,1 %). Samaan aikaan lyhennettiin työaika. Erityisesti IG Metallin johdolla käydyssä työaikakamppailussa työaika lyheni ensin 1980-luvulla 40 tunnista 38,5 tuntiin viikossa, ja tavoitteeseen, 35 viikkotuntiin siirryttiin vuonna 1995. Ammattiyhdistysliikkeen tutkimuslaitoksen selvitysten mukaan työajan lyhentämisen työllisyysvaikutus oli suuruusluokkaa 385 000 – 514 000 työpaikkaa, eli 50–65 prosenttia teoreettisesta maksimista. Työnantajaliiton kannan mukaan työajan lyhennys ei kuitenkaan synnyttänyt yhtään ainoaa uutta työpaikkaa. Hyvä työllisyyskehitys oli seurausta pelkästään suotuisasta kansainvälisestä suhdanteesta (mt., 45–46).

Työajan lyhentämisen yleisestä mahdollisuudesta tai mahdottomuudesta Julkunen ja Nätti toteavat aluksi:

Taloudellisen asiantuntemuksen mukaan tuskin koskaan on sopiva ajankoh-
ta työajan lyhentämiselle, sillä työajan lyhentämisen vahingollisuus on si-
säänrakennettu taloudellisiin malleihin. Kuitenkin empiirinen historia osoit-
taa, että työaikoja on lyhennetty ja kaikkien hyvinvointi on tästä lisääntynyt.
Olisiko historia nyt tässä suhteessa loppunut? (mt., 10)

Ekonomistisen ajattelun valtavirta pitää todistettuna, että työajan lyhentäminen nostaa yksikkötyökustannuksia ja hintoja, luo inflaatiopainetta, keinotekoista rationalisointia sekä kilpailukyvyn laskua. Mitä enemmän yritykset investoivat henkilöstönsä inhimilliseen pääomaan, sen kontraproduktiivisempaa työajan lyhentäminen on ja sitä enemmän se kääntyy tavoitteitaan vastaan. Kuitenkin yritykset ja kansantaloudet ovat aina sopeutuneet työajan lyhentämiseen. Pitkällä aikavälillä työajan lyhentäminen on kohentanut huomattavasti hyvinvointia ja samalla auttanut täystyöllisyyden sovittamista tuottavuuden kasvuun (mt., 47).

Työajan jakamisessa ratkaisevaa on lopulta poliittinen toimijuus. Näin siitäkin huolimatta, että politiikasta on globaalin talouden oloissa tullut entistä voimattomampaa ja sattumanvaraisempaa.

Työn jakamiseksi tarvitaan toimijoita, joilla on solidaristinen perusasenne, uskoa työajan lyhentämisen kykyyn tuottaa yhteistä hyvää, uskallusta asettua yhteenottoihin ja valtaa saada näkemyksensä läpi. Nämä toimijat tarvitsevat sellaista taloustiedettä, joka rohkenee horjuttaa talouspoliittisten eliittien työaikalinjauksia. (mt., 202)

Asko Suikkanen ja Ritva Linnakangas ovat tutkineet työmarkkinoiden rakennetta ja muutoksia laajojen tilastollisten analyysien ja rakennesosiologisten teoreettisten tutkimusten avulla (Suikkanen & Linnakangas 1998; Suikkanen et al. 1998). Nämä tutkimukset täydentävät kahta edellä käsiteltyä lähestymistapaa.

Suikkanen ja Linnakangas toteavat Sitralle tekemänsä raportin alussa, että “työmarkkinat heijastavat enemmän yhteiskunnan sosiaalista järjestystä kuin tietoisesti luotua ja oman rationaliteettinsa mukaan toimivaa työn järjestelmää” (Suikkanen & Linnakangas 1998, 3). Järjestyksen ja järjestelmän käsitteet ovat

hyvin keskeisiä palkkatyöjärjestelmän ja laajemminkin työn yhteiskunnan hahmottamisessa. *Järjestelmä* on toimijoista, pelisäännöistä, kiihokkeista ja pidäkkeistä koostuva mekanismi.

Järjestys on puolestaan kompleksinen, suurelta osin satunnainen ja vaikeasti ennakoitavissa oleva useiden tekijöiden yhteisvaikutuksen tuloksena syntyvä tosiasiallinen tila. Talouden ohella työmarkkinoiden toimintaa ohjaavat ja säätelevät laajasti esimerkiksi kunkin yhteiskunnan, alueen ja yksilöiden hyvinvoinnin taso, arvot, sosiaalinen asema ja tavoitteet sekä kulttuuriset arvot (mt., 4). Yhden tekijän muuttaminen johtaa helposti muutoksiin kaikissa muissa tekijöissä ennalta arvaamattomalla tavalla.

Kirjoittajat analysoivat seuraavaksi työmarkkinoiden muutoksia ja työttömyyden vaihtelua. Työmarkkinoiden satunnaisuutta osoittaa hyvin laman alun tilanne. Kun bruttokansantuote laski vuodesta 1990 vuoteen 1991 7 prosenttia, työttömien määrä lisääntyi samana aikana 46 prosenttia. BKT:n kasvu oli tosin jo edellisen vuoden aikana pysähtynyt mutta kuitenkin ilman että työmarkkinat olisivat siihen ehtineet reagoida. Kun työmarkkinat ottivat laman niin sanotusti todesta, ne yli-reagoivat rankasti ja tällä tavoin lamasta tuli monivuotinen ja tarpeettoman syvä.

Pahimmillaan työttömyys oli vuosina 1994–1995, jolloin työttömänä jonakin ajankohtana kyseisten vuosien aikana oli yli 800 000 henkilöä. Kyse on määrällisesti valtavat mittasuhteet saaneesta ongelmasta. Työttömyys on sittemmin tilastojen valossa vähentynyt; vuoden 1999 aikana esitetyt luvut ovat olleet välillä 200 000 – 300 000 henkilöä. Työttömyyden ongelma on kuitenkin samalla muuttanut monisyisemmäksi. Pitkäaikaistyöttömyys on jäänyt pysyväksi ongelmaksi ja samalla epätyypillisistä työsuhteista on tullut tavallisin työllistymisen muoto.

Tekemiensä analyysien pohjalta Suikkanen ja Linnakangas päättävät, että eurooppalaiset yhteiskunnat ovat suurten muutosten edessä. Talouden globalisointuminen, maailmanlaajuisen työpaikkakilpailun voimistuminen, teknologian nopea kehitys ja palkkatyön yleisen merkityksen väheneminen pakottavat suuriin linjavalintoihin. Valinta on kuitenkin vaikeaa, sillä ensin pitäisi pystyä muodostamaan kokonaiskuva valinta-asetelman yleisistä ehdoista ja varsinkin tarjolla olevista vaihtoehdoista.

Valinta-asetelmia on useita. Ensinnäkin on pystyttävä ratkaisemaan, ovatko meneillään olevat muutokset tavanomaisia siirtymäkauden ongelmia vai onko kyseessä periaatteellinen yhteiskuntajärjestyksen muutos. Toiseksi on ratkaistava, koskevatko muutokset vain tiettyjä yhteiskunnan osajärjestelmiä, kuten talous, työmarkkinat, jne. Kolmanneksi on otettava kantaa kansallisten ratkaisujen suhteeseen EU:n päätettävissä olevien järjestelmien ja vielä laajempien kokonaisuuksien kanssa. Neljäs kysymys koskee rajallisemmin työmarkkinoiden muuttamisen luonnetta. On ratkaistava riittääkö joustavuuden lisääminen eri toimialoilla ja keskittyminen osaamisen tason nostamiseen niin yritysrakenteessa kuin työvoimasakin (mt., 67–68).

Suikkanen ja Linnakangas hahmottelevat kaikkiin näihin valinta-asetelmiin liittyvää työmarkkinoiden suurta muutosta uuden yhteiskuntasopimuksen vält-

tämättömyyden ajatuksesta käsin. He perustavat ehdotuksensa yhtäältä omiin ja toisten tekemiin tutkimuksiin ja niiden soveltamiseen yhteiskunnalliseen käytäntöön. Toisaalta esitykset perustuvat ideaan vastamodernisaatiosta eriyttävien tendenssien vastatendenssien tietoisuuden tuottamisen pohjalta (mt., 68–72).

Uuden yhteiskuntasopimuksen realistisuus perustuu eurooppalaisten yhteiskuntien keskeisten osapuolten selvästi vahvempaan sopimuksellisuuteen amerikkalaisiin ja kaukoidän maihin verrattuna. Yhteiskuntasopimuksen sisällössä ja toteuttamisessa on erotettavissa kolme aspektia. Ne ovat työvoima, teknologia ja paikallinen sopiminen. Kaikki kolme vaikuttavat luonnollisesti hyvin monimutkaisella tavalla toisiinsa.

2.3.2 Työttömien selviytyminen

Kari Vähätalo toteaa, että “[t]yöttömyyden nelinkertaistuessa 1990-luvun alkuvuosina esitettiin vahvoja uhkakuvia tulevasta kehityksestä. Joukkotyöttömyyden uskottiin kasvattavan jopa räjähdysmäisesti vakavia syrjäytymisongelmia kuten rikollisuutta ja mielenterveyden häiriöitä. Pelättiin myös, että yhteiskunta ryhtyisi välittömästi purkamaan hyvinvointivaltiota, mikä aiheuttaisi uusia ongelmia. [...] Näihin uhkakuviin verrattuna työttömyyden seuraukset näyttävät jääneen verrattain vaatimattomiksi” (Vähätalo 1998, 158).

Vähätalon mukaan Suomesta on tulossa eräänlainen ‘kolmen kerroksen yhteiskunta’, jossa kerroksina ovat euromenestyjät (n. 30–40 %), sinnittelevä kansa (n. 50–60 %) ja putoava alaluokka (n. 10–15 %).⁶ Näistä *euromenestyjät* pystyvät hyödyntämään eurooppalaisen yhdentymiskehityksen mahdollisuudet hyvän koulutuksensa, liikkuvuutensa ja ehkä kilpailumentaliteettinsa ansiosta. Nämä parhaiten menestyvät kaipaavat kaikkein vähiten muutoksia ja he ovat luonteeltaan peruskonservatiiveja. He lähtevät 1700-luvun liberalismiin perinteisistä arvoista ja omista vahvoista valtarakenteistaan (mt., 177). Viime vuosien julkinen keskustelu ja julkisen vallan toimet ovat parantaneet menestyjien asemaa ja lisänneet heidän erottautumistaan muusta väestöstä. Kilpailun korostaminen, huippuyksilöiden ihannoiminen ja huippuyksikköjen toiminnan kaikinpuolinen tukeminen ovat tämän kehityksen osatekijöitä.

Hierarkian alimman kerroksen muodostaa *putoava alaluokka*, johon varsinkin pitkäaikaistyöttömät kuuluvat. He eivät kykene hyödyntämään valtarakenteita

---

⁶USA:n kauppaministeriön osasto NTIA (National Telecommunications and Information Administration) on vuodesta 1995 lähtien kolmeen otteeseen selvittänyt tietoyhteiskunnan väliinputoajien ongelmaa raporteissaan *Falling Through the Net*. Viimeisin raportti *Defining the Digital Divide* vuodelta 1999 toteaa, että uuden teknologian käytöstä kotitalouksissa on tullut yksi kansantalouden ja kansalaisoikeuksien ydinkysymyksistä (U.S. Department of Commerce 1999). Kuilu hyvin menestyvien ja huonosti menestyvien välillä on kasvamassa ja uuden teknologian käyttöaste on samalla kertaa sekä tämän kasvun indikaattori että sen selittäjä. Käsite *digital divide* on vakiintumassa käyttöön sekä yhteiskuntien sisäisen että kansainvälisen eriarvoisuuden nykyaikaisena ilmaisuna. Mm. komissaari Erkki Liikanen viittaa siihen *Talouselämä*-lehden haastattelussa 14.4.2000.

eivätkä muovaamaan uusia. Putoava alaluokka on 1990-luvun ryysyläisjoukkoa.⁷ Monien lähin tai ainoa omainen on viranomainen. Heitä löytyy Pelastusarmeijan leipäjonoista ja harvoin uusittavat vaatteensa he hankkivat kirpputoreilta. Vakavin ongelma koskee asumistason jatkuvaa laskemista. Vakituinen asunto menee yleensä työpaikan menetyksen ja sen jälkeen seuraavan avioeron ja siihen liittyvän omaisuuden menetyksen yhteydessä. Vähätalon mukaan valtion kannustavaksi tarkoitama työvoimapolitiikka, jolla on pyritty katkaisemaan tukityöjaksojen ja työttömyyden vuorottelu, tulee pudottamaan osan työmarkkinoilla sinnitelleistä huonosti koulutetuista ihmisistä putoavien joukkoon (mt., 178–179).

Laajimman väestöryhmän muodostaa keskimmäiseen kerrokseen kuuluva *sinnittelevä kansa*. Siihen kuuluvien koulutus on alhaisempi kuin menestyjillä tai siten koulutus on vanhentunut. Ryhmään kuuluu myös menestyjien joukosta pudonneita, jotka eivät ole pystyneet hyödyntämään koulutustaan ylikoulutuksensa tai väärälle alalle suuntautumisen takia. Epätyypillisten työsuhteiden nopea lisääntyminen pysyvien työsuhteiden kustannuksella, ansiotason aleneminen ja amerikkalaisesta yhteiskunnasta tuttu useamman työpaikan tarve proletarisoi turvattuun asemaan tottunutta perinteistä keskiluokkaa. Sinnittelevän kansan keskeiseksi työelämän areenaksi ovat tulossa erilaiset marginaaliset tai joustavat työtehtävät sekä julkisten tukitöiden ja työvoimakoulutuksen järjestelmät.

Yksilöiden ja perheiden kehityshistoriassa eräänlaisen kulminaatiopisteen sinnittelyn ja putoamisen välillä muodostaa asumistason aleneminen. Vähätalon mukaan sinnittelijöiden elämänhallinta saattaa joutua uhatuksi, kun heitä pakotetaan työmarkkinoille muun muassa tiukentamalla asuntotuen tarveharkintaa. Tällöin pakotetaan väliaikaisesti työttömäksi joutuneita muuttamaan halvempiin ja pienempiin asuntoihin eli voimistetaan heikommassa asemassa olevien sinnittelijöiden asettumista ulospudonneen alaluokan asumisympäristöihin (mt., 181). Vähätalon mukaan sinnittelijöiden joukosta löytyvät sekä 2000-luvun uuden yhteiskunnan ja sen uusien liikkeiden idut että samalla myös eriarvoistumisen kasvuun liittyvät uhkatekijät (mt., 182).

Matti Kortteinen ja Hannu Tuomikoski ovat omassa tutkimuksessaan selvittäneet pitkäaikaistyöttömien selviytymistä. Tutkimuksessa on käytetty hyväksi tilastoja ja haastatteluja (1998). Myös tässä tutkimuksessa mielipideilmastollisena lähtökohtana ovat olleet julkisessa keskustelussa aika-ajoin esiintyneet äärimmäiset uhkakuvat. Tutkimuksessa oltiin kiinnostuneita sellaisista selviytymisen kriisiytymistä ilmaisevista tapahtumista kuten köyhyys, sairastaminen, itsemurhat, jne. Tutkimuksen tulokset osoittivat, että valtaosa työttömistä on selviytynyt kohtuullisen hyvin. Samalla kuitenkin kävi ilmi, että osalla pitkäaikaistyöttömis-

---

⁷Mainitsin Rifkinin esittelyn yhteydessä USA:n aikuisväestön puutteellisista viestintävalmiuksista. Suomessa lukutaidon suoranainen puuttuminen ei ole proletarisoitumisen keskeinen syy. Sen sijaan medialukutaidon puuttuminen ja yleisemminkin puutteellinen valmius tietotekniikan hyödyntämiseen voi estää sekä uudelleen kouluttautumista että osallistumisen kansalaiskeskusteluun. Pahimmillaan uuden tekniikan käyttöönotto ja sitä koskevan koulutuksen puute voivat olla sekä työttömyyden että sen pysyväksi muuttumisen tärkein syy.

tä huono-osaisuus on alkanut kasaantua. Kyseessä on sama ilmiö, jota Vähätalo käsittelee putoavan alaluokan kohtalona.

Kortteisen ja Tuomikosken tutkimuksen keskeisin sisältö käsittelee työttömien selviytymiskulttuurin syntymistä ja sisältöä. Kyseessä on tärkeä ja mielenkiintoinen ilmiö, joka tukee Julkusen ja Nätin vihreän vaihtoehdon merkitystä. Mahdollisesti syntyvä köyhyyden kulttuuri saattaa muodostua juuri sellaiseksi proletarisoituvan keskiluokan sähköistäväksi kehitykseksi, josta Vähätalo odottaa 2000-luvun uusien yhteiskunnallisten liikkeiden ydintä.

2.3.3 Työttömyyden tutkimuksen ongelmallisuus

Kuten Suikkanen ja Linnakangas toteavat, työmarkkinoiden toimintaa on yleensä tutkittu järjestelmän käsitteen avulla (Suikkanen & Linnakangas 1998, 3–8). Se johtaa väistämättä suureen määrään hiljaisia oletuksia työmarkkinoiden ja samalla työttömyyden säännönmukaisuuksista. Näillä oletuksilla ei välttämättä ole mitään vastinetta todellisuudessa — sellaista ei ainakaan ole helppo osoittaa.

Joukkotyöttömyyden ymmärtäminen ja siitä käytävä keskustelu ovat tosiasiallisesti tasapainoilua *kolmen* eri käsitteen: järjestelmän, järjestyksen ja kaaoksen välillä. *Järjestelmän* piiriin kuuluvat kaikki keskeisimmät toimijat kuten yritystoiminta, työmarkkinajärjestöt, valtiovalta ja tietenkin työtä hakevat ihmiset. *Järjestelmän* piiriin kuuluvat myös ne pelisäännöt, joiden mukaan edellä mainitut toimivat tai joiden mukaan niiden uskotaan toimivan. *Kaaoksen* piiriin kuuluu valtaosa kaikista kuluttamisen, asuinpaikan valinnan, demokraattiseen prosessiin osallistumisen ja mielipiteisiin vaikuttamisen yksittäisistä tapahtumista, jotka jokainen pieneltä osin vaikuttavat työpaikkojen syntyyn. Yksittäisiä vaikuttavia tapahtumia on niin valtava määrä, että mitään luotettavaa mallia niiden vaikutuksista ei ole mahdollista edes teoriassa laatia.

Järjestys on kuviteltu tai todellinen tasapainotila järjestelmän ja kaaoksen välillä. *Järjestys* on jännitteinen, transientti ilmiö, joka muodostuu järjestelmän ja kaaoksen kohtaamisen seurauksena. *Järjestys* saattaa joissakin tilanteissa olla vain hetkellinen ja se saatetaan havaita vain epäsuorasti. Osittain *järjestys* on käsitteellinen konstruktio, se on siis tuotettua todellisuutta. Abstrahointi kolmeen käsitteeseen on pakostakin idealisaatio. Todellisuudessa täydellisen järjestyksen ja täydellisen kaaoksen välillä on jatkumo, jonka käsitteistäminen edellä esitettyyn tapaan tekee sen monimuotoisuudelle väistämättä väkivaltaa.

Usean eri käsitteen kanssa tasapainoilu on vaikeaa. Tutkijat yleensä mieluummin rajaavat tarkastelunsa joko käsiteparin muodostamaan dikotomiaan tai kahden käsiteparin muodostamaan nelikenttään. Esimerkiksi Suikkanen ja Linnakangas käsittelevät työmarkkinoiden nopeasti muuttuvaa tilannetta järjestelmän ja järjestyksen käsitteiden avulla (Suikkanen & Linnakangas 1998). Amerikkalaisten hyvin menestyvien suuryritysten strategioita tutkiessaan Brown ja Eisenhardt hakevat reuna-aluetta järjestelmän ja kaaoksen välistä (1998).

Kompleksisten järjestelmien toiminnassa järjestys ilmiönä ja käsitteenä ei kokonaisuudessaan ole samalla akselilla järjestelmän ja kaaoksen kanssa. Järjestys ei siis ole jokin tällä akselilla oleva, tarkastelun kohteeksi valittu piste, johon tarkastelija kiinnittää huomionsa. Järjestys on tarkastelijan muodostama *kuva* jostakin järjestelmän ja kaaoksen välissä olevasta pisteestä, joka kuitenkin vaikuttaa tapaan, jolla järjestelmä ja kaaos tässä pisteessä kohtaavat. Järjestys ei siten ole tarkasteltavan ilmiön neutraali, tarkastelijan ulkopuolella oleva objektiivinen piirre. Järjestyksen käsitteellinen haltuunotto aiheuttaa sen, että tarkastelija tulee sekaantuneeksi tarkastelemansa järjestelmän toimintaan.

Järjestelmän ja kaaoksen välisen reuna-alueen tunnistaminen on vaikea ja ponnistelua vaativa tehtävä. Matemaattisesta fysiikasta peräisin oleva outojen attraktoreiden idea soveltuu hyvin selittämään tätä ongelmaa (Brown & Eisenhardt 1998, ix). Ponnisteluista huolimatta tarkastelu luiskahtaa helposti joko selvästi järjestelmän tai yhtä selvästi kaaoksen puolelle. Tämä näkyy selvästi suomalaisesta työttömyyskeskustelusta. Valtaosa kaikista työttömyyttä käsittelevistä kirjoituksista koskee joko järjestelmän toimintaa (esim. kansainvälinen kilpailukyky tai suuret välilliset työvoimakustannukset) tai yksittäisten työttömien henkilökohtaisia, järjestelmän kannalta satunnaisia ongelmia.

Suikkanen ja Linnakangas tulevat paradoksaalisella tavalla ideatasolla lähemmäksi työttömyysongelman tosiasiallista ratkaisemista. Heidän lähestymistapaansa ottaa riittävästi etäisyyttä sekä järjestelmän toimintalogiikkaan että työttömien yksilöhistorioihin. He tekevät kaikkein vähiten oletuksia järjestelmän kyvystä oikaista oma toimintansa tai kaaoksen ylitsepääsemättömästä hallitsemattomuudesta (Suikkanen & Linnakangas 1998). Idea vastamodernisaatiosta eriyttävien tendenssien vastatendenssien tietoisesta tuottamisesta pohjalta on oikeaan osuva. Siihen tukeutuen joukkotyöttömyydestä aidosti huolissaan oleva yhteiskunnallinen tutkimus voi jonakin päivänä kiinnittää huomionsa niihin reuna-alueen ilmiöihin, joihin tietoisesti vaikuttamalla pystytään käynnistämään pysyvää merkitystä omaavia kokeiluja uuden työn yhteiskunnan perustaksi.

* * * * *

Tämän luvun keskeisimmät johtopäätökset on mahdollista tiivistää seuraavasti. Joukkotyöttömyys koskettaa Suomessa satojatuhansia ihmisiä ja on siten yhteiskunnallisena ongelmana vakava ja kiistaton. Työttömyys ei ole ratkaistavissa kansainvälisen kaupan kilpailua koventamalla. Kuten Hannah Arendt toteaa 1950-luvulla kirjoittamassaan kirjassa, työn tuottavuuden lisäämisestä (osana kilpailun taloutta) on tullut itseisarvo ja pakkomielle, jonka lähtökohtia ei enää ymmärretä.

Työn yhteiskunnan tutkijoista Asko Suikkanen ja Ritva Linnakangas esittävät uskottavimman ja kattavimman ajatusmallin työttömyysongelman ratkaisemiseksi. He eivät luota työmarkkinoiden kykyyn oikaista oman toimintansa puutteet. Työn yhteiskunta ei käyttäydy riittävästi järjestelmän tapaan. Sitä pystytään ainoastaan kuvailemaan sarjana järjestyksiä, jotka ainakin osittain ovat vahvasti kontingenteja. Suikkanen ja Linnakangas ehdottavat ideatasolla ratkaisuksi vasta-

modernisaatiota: modernisaation eriyttävien tendenssien vastatendenssien tietois-
ta tuottamista. Kyse on vähimmillään yhteiskunnallisen keskustelun suuntaami-
sesta ja kohdistamisesta vakavimpiin ongelmiin ilman oletuksia järjestelmäomi-
naisuuksista.

Työttömyysongelman hajottaminen yhteiskunnallisessa keskustelussa asetta-
malla kyseenalaiseksi kaikki itsestäänselvyudet ja vakiintuneet ajatustottumukset
johtaa väistämättä (Arendtin tapaan) etsimään uudelleen työn ja vapaa-ajan lähtö-
kohtia, ihmisen merkityksellisen toiminnan perusteita, yhteisöllisyyden edellytyk-
siä ja lopulta yhteisvastuullisuuden ja yhteiskunnallisen päätöksenteon mahdolli-
suuksia. Monet näistä kysymyksistä ovat moraalifilosofian alaa ja se on seuraavan
luvun sisältönä.

Luku 3

Kansalaiskeskustelun moraaliset perusteet

Joukkotyöttömyyden kaltaiset ongelmat ovat vaikeita kohteita kansalaiskeskustelulle. Pinnalliseen keskusteluun on helppo ryhtyä mutta keskustelun laajentaminen, syventäminen ja koventaminen tasolle, jossa yhteiskunnalliseen päätöksentekoon voidaan vaikuttaa, on vaikeaa tai lähes mahdotonta. Tie vakavan yhteiskunnallisen ongelman havaitsemisesta sen korjaamiseen on mutkikas, mäkinen ja kivikkoisen. Odotettavissa olevien vaikeuksien ylivoimaisuus on omiaan karkoitamaan kansalaiskeskustelusta periaatteessa kiinnostuneet ihmiset.

Vakavista yhteiskunnallisista ongelmista käytävän kansalaiskeskustelun edellytykset jakaantuvat monelle taholle. Tiedolliset valmiudet ja sopivan keskustelufoorumin olemassaolo ovat näistä edellytyksistä tavallaan itsestäänselvyysiksi. Paljon vaikeamman ja monitahoisemman ilmiön kanssa ollaan tekemisissä, jos kysytään, mitä moraalisia edellytyksiä keskusteluun heittäytyvällä ihmisellä tulisi olla. Yksinkertainen ei ole myöskään henkilökohtaisen moraalin ja yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyjen eettisten normien välinen suhde.

Keskustelun tavoitellun lopputuloksen kannalta olisi tärkeää, että ongelmat pystyttäisiin tunnistamaan riittävän varhaisessa vaiheessa vakavien seuraamusten välttämiseksi. Ongelmien tunnistaminen ja varsinkin niiden vastustaminen edellyttävät usein moraalista valppautta, yhteiskunnallista näkemystä ja henkilökohtaista rohkeutta. Ihminen saattaa joutua näiden ongelmien yhteydessä moraalin sa velvoittamana toimimaan vastoin yhteiskunnan ja useimpien ympärillä olevien ihmisten käsityksiä ja odotuksia.

Oikein toimiminen hankalassa ja monimutkaisessa tilanteessa on äärimmäisen vaikeaa. Oikealta tuntuva teon valinnassa ihminen joutuu tasapainoilemaan monien ristikkäisten paineiden ja pyrkimysten verkossa. Sanallisesti ilmaistavissa oleva tietämisen taso muodostaa valinnalle puitteet. Sisäinen paine yhtäältä pakottaa tekemään jonkin ratkaisun, toisaalta se antaa suunnan ja vähimmäiskriteerit teon valinnalle. Ongelmat ovat usein luonteeltaan sellaisia, että ideaalista ratkai-

sua ei ole lainkaan olemassa eikä käytettävissä oleva aika riitä hyvän ratkaisun esittämiseen. Moraalisten velvoitteiden noudattaminen saattaa johtaa oman fyysisen tai taloudellisen turvallisuuden vaarantumiseen. Velvoitteiden torjuminen saattaa puolestaan johtaa koko loppuelämän ajan jatkuviin itsesyytöksiin.

Länsimainen moraalifilosofia on paljolti keskittynyt tekojen ja normien oikeuttamisen tutkimiseen. Oikean teon valinnassa voidaan soveltaa erilaisia valinta- ja päätöksenteon teorioita, jotka saattavat parhaimmillaan olla hyvinkin pitkälle kehittyneitä. Käytännön tilanteissa niiden sovellettavuus voi kuitenkin osoittautua puutteellisten tietojen, kiireen tai tilanteen pakottavuuden takia vähäiseksi. Aivan vastaavasti normien oikeuttamisen teoriat ovat tieteellisessä katsannossa saavuttaneet merkittävän syvällisyyden asteen. Normien uskottavuus tai käytökelpoisuus eivät kuitenkaan ole kehittyneet samaa tahtia niiden tieteellisyyden kanssa.

Tämän luvun tarkoituksena on käsitellä joukkotyöttömyyden tapaisista ongelmista käytävän kansalaiskeskustelun eettis-moraalisia lähtökohia ja edellytyksiä. Lähestyn tätä ongelmakenttää diskurssietiikkaa koskevan keskustelun avulla. Diskurssietiikka on Jürgen Habermasin ja Karl-Otto Apelin luoma tapa tuottaa sellaisia eettisiä normeja, jotka ovat mahdollisimman hyvin oikeutettuja ja legitimoituja. Vaikka diskurssietiikassa on hyvin paljon hyvää ja säilyttämisen/kehittämisen arvoista, se on sokea erälle käsillä olevan ongelman kannalta keskeisille näkökohdille.

Luku jakaantuu viiteen osaan seuraavasti. 1) Esittelen aluksi lyhyesti käsillä olevan työn kannalta tärkeimpiä Kantin ja Hegelin moraalifilosofian ajatuksia. 2) Toiseksi luonnehdin länsimaissa laajimmalle levinnyttä moraalifilosofista suuntausta eli deontologista liberalismia. 3) Nämä taustaa luovat tarkastelut ovat pohjana seuraavaksi käsiteltävälle diskurssietiikalle. 4) Sen jälkeen käsitelen postmodernia etiikkaa, joka asettaa epäilyksenalaiseksi diskurssietiikan valistusoptimismin. 5) Lopuksi pohdin moraalisen ajattelun tavanomaisten rajojen ylittämisen mahdollisuutta traditioiden pohjalta ponnistavan moraalisen emansipaation avulla.

3.1 Kantin ja Hegelin moraalifilosofia

Nykyaikaisen, deontologisesti painottuneen moraalifilosofian taustalta löytyy kaksi 1700-luvulla syntynyttä saksalaisen filosofian suurhahmoa Immanuel Kant (1724–1804) ja Georg Wilhelm Friedrich von Hegel (1770–1831). Kantin kautta kulkee Platonin, Humen ja karteesisen ajattelun traditio. Hegel puolestaan kokoa yhteen Aristoteleen, Tuomas Akvinolaisen ja saksalaisen romantiikan (erityisesti Herder) keskeisiä ajatuksia. Kummankin kirjoituksissa käsitellään sellaisia tärkeitä kysymyksiä, jotka edelleenkin ovat ajankohtaisia ja monilta osin yhä vailla kunnollista vastausta.

Kantin ja Hegelin osalta kiinnostavimmat kysymykset tässä yhteydessä koskevat yhtäältä ihmisenä olemisen ontologiaa ja moraalisten normien suhdetta tähän ontologiaan sekä toisaalta moraalisen ja eettisen välistä erottelua.¹ Ontologialla on keskeinen merkitys moraalien perusteiden muotoilussa. Ontologian tietoisella tai ei-tietoisella valinnalla saatetaan samalla lyödä lukkoon eettisten normien oikeuttamisen tapa. Erityisesti silloin, kun ihmisen ajatellaan olevan jumalan luoma, ontologia määrittelee yksikäsitteisellä tavalla myös moraalien perusteet. Uskossa olevalle ihmiselle eettiset normit ja niiden oikeuttamisen perusteet löytyvät raamatusta. Uskonnolliseen vakaumukseen pohjautuva ontologia on hyvä esimerkki vahvasta ontologiasta.

Kantin ajattelutavan mukaan ihmisellä on ikäänkuin kaksi todellisuutta. Yhtäältä hän on ajan ja paikan ulkopuolella *noumenaalisena* olentona, joka esiintyy samassa kausaalisuuden rajoittamattomassa maailmassa kuin jumala. Toisaalta ihminen on ajan ja paikan rajoittama *fenomenaalinen* olento, joka on tiukasti kausaalilakien alainen. Kantin teksteissä esiintyvät sanat *Wille* ja *Willkür* liittyvät tähän kaksinaisuuteen. Ensiksi mainittu tarkoittaa noumenaalisen vapauden pohjalta nousevaa vapautta ja tahtoa moraalisten lakien muotoiluun. Jälkimmäinen tarkoittaa fenomenaalisen ihmisen valinnan vapautta käytännön tilanteissa ja mahdollisuutta erilaisten kausaalisten tulevaisuuksien aiheuttamiseen.

Hegelin ajattelua hallitsee historismi, jonka mukaan historian kululla on selvä suunta ja tavoite. Historian varsinaisena subjektina on *Henki* (der Geist), joka on kuitenkin sillä tavoin puutteellinen, että se ei voi saada mitään käsitystä itsestään ilman maailmallista todellistumista (ruumiillistumista). Henki joutuu toteuttamaan itseään ajan ja paikan rajoittamassa maailmassa. Ihminen ja varsinkin valtio ovat tässä välttämättömiä subjekteja. Ne ovat Hengen itsetiedostuksen välttämättömiä välineitä. Henki on ideatason subjekti, joka on kaiken liikkeelle paneva voima. Tämä voima ei kuitenkaan voi ilmetä millään tavalla, ei edes itselleen, jos se ei toteudu materiaalisessa maailmassa.

Stephen K. White on äskettäisessä artikkelissaan käsitellyt vahvan ja heikon ontologian välisiä eroja ja erityisesti heikon ontologian mahdollisuuksia (White 1997). Ontologia liittyy tässä yhteydessä nimenomaan ihmisenä olemisen perusteisiin ei niinkään olemassaolomiseen sinänsä. Vahvan ontologian mukaisesti ajatteleva ihminen löytää olemassa olemisensa kestävimät perusteet luonnon järjestyksestä, uskonnollisesta vakaumuksesta tai ikimuistoisista traditioista.

---

¹ Sekä Kantin että Hegelin tuotanto on hyvin laaja ja kummankin tuotannosta on kirjoitettu runsaasti. Filosofien omat kirjoitukset ovat vaikeaselkoisia yrittäpä niitä lukea alkukielellä, englanninkielisinä käännöksinä tai vaikka suomen kielellä. Suurinta osaa ei suomeksi ole edes käännetty. Seuraavassa esitettävät näkökohdat perustuvat sekundaarilähteisiin. Kummankin moraalifilosofiasista on onneksi saatavissa useitakin kohtuullisella työllä avautuvia teoksia. Kantin osalta esittämäni näkökohdat perustuvat Lewis White Beckin teokseen *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason* (1963) ja Albrecht Wellmerin teokseen *The Persistence of Modernity* (1993); Hegelin osalta vastaavasti Charles Taylorin tunnettuun teokseen *Hegel* (1977) sekä Allen W. Woodin teokseen *Hegel's Ethical Thought* (1990).

Heikon ontologian mukaisesti ajatteleva ihminen joutuu luomaan kiinnekoh- tansa (sky hook) itse joko yksin tai yhdessä muiden ihmisten kanssa. Heikon on- tologian mukaisesti ajatteleva ihminen joutuu luomaan myös eettisten normien oi- keuttamisen tapansa itse. Ontologia ei heikon ontologian tapauksessa predestinoi eettisten normien oikeuttamisen tapaa eikä tämä tapa ole mitenkään johdettavissa ontologiasta sinänsä. Ainoa asia, minkä heikko ontologia sanoo eettisten normien oikeuttamisesta on se, että normien oikeuttamisella ei ole ontologista perustaa.

Sekä Kantia että Hegeliä on mahdollista pitää vahvan ontologian edustajina. Varovaisemmin ilmaistuna voisi sanoa, että Kant ja Hegel ovat selvästi lähempänä vahvan ontologian ajattelumalleja kuin heikon ontologian ajattelumalleja. Tämän seikan esille tuominen ei ole tarkoitettu kritiikiksi; kyseessä on pelkän aatehis- toriallisen tilanteen toteaminen. Nykyisen kaltaisen arvorelativismin aika ei ollut vielä tullut.

Moraalifilosofiassa Kant ja Hegel on totuttu esittämään jossain määrin toisten- sa vastakohtina. Osittain se johtuu siitä, että Hegel pyrki omissa kirjoituksissaan korostamaan ajatustensa suuria eroja Kantin ajatuksiin verrattuna. Hegelin suo- sion kasvu, erityisesti Charles Taylorin (1977) ja Axel Honnethin (1996) tärkei- den teosten ansiosta, on tuomassa Kantin ja Hegelin moraalifilosofiat lähemmäs toisiaan. Hegel on pakostakin rakentanut oman moraalifilosofiansa hyvin pitkäl- ti juuri Kantin työn varaan ja jatkanut sitä ajatusten kehittelyä, jolla Kant vastaa Hume tuhoisaksi kuviteltuun kritiikkiin.

Kantin moraalifilosofian ydinajatus on kiteytettävissä lyhyesti kategorisen im- peratiivin muotoon. Tarkkoja muotoiluja on useita mutta usein siteerattu versio kuuluu seuraavasti: “Toimi ainoastaan sellaisen periaatteen mukaisesti, jonka voi- sit toivoa muodostuvan yleiseksi laiksi”. Tämä ydinajatus on usein hylätty joko abstraktisuutensa takia tai siksi, että yleiseksi laiksi kelvollinen periaate edellyte- tään muotoiltavan jonkinlaisena sisäisenä monologina. Hylkääminen on osittain perusteltua. Wellmer ja eräät muut tutkijat ovat kuitenkin viime vuosina pyrkineet löytämään Kantin ajattelusta perusteita diskurssieettiselle lähestymistavalle. Lain hyväksymiselle ei siis riittäisi se, että *minä hyväksyn*, pitäisi asettaa vaatimukseksi, että *me hyväksymme*.

Kantin moraalifilosofia rakentuu johdonmukaisesti hänen tieto-opillisten peri- aatteittensa varaan. Kantin tavoitteena oli sellaisten ajattelua ohjaavien lain- alaisuuksien löytäminen, jotka ovat sekä välttämättömiä että universaaleja. Nä- mä aprioriset, synteettiset säännönmukaisuudet ovat ihmisen mielessä valmiina havaintoja odottamassa. Ilman näitä säännönmukaisuuksia havaintojen virtaan ei olisi lainkaan mahdollista saada mitään järjestystä. Ne ovat mielekkään havainto- toiminnan välttämättömiä ennakoedellytyksiä.

Kantin noumenaalinen ihminen on ideoiden maailmassa ajallisuuden mää- reiden ulkopuolella samaan tapaan isä Augustinuksella. Ihminen ideoiden maa- ilman oliona on ajaton. Ihminen fenomenaalisen maailman oliona eli ilmiöiden maailman asukina on ajallis-paikallisten kausaaliiteettisääntöjen alainen. Tämä noumenal-phenomenal jaottelu tekee mahdolliseksi sen, että ihmisen tahto on täy-

dellisen vapaa (noumenal) ja samalla ihminen on kuitenkin kausaaliosessa mielessä riippuvainen aikaisemmasta henkilöhistoriastaan.

Hegelin moraalifilosofian ehdottomasti mielenkiintoisin puoli liittyy käsitteiden *siveellisyys* (Sittlichkeit) ja *moraalisuus* (Moralität) väliseen dialektiseen suhteeseen. Kantin moraalifilosofia ei tällaista jaottelua tunne.

Siveellisyys Hegelin ymmärtämässä mielessä ylläpitää yhteiskuntaa sellaisena kuin se on. Siveellinen ihminen noudattaa yhteiskunnassa vallalla olevia normeja. Epäillessään mutta lopulta noudattaessaan näitä normeja hän ylläpitää ja uusintaa sovinnastapojen muodostamaa kokonaisuutta. Normeja soveltaessaan ihminen saattaa toisinaan joutua uusien ja ainutkertaisen ongelmien eteen. Tällöin hän siirtyy moraalisuuden tasolle, joka liittyy ensisijaisesti yksilökohtaisiin ongelmiin. Moraalisuudessa ihminen luo uusia ratkaisuja mutta kuitenkin tavalla, joka on sopusoinnussa yhteisön hyväksymien sovinnastapojen normien kanssa.

Hegelin käsitykseen moraalisuudesta (Moralität) liittyy huikea aatehistoriallinen näkymä. Hegel kytkee dialektisella tavalla moraalisuuteen siveellisyyttä uudistavan momentin. Hegelin mukaan historian kulussa tulee aika-ajoin vastaan tilanteita, jolloin vallitseva siveellisyys menettää syystä tai toisesta legitimaation ja ihmiset joutuvat enenevässä määrin turvautumaan pelkkään moraalisuuteen. Tällainen tilanne ei mitenkään voi muodostua pysyväksi ja sen vuoksi historiaa liikuttava Henki synnyttää poikkeusyksilön, joka nousee sovinnasta siveellisyyttä vastaan ja tarpeen vaatiessa vaikka itsensä uhraamalla pystyy nostamaan siveellisen normiston uudelle, korkeammalle tasolle. Historia tuntee useitakin tällaisia hahmoja, joista Hegelin erityisiä suosikkeja olivat Sokrates ja Jeesus. Hegelin mielestä Henki joutuu turvautumaan historian suunnan oikaisemisessa tällaisiin poikkeuksellisiin yksilöihin.² Hegel kutsui tätä Hengen erikoista tapaa puuttua historian kulkuun järjen viekkaudeksi (cunning of reason) (Taylor 1977, 365–378).

Hegel ei pidä tavoiteltavana sitä, että yksilöllinen moraalit tulisi ensisijaiseksi siveellisyyteen (eettiseen elämäntapaan) verrattuna. Sellainen yhteiskuntamuoto, joka adekvaatilla tavalla toteuttaa Hengen itsetiedostuksen tarpeita, on siveellisen elämän perusta. Ihmisen tulee pyrkiä elämään mahdollisimman täydellisesti sopusoinnussa sen yhteiskuntamuodon puitteissa, joka samalla kertaa sekä antaa siveellisen elämän ohjeet että tulee uusinnetuksi näiden ohjeiden noudattamisen myötä.

Vaikka Hegelin teksteissä valtioön tai yhteiskuntaan näyttäisi usein liittyvän antropomorfisia painotuksia, ne voidaan lukea pelkästään metaforisessa hengessä. Hegelin valtio ei ole itsenäinen, ihmisestä erillään tai sen yläpuolella oleva subjekti. Hegelin valtio on ihmisten muodostama kokonaisuus. Yksittäiselle ihmiselle se esiintyy annettuna, yhteiskuntaan astuvan ihmisen kannalta valmiina ja olemassa

---

²Hegelin ajatukset poikkeavien yksilöiden merkityksestä muistuttavat tapaa, jolla John Keane käsittelee 1900-luvun jälkipuoliskolla usein esiintynyttä vallasta vetäytymisen politiikkaa. Keanen mukaan muun muassa János Kádár, Alexander Dubček, Wojciech Jaruzelski ja Mikhail Gorbatshev uhrasivat asemansa purkaessaan kommunistisen koneiston valtaa (Keane 1998, 41–45).

olevana. Se on kuitenkin puhtaasti konventionaalinen rakennelma siinä mielessä, että se lakkaisi olemasta, jos ihmiset eivät omalla toiminnallaan koko ajan pitäisi sitä yllä (Berger & Luckmann 1966; Lagerspetz 1995).

3.2 Nykyajan etiikan luonnehdinta

3.2.1 Heikko ontologia

Ennen kuin siirrytään Kantista ja Hegelistä nykyaikaan, on tarpeen vielä palata vahvan ja heikon ontologian eroihin. Heikon ontologian luonne käy parhaiten selvälle 'heikoimman' mahdollisen ontologian esittelyllä. White esittelee artikkelissaan (1997) George Katebin kirjaa *The Inner Ocean* (1992), joka mielenkiintoisella tavalla havainnollistaa heikon ontologian sinänsä tutun tuntuista ajattelutapaa. Tässä kirjassa Kateb, lähinnä Walt Whitmanin runojen pohjalta, luonnostelee ihmisen henkistä ja sosiaalista kehitystä eräänlaisen 'tyhjän taulun' aktualisoitumana.

Katebin mukaan jokainen ihminen on syntyjään kykyjen ja taipusten säiliö (reservoir), jonka tarjoamien rajattomien mahdollisuuksien pohjalta ihminen käytännössä muotoutuu (aktualisoituu). Tämä säiliö on kaikilla aluksi sama ja sen mukaisesti jokaisella ihmisellä on syntyessään mahdollisuus kehittyä minkäläiseksi ihmiseksi tahansa. Siten esimerkiksi minusta (tämän tekstin kirjoittajasta) olisi toisenlaisissa olosuhteissa voinut kehittyä jopa täysin identtinen ihminen jonkun toisen kanssa. Tämä kohtalojen satunnainen yhteisyys on Katebille tärkein demokratian peruste individualismia korostavassa länsimaisessa liberalismissa.

Vahvan ontologian ja katebilaisen (radikaalin³) heikon ontologian mallit ovat ihmisenä olemisen perusteiden ääriäidat. Vahva ontologia elää nykyaikana läntisessä maailmassa ensi sijassa uskonnollisen ajattelun eri muodoissa. Läntisestä maailmasta löytyy tosin yhteisöjä, joissa myös vanhat traditiot ovat säilyttäneet asemansa ja ihmisenä olemisen perusteet muotoutuvat luontevasti osana vakiintunutta ja koko yhteisön hyväksymää elämäntapaa. Heikko ontologia radikaalissa muodossaan on lähinnä teoreettinen rakennelma.

Heikko ontologia maltillisessa muodossaan on hyvä lähtökohta moraalisen ajattelun perusteiden etsimiselle. Moraalifilosofian kehitys on mahdollista nähdä hitaana etäänymisenä kymmenen käskyn taustalla olevien perustelujen maailmasta nykyaikaan, jolloin normien vahva perusta lopullisesti pettää ja normit perusteineen joudutaan miettimään uudelleen ja uudelleen. Kehitys on tässä yhteydessä ymmärrettävä enemmän muutokseksi kuin edistykseksi. On sellaisiakin tutkijoita, joiden mielestä muutos on tapahtunut nimenomaan huonompaan suuntaan (ks. erityisesti MacIntyre 1985).

---

³Michael Sandel käyttää vastaavassa tarkoituksessa käsitettä 'radically situated subject' (1982, 21).

3.2.2 Deontologinen liberalismi

Nykyajan moraalifilosofisen keskustelun yleiset puitteet koostuvat kolmesta kilpailevasta suuntauksesta, joilla jokaisella on takanaan pitkä kehityshistoria. Ne ovat aristoteelinen hyve-etiikka, hyötyetiikka eli utilitarismi ja velvollisuusetiikka eli deontologinen etiikka (Habermas 1995, 1).

Hyve-etiikassa on kyse hyveiden, hyvän elämän ja elämän tarkoituksen samanaikaisesta huomioonottamisesta teon moraalisuutta arvioitaessa (Annas 1995, 8–11). Hyve-etiikka oli Antiikin Kreikassa laajempi ja monitahoisempi kokonaisuus kuin millaiseksi se Aristoteleen töissä muotoutui. Nykyajan moraalifilosofisessa keskustelussa hyve-etiikka esiintyy pirstaleisena. Mitään yhtenäistä hyveettistä koulukuntaa ei ole olemassa.

Hyötyetiikka on yksi seurausetiikan (konsekventialismin) ilmenemismuodoista. Lapsille tarkoitettussa etiikan käsikirjassa *Mikä on oikein?* ruotsalainen pappi, Uppsalan yliopiston filosofian dosentti Lennart Koskinen määrittelee hyötyetiikan keskeisimmän ajatuksen seuraavasti: “Teko *t* on oikea jos ja vain jos se aiheuttaa ihmiskunnalle kokonaisuudessaan seuraukset, jotka ovat paremmat (tai vähemmän huonot) kuin jokaisen muun toimintavaihtoehdon seuraukset” (Koskinen 1995, 93).

Velvollisuusetiikasta Koskinen toteaa, että se on “varmasti vanhin ja tietyssä mielessä myös yksinkertaisin malli eettisten kysymysten käsittelemiseen. Tietyt teot ovat yksinkertaisesti vääriä ja niitä on siksi vältettävä, kun taas toiset ovat oikeita ja siksi velvollisuuksia, joita ei saa jättää täyttämättä” (Koskinen 1995, 81–82).

Filosofian perusoppikirjoissa esitetyt tavanomaiset ja yleisesti hyväksytyt määritelmät etiikan suuntauksista ovat usein kuluneita ja latteita. Ne kertovat, että normeja kuuluu noudattaa joko hyveellisyyden, hyödyn tai velvollisuuden takia. Ne kertovat hyvin vähän normien perusteista, perustelemisen vaikeudesta tai niiden uskottavuuden ongelmista. Oppisuuntia on paljon ja sen mukaisesti normien perustelemisen tapoja enemmän kuin tarpeeksi.

Alasdair MacIntyre väittää kirjassaan *After Virtue*, että nykypäivän ihmisten moraalinen kieli on vakavassa hajaannuksen tilassa (MacIntyre 1985). MacIntyre havainnollistaa käsitystään kuvailemalla, mitä tapahtuisi, jos yht’äkkiä jostain syystä olisimme menettäneet ja unohtaneet kaikki tieteelliset tietomme ja pystyisimme niistä myöhemmin pelastamaan vain sirpaleita. Aiemmin vallinneesta korkeasta tieteen tasosta olisi jäljellä vain hajanaisia tieteellisiä termejä ja yksittäisiä tieteen tuloksia ilman minkäänlaista kokonaiskuvaa. Moraalin kieli on MacIntyren mielestä juuri tällaisessa hajaannuksen tilassa. Jäljellä on vain yksittäisiä normeja ja ajattelun sirpaleita; kokonaiskuva on jo kauan sitten hämärtynyt.

Syy moraalin kielen hajaannukseen on MacIntyren mielestä valistuksen projektin epäonnistumisessa. Humen, Kantin ja myöhempien valistuksen innoittamien filosofien ponnistelut moraalin muuttamiseksi pelkäksi laskelmoivan järjen käytöksi epäonnistuiivat ja olivat jo alun alkaenkin tuomittuja epäonnistumaan.

MacIntyren kuvaaman epäonnistumisen seurauksena on, että kestävä moraalinen on pitänyt korvata nykyajalle tyypillisellä emotivismilla. Moraalisista väitteistä joudutaan kiistelemään loputtomiin ja moraaliset ratkaisut on lopulta tehtävä enemmän tai vähemmän tunteenomaisin perustein. MacIntyren mielestä emotivismista onkin tullut nykyaikana laajimmin *sovellettu* moraalisen päättelyn muoto.

Deontologisesti suuntautuneille moraalifilosofoille emotivismi ei ymmärrettävistä syistä kuitenkaan kelpaa. Sehän merkitsisi moraalisen päättelyn periaatteellisten mahdollisuuksien kieltämistä. Valtaosa moraalifilosofian tutkijoista pitää edelleen kiinni valistuksen projektin tavoitteista. Kantin alulle panemaa moraalisen päättelyn kumousta on pyritty kerta toisensa jälkeen pelastamaan. Michael Sandelin mukaan länsimaissa eniten *tutkittu* moraalifilosofian ja poliittisen filosofian muoto on liberalismiin oloihin sovitettu muunnelma valistuksen ajalta periytyvästä deontologisesta etiikasta (ks. myös Hellsten 1996). Sandel kutsuu tätä etiikkaa deontologiseksi liberalismiksi (Sandel 1982).

Deontologisen liberalismiin ymmärtämä yhteiskunta koostuu moninaisesta joukosta henkilöitä, joilla jokaisella on omat päämääränsä, intressinsä ja käsityksensä hyvästä. Yhteiskunta tulee parhaiten järjestetyksi, jos se järjestetään sellaisten periaatteiden mukaisesti, jotka eivät ennalta oleta mitään erityistä käsitystä *hyvästä* (siitä mikä on hyvä). Nämä periaatteet eivät pyri maksimoimaan sosiaalista hyvinvointia eivätkä muutenkaan edistä jonkin tietyn hyvän saavuttamista. Ne liittyvät pikemminkin siihen, mikä on oikein tai oikeudenmukaista (Sandel 1982).

Deontologinen liberalismi asettaa *oikeudenmukaisuuden* (justice) kaikkien muiden käytännöllisten, moraalisten tai eettisten näkökohtien edelle. Se tekee näin kahdella tasolla. Ensimmäisen kertaluvun etiikka koskee tekojen oikeuttamista. Deontologinen liberalismi asettuu tällä tasolla selvästi konsekventialismin vastakohtaksi. Tekoa ei valita sen mukaan minkälaisia seuraamuksia sillä on. Teko on valittava oikeudenmukaisuuden periaatteet huomioonottavien velvoitteiden ja rajoitteiden perusteella.

Toisen kertaluvun etiikka eli metaetiikka koskee normien oikeuttamista. Tällä tasolla deontologinen liberalismi asettuu selvästi teleologian vastakohtaksi. Normeja ei valita sen mukaan, millaisia elämälle asetettavia päämääriä ne tukevat tai minkälaisen hyvien toteutumista ne edistävät. Metaetiikan tasolla oikeudenmukaisuus on päämäärä sinänsä. Se on riippumaton kaikista muista arvoista ja tulee ennen niitä. Kant johtaa 'oikein tekemisen' ensisijaisuuden ja välttämättömyyden ihmisen vapaudesta. John Rawls pyrkii pääteoksessaan *A Theory of Justice* (1972) todistamaan oikeudenmukaisuuden ensisijaisuuden konstruktivisella menetelmällä.

Oikeudenmukaisuuden ensisijaisuus ilman ajatusta hyvästä tai täsmällisemmin sanottuna, ilman ajatusta siitä, mitä tarkoitetaan hyvällä elämällä, johtaa kuitenkin vaikeuksiin. Se tuottaa helposti sellaisen eettisen normiston, joka on liian abstrakti hyväksyttäväksi ja noudatettavaksi. Tuloksena on, kuten Sirkku Hellsten toteaa, *oikeutta ilman kohtuutta*. Nykyisen kaltaisessa maailmassa, jossa vauraudesta huolimatta ongelmat kasaantuvat ja näköalattomuus lisääntyy, pelkkä

‘oikein tekeminen’ ei riitä. Velvollisuusetiikka alastomimmillaan myötävaikuttaa Holocaustin toimeenpanemiseen kykenevien sotilaiden kouluttamiseen mutta ei pysty muodostumaan innoituksen lähteeksi ihmisille, joiden pitäisi eläytyä edes lähiyhteisön saati sen ulkopuolella elävien ihmisten elämänkohtaloihin.

Deontologinen etiikka muuttaa sekä moraalin että sen oikeuttamisen pelkäksi rationaaliseksi päättelyksi. Teko on valittava sääntöjä noudattamalla, sääntöjä on noudatettava abstraktin velvollisuuden nojalla. Kummallakaan tasolla etiikka ei kohtaa konkreettisen todellisuuden kanssa. Tekoa ei tee tunteilla ja emootiolla varustettu ihminen; normin oikeutus ei liity yhteisön tarpeisiin tai odotuksiin. Deontologinen etiikka toisin sanoen puhdistaa teon oikeuttamisesta psykologisen tiedon (toiseuden kohtaaminen) ja normin oikeuttamisesta sosiologisen tiedon (yhteisön odotukset).

Psykologinen tieto liittyy ihmisen mahdollisuuksiin ylipäättään erottaa moraalisesti merkitsevät ongelmat tavanomaisen sosiaalisen kanssakäymisen ongelmista. Kyse on tunteiden ja emootioiden osuudesta moraalisten ongelmien tunnistamisessa (Blum 1994; Vetlesen 1994). Deontologisen etiikan kantava ajatus on, että emootioiden varaan rakentuvaa henkilökohtaisesti tunnettua moraalialia ja moraalista vastuuta ei ole eikä sitä tarvita. Kyse on pelkästä järjen käytöstä ja jossakin ulkopuolella laadittujen eettisten normien soveltamisesta.

Sosiologinen tieto liittyy eettisten normien oikeuttamiseen ja tällöin on kyse sen sosiaalisen yhteisön muodostumisen, toiminnan ja koossapysymisen ehdoista, jonka sisällä normit syntyvät ja ovat päteviä. Moraali on aina yhteisöllinen ilmiö. Vaikka ihminen moraalisen ongelmansa vaivaamana onkin jossakin mielessä keskellä omaa sielunmaisemaansa, hän normeja valitessaan ja soveltaessaan peilaa ratkaisuaan aina sosiaalisen yhteisönsä taustaa vasten.

Deontologisen etiikan ihanteena on siinä määrin selvä ja yksikäsitteinen normien järjestelmä, että se voitaisiin ohjelmoida tietokoneelle. Ehkäpä tulevaisuuden yhteiskunnassa on käytössä valtion eettis-juridisen viraston ohjelmoima tietopalvelin, jolle kuka tahansa voi esittää ongelmiaan ja saada vastaukseksi viimeimmän voimassa olevan eettisen valtakunnallisen (tai EU:n) koodin mukaisen standardisuosituksen ja lisäksi ne väljemmät reunaehdot, jotka on johdettavissa voimassaolevasta lainsäädännöstä ja sen soveltamisohjeista.

Jos deontologiselle liberalismille halutaan rakentaa vaihtoehtoinen moraalifilosofia, on pakko lähteä liikkeelle varsin kaukaa. MacIntyre on varmasti oikeassa siinä, että on jossakin mielessä palattava sinne, missä väärä suunta valittiin. On toisin sanoen hylättävä ainakin Kant ja kaikki hänen jälkeensä syntyneet deontologisesti painottuneet filosofiat. Palaaminen Aristoteleen ajatteluun on kuitenkin ongelmallista siksi, että nykyisessä maailmassa puhtaalle Aristoteleelle ei ole enää sijaa. Ajatusta elämisestä luonnon kanssa tasapainossa ei voida enää ottaa vallitsevana tosiasiana. Se on otettava pikemminkin historiallisena haasteena, johon ei palata vaan johon joudutaan monien, mahdollisesti suunnattomien vaikeuksien kautta etenemään.

3.3 Habermasin diskurssietiikka

Habermasin diskurssietiikka on demokratian aikakauden tapa oikeuttaa moraalinormit. Habermas hylkää vahvan ontologian ja sen mukaisen luonnonjärjestykseen tai jumalalliseen ilmoitukseen perustuvan oikeuttamisen tavan. Jäljelle ei jää kovin monia vaihtoehtoja. Nykyajan maallistunut ihminen väistämättä ajattelee niin, että hänen tulee itse saada vaikuttaa siihen, miten moraalinormit oikeutetaan. Tällaisen ihmisen on vaikea hyväksyä sellaista lähtökohtaa, että oikeutus tulisi jostakin ihmisen ulkopuolelta. Jos sitten hyväksytään ajatus siitä, että normia soveltamaan joutuva ihminen saa osallistua normin oikeuttamiseen, on hyvin luonteva se johtopäätös, että ihmiset tekevät tämän oikeuttamisen yhdessä. Se että jokainen oikeuttaisi omat norminsa ja jokaisella olisi omansa ilman yhteen sovittamista, on joltisessakin ristiriidassa sen kanssa, että ihmiset ovat joka tapauksessa mitä suurimmassa määrin riippuvaisia toisistaan.

Ongelmaksi muodostuikin se täsmällinen menettelytapa, jolla ihmiset yhdessä oikeuttavat norminsa. Tästä diskurssietiikassa on nimenomaan kysymys. Täsmällisemmin sanottuna kysymys on siitä, ketkä osallistuvat oikeuttamisesta käytävään keskusteluun, millaisilla pelisäännöillä keskustelua käydään, millaisia argumentteja keskustelussa on mahdollista käyttää ja milloin keskustelun voidaan katsoa päätyneen johonkin hyväksyttävissä olevaan lopputulokseen.

Diskurssietiikkaa voidaan lyhyesti luonnehtia niin, että se on valistuneen ja maallistuneen länsimaisen ihmisen tapa sanoa moraalin perusteista niin paljon kuin siitä voi sanoa ylittämättä järkipäisen ajattelun rajoja. Diskurssietiikassa normit oikeutetaan keskustelun avulla — keskustelulle tosin joudutaan asettamaan niin suuret pätevyysvaatimukset, että niiden täyttäminen käy ongelmalliseksi.

Habermasin diskurssietiikka on osa laajaa kommunikatiivisen toiminnan teoriaa, josta hän julkaisi 2-niteisen teoksen *Theorie des Kommunikativen Handelns (I–II)* vuonna 1981.⁴ Englanniksi teoksen niteet ilmestyivät vuosina 1984 ja 1987 Thomas McCarthyn kääntäminä (Habermas 1986; Habermas 1989a). Teos kuuluu tämän vuosisadan tärkeimpiin filosofisiin tutkimuksiin. Habermas on pyrkinyt koko tutkijanuransa ajan elvyttämään valistuksen perinnettä yhdistämällä siihen Frankfurtin koulukunnan kriittisen yhteiskuntateorian tärkeimpiä ajatuksia.⁵

Habermasin kunnianhimoisesta työstä on kirjoitettu valtavan paljon. Thomas McCarthy (1984) on kirjoittanut Habermasin varhaisemmasta tuotannosta laajan esittelyn. Uudempaa tuotantoa ovat helpommin lähestyttävässä muodossa esitelleet David M. Rasmussen (1990), William Rehg (1994) ja Stephen K. White (1989).⁶

---

⁴Karl-Otto Apel on toinen keskeinen diskurssietiikan kehittäjästä. Habermasin työ on kuitenkin systemaattisempi ja saanut laajaa huomiota osakseen. Keskityn sen vuoksi pelkästään häneen.

⁵Frankfurtin koulukunnan historiasta ks. Wiggershaus 1994.

⁶Suomeksi Habermasin töitä on käännetty hyvin vähän ja ne vähätkin käännökset ovat mielestäni vaikealukuisia (Habermas 1976; Habermas 1989b; Habermas 1989c; Habermas 1990; Habermas 1994). Habermasin tuotantoa on suomenkielellä esitellyt varsinkin Risto Kangas (1989, 1994).

En esittle tässä kommunikatiivisen toiminnan teoriaa sinänsä. Keskityn pelkästään diskurssietiikkaan (Habermas 1992; Habermas 1995). Siinäkin en pyri kaikenkattavaan esitykseen vaan poimin kolme tärkeänä pitämäni näkökohtaa. Käsittelen totuutta ja oikeellisuutta koskevien väittämien luonnetta, diskursiivista oikeuttamista ja Habermasin määrittelemää moraalisen ja eettisen alueen välistä eroa.

Diskurssietiikka (saks. Diskursethik, engl. discourse ethics) tarkoittaa lyhimmin määriteltynä sitä, että moraaliset normit oikeutetaan (perustellaan) yhteiskunnallisen keskustelun avulla. Habermasin teksteissä diskurssi ei tarkoita mitä tahansa keskustelua. Maeve Cookin analyysin mukaan teoreettisten ja praktisten diskurssien edellytyksenä ensinnäkin on, että 1) oleellisia näkökohtia ei hylätä eikä niiden esittämistä estetä, 2) esitetyt väitteet hyväksytään hyvien perustelujen pohjalta ilman vallankäyttöä, ja 3) keskustelijoiden ainoat motiivit koskevat parhaiden argumenttien esittämistä (Cooke 1994, 31–32).

Näiden jo sinänsä vahvasti idealisointujen piirteiden lisäksi diskurssilta edellytetään keskustelun suuntautumista universaalisuuteen sanan *universaalisuus* kahdessa merkityksessä: *jokainen* keskusteluun osallistunut hyväksyy, että se, mitä keskustelussa on sovittu, koskee *jokaista* (that *everyone* would agree that what is agreed to be valid is valid *for everyone*) (mt., 30–32).

3.3.1 Totuus ja oikeellisuus

Habermas jakaa yhteisymmärrykseen pyrkivässä kommunikatiivisessa toiminnassa esitettävät pätevyysvaatimukset (validity claims) kolmeen ryhmään. Vaatimukset koskevat totuutta (truth), oikeellisuutta (rightness) ja totuudellisuutta (truthfulness). Näistä totuus liittyy tosiasiaväittämiin ja on siten luonteeltaan epistemologinen. Oikeellisuus liittyy moraalisten normien noudattamiseen. Totuudellisuus viittaa puhujan vilpittömyyteen, joka ilmenee käyttäytymisen johdonmukaisuutena.

Pätevyysvaatimukset ilmenevät keskustelussa seuraavasti. Kun keskustelija esittää tosiasioiden tilaa tai normien noudattamista koskevan väittämän (pätevyysvaatimuksen), hän varautuu esittämään sille perusteluja (so. lunastamaan puheaktiin implisiittisesti sisältyvän lupauksen tarkempien perustelujen esittämisestä). Totuutta ja oikeellisuutta koskevien väittämien pätevyyttä voidaan tukea esittämällä kielellisiä perusteluja. Totuudellisuutta ei voi pitävästi perustella kielellisin keinoin. Ei ole mahdollista esimerkiksi pitävällä tavalla sanoa: luota minuun, olen sinulle uskollinen kuolemaan saakka. Totuudellisuutta koskevaa väittämää voi perustella vain toimimalla luvatussa tavalla.

Moraalisia normeja koskevassa keskustelussa vedotaan tavantakaa sekä tosiasioihin että hyväksytyihin normeihin. Tosiasian asema keskustelussa on periaat-

---

Laajan tuotannon esitleminen suppeassa muodossa on ymmärrettävästi hyvin vaikeaa, mutta suomalaisten yhteiskuntatieteilijöiden omaksuma kirjoitustyylillä on omiaan entisestäänkin korostamaan vaikeiden asioiden vaikeaa ymmärrettävyyttä.

teessa hyvin selvä. Keskustelussa on tuotava esille kaikki ne tosiasiat, joilla keskusteluosapuolet katsovat olevan merkitystä lopputulokseen pyrittäessä. On tärkeää, että tosiasiat todella mainitaan varautuen esittämään niille perusteluja. Vain tällä tavoin osapuolet voivat muodostaa yhteisen näkemyksen siitä, mihin tosiasioihin myöhemmin tehtävät päätökset perustuvat.

Hyväksytyjen normien ja muiden velvoitteiden asema keskustelussa on hiukan erilainen. Filosofit ovat pohtineet, onko perusteltua puhua normien totuudesta samassa mielessä kuin tosiasiaväittämien totuudesta. Jos normit olisivat jumalan säätämiä, niihin voitaisiin liittää (lopullista) totuutta tarkoittava ominaisuus. Tämä tietenkin sillä edellytyksellä, että voitaisiin saada selville, kellä on riittävät valtuudet kyseisen lopullisen totuuden ilmaisemiseen.

Habermasin kanta on, että normien totuudesta ei voida puhua samassa mielessä kuin tosiasiaväittämien totuudesta. Hän toteaa, että tosiasiaväittämien suhde todellisuuden tiloihin on rinnastettavissa oikeellisuutta koskevien väittämien suhteeseen normien noudattamiseen. *On the face of it, assertoric statements used in constative speech acts appear to be related to facts as normative statements used in regulative speech acts are related to legitimately ordered interpersonal relations. The truth of propositions seems to signify the existence of states of affairs in much the same way as the rightness of actions signifies the observance of norms* (Habermas 1992, 59–60).

Tosiasiaväittämät, kuten totesin, on esitettävä keskustelussa eksplisiittisesti. Tosiasiaväittämien totuus on kielellinen ilmiö. Se ei tule esille pelkästään ohimennen viittaamalla ulkoisen todellisuuden ilmiöihin. Ulkoinen todellisuus ei ilmene kielellisinä ilmaisuina ilman ihmisen väliintuloa. Normien noudattaminen ja niiden oikeellisuus on luonteeltaan erilainen ilmiö. Normien oikeellisuus ei elä kielellisissä käytännöissä. Normien noudattaminen on osa yhteiskunnallista todellisuutta ja sen vuoksi normeihin voidaan keskustelun kuluessa viitata toissijaisesti (vrt. tappamista koskeva kielto, jota ei ole tarpeen jokaisessa keskustelussa kirjata muistiin tosiasiaväittämien rinnalle).

Habermasin tekemä kielellisten ilmaisujen pätevyysvaatimusten jaottelu totuuteen, oikeellisuuteen ja totuudellisuuteen on tärkeä ja mielenkiintoinen. Se on kuitenkin samalla hyvin problemaattinen. Habermasilla tämä jaottelu osuu yksiin moraalisen toiminnan alueeseen kuuluvien ongelmien jaottelun kanssa. Habermashan jakaa nämä ongelmat käytännöllisiin, moraalisiin ja eettisiin. Palaan tähän jaotteluun hiukan myöhemmin.

Tosiasiaväittämien osalta Habermas näyttää lähtevän siitä, että todellisuudessa vallitsevien asioiden tila on yksiselitteisellä tavalla kulloisessakin tilanteessa todettavissa. Se on ilmaistavissa tosiasialauseella, jonka tueksi lausuman esittäjä varautuu esittämään lisäperusteluja. Tässä ajattelussa heijastuu joko nominalismi tai vähintäänkin analyttisen filosofian painottuminen kielen referentiaalisiin ominaisuuksiin ekspressivismin kustannuksella. Triviaaleissa fysikaalisen todellisuuden tilanteissa propositiot voidaan ottaa sellaisinaan täydestä todesta. Vähänkin

monimutkaisemmissa tapauksissa (esim. yleinen suhteellisuusteoria) väittämien suhde fyysikaaliseen todellisuuteen alkaa käydä jo hyvin etäiseksi.

Siirryttäessä luonnontieteen ilmiöistä vakavaan yhteiskunnalliseen keskusteluun, joudutaan todellisiin vaikeuksiin. Keskustelussa on esitettävissä hyvin vähän sellaisia tosiasiaväittämiä, joiden voi katsoa selväpiirteisellä tavalla viittaavan objektiivisessa todellisuudessa vallitsevaan kiistattomaan asioiden tilaan. Esimerkiksi käsite *työttömyys* ja sen määrä ovat vahvasti normatiivisia käsitteitä. Työttömyys ei ole jossakin täsmällisessä tilassa, toisin sanoen, työttömyys ei ole jonkin tietyn suuruinen riippumatta siitä ilmaistaanko se lauseessa täsmällisenä lukuna vai ei. Kun työttömyyden suuruudesta esitetään jokin arvio, sanottakoon esimerkiksi omaisesti että Suomen työttömyys on suuruudeltaan 800 000 työkäistä ihmistä, esitetään samalla indeksikaalinen väittämä, joka kytkeytyy monella tavoin siihen tapaan, jolla yhteiskunnallista tilannetta ylipäätään arvioidaan.

Yhteiskunnallisessa keskustelussa totuutta ja oikeellisuutta koskevat väittämät limittyvät. Perussyynä on se, että ei ole olemassa sellaista objektiivista todellisuutta, joka kielen kautta välittyisi samana kaikille keskustelijoille. Tai hiukan lievemmin sanottuna, objektiivinen todellisuus ilmenee yhtenäisellä ja yksikäsitteisellä tavalla ainoastaan sellaisissa asioissa, jotka moraalifilosofian kannalta ovat toisarvoisia (esim. newtonilaisen mekaniikan lait). Kaikki muu ilmeneminen on siinä määrin kieleen sidottua ja kulttuurin välittämää, että jokainen muodostaa maailmasta oman käsityksensä.

3.3.2 Diskursiivinen oikeuttaminen

Habermas jakaa normien määrittelyn ja hyväksymisen kahteen vaiheeseen. Jokaisen normin on ensinnäkin läpäistävä yleispätevyyttä koskeva ennalta asetettu testi. Habermas käyttää testistä nimitystä universaalisuusperiaate. Testin läpäisseiden normien on lisäksi tultava hyväksytyiksi. Tätä hyväksymisprosessia Habermas pitää diskurssietiikan pääperiaatteena. Tästä jaottelusta voitaisiin käyttää nimityksiä justifiointi (oikeuttaminen) ja legitimointi (laillistaminen). Nimitykset ovat kuitenkin hankalia näiden termien monien, käyttöön vakiintuneiden merkitysten takia enkä sen vuoksi tässä niitä käytä.

Habermasin universaalisuusperiaate kuuluu seuraavasti: Jokaisen validin normin on täytettävä seuraava ehto (U):

Kaikki normin vaikutuksen kohteeksi joutuvat voivat hyväksyä ne seuraukset ja sivuvaikutukset, jotka sen yleisestä noudattamisesta olisi odotettavissa jokaisen etujen tyydyttämisessä (ja näitä seurauksia pidetään parempina kuin tunnettujen vaihtoehtojen aiheuttamia) (Habermas 1992, 65).

Ideana siis on, että moraalinormin oikeuttamistapa asetetaan ennen kuin mitään normeja otetaan tarkastelun kohteeksi. Oikeuttamistapa on sellainen tehtävä, joka lähtökohtaisesti kuuluu moraalifilosofian piiriin. Jos normit eivät tule mistään

valmiiksi annettuina, ne on tutkimuksen ja keskustelun keinoin luotava. Laajaan käyttöön tarkoitetut normit täytyy jollakin pätevällä tavalla perustella. Tähän ongelmaan Habermas siis esittää ratkaisuksi yllä mainittua universaalisuusperiaatetta.

Kaikki universaalisuusperiaatteen täyttämät normit eivät kuitenkaan voi tulla käyttöön. Ainakin periaatteellisella tasolla voidaan ajatella, että tällaisia normeja saattaa olla löydettävissä rajaton määrä ja että ne joiltakin osin saattavat olla selvässä ristiriidassa keskenään. Sen vuoksi kelvollisten normien joukosta on valittava käyttöön otettavat normit, ja tässä valinnassa tulee esiin diskursiivisen etiikan demokraattinen aspekti.

Diskurssietiikan pääperiaate (D) kuuluu seuraavasti:

Ainoastaan sellaisia normeja voidaan pitää pätevinä, jotka saavuttavat (tai voisivat saavuttaa) niiden vaikutuspiirissä olevien, praktisen diskurssin osallistujien hyväksynnän (mt., 66).

Oikeuttamisen ja hyväksynnän periaatteet tuntuvat ensisilmäyksellä hyvin päteville. Normin tulee olla sellainen, että kaikki voivat hyväksyä sen noudattamisesta aiheutuvat seuraukset ja sivuvaikutukset. Lisäksi jokaisen tulee voida vaikuttaa normin valintaan, jos on odotettavissa, että hän joutuu sen vaikutusenalaiseksi. Periaatteet joutuvat kuitenkin kokonaan uuteen valoon, kun aletaan pohtia niiden suhdetta käytäntöön. Ongelmat tulevat esiin kolmella tavalla.

(1) Esimerkiksi kysymykseen, onko missään koskaan ollut sellaista yhteiskuntaa, jossa näitä periaatteita olisi noudatettu, on pakko vastata kielteisesti. Moraalifilosofian historia ei tunne yhtään diskurssietiikan toimivaa toteutusta. Sellaista ei ole edes näköpiirissä ja on vaikea uskoa sellaisen koskaan syntyvänkään. Ainakin tältä osin kyseessä on puhdaspiirteinen ideaali.

(2) Vieläkin ongelmallisempaa on diskurssietiikan pääperiaatteen soveltaminen. Jos nimittäin kysytään, onko muodostettavissa yhtään merkityksellistä normia, joka voisi läpäistä tämän testin, päädytään ylitsepääsemättömiin vaikeuksiin. Maailmassa, jossa materiaaliset hyödykkeet ja työtä edellyttävät palvelut ovat niukka resurssi, erilaisten ihmisten ja yhteiskuntaryhmien edut ovat lopullisella ja sovittamattomalla tavalla ristiriidassa keskenään. Mitään sellaista normia ei ole muodostettavissa, joka saisi kaikkien vaikutuksen kohteeksi tulevien henkilöiden hyväksynnän.

(3) Kokonaan eri tason kysymys on, että ei voida edes organisoida mitään sellaista keskustelufoorumia, jolla kaikki vaikutuksen kohteeksi tulevat pystyisivät olemaan mukana. Normeja muodostavat yhteisöt ovat liian suuria kaikkien osallistumista ajatellen. Ei myöskään ole muodostettavissa sellaista keskustelufoorumia, jolla kaikki vaikutuksen kohteeksi joutuvat voisivat luotettavalla tavalla tulla kuulluksi edustajiansa kautta. Julkinen keskustelu on luonteeltaan agonistista. Se ei luo edellytyksiä luotettavuuden ja luottamuksen synnylle.

Habermas toteaa, että ollakseen universaalin, oikeuttamisperiaatteen on oltava sellainen, että *“I must prove that my moral principle is not just a reflection*

of the prejudices of adult, white, well-educated, Western males of today” (Habermas 1992, 197). Kuitenkin ensimmäinen ajatus (U):n osalta on, että juuri näin on asia. Ajatukselle siitä, että valkoiset, varakkaat, keski-ikä ohittaneet, hyvinkoulutetut länsimaiset miehet (mm. Bangemannin ryhmä) kuuntelisivat vapaaehtoisesti ketään muita kuin vertaisiaan, on hyvin vaikea löytää näyttöä. Historiallisesti ajatus kaikkien vaikutuksen kohteeksi joutuvien huomioon ottamisesta on hyvinkin uusi ja kokonaan vailla laajaa hyväksyntää. Tämän päivän työttömiä ei kuunnella yhtään sen enempää kuin juutalaisia Hitlerin ajan Saksassa.

(U) ja (D) muodostavat silti hyvän ideaalimallin. Kyseessä on sellainen normien oikeuttamisen ja hyväksymisen tapa, johon käytössä olevia menetelmiä voi koko ajan verrata. Materiaalisessa maailmassa tätä ideaalia ei koskaan tulla tavoittamaan, joten se tulee jäämäänkin ideaaliksi. Se ei kuitenkaan vähimmässäkään määrin vähennä ideaalin arvoa.

3.3.3 Moraali versus etiikka

Diskurssietiikkassa ilmeneviä ongelmia ovat kritisoineet mm. Benhabib, Cooke, Taylor, Tronto ja Vetlesen lukuisissa kirjoituksissaan. Monipuolisuudestaan huolimatta kritiikki jättää liian vähäiselle huomiolle tavan, jolla Habermas erottaa toisistaan moraalisen ja eettisen alueet. Habermas määrittelee tämän eron varsin myöhäisessä vaiheessa. Erläuterung-kirjansa esipuheessa (1995) hän toteaa, että diskurssietiikan kehittämisessä kyseessä on ollut oppimisprosessi, joka on koko ajan tuottanut uusia näkemyksiä. Varsinaisen määrittelyn hän esittää ensimmäistä kertaa vasta vuonna 1988 Berkeleyssä pitämässään luennossa (Habermas 1995, 1–17).

Habermas jakaa moraalisen toiminnan piiriin kuuluvat ongelmat käytännöllisiin, moraalisiin ja eettisiin. Ensiksi mainitut voi tärkeydestään huolimatta jättää tässä yhteydessä sivuun⁷ ja keskittyä kahteen viimeksi mainittuun. Habermasin mukaan moraalisen alue liittyy henkilön sosiaalisissa suhteissa esiintyviin ongelmiin. Diskurssietiikka normeja luovana kommunikatiivisen toiminnan muotona liittyy nimenomaan tähän alueeseen. Eettisen alue puolestaan sisältää sellaisia elämänkatsomuksellisia ja esimerkiksi kutsumusluonteista uravalintaa koskevia kysymyksiä, jotka ovat henkilön sisäisiä ja jotka pätevyysvaatimusten joukossa liittyvät totuudellisuuteen.

Voidaan kysyä, miksi Habermas jakaa ja määrittelee moraalisen toiminnan piiriin juuri näin, ja miksi diskurssietiikka kohdistuu nimenomaan moraalisen alueeseen. Vastaus jälkimmäiseen kysymykseen seuraa loogisesti ensimmäiseen kysymykseen annettavasta vastauksesta. Jaottelua koskeva kysymys on tärkeä, se ei ole pelkkää semanttista saivartelua. Siihen annettavalla vastauksella on oleellinen merkitys eettisten normien syntyä ja uudistamista koskevan ymmärryksen kannalta.

---

⁷Esimerkkinä vaikkapa polkupyörän jättäminen yöksi ulos sateeseen. Tästähän suomalaisessa iskelmässäkään on joskus oltu huolestuneita.

Vastaus jaottelua koskevaan kysymykseen on ehkä löydettävissä Habermasin sukulaissieluisuudesta Kantin kanssa. Habermas karttaa Hegelin *Aufhebung*-käsitettä (engl. sublation), jolla tarkoitetaan vastakohtien yhtymistä ja dialektista ylittymistä. Habermas haluaa jakaa moraalisen ja eettisen alueet siten, että ne muodostavat jossakin mielessä pistevieraan osituksen (joukko-opillista käsitteistöä lainaten), toisin sanoen, moraalisen ja eettisen alueille lankeavat ongelmat ovat toisistaan erillisiä. Moraaliset ongelmat ovat yksilön ja yhteisön, tai yksilön ja toisen yksilön välisiä ongelmia. Eettiset ongelmat ovat puhtaasti yksilön henkilökohtaisia elämäntarkoituksellisia ongelmia.

Hegelillä sitävastoin moraaliset ja eettiset ongelmat ovat sisällöllisessä mielessä päällekkäisiä. Moraaliset ongelmat eivät siten ole erillään eettisistä ongelmista. Moraali ja etiikka edustavat erilaista normien soveltamisen säännönmukaisuuden tapaa. Hegelin mukaan yksilö toimii aina ensisijaisesti eettisen normiston mukaisesti. Kyse on toimimisesta yhteiskunnassa vallitsevan tapasovinnaisuuden (siveellisyuden) asettamien sääntöjen mukaan. Ongelma siirtyy tältä eettisen alueelta moraalisen alueelle vasta, jos se ei ratkea eettisen normiston avulla.

Normien muodostamisessa ja uudistamisessa Habermasin ja Hegelin ajatukset poikkeavat vieläkin selvemmin. Habermasin diskurssietiikka kohdistuu nimenomaan moraalisen alueeseen. Todellisten diskurssien tavoitteena on pätevien ja hyväksyttävien normien muodostaminen. Diskurssietiikan määrittelemällä tavalla organisoitu normien keskusteluttaminen varmistaa niiden pätevyyden ja hyväksyttävyyden. Moraaliset ongelmat ratkeavat näitä normeja soveltamalla — normien soveltamisen ongelmat eivät kuulu enää diskurssietiikan piiriin. Eettiset ongelmat, esimerkiksi uranvalinnan muodossa, ovat henkilökohtaisia eivätkä kuulu julkisen keskustelun piiriin. Luottamus totuudellisuuden tarkoittamassa mielessä ei liity normien oikeuttamista tai soveltamista koskevaan keskusteluun.

Hegelin moraalifilosofiassa eettiset normit kuuluvat osaksi tapasovinnasta, siveellistä elämäntapaa. Suuri osa moraalista ongelmista ratkeaa näiden sisäistettyjen normien avulla ja samalla niiden käyttökelpoisuus tulee käytännön tilanteissa kerran toisensa jälkeen testattua. Normien uudistamisessa Hegel ei korosta julkista keskustelua tai yleensäkin demokraattisia näkökohtia. Normit uudistuvat tuskalla ja vaivalla poikkeusyksilöiden uutta luovan kyvykkyyden varassa. Hegelin upea näkemys moraalista emansipaatiosta sisältää valtaisan dialektisen jännitteen, joka Keanen havaintojen mukaan edelleen liikuttaa ihmiskunnan kotaloita.⁸

Pyrin seuraavaksi havainnollistamaan ja täsmentämään ongelmien sisäkkäisyyden ja eettisten normien diskursiivisen oikeuttamisen asetelmaa kolmen vaikeusasteeltaan kasvavan esimerkkiongelman avulla. Käsittelen ensin tyypillistä avioerotilannetta, toisena ongelmana on työttömyyden aiheuttaminen atk-toiminnassa ja kolmantena tappaminen sodaksi organisoidussa etnisessä puhdistuksessa.

---

⁸Vrt. alaviite Dubčekin ja Gorbatshevin roolista kommunistisen valtakoneiston purkamisessa sivulla 61.

Tyypillinen avioerotilanne sisältää useita osapuolia, joiden subjektiiviset ja/tai objektiiviset edut ovat sovittamattomalla tavalla ristiriidassa keskenään. Kahden, eri tahoilla avioliitossa olevan henkilön kohtalonomainen rakastuminen synnyttää ongelman, johon ei ole olemassa 'oikeaa' ratkaisua. Tuottipa eletty elämä tulokseen minkä ratkaisun tahansa, aina jokin tai jotkut osapuolet joutuvat kärsimään.⁹

Käytännöllisten ja moraalisten ongelmien raskauttama henkilö ei useimmiten ole lainkaan halukas akuutin ongelman yksityiskohtien julkiseen käsittelyyn. Ongelman kriisivaiheessa aiemmin omaksutut eettiset normit joutuvat koetukselle ja niitä saattaa joutua rikkomaan. Pakottava sisäinen vakaumus saattaa osoittautua voimakkaammaksi kuin tiedostettu halu tehdä oikein yleisesti tiedossa olevien eettisten normien tarkoittamassa mielessä.

Eettisellä tasolla, ennen ongelman syntymistä ja varsinkin sen ratkettua, keskustelu tapasovinnainten sääntöjen sisällöstä ja perusteista on sen sijaan paikallaan. Eletty elämä ja siinä koetut ratkeamattomat ristiriidat herkistävät moraalisten ongelmien tunnistamiseen. Eettiset normit saavat todellista sisältöä ja uskottavuutta moraalisen omantunnon vaatimuksesta.

Työttömyyden aiheuttamisen ongelma ei ole edellä esitetyn tavoin välittömästi henkilökohtaisesti koskettava. Esimerkiksi tietokoneohjelmien hankkimisessa virastokäyttöön pelisäännöt ovat periaatteessa yksiselitteisiä. Suomi käy esteetöntä kauppaa kaikkien maiden kanssa ja ohjelmat hankitaan sieltä, mistä ne saa edullisimmin. Tulosjohdetuissa virastoissa ei kanneta huolta kotimaisesta työllisyydestä. Työllisyyttä koskevat seikat eivät ole lainkaan harkinnassa mukana valintoja tehtäessä. Atk-alan esimiestehtävien hyvään hoitamisen tapaan ei kuulu huoli työttömien kohtalosta. Jokaisen esimiehen on pikemminkin kovetettava luonteensa mahdollisten irtisanomisten varalta ylhäältä annettuja säästömääräyksiä täytöntöön pantaessa.

Työttömyyden aiheuttaminen moraalisenä ja eettisenä ongelmana kaihtaa tehokkaalla tavalla omakohtaisen harkinnan, eettisten normien järkevän soveltamisen ja henkilökohtaisen moraalisen vastuunoton mahdollisuuksia. Ohjelmien hankinnan ja työttömyyden aiheuttamisen ongelmakimppu on käytännössä rakennettu rationaalisen kalkyloinnin järjestelmäksi, jossa pelkästään taloudellinen ja toiminnallinen tehokkuus ovat harkinnan kohteina.

Vielä vaikeammaksi moraalinen ja etiikan välinen suhde muuttuu etnisissä puhdistuksissa ja niitä vastaan organisoiduissa vastapuhdistuksissa. Toisen maailmansodan jälkeen käydyille sodille on ollut ominaista osapuolten jakautuminen kahteen hyvin erilaiseen ryhmään. Välittöminä osapuolina ovat sotaa käyvät kansakunnat tai etniset ryhmittymät. Sotien julkilausutut perusteet liittyvät usein kan-

---

⁹Maailman parhaimpiin kuuluva elokuvaohjaaja Ingmar Bergman pukee tämän aselman sanoiksi seuraavaan tapaan: "Olin päätenyt ajattelemaan, että huono omatunto oli turhaa hienostelua, koska tunnonuskani eivät koskaan voineet korvata aiheuttamiani vahinkoja" (Bergman 1987, 171). Siteerattu muistelmateos kertoo ennen muuta elinikäisistä kamppailuista moninaisten tunnonuskien riivaamana. Maininta hienostelusta on Bergmanin tässä yhteydessä käyttämä itseironinen *understatement*.

salliskiihkoisuuteen ja uskonnollisilla argumenteilla on perusteluissa vahva asema. Toisen ryhmittymän muodostavat sotien käymisestä taloudellisesti hyötyvät tahot, joista tärkeimmät ovat sota- ja energiateollisuus mutta varsinkin viime vuosina myös viihde- ja viestintäteollisuus. Tälle viimeksi mainitulle ryhmittymälle sodan lopputuloksella ei sinällään ole mitään merkitystä, tärkeintä on, että sotia jatkuvasti käydään.

Sodassa tappaminen on moraalisen harkinnan ja eettisten normien oikeuttamisen kannalta syvimpiä ristiriitoja aiheuttava ongelma. Sotaa käyvissä maissa tappaminen on yhteiskunnallisella tasolla vahvasti oikeutettu — viime kädessä kirkko siunaa aseet ja niiden käyttäjät. Yleisen yhteiskunnallisen tilanteen sodalle suosiollinen ilmapiiri saa aikaan sen, että sotilaat pystyvät käytännön tilanteissa käsittämättömiin raakuuksiin. Puolan ghettojen puhdistukset ovat hyvä historiallinen esimerkki ihmisen venymiskyvystä. Kyky hillittömään tappamiseen ei kuitenkaan ole pelkästään saksalaisen kansanluonteen pysyvä ominaisuus. Viime vuosien esimerkkien valossa se näyttäisi kuuluvan hyvinkin monien kansakuntien ominaispiirteisiin.

Sodassa henkilökohtaisen moraalisen harkinnan ja vastuunoton mahdollisuus on kaikkein tehokkaimmin eliminoitu. Taistelutilanteessa tappaminen saattaa olla välttämätöntä jo pelkästään itsepuolustuksellisista syistä. Kovin pitkään harkintaan ei tilanteen pakottavuuden takia ole edes mahdollisuutta. Myös ennalta ilmaistu tappamisesta kieltäytyminen periaatteellisiin näkökohtiin vetoamalla on mahdotonta. Kieltäytyjät asetetaan sota-oikeudessa syytteeseen maanpetturuudesta. Sodan aikana rangaistukset ovat ankaria; teloitukset pannaan yleensä täytäntöön viivyttämättä.

Reflektiivisen etäisyyden ottaminen edellä kursorisesti esitelyihin ongelmiin on välttämätöntä, jotta niistä voisi tiivistää moraalifilosofisesti tärkeimmät johtopäätökset. Kaikissa näissä ongelmissa moraalisen harkinnan ja yhteiskunnan hyväksymien eettisten normien välinen suhde on hyvin ongelmallinen. Näyttää kuitenkin siltä, että henkilökohtaisen moraalisen harkinnan käyttö on yhteiskunnallisesti hyväksyttävintä alueella, joka on taloudellisesti vähämerkityksisintä. Mitä suuremmista taloudellisista ja valtapoliittisista intresseistä on kysymys, sitä vähäisemmäksi käy omaehtoisen harkinnan mahdollisuus. Omasta kannastaan kiinni pitävä ihminen saattaa joutua asettumaan vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä vastaan.

Tämä moraalisen harkinnan ja enemmistön näkemyksistä irtautumisen näkökulma on mukana Hegelin ajattelussa mutta se puuttuu velvollisuuseettisistä malleista. Esimerkiksi Habermasin diskurssietiikka ei anna moraalifilosofista tukea sellaiselle henkilökohtaiselle moraalille ja etiikalle, joka pystyisi ajoissa havaitsemaan Holocaustin tai joukkotyöttömyyden tapaisten ilmiöiden synnyn ja kehittymisen ja joka aikanaan tukisi sellaista kansalaistoimintaa ja kansalaisrohkeutta, joka uskaltaisi nousta laillista vallanpitäjää vastaan näiden ilmiöiden vastustamiseksi.

3.4 Postmoderni etiikka

Zygmunt Bauman on kirjassaan *Postmodern Ethics* (1993) esittänyt monitahoisen kritiikin valistuksen oppien mukaista moraalifilosofiaa vastaan. Samalla Bauman on lennokkaaseen tyyliinsä luonnostellut kokonaan toisenlaista tapaa ajatella moraalisen toiminnan perusteista. Bauman on pohjustanut moraalifilosofisia näkemyksiään sarjalla pitkäkhön ajan kuluessa syntyneitä teoksia.

Baumanin ajattelutavan yleisenä lähtökohtana on hänen vuosikausia tunte-mansa epäluulo sellaista yhteiskuntajärjestystä kohtaan, joka toimii puutarhurin logiikan mukaan: hyötykasvit istutetaan suoriin riveihin, lannoitetaan ja harvennetaan ja koko ajan kitketään kaikki rikkakasvit pois (Bauman 1989). Baumanin julkilausumaton ajatus on, että rikkakasvien kitkemisessä hänen itsensä kaltaisten ajattelijoiden orastavat ideat tulisivat harhaoppeina väistämättä pois kitketyiksi, jos vain ajatuksia kitkevällä puutarhurilla olisi siihen valtuudet.

Sisällöllisessä mielessä Baumanin moraalifilosofinen ajattelu rakentuu siihen jännitteiseen monien ongelmien muodostamaan verkostoon, jossa esiintyvät toisen ihmisen ja toiseuden kohtaamisen ongelmat (Buber 1993; Levinas 1985) ja johon ulkoisia uhkia ja pakotteita muodostavat teknologian kiihtyvän kehityksen ja riskiyhteiskunnan ongelmat (Beck 1992; Jonas 1984).

Baumanin moraalifilosofian ydin voidaan tiivistää seuraavalla tavalla. Ihminen joutuu toimimaan sellaisten globaalien riskien uhkaamana, joita on lähes mahdoton havaita ja jotka eivät muodosta riittävän varhaisessa vaiheessa aistein havaittavaa uhkaa henkilökohtaiselle fyysiselle turvallisuudelle. Näiden uhkien välityksellä koko ihmiskunta on tietämättään ja haluamattaan keskinäisessä riippuvuussuhteessa. Yksilöllisen moraalitason tasolla vastuu toisesta ihmisestä ylittää perheyhteisöjen tunnesiteiden varaan rakentuvan keskinäisen huolenpidon. Vastuu toisesta, Levinasin tapaan ymmärrettynä, edeltää tunnesidettä eikä edellytä vastavuoroisuutta.

Nämä kahtaalta tulevat moraalitason velvoitteet kääntyvät hyvin vaikeasti ja moniselitteisesti yksityiskohtaisiksi toimintaohjeiksi. Postmodernille moraalille luonteenomaista onkin perustavaa laatua oleva ambivalenssi. Moraalitason velvoitteita noudattaessaan ihminen jää kaikissa tilanteissa epävarmaksi sekä valitsemansa toimintatavan perusteista että lopputuloksen kelvollisuudesta. Moraalisen käytännön pysyvimmäksi piirteeksi muodostuu siten kalvava epäily oman moraalitason ryhdin riittävydestä ja soveltuvuudesta empaattisen ja älyllisen havaintokyvyn ylittävien ongelmien edessä.

Monille suomalaisille sosiologian ja sosiaalipolitiikan tutkijoille Baumanin monimielinen moraalifilosofia ja kirpeä yhteiskuntatieteisiin kohdistunut kritiikki ovat selvästi olleet liikaa. Päätelen tämän seuraavista julkisuudessa ohi menneiden esitettyistä kommentteista. Professori J. P. Roos pitää Baumanin moraalifilosofisia näkemyksiä kyynisyydessään vastenmielisinä (Roos 1996). Professori Risto Eräsaari mitätöi yksioikoisella tavalla edellä mainitsemani Baumanin laajaa huomiota saaneen teoksen *Postmodern Ethics* (Eräsaari 1995). Westermarck-seuran puheen-

johtaja, professori Kaj Ilmonen ilmaisee Baumanin moraalifilosofiaa kohtaan tuntemansa halveksunnan ehkä kaikkein suorasukaisimmin. Ilmonen esittelee seuran jäsentiedotteessa 1/97 lyhyesti moraalifilosofiaan keskittyneiden, kevään 1997 sosiologipäivien luonnetta ja päättää esittelyn toivomukseen: “On siis korkein aika katsoa, mitä meillä suomalaisilla sosiologeilla on tarjottavana aiheesta. Toivottavasti muutakin kuin puhkikulunutta ja sosiologisesti väsähtänyttä Bau-Bau Maniaa”.

Diskurssietiikkaa ja laajemminkin kantilaistyyppistä etiikkaa ovat järjestelmällisimmin kritisoineet ne feministitutkijat, jotka käyttävät lähtökohtanaan Carol Gilliganin tekemiä nuorten moraalista kehitystä koskevia tutkimuksia. Gilliganista on näiden tutkimusten myötä osin tahtomattaan tullut kokonaisen moraalifilosofisen tutkimushaaran kantava hahmo. Gilligan on koulutukseltaan psykologi eikä hän ole edes yrittänyt tehdä järjestelmällistä työtä filosofian alalla. Gilligan on Lawrence Kohlbergin oppilas ja hänen tunnetuimmaksi tullut teoksensa *In a Different Voice* (1982) on Kohlbergin tutkimusotteen kritiikkiä.

Kohlberg on tutkinut kouluikäisten nuorten moraalista kehitystä ja on sen pohjalta luonut 6-tasoisin mallin.¹⁰ Kohlberg osoittaa, miten eettinen reflektiivisyys lisääntyy porras portaalta iän karttuessa. Alin taso perustuu rangaistusten ja palkintojen antamiseen, ylemmillä tasoilla eettisten normien suhteellisuus ja valinnaisuus lisääntyvät. Ylin taso on psykologisessa mielessä hyvin vaativa ja vain harvat Kohlbergin tutkimista nuorista kehittyivät sinne asti. Malli on sinänsä selväpiirteinen ja johdonmukainen. Se on hyvin houkutteleva kantilaissävytteisen moraalifilosofian kannalta. Ei siis ole ollut mikään ihme, että Habermas on ottanut sen oman diskurssietiikkansa psykologiseksi perustaksi.

Carol Gilligan kiinnitti jo 1970-luvun lopulla huomiota siihen, että Kohlbergin tutkimukset keskittyivät poikiin. Osoittautui, että Kohlbergin aluksi tutkitut tytöt sijoittuivat moraalisen kehityksen alimmille tasoille ja vain erittäin harvat kehittyivät moraalisesti niin, että he ylsivät kahdelle ylimmälle tasolle. Tästä johtuen Kohlberg päätti keskittyä pelkästään poikiin ja jätti tytöt pois tuloksia vääristävänä aineistona. Gilliganin ajatuksena oli aluksi tehdä samat testit tyttöillä ja tarvittaessa osoittaa, että tytöt kehittyvät moraalisesti yhtä lailla poikien kanssa mutta että tyttöjen kehityksessä saattaa olla poikkeavia piirteitä poikien kehitykseen verrattuna.

Jo varhaisessa vaiheessa Gilligan joutui kuitenkin toteamaan, että ei ole helppoa määrittellä erikseen yksiselitteistä poikien ja tyttöjen kehitysmallia. Alkoi näyttää siltä, että tyttöjen kesken saattaisi esiintyä merkittäviä eroja erityisesti etnisten ryhmien välillä. Tämä ajatus ei kuitenkaan täysin kirkastunut Gilliganille hänen vuonna 1982 julkaisemassaan kirjassa. Susan Hekman on kirjassaan *Moral Voices, Moral Selves* (1995) selostanut Gilliganin työtä, siitä käytyä keskustelua ja esittänyt kaksi erilaista Gilliganin kirjan luentatapaa.

---

¹⁰Malli on kokonaisuudessaan mm. teoksessa White 1989, 66–68.

Gilliganin kirja voidaan Hekmanin mukaan lukea Kohlbergin tutkimusten tyttöihin kohdistettuna toisintona, jolloin päädytään ajatukseen ‘tyttöjen erilaisesta äänestä’ moraalisten valintojen perustelemisessa. Toinen tapa lukea Gilliganin kirjaa perustuu sen sisältämään epistemologiseen kritiikkiin. Gilligan tulee osoittaneeksi, että ei ole mitään yhtä tai kahta kehitysmallia ja sen mukaista ‘oikeaa’ tapaa reflektoida moraalisisista valinnoista. On pikemminkin lukematon määrä partikularistisia, kontekstisidonnaisia moraalisia kieliä, jotka eivät ole ennaltamäärätysti sukupuolisidonnaisia. Lisäksi näiden lukemattomien moraalisten äänten välillä on mahdotonta tehdä erottelua parempiin tai huonompiin. Mistään moraalisten lausumien totuudesta, tosiasiaväittämien tapaan, ei voi edes puhua.

Hekmanin mukaan tämä Gilliganin toinen luentatapa tuottaa tuloksenaan suoranaisen kumouksen moraalifilosofisessa ajattelussa. Gilligan tulee täsmällisten psykologisten tutkimusten avulla kumonneeksi suuren osan siitä kantilaisesti sävyttyneestä, tieteelliseksi kuvitellusta moraalifilosofiasta, joka on hallitsevassa asemassa länsimaisessa tutkimuksessa. Samalla se vie pohjan pois Habermasin sinänsä elegantilta diskurssietiikalta. Hekmanin väitteet ovat kovia ja herättävät varmasti monia vastaväitteitä. Niissä on kuitenkin hyvin perusteltu ydinajatus, jota on vaikea ainakaan kokonaan kumota.

Hekman korostaa useaan otteeseen, että puhuminen ihmisen todellisesta minästä tarkoittaa nimenomaan puhumista ihmisestä moraalisenä olentona. Moraalin ja subjektiuden välillä on siten erittäin vahva yhteys. Tämä näkökulma poikkeaa oleellisesti Kohlbergin ja Habermasin lähestymistavasta. Heidän näkemyksensä mukaan moraalisesti pisimmälle kehittynyt ihminen on kalkuloiva, rationaalinen päättelykone, joka pystyy tilanteen niin vaatiessa ottamaan käyttöön erilaisia eettisten normistojen kokonaisuuksia (moraalisia ohjelmia) ja niiden avulla tuottamaan kulloiseenkin tilanteeseen soveltuvia moraalisia valintoja.¹¹

Moraalisesti riittävän pitkälle kehittynyt ihminen olisi siten kalkylointia tehdessään koko ajan tietoinen valintojensa reflektiivisestä suhteellisuudesta ja voisi vaativintakin valintaa tehdessään suhtautua siihen viieleän ulkokohtaisesti. Hekman ei tällaiseen usko lainkaan. Hän toteaa, että vaikka ihminen periaatteessa tietää eettisten normien suhteellisuuden ja muuttuvuuden, hän käytännön tilanteessa moraalista valintaa tehdessään on useimmiten lopulta ehdottoman varma valinnastaan ja sitoutuu siihen voimakkain tunnesitein. Normien tiedetty suhteellisuus ei millään tavalla vähennä tunnetason sitoutumisen voimaa.

3.5 Moraalista toimintaan

Holocaustin ja joukkotyöttömyyden tapaisten ongelmien uhatessa moraalisesti valpas ihminen on tavallaan mahdottomien haasteiden edessä. Epävarmat havain-

---

¹¹Keski-ikä ohittanut, varakas, hyvin koulutettu, johtavassa asemassa oleva valkoihoinen mies saattaa ‘liiketoimiensa’ epäonnistuttua todella pystyä tällaiseen kalkylointiin. Moraalisen harkinnan kanssa sillä ei kuitenkaan ole mitään yhtymäkohtaa.

not kehkeytymässä olevan ongelman ensimmäisistä oireista ovat sellaisia, että ne eivät vetoa hoivaettisesti latautuneen toiminnan voimavaroihin. Ongelmat ovat hoivaetiikan kannalta katsottuna liian abstrakteja ja etäisiä. Niihin ei vielä tässä vaiheessa liity tunnetason tai välittömän fyysisen turvallisuuden tarpeen näkökulmia. Jos tilannetta tarkastellaan eettis-moraalisen asteikon toisesta äärilaidasta, ollaan yhtä lailla mahdottomien haasteiden edessä. Ongelmat eivät synnytä riittävän laajaa eettistä tai yhteiskunnallista keskustelua. Tällaisen diskurssin moraalinen velvoittavuus on sitäpaitsi niin vähäinen, että se ei välttämättä johda käytännön toimiin.

3.5.1 Kamppailu tunnustuksesta

Hekmanin ajatukset moraalisten äänien lukuisuudesta ja varsinkin siitä, että hoi-
van ja oikeudenmukaisuuden näkökulmia ei voi pitää vastakkaisina vaan toisi-
aan täydentävinä, ovat saaneet voimakkaan puolestapuhujan saksalaisen filosofian
ydinalueelta. Kyseessä on Axel Honnethin työ tunnustuksen saamisesta. Honnet-
hin Hegel-pohjainen työ on mielenkiintoisella tavalla rinnakkainen Hekmanin ja
muiden feministien esittämälle kantilaissävytteisen moraalifilosofian kritiikille.

Honnethin toistaiseksi tärkein teos *The Struggle for Recognition* on vuodel-
ta 1992. Siinä hän käsittelee Hegelin nuoruuden aikaisten töiden ja G. H. Mea-
din tutkimusten pohjalta ihmisen yksilökehitykselle välttämättömiä tunnustuksen
saamisen muotoja (Honneth 1996). Tunnustus (tunnustuksen saaminen) on vasta-
vuoroista ja koko ajan etenevää. Ihminen tarvitsee jatkuvaa tunnustetuksi tulemis-
ta erityisesti sellaisilta ihmisiltä, jotka ovat osoittautuneet hänen itsensä kannalta
tunnustuksen arvoisiksi. Saatu tunnustus on aina tärkeä mutta sen merkitys on
väistyvä. Saatu tunnustus muodostaa ikään kuin uuden, korkeamman lähtötason,
jolta ponnistaen pyritään vielä korkeammalle tasolle ja siihen liittyvän tunnustuk-
sen saamiseen.

Honneth jakaa tunnustuksen muodot kolmeen luokkaan. Ne ovat yksilökehi-
tyksessä peräkkäisiä, mutta myöhemmin kehittyvät muodot eivät korvaa tai tee
tarpeettomiksi aikaisemmin kehittyneitä muotoja. Tunnustuksen saamisen kolme
muotoa ovat lopulta limittäisiä ja sisäkkäisiä. Yksittäisen muodon tarkka erotta-
minen kahdesta muusta ei ole mahdollista.

Ensimmäisenä kehittyi *itseluottamus* (self-confidence, Selbstvertrauen), jolle
on välttämätöntä varhaislapsuudessa saatava äidin tai muun lähimmän huoltajan
antama tunnustus. Tällä tavoin syntyvät itse asiassa psyykkiset edellytykset myö-
hemmässä elämässä muodostuville pysyville ystävyys-suhteille. Tähän tunnustuk-
sen luokkaan Honneth liittää yleisemminkin läheiset sukulaisuus-, ystävyys- ja
rakkaussuhteet.

Itsekunnioituksen (self-respect, Selbstachtung) kehittymisen kannalta on tär-
keää, että ihminen oppii puolustamaan oikeuksiaan ja oppii samalla hyväksy-
mään, että myös toiset puolustavat omia oikeuksiaan. Tämän kehityskulun tulok-
sena syntyy vähitellen jaettu käsitys ihmisarvoisesta kohtelusta (human dignity).

Ihmisarvolla on selvä määrällinen aspekti. Sen selvittämiseksi voidaan laskea, kuinka suuri osa yhteisön tai kansakunnan jäsenistä nauttii täyttä ihmisarvoa. Ihmisarvolla on myös laadullinen aspekti. Se koskee kaikkia niitä sisällöllisiä seikkoja, joiden varassa ihmisen täysivaltainen jäsenyys yhteisössä realisoituu.

Mielenkiintoisin vastavuoroisen tunnustuksen muoto liittyy kuitenkin *itsearvostukseen* (self-esteem, Selbstschätzung), jossa ihminen saa arvostusta yksilönä erilaisuutensa perusteella. Jotta ihminen pystyisi kokemaan elämänsä merkitykselliseksi, hänen on pystyttävä näkemään oma erityinen asemansa ihmisten yhteisössä. Käyttöesineiden ja markkinoilla vaihdettavien hyödykkeiden tuottajana ihminen on periaatteessa korvattavissa kenellä tahansa muulla vastaavan ammattitaidon omaavalla henkilöllä. Ihmisen perimmäinen merkitys yhteisön kannalta ei kuitenkaan perustu tähän samankaltaisuuteen vaan hänen erilaisuuteensa ja ainutkertaisuuteensa. Tämä erilaisuus ei niinkään ilmene kykyä tuottaa käyttöesineitä vaan symbolisena, luovana toimintana.

Honnethin kehittänyt teoria tunnustetuksi tulemisesta on tärkeä mutta joskakin määrin abstrakti. Sen sovellukset poliittiseen filosofiaan tai kansaiskeskustelun edellytysten tutkimiseen eivät ole mitenkään ilmeiset. Honnethin jaotteluun saadaan lisää konkreettisuutta, jos hänen käsitteidensä rinnalle otetaan tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden ja kohtuuden käsitteet. Rinnastukseen ei ole aivan ongelmaton ja sen vuoksi perustelut ovat tarpeen.

3.5.2 Tasa-arvo, oikeudenmukaisuus ja kohtuus

Tasa-arvo, oikeudenmukaisuus ja kohtuus (ekviteetti) ovat poliittisen filosofian ja oikeusfilosofian vakiintuneita käsitteitä. Tasa-arvo (*equality*) on näistä käsitteistä yksinkertaisin. Tasa-arvo on yleensä jotain sellaista, joka voidaan määritellä yksikäsitteisesti usein jopa lukuarvona. Jos puhutaan esimerkiksi sukupuolten välisestä tasa-arvosta hallintoelimissä, saatetaan asettaa vaatimukseksi, että kummallakin sukupuolella on oltava vähintään 40 %:n edustus. Jos tämä vaatimus täyttyy, sanotaan, että sukupuolten väliseen tasa-arvoon kohdistuvat vaatimukset on otettu huomioon.

Oikeudenmukaisuus (*justice*) on selvästi monitahoisempi käsite. Vaikka sukupuolten välinen tasa-arvo jossakin tilanteessa toteutuisikin, syntynyt ratkaisu ei välttämättä ole sukupuolten tai yksilöiden kannalta oikeudenmukainen. Oikeudenmukaisuuden arvioimisessa yksilöiden mielipiteet saattavat lisäksi poiketa suurestikin toisistaan. Eri henkilöillä saattaa lisäksi olla täysin eriävät kriteerit oikeudenmukaisuuden arvioinnissa.

Kohtuus (ekviteetti, *equity*) on sitten vielä jotain aivan muuta ja mahdollisesti jotain enemmän kuin oikeudenmukaisuus. Vanhat tuomarinohjeet sanovat, että se mikä ei ole kohtuus, ei voi olla myöskään oikeus. Tällä tarkoitetaan sitä, että on olemassa näkökohtia, jotka tulisi ottaa huomioon vielä sen jälkeen, kun oikeudenmukaisuuden (tässä tapauksessa kirjaimellisesti: oikeuden mukaisuuden) näkökohdat on asianmukaisella tavalla huomioitu.

Honnethin ideana on tarkastella ihmisen yksilöllistä ja yhteisöllistä kehitystä sosiaalipsykologian keinoin — ikään kuin ihmisen sisältä käsin katsottuna. Tasa-arvo ja siihen liittyvät käsitteet tuovat mukaan yhteiskunnan ja yhteisöjen näkökulman. Niiden valossa yksilön kehitystä tarkastellaan hänen ulkopuolellaan avautuvan pienemmän tai suuremman yhteisön näkökulmasta. Yksilöiden kehitys asettaa koko ajan vaatimuksia yhteisöjen toiminnalle. Kamppailu tunnustetuksi tulemisesta tuottaa vähitellen sellaiset yhteisöllisen toiminnan muodot, että tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden ja kohtuuden näkökohdat tulevat asianmukaisesti turvatuksi ja luovat vähitellen edellytykset erilaisille tunnustuksen saamisen muodoille.

Siirtymä itseluottamuksesta tasa-arvoon on perusteltavissa seuraavasti. Itseluottamuksen synty lähimmän huoltajan hoivissa perustuu hyväksytyksi tulemiseen ilman ennakkoehtoja. Honneth ajattelee äidin rakastavan tasapuolisen hellästi ja uhrautuvasti kaikkia lapsiaan näiden mahdollisista fyysisistä tai henkisistä puutteista huolimatta. Tasa-arvo aivan vastaavalla tavalla ohittaa sukupuoleen ja ikään liittyvät, rodulliset, uskonnolliset ja muut vastaavat erot. Ihmisen perusluottamus itseensä perustuu sekä lähimmissä henkilösuhteissa että yhteisöllisissä suhteissa yhtäläiseen ja tasa-arvoiseen kohteluun yksilöllisistä eroista välittämättä.

Itsekunnioituksesta siirrytään oikeudenmukaisuuteen seuraavalla tavalla. Itsekunnioitus Honnethin (kuten myös Hegelin) ajattelussa rakentuu sen hitaan kehityksen tuloksena, jossa aikuiseksi kehittyvä lapsi alkaa erottaa perheen reviirin ja omaisuuden naapuriperheiden reviiristä ja omaisuudesta. Henkisen ja ruumiillisen työn tulokset kohtaavat lähiyhteisön vaihdantasuhteissa ja laajemmin tavaramarkkinoilla muiden henkilöiden ja ryhmien työn tulokset. Oikeus tulla tunnustetuksi laillisena omistajana ja oikeustoimikelpoisena kaupankäyjänä on monella tavoin riippuvainen oikeudenmukaisuuden toteutumisesta. Oikeudenmukaisuus arvostelussa, hinnoittelussa ja tuomittavana kietoutuu tiiviisti yhteen itsekunnioituksen kehittymisen ja säilymisen kanssa.

Itsearvostus ja kohtuullisuus toisintavat itseluottamuksen ja tasa-arvon välisen suhteen dialektisesti korkeammalla tasolla. Hegelin teoriassa on nähtävissä dialektinen nousu yksilön huomioon ottamisesta yhteisön kohtaamisen kautta yksilön huomioon ottamiseen — mutta nyt niin, että yksilön ja yhteisön näkökulmat yhtyvät ja samalla ylittyvät. Dialektista ylittymistä voidaan havainnollistaa spiraalin vaiheiden numeroinnilla. Itseluottamuksesta voidaan käyttää merkintää 1.0, itsekunnioituksesta merkintää 1.1 ja itsearvostuksesta merkintää 1.2. Dialektisen spiraalin kannalta tarkasteltuna vaihe 1.2 muodostaa samalla uuden kierroksen alun, josta on mahdollista käyttää merkintää 2.0. Spiraalin uusi kierros alkaa siten kohdasta, johon edellinen kierros päättyy.

Käytännössä dialektisten vastakohtien yhdistyminen ja ylittyminen on pitkäjänteisen ja monivaiheisen kehityksen tulosta. Tasa-arvon ylittyminen kohtuullisuutena merkitsee aluksi aina poikkeustapauksen esille tuloa muutoin säännönmukaisessa harkintatilanteessa. Kun poikkeustapaukset yleistyvät ja harkinta muuttuu samalla yksityiskohtaisemmaksi ja hienosyisemmäksi, poikkeukset vähitel-

len muuttavat vakiintuneita sääntöjä. Se tulkintakäytäntö, joka aikaisemmin nosti tasa-arvon oikeudenmukaisuuden kautta kohtuullisuudeksi, muuttuukin vakiintuneeksi tasa-arvon käytännöksi. Ihmisten vakiintuneet käsitykset siitä, mitä tasa-arvolla tarkoitetaan, ovat siten muuttuneet. Menneinä aikoina vakiintuneeksi uskottu ja hyväksi havaittu käsitys tasa-arvosta saattaa myöhempien aikojen tulkitsijoista tuntua loukkaavalta ja ihmisarvoa alentavalta.

3.5.3 Moraalin ja toiminnan yhteys

Moraalisen harkinnan ja käytännön toiminnan (kansalaiskeskusteluun osallistumisen) välinen yhteys on sekä teoreettisesti että todellisuudessa hyvin ongelmallinen. Vallitsevia moraalikäsitteitä voidaan kyllä tutkia, mutta porras teoreettisesta tiedosta käytäntöön on korkea. Moraaliseen vastuunottoon kouluttaminen tai harjaannuttaminen tieteellisesti perustellulla tavalla on lähes mahdotonta. Perustavan tuntuiseen kysymykseen, miksi minun pitäisi toimia moraalisesti — miksi minun pitäisi olla moraalinen — deontologisesti sävyttynyt moraalifilosofia ei pysty vastaamaan (Vetlesen 1994, 302–315).

Yksilötason harkinnan ja yhteisöllisen normien muodostuksen välisen kuilun kattaminen pelkän deontologisen etiikan keinoin ei onnistu. Ongelmaa on pakko lähestyä konstruktiiivisesti. Yksilöiden omat päätökset esimerkiksi keskusteluun osallistumisesta tapahtuvat aina jossakin käytännön tilanteessa, jonakin tietynä ajankohtana. Päätökset eivät synny teoreettisen kalkyloinnin tuloksena psykologisessa ja sosiaalisessa tyhjiössä. Ne syntyvät aina löyhemmässä tai tiiviimmässä vuorovaikutuksessa läheisten ihmisten ja lähiyhteisön kanssa.

Myös eettiset normit ja niiden varassa etenevä moraalinen harkinta muuttuvat ja kehittyvät yhteisöllisesti. Ihmistä ympäröivät pienemmät ja suuremmat yhteisöt asettavat tarjolle normeja, joiden käytäntöön soveltaminen testaa, uusintaa ja uudistaa niitä. Käytännössä kyse on kahden, teorian tasolla toisiaan kohtaamattoman maailman yhteen saattamisesta. Yhtäällä ovat todelliset lähiyhteisöt, toisaalla diskurssieettinen, teoreettinen keskustelu.

Moraalisen toiminnan ensimmäinen maailma muodostuu siis lähiyhteisöistä. Niissä toimii hoivaetiikka, joka tunnetason kytkentöjen takia on moraalisisessa mielessä vahvasti velvoittavaa (Tronto 1993). Se voi rationaalisesti tarkasteltuna tuottaa toisinaan vääriä ratkaisuja, mutta sitoutumisen asteen voi ajatella vähitellen johtavan ongelmatilanteiden korjaamiseen ja vähintäänkin vääryyksien kompensoitumiseen.

Toisen maailman muodostaa rationaalinen, mahdollisesti diskurssietiikan tapaan tietyt vähimmäisedellytykset täyttävä keskustelu eettisistä normeista, joka kuitenkin jättää keskusteluun osallistujat ongelmaan nähden ulkokohtaisen viileiksi. Tämä keskustelu ei välttämättä lainkaan johda käytännön seuraamuksiin. Rationaalisen keskustelun avulla tuotetut eettiset normit eivät minkään välttämättömyyden voimasta realisoidu hoivaeettisenä tai muulla tavoin vastuuta ottavana arkipäivän toimintana.

MacIntyren kirjassaan hahmottelema vastaus tähän ylitsepääsemättömältä tuntuvaan ongelmaan rakentuu kolmesta tekijästä, jotka ovat 1) käytännöllisesti suuntautuneet hyveet, 2) elämäntapojen ymmärtäminen narratiivina ja 3) traditioiden kuljettamat ja jatkuvasti testaamat arvot (MacIntyre 1985, 187–225). Esittelen nämä tekijät ensin lyhyesti.

MacIntyren moraalifilosofia rakentuu käytännöllisesti painottuneiden hyveiden varaan (mt., 187–191). Henkilötasolla hyveiden kehittyminen edellyttää määrätietoista harjaantumista. Tällaisille hyville on luonteenomaista, että niiden omaksumisen taso on tavalla tai toisella ulkopuolisten tarkkailijoiden arvioitavissa ennalta tiedossa olevien kriteerien perusteella.

Narratiivinen oman elämän tarkastelu auttaa jäsentämään pirstaleista ja näennäisen päämäärätöntä tapahtumien virtaa (211–219). Yksittäisellä elämän historialla ei välttämättä ole teleologian ymmärtämässä mielessä mitään lopullista, ennalta tiedossa olevaa päämäärää. Narratiivinen tulkinta nostaa kuitenkin esiin harkitsemisen arvoisia potentiaalisia päämääriä, joita kohti voi omilla valinnoillaan suuntautua. Elämän narratiivinen tulkinta tekee ihmisestä samalla kertaa oman tarinansa kirjoittajan, ohjaajan ja pääosan esittäjän.

MacIntyren mukaan traditioiden merkitys arvojen ja normien lähteenä on hyvin merkittävä (220–225). MacIntyre ei silti ole mikään konservatiivi. Hän korostaa, että traditioiden tarjoamia vastauksia ei pidä hyväksyä kriittikittävästi. Hyveitä, arvoja ja normeja on epäiltävä ja niitä on testattava. Niitä on myös tarvittaessa uudistettava. Monien sukupolvien testeissään kelvollisiksi toteamat ratkaisut ovat nykypäivän ihmiselle silti parempi lähtökohta omien testien ja valintojen perustaksi kuin kokonaan uudet, mahdollisesti mielivaltaiset konstruktiot.

MacIntyren moraalifilosofia ei anna mitenkään suoraviivaisesti vastausta siihen, millä tavoin yhteisöllisen hoivaetiikan ja diskurssieettisen keskustelun välinen kuilu silloitetaan tai miten siirrytään moraalista harkinnasta yhteiskunnalliseen toimintaan. Alustava ratkaisumalli on kuitenkin hahmoteltavissa sovittamalla yhteen MacIntyren, Hegelin (osittain Keanen) ja Habermasin käsitteitä. Erityisenä lisänä näihin käsitteisiin ja samalla selvimpänä vastauksena Habermasin mallin ongelmiin, otan mukaan tietoyhteiskunnan tarjoamat keskustelufoorumit.

Mallin rakentaminen on helpointa aloittaa MacIntyren traditioista, jotka luontevimmin elävät ja kehittyvät yhteisöissä. Traditiot MacIntyren tapaan ymmärrettyinä eivät ole teoreettisia tuloksia vaan elävää todellisuutta.

Suppeimmillaan yhteisöjen traditiot korostavat hoivaeettisesti painottuneita arvoja. Hoivaetiikan näkökulma on kuitenkin perusolemukseltaan säilyttävä ja suojeleva. Se ei laajene ja avaudu tunnetason siteiden ulkopuolelle esimerkiksi kansalaisyhteiskunnan ja sitä konstituovien pienempien yhteisöjen tasolle. Hoivaetiikan rinnalla on sen vuoksi välttämätöntä edistää niitä yhteistoiminnan ja yhteenkuuluvuuden perustavia toimintoja, joita kommunitarismilla nimetty ajatussuunta on tuonut esille. Hoivaetiikasta, kommunitarismista ja niiden varaan rakentuvista yhteisöistä muodostuu mallin ensimmäinen kulmakivi.

Toisena tarkastelen MacIntyren ajatuksia hyveistä, joiden tärkeänä ominaispiirteenä on käytännöllisyys. Siihen taas puolestaan hyvin olennaisena osana liittyy ajatus harjaannuttamisesta. Johdonmukaisesti edellä esitetyn kanssa, kytken hyveet niiden kantajiin. Traditioille on ominaista, että ne elävät ja kehittyvät yhteisöissä. Hyveille on aivan vastaavalla tavalla ominaista, että ne elävät ja kehittyvät yksilöiden kehityksen myötä.

Kytkentää yksilöihin on helppo havainnollistaa MacIntyren käyttämien esimerkkien avulla. Soturin hyveistä tärkein on urhoollisuus. Jokainen *Tuntemattoman sotilaan* lukenut ymmärtää, minkä tyyppisestä yksilön ominaisuudesta urhoollisuudessa on kysymys. MacIntyre käyttää esimerkkinä myös shakkipelin pelaamista, jossa yksilöllisen kyvykkyyden ja yhteisön määrittelemien sääntöjen välinen yhteys on yksiselitteinen.

Siirryttäessä yhteiskunnallisen keskustelun ja poliittisen toiminnan alueelle yksilöllisten hyveiden ja yhteisön määrittelemien sääntöjen välinen suhde muuttuu moniselitteisemmäksi. Hegelin esimerkkisyksilöinä käyttämät Sokrates ja Jeesus, ja Keanen vastaavat esimerkit — vaikkapa Dubček ja Gorbatshev — havainnollistavat poikkeavien yksilöiden esimerkillisen toiminnan merkitystä ja vaikuttavuutta. Lähimenneisyyden esimerkit ovat tosin aina hiukan vaikeita kiistanalaisuutensa takia.

Yhteiskunnallisessa, julkisessa keskustelussa yksilölliset hyveet tulevat valistushenkisesti esille intellektuellien toiminnassa. Useat filosofit ovat kuitenkin päättäväisesti sanoutuneet irti siitä asioiden ‘parhain päin selittämisen’ roolista, jonka kullonienkin vallanpitäjä on heille varannut. Baumanin näkemyksistä mainitsin jo edellä. Suomalaisille lukijoille ovat tulleet tutuiksi Georg Henrik von Wrightin näkymykset intellektuellien velvollisuudesta paljastaa vääriä mytologioita (von Wright 1993, 171–172).

Ranskalaisen Michel Foucault’n kirjoituksissa intellektuellien rooli määritellään tavalla, joka soveltuu sellaisenaan tähän yhteyteen.

Intellektuellit ja ajatus siitä, että älymystön edustajilla on oman diskursinsa luonteen vuoksi erityinen vastuu yleisen tietoisuuden kehittämisestä, osoittautuivat itsessään tuon valtajärjestelmän osaksi. Vuoden 1968 tapahtumien jälkeen intellektuellien tehtäväksi ei enää asettunut “hieman kansanjoukkojen edellä oleminen” tai “sivustakatojana oleminen”, jotta he voisivat ilmaista tukahdutetun, kollektiivisen totuuden. Yhä selvemmin intellektuellien varsinaiseksi tehtäväksi osoittautui taistelu niitä vallan muotoja vastaan, jotka muuttivat heidät itsensä vallan kohteiksi ja välineiksi tiedon, totuuden, tietoisuuden ja diskurssin alueilla. (Foucault’n ja Deleuzen keskustelusta teoksessa Deleuze 1992, 92, suomennos Hannu Sivenius).

Suurimpien ongelmien tunnistaminen ja niistä hälyttäminen edellyttää siten (hegeliläisittäin) historian viekkauksen synnyttämien — ei poikkeusyksilöiden vaan — *poikkeavien* yksilöiden (toisinajattelijoiden) olemassaoloa ja esille astumisen

rohkeutta. Nykyajan intellektuellien tärkein hyve ilmenee kykynä ja taitona asettaa itsestään selvyyksiä kyseenalaiseksi. Mitä enemmän poliittinen toiminta ja tiedotusvälineet kaupallistuvat ja viihteellistyvät, sitä tärkeämmäksi käy kriittisten (toisin)ajattelijoiden rooli. Näistä poikkevista yksilöistä, heidän hyveistään ja toiminnastaan muodostuu mallin toinen kulmakivi.

Esille astuminen ja kuulluksi tuleminen ovat kuitenkin kaksi täysin eri asiaa. Esille astuminen perinteisen median keinoin — Helsingin Sanomien yleisönosasto, halvalla painettu omakustanne, puhelinsoitto *linja on vapaa* -tyyppiseen ohjelmaan, osallistuminen television viihdeohjelmaksi organisoimaan *yhteen ääneen huutamiseen* — ei merkittävässä määrin kontribuoi kuulluksi tulemisessa. Kuulluksi tuleminen on ongelmallista ja siitä on vielä pitkä matka näkökulmien (gadamerilaisittain horisonttien) yhtymiseen ja ongelman kirvoittaman huolen teoksi muuttumiseen.

Yhteisöllisen toiminnan ja diskurssieettisen keskustelun välisen kuilun ratkaisuksi konstruoimani mallin kolmas kulmakivi muodostuu niistä uusista tietoyhteiskunnan keskustelufoorumeista, joilla poikkeavat äänet kantautuvat ihmisten korviin. Ilman yhteisöjä, ilman kuulijoita, poikkeavilla äänillä ei ole kantavuutta. Ilman näitä ääniä yhteisöt eivät pysty riittävän varhaisessa vaiheessa reagoimaan haitallisia muutoksia vastaan. Ilman keskustelufoorumeja puhujat ja kuulijat eivät tavoita toisiaan. Näiden kolmen kulmakiven varassa postmoderni, yhteisöllinen etiikka pystyy elämään ja uusiutumaan.

MacIntyren käsitteistä narratiivi ei tule suoranaisesti esille mallini minkään kulmakiven esittelyssä. Syitä on kaksi. Ilmeinen syy on, että oman elämän narratiivinen tulkinta on henkilökohtainen prosessi. Se ei lähtökohtaisesti ole yhteisöllisen keskustelun kohteena eikä näin ollen tule esille tietoyhteiskunnan keskustelufoorumeilla.

Toinen syy on kiistanalaisempi ja osittain kumoaa ajatuksen narratiivisuuden henkilökohtaisuudesta. Tietoyhteiskunnan keskustelufoorumit ja niillä käytävät keskustelut ovat vasta kehittymässä. Tietoyhteiskunnan legendat ja sankarit ovat sen vuoksi vielä lähes tyystin syntymättä.¹² Vasta tulevaisuus näyttää, millaiset Odyssukset ja Väinämöiset tietoyhteiskunnan ajattelua syvimmin ohjaavat.

* * * * *

Tämän luvun keskeisimmät johtopäätökset on mahdollista tiivistää seuraavasti. Velvollisuusetiikka eli deontologinen etiikka on laajasti tutkittu mutta liian abstrakti ja vaikeasti sovellettavissa oleva moraalifilosofian haara. Henkilötasolla abstraktisuus ilmenee tapana, jolla deontologinen etiikka hylkii psykologista tietoa.

---

¹²Näkyvimmän poikkeuksen muodostaa Linux-käyttöjärjestelmän kehittäjä *Linus Torvalds*. Hänen työnsä edustaa puhtaimmillaan yhteisöllistä toimintaa. Linux levisi maailmanlaajuisesti käyttöön ennen kuin kaupallisen sektorin mielenkiinto heräsi ja vasta siinä vaiheessa tiedotusvälineet alkoivat kiinnostua Torvaldsista henkilönä. Kun Linux:n versio 1.0 julkistettiin Suomessa huhtikuussa 1994, suurin osa lehdistöstä, erityisesti tekniikan ja atk-alan ammattilehdet, kieltäytyi uutisoimasta asiaa. Vasta Torvaldsin maailmanlaajuinen maine pakotti nämä lehdet muuttamaan torjuvan asenteensa.

Yhteisöjen tasolla abstraktisuus ilmenee tapana, jolla deontologinen etiikka hylkii sosiologista tietoa.

Habermasin kehittämä diskurssietiikka pyrkii sitomaan eettisten normien oikeuttamisen ja hyväksynnän todellisiin, käytännöllisiin diskursseihin. Vastuu normeista siirtyy lopullisesti ihmiselle itselleen. Diskurssietiikka on demokratian aikakauden sovitettu moraalifilosofian muoto. Oikeuttamisen ja hyväksynnän periaatteet ovat kuitenkin käytännössä mahdottomia toteuttaa. Habermasin tapaa jakaa moraalisen toiminnan alue käytännöllisiin, moraalisiin ja eettisiin, toisistaan erillisiin ongelmiin on ristiriidassa todellisuuden kanssa. Käytännön harkintatilanteissa moraalin ja etiikan ongelmat limittyvät Hegelin tarkoittamalla tavalla dialektisesti.

MacIntyre jakaa moraalisen toiminnan lähtökohdat kolmeen osaan. Ne ovat käytännöllisesti suuntautuneet hyveet, elämänsuunnan ymmärtäminen narratiivina ja traditioiden kannattelemat arvot. Niitä soveltamalla on muodostettavissa kokonaisuus, joka silloittaa yhtäältä yksilökohtaisen, lähiyhteisöön tukeutuvan moraalisen harkinnan ja toisaalta eettisten normien oikeuttamista koskevan, mahdollisesti julkisen keskustelun. Tämä silloittaminen sisältää kolme kulmakiveä. Ensimmäisenä ovat yhteisöt, jotka samanaikaisesti sekä vaativat että tukevat jäseniään julkiseen keskusteluun. Toisena ovat julkisen keskustelun sankarit, joissa ruumiillistuvat tietoverkkojen aikakauden yksilölliset hyveet. Kolmantena ovat uudet tietoyhteiskunnan keskustelufoorumit, joilla poikkeavat äänet kantautuvat yhteisön kuuluville.

Luku 4

Tiedonvapaus, lait ja standardit

Kansalaiskeskustelun ja lainsäädännön välinen kytkentä on pääsääntöisesti hyvin väljä. Kaikissa läntisissä demokratioissa tiedonvapautta ja keskustelun edellytyksiä sääntelevät lait ovat sallivia. Ne turvaavat kohtuullisessa määrin tiedonsaannin julkisista asioista ja sananvapauden ilman ennakkosensuuria. Vakavista yhteiskunnallisista ongelmista käytävän keskustelun kannalta tämä ei kuitenkaan riitä.

Lait eivät turvaa sananvapauden toteutumista viestintävälineiden keskittymistä, kaupallistumista ja viihteellistymistä vastaan. Vaikka ennakkosensuuria ei ole, tärkeäkin puheenvuoro saattavat jäädä ilman ansaitsemaansa julkisuutta. Syyt voivat olla poliittisia, taloudellisia tai yleensä vain toimituksellisia. Lait eivät myöskään anna yksittäiselle kansalaiselle suojaa keskusteluasetelmien vaihdellessa. Tällä tarkoitan erityisesti anonymiteetin ja sen vastakohtana vahvan tunnistuksen suojaa.

Kansalaiskeskustelun vakavimmat esteet eivät lainsäädännön puutteista huolimatta ole kuitenkaan peräisin itse säännöksistä eivätkä edes tiukoista viranomaiskäytännöistä. Keskustelun esteet ovat pohjimmaltaan psykologisia, kulttuurisia ja yhteiskunnallisia. Lakien sallivuutta hyödyntämällä olisi mahdollista luoda uusia keskustelun tosiasiallisia käytäntöjä, jotka aikanaan saisivat vahvistuksensa kirjoitetusta laista. Tähän on kuitenkin lisättävä, että yleinen yhteiskunnallinen ilma-
piiri ei sanottavammin rohkaise kriittiseen keskusteluun.

Tiedonvapautta koskevat lait sääntelevät sananvapautta, tekijänoikeutta, tietojen julkisuutta ja maksullisuutta sekä yksityisyyden suojaa. Jokaisen tässä luetellun lain taustalla on joukko osittain ääneen lausumattomia yhteiskuntapoliittisia näkemyksiä, jotka tiivistyvät lakien muotoilussa. Lait puolestaan vaikuttavat tapaan, jolla asioista ajatellaan ja jolla varsinkin viranomaiset ja julkisesti rahoitetut laitokset toimivat.

Kansalaiskeskustelun edellytysten ja lainsäädännön yhtymäkohdat on mahdollista ryhmitellä kolmeen osaan. Ensimmäinen osa käsittelee tietoa sinänsä sekä tietojen saantia laajasti ymmärrettyinä. Lakien osalta kyse on asiakirjajulkisuudes-

ta, tekijänoikeudesta ja tietojen maksullisuudesta. Toinen osa koskee ilmaisuvapautta, joka lainsäädännössä rajoittuu pitkälti lakiin sananvapaudesta. Sähköisen julkaisemisen osalta menettelytavat ovat vielä vakiintumatta. Kolmas osa koskee tietoverkkojen välityksellä käytävää keskustelua sekä kansalaisen asemaa aktiivisena keskustelijana. Lainsäädännössä tämä näkökulma ei näy juuri lainkaan.

Tämän luvun tarkoituksena on käsitellä tiedonvapautta koskevia lakeja siltä osin kuin ne ovat relevantteja kansalaiskeskustelun kannalta. Lisäksi käsittelen lyhyesti keskustelun proseduraalista luonnetta ja otan siitä esiin seikkoja, jotka pitäisi ottaa lakien jatkokehityksessä huomioon. Luku jakaantuu kolmeen osaan edellä esittämäni ryhmittelyn mukaisesti.

4.1 Tieto omaisuutena ja yhteisenä hyvänä

Kansalaiskeskustelun kannalta informaatio on välttämätöntä käyttöainetta, jonka tulisi olla vapaasti saatavissa ja käytettävissä. Tämä on kaiken kansalaiskeskustelun ehdoton lähtökohta. Kaupallisessa yhteiskunnassa informaatiota pidetään kuitenkin tärkeänä omistamisen kohteena. Keskustelijoiden varallisuus, koulutustaso ja yhteiskunnallinen asema vaikuttavat suuresti informaation saantiin. Kansalaiskeskustelusta tulee helposti hyväosaisten keskinäistä kiistelyä vielä paremman toimeentulon edellytyksistä.

Omistaminen yksinkertaisimmillaan kohdistuu henkilökohtaiseen omaisuuteen ja sen oikeutus on helposti perusteltavissa ja hyväksyttävissä. Kysymys muuttuu vaikeammaksi kun siirrytään esineiden maailman ulkopuolelle. Kaunista säätä tai puhdasta ilmaa ei kukaan voi omistaa. Tieto lähestyvistä suuronnettomuudesta (esimerkiksi meteoriitin putoamisen uhka Helsingin keskustaan) pitäisi välittömästi olla koko kansakunnan käytettävissä.

Informaation käsitteleminen omistamisen kohteena ja kauppatavarana palautuu kysymykseen omistamisen yleisestä oikeuttamisesta sekä siinä käytettävän päättelyn soveltuvuudesta abstraktien esineiden omistamiseen. Omistamisen keskeisin kohde on historian aikana muuttunut. Painopiste on siirtynyt ensin maaomaisuudesta energiavaroihin ja sittemmin osittain finanssipäätöksiin. Parhailtaan on käynnissä painopisteen siirtyminen edelleen informaatiovarantoihin.

Informaation omistaminen ei ole yksinkertaisella päättelyllä oikeutettavissa. Vaikka hyviä perusteita omistamiselle on esitettävissä, voidaan yhtä lailla hyvin perusteita väittää, että informaatiota pitäisi pääsääntöisesti käsitellä kaikkien käytettävissä olevana yhteisenä hyvänä. Kansantaloustieteessä käytetty käsite tästä yhteisestä hyvästä on julkishyödyke.

4.1.1 Omistamisen oikeuttaminen

Omistamisen oikeuttamisen yleiset perusteet löytyvät John Locken 1600-luvulla esittämästä päättelystä. Sen mukaan ihminen ensinnäkin omistaa ruumiinsa ja sii-

hen sisältyvän kyvyn tehdä työtä. Kun ihminen sekoittaa työtään luonnosta löytyvään, vapaasti hyödynnettävään materiaaliin, työn tuloksesta tulee hänen henkilökohtaista omaisuuttaan. Locken omin sanoin:

Kun ihminen siirtää jotakin tilasta, johon luonto on sen tuottanut ja jättänyt, hän sekoittaa siihen omaa työtään, liittyy siihen jotakin omaansa ja siten tekee siitä omaisuuttaan. Hän ottaa sen yhteisestä tilasta, johon luonto on sen asettanut, ja tämä työ kytkee siihen jotakin, joka sulkee pois muiden ihmisten yhteiset oikeudet. Tämä työ on näet tekijänsä epäilemättömästi omaisuutta, eikä kellään muulla voi olla oikeutta sellaiseen, johon tätä työtä on liitetty, ainakaan niin kauan kuin muille yhteisesti on jäljellä riittävästi ja yhtä hyvää. (Locke 1688, 67–68)

Lainauksen loppuosassa Locke esittää tärkeän varauksen: luonnon hyödyntämisen oikeutus perustuu ajatukseen sen ehtymättömyydestä. Luonnonvaroja saa vapaasti käyttää omaisuutensa kartuttamiseen, kunhan jäljelle jää *riittävästi ja yhtä hyvää* muiden ihmisten tarpeisiin. Jos luonnon antimet osoittautuvat niukoiksi tai ne ehtyvät liiallisen hyväksikäytön takia, omaisuuden kartuttamista on rajoitettava.

Omaisuuden kasvattamisessa on Locken mukaan noudatettava lisäksi kohtuutta. Omaisuutta on kerättävä vain niin paljon kuin on todella tarpeen:

Kuka tahansa voi määrätä työllään omaisuudekseen niin paljon kuin pysyy ennen pilaantumista käyttämään hyödyksi elämänsä. Tämän ylittävä on enemmän kuin hänen osansa ja kuuluu muille. Jumala ei tehnyt mitään pilattavaksi tai tuhottavaksi. (Locke 1688, 70)

Locken päättely koskee siis luonnon alkuperäisten resurssien hyödyntämistä. Jo tuolloin — 1600-luvulla — nousee esiin ajatus, että resurssit eivät välttämättä ole ehtymättömiä. Viljeltäväksi kelpaava maa oli Englannissa ilmeisen selvästi rajalliseksi osoittautuva resurssi. Sittenkin luonto on käynyt rajalliseksi lähes kaikkien resurssiensa osalta ainakin maapallon nykyisen väestön tarpeisiin suhteutettuna. Ennustettu väestön kasvu tekee tilanteesta kestäättömän hyvin monilla liiallisen kulutuksen kohteeksi joutuneilla alueilla. Yksityisen omistamisen yleinen oikeutus Locken ajattelemassa merkityksessä on käynyt siten vähintäänkin kyseenalaiseksi.

Locken esittämät näkemykset omistamisen perusteista ovat vakiinnuttaneet asemansa osana eurooppalaista oikeudellista ajattelua. Päättelytapa on muodostunut siinä määrin itsestäänselvyudeksi, että vaihtoehtoisille lähestymistavoille ei näytä lainkaan olevan sijaa. Hegel on kuitenkin teoksessaan *Oikeusfilosofia* (1820) esittänyt yksityisen omaisuuden asemasta kokonaisvaltaisen kritiikin, joka sisältää tärkeän vaihtoehtoisen ajattelumallin.

Peter Drahos on teoksessaan *A Philosophy of Intellectual Property* esitellyt kiinnostavasti näitä Hegelin näkemyksiä (1996, 73–94). Drahos pitää Hegelin ajatusmallia tärkeänä mutta toteaa, että se ei ole saanut asianmukaista huomiota oikeusoppineiden keskuudessa (mt., 74). Drahosin lähtökohta Hegelin tulkinnassa on, että henkisen omaisuuden suoja voi yhteisön kannalta olla haitallista (sama).

Hegelin ajattelussa yksityisellä omaisuudella on sisäisesti ristiriitainen asema. Yksilön tarpeiden tyydyttämisessä omaisuus on välttämätön. Hegelin omin sanoin:

Se, että minulla on jotakin itselleni ulkoista vallassani, muodostaa *omistuksen*, ja se erityinen puoli, että minä teen jotakin omakseni luontaisten tarpeitteni, viettieni ja mielivaltaisen tahtoni perusteella, on omistuksen erityinen intressi. Mutta se puoli, että minä olen vapaana tahtona omistamisessa oma kohteeni ja vasta näin todellinen tahto, muodostaa siinä olevan todellisen ja oikeudellisen eli *omaisuuden* määrittäksen. (Hegel 1820, 45 §)

Henkisen omaisuuden asemaa Hegel käsittelee yksityiskohtaisimmin omaisuuden luovuttamista koskevissa kohdissa (mt., 65–70 §). Omaisuuden luovuttaminen voi tapahtua vain, jos esine on *luonteeltaan ulkonainen* (65 §). Henkisen omaisuuden osalta tilanne on monimutkaisempi. Hegel tekee selvän eron teoskappaleen luovuttamisen ja teoksen luomiseen tarvittun kyvykkyyden välillä.

Henkisen tuotteen luovutuksensaaja omistaa yksittäiskappaleen täyden käytön ja arvon. Siksi hän on *yksittäisen* tuotteen täysivaltainen ja vapaa omistaja, vaikka kirjoituksen laatija tai teknisen laitteen keksijä pysyykin sen *yleisen* tavan omistajana, millä näitä tuotteita ja esineitä tuotetaan lisää. Tätä tapaa hän ei ole luovuttanut välittömästi, vaan voi pidättää sen itselleen ilmaistavaksi. (Hegel 1820, 69 §)

Drahos toteaa, että Hegelin teksteistä ei ole suoraan luettavissa, mitä johtopäätöksiä tulisi tehdä liian vahvasta lakien turvaamasta henkisen omaisuuden suojasta (1996, 85). Johtopäätökset on kuitenkin luotettavasti pääteltävissä Hegelin yleisen etiikan teorian ja valtioteorian pohjalta.

Henkisen omaisuuden suoja varallisuus oikeudellisena järjestelmänä on perusteltavissa siltä osin, kun se liittyy henkisen työn tekijöiden välittömään toimeentuloon. Henkistä omaisuutta koskevien varallisuusmassojen kokoamisella ei kuitenkaan tällaista aspektia ole. Yksilön tarpeiden ulkopuolelle siirryttäessä tulevat vastaan toiset näkökohdat, jotka tärkeydessään ylittävät omaisuuden suojan. Kyseessä on yksilöiden vapaus hyödyntää yhteisöllisen toiminnan varassa syntyneitä ideoita ja ajatuksia. Vain tällä tavoin valtion integroiva rooli voi toteutua.

4.1.2 Informaation erityisluonne

Informaation erityisluonne antaa riittävät perusteet omistamisen oikeuttamisen problematisoinnille. Informaatiota koskien esimerkiksi ‘materiaalin’ ehtymättö-

myyttä ja mahdollista pilaantumista koskevat kysymykset ovat hyvin erilaisia luonnosta löytyvään materiaaliin verrattuna. Eroa voidaan parhaiten selventää kansantaloustieteen käsitteiden julkishyödyke ja yksityishyödyke avulla (käsitteistä tarkemmin ks. Tuomala 1997, 58–67).

Yksityishyödyke on määritelmän mukaan sellainen, jonka kuluttaminen sulkee kokonaan pois toisten mahdollisuuden saman hyödykkeen kuluttamiseen. Esimerkiksi soveltuu hyvin leipäpala: jos minä syön leipäpalan, kukaan muu ei voi sitä syödä. Minun kulutukseni sulkee siis pois sen mahdollisuuden, että toiset kuluttaisivat samaa hyödykettä.

Julkishyödyke on poissulkevuuuden mielessä yksityishyödykkeen vastakohta. Lukuisat henkilöt voivat kuluttaa yhtä ja samaa julkishyödykettä samanaikaisesti haittaamatta tai estämättä toistensa kuluttamisen mahdollisuutta. Julkishyödykkeen kuluttamisen estäminen saattaa olla jopa mahdotonta tai vähintäänkin hankalaa. Esimerkiksi sopii hyvin auringonpaiste: jos minä nautin auringonpaisteesta, se ei vähennä kenenkään muun mahdollisuutta samanaikaiseen auringonpaisteesta nauttimiseen. Toinen hyvä esimerkki on radio-ohjelmat.

Informaatio on perusluonteensa puolesta hyvin luontevasti määriteltävissä julkishyödykkeeksi. Informaatio on kulumatonta ja sitä on helppo jakaa toisille ilman, että siitä itse tarvitsee luopua. On kuitenkin mahdollista esittää myös vastakkainen päättely. Informaatiota voidaan sopivasti muotoilluin perustein käsitellä aivan kuin se olisi tyypillinen yksityishyödyke. Tämä vaihtoehto edellyttää kuitenkin tuekseen lainsäädännössä vahvistettua henkisen omaisuuden suojaa.

Vastakkain on siten kaksi vaihtoehtoa. Informaatiota joko käsitellään kaikkien käytössä olevana julkishyödykkeenä tai sitten sitä pidetään yksityishyödykkeiden tapaan omistamisen ja kaupankäynnin kohteena.

Ensimmäisen vaihtoehdon ydinajatuksena on, että *yhteiseen käyttöön* asetettuja tietovarantoja käsitellään julkishyödykkeinä. Päättely etenee seuraavasti. Jos minä saan tietoverkkojen välityksellä käyttööni informaatiota ja käytän sitä omien tietojeni kasvattamiseen, kuka tahansa muu voi hankkia ja 'kuluttaa' samaa verkosta löytyvää informaatiota omien tietojensa kasvattamiseen. Minun kulutukseni ei sulje pois toisten kuluttamisen mahdollisuutta. Minun kulutukseni ei millään tavoin edes kuluta käytössä olevaa informaatiota. Tässä mielessä informaatio on auringonpaisteeseen verrattavissa oleva ehtymätön ja kulumaton 'luonnonvara'.

Julkishyödykkeenä jaeltavasta informaatiosta tuotettua uutta informaatiohyödykettä voidaan edelleen sopivin edellytyksin käsitellä julkishyödykkeenä. Jos uusi informaatiohyödyke annetaan julkiseen levitykseen tietoverkkojen välityksellä, sekä hyödykkeen tuottaja että kuka tahansa muu voivat käyttää hyödykettä hyväkseen. Hyödykkeen luovuttajan ei tarvitse itse siitä luopua. Tuottajan ja muiden hyödykkeen käyttäjien samanaikaiset kulutustapahtumat eivät millään tavalla estä tai häiritse toisiaan. Uudella informaatiohyödykkeellä voidaan näin täydentää yhteiskäyttöön asetettua julkishyödykkeeksi ymmärrettyä tietovarantoa.

Jälkimmäisen vaihtoehdon mukainen päättelyketju tuottaa täsmälleen vastakkaisen lopputuloksen. Uuden informaatiohyödykkeen tuottaminen voi siis johtaa

myös omistusoikeuden syntymiseen aivan Locken alkuperäisen ajatuksen mukaisesti. Jos minä kopioin tietoverkosta itselleni informaatiota sulkematta toisia pois, sekoitan siihen omaa työtäni ja luon uutta tietoa, jonka tallennan informaation muodossa omistamalleni tietovälineelle, minulle muodostuu Locken tarkoittamassa mielessä epäilemätön omistamisen oikeus tuottamaani informaatiohyödykseen.

Informaation erityisluonne tulee näin ollen esille juuri sillä hetkellä, kun uuden informaatiohyödykkeen jakelutavasta ja -kriteereistä päätetään. Informaatiohyödykkeellä on siten selvästikin kahtalainen luonne. Se on samalla kertaa sekä julkishyödyke että yksityishyödyke. Ongelma muistuttaa jossain määrin kvanttimekanikan tapaa tarkastella alkeishiukkasia. Matemaattisen analyysin kannalta ne käyttäytyvät aaltoliikkeen tapaan. Niillä on kuitenkin myös hiukkasluonne, joka saadaan näkyviin fysikaalisilla mittalaitteilla. Tämä viimeksi mainittu seikka on kuitenkin hyvin problemaattinen. Mittaustapahtuma kiinnittää hiukkasen paikan koordinaatteihin mielivaltaisesti. Hiukkanen on tosiasiallisesti aaltoliikkeen muodossa lukemattomissa eri paikoissa samanaikaisesti.

Uuden informaatiohyödykkeen tuottaminen työtä vaativalla tavalla ja sen jakeminen tietoverkkojen välityksellä ilman välitöntä työpanosta muodostavat eräänlaisen vedenjakajan, jossa Locken päättelyn käyttökelpoisuus päättyy. Työn sitominen työn esineeseen tuottaa omistamisen oikeuden. Jos kuitenkin työn tuloksena syntyvä hyödyke on käsiteltävissä julkishyödykkeenä, omistamisen oikeus ei ole itsestäänselvyys. Tuotannollisista järjestelyistä riippuu, onko omistamisen oikeus perusteltavissa, vai pitäisikö työpanos korvata muulla tavoin kuin hyödykkeitä myymällä.

Informaation omistamista ei siis voida perustella yhtä yksinkertaisella tavalla kuin esineen omistamista. Informaation omistamista koskevan suojan järjestämiselle on kuitenkin nähty pitäviä perusteita. Tavallisin perustelu koskee rahallisen korvauksen merkitystä uuden informaation tuottamisessa. Kyse on siis taloudellisten kiihokkeiden merkityksestä innovaatioiden ja muun luovan toiminnan liikkeelle panevana voimana. Esimerkiksi tekijänoikeuksia koskevan EU:n direktiiviluonnoksen perusteluissa todetaan, että luotettava henkisen omaisuuden suoja on välttämätön luovuuden ja investointien edistämiseksi (European Commission 1999a).

Tässä perustelussa ajatellaan, että informaatiota on välttämätöntä käsitellä omistamisen kohteena, jotta tietyt tärkeät tavoitteet voitaisiin toteuttaa. Informaatio saattaa kyllä erityisen luonteensa puolesta olla vaikeasti omistettavissa. Omaisuuden suoja on kuitenkin taloudellisten kiihokkeiden merkityksen takia pakko tavalla tai toisella järjestää. Sen vuoksi lainsäädäntöön on kehitetty erilaisia mekanismeja henkisen omaisuuden suojaamiseksi. Niitä ovat varsinkin erilaiset immateriaalioikeudet, joista tärkeimmät ovat patenttisuoja, liikesalaisuudet ja tekijänoikeus.

Gerald Dworkin toteaa henkisen pääoman (so. informaation) suojasta, että kyseessä on todellakin pelkästään keino saada aikaan jotain, ei päämäärä sinänsä.

sä (Dworkin 1989). Keinoja valittaessa tulisi kuitenkin pystyä vertaamaan, miten hyvin erilaiset vaihtoehtoiset keinot edistävät julkilausuttujen tavoitteiden saavuttamista. Dworkinin mielestä on esitetty hämmästyttävän vähän todellista näyttöä siitä, että patentit ja tekijänoikeus myös käytännössä edistävät teknisten innovaatioiden tuottamista.

Informaation omistamisen oikeuttaminen on ongelma, johon julkisessa keskustelussa on lähes mahdotonta tarttua, sillä se ei koskaan nouse yhteiskunnallisen keskustelun keskeisten kysymysten joukkoon. Valtaosa niistä yhteiskunnan tahoista, joilla on todellista vaikutusvaltaa tietoyhteiskuntaa koskevien ratkaisujen tekemisessä, pitää kysymystä omistamisen oikeuttamisesta ratkaistuna vaikkakin sitä *ei koskaan ole edes asetettu*. Informaation omistamiseen suhtaudutaan (reflektioimatta) samalla tavoin kuin minkä tahansa muun omaisuuden omistamiseen — luonnollisena ja itsestään selvänä asiana — asettamatta sen perusteita koskaan kyseenalaiseksi.

4.1.3 Henkisen omaisuuden suoja

Henkistä omaisuutta voidaan suojata liikesalaisuuksina, patenteilla ja tekijänoikeuden avulla (Paine 1997). Kaksi ensiksi mainittua on käytössä yritystoiminnan piirissä. Tekijänoikeus suojaa jokaista luovan työn tekijää kaupallisista intresseistä riippumatta. EU-lainsäädännössä tekijänoikeutta on täydennetty tietokantojen suojaksi rakennetuilla *sui generis* -oikeuksilla.

Yritystoiminnassa henkisen omaisuuden suojaamisessa joudutaan tasapainoilemaan useiden tekijöiden välillä. Keinojen valintaan vaikuttavat suojan tehokkuus ja kalleus, keksinnön ainutkertaisuus, kaupallisen hyödyntämisen ajalliset ja rahalliset tarpeet, jne. Tom G. Palmerin epäortodoksisen näkemyksen mukaan keksintöjä ja luovuutta parhaiten edistävät hallintomallit syntyvät vähitellen markkinamekanismin kautta. Ne eivät tarvitse lainkaan suojakseen lainsäädäntöä ja valtion väliintuloa (Palmer 1997).

Henkisen omaisuuden suojan yksinkertaisin muoto on liikesalaisuus. Yritys voi halutessaan pitää keksintönsä liikesalaisuutena ulkopuolisilta täysin salassa ja hyödyntää sitä jatkuvasti tuotannossaan. Jos keksintö on luonteeltaan sellainen, että sen uudelleen keksiminen sattumalta on käytännöllisesti katsoen mahdotonta, suoja on pysyvä ja täydellinen. Esimerkkinä liikesalaisuuden käyttökelpoisuudesta henkisen omaisuuden suojana mainitaan usein Coca-Colan resepti.

Jos keksintö on kuitenkin tuotetta tutkimalla (ns. reverse engineering) tai tuotekehityksen keinoin uudelleen tehtävissä, liikesalaisuuden antama suoja ennen tai myöhemmin murtuu. Uudelleen keksijä voi ottaa keksinnön välittömästi käyttöön ja alkaa hyödyntää sitä. Jos keksintö on lisäksi patentoitavissa, myöhempi keksijä voi estää aikaisemmin keksinnön tehnyttä hyödyntämästä omaa keksintöään.

Vaihtoehtona liikesalaisuuden suojalle on patentointi. Se tuo keksinnön osittain julkisuuteen ja antaa samalla yksinoikeuden sen hyödyntämiseen — mutta

vain määräjäksi. Patenttijärjestelmän avulla lainsäätävä tasapainoilee yleisen teknologisen kehityksen ja yksityisen omistamisen suojan välillä. Tutkimalla patenttien liitteinä olevia selostuksia kuka tahansa saa periaatteessa riittävät tiedot keksinnön hyödyntämiseen. Tällä tavoin yleinen tietämyksen taso oletettavasti kasvaa.

Tekijänoikeus on monella tavoin rinnastettavissa patenttiin. Myös se suojaa yksittäistä tapaa jonkin asian esittämiseen, ei asiaa sinänsä. Tekijänoikeuden suoja on hyvin pitkäaikainen mutta suojan taso vaatimaton ja yksityisen henkilön on sitä vaikea puolustaa. Sekä tekijänoikeus että patenttisuoja ovat parhaimmillaan suurimpien yrittäjien käytössä, joilla on tarvittaessa varaa pitkiin ja raskaisiin oikeudenkäynteihin etujensa puolustamiseksi.

Tekijänoikeuslaki antaa kirjallisen ja taiteellisen teoksen tekijälle yksinomaisen oikeuden määrätä teoksen julkaisemisesta. Englanninkielinen termi *copyright* kertoo kirjaimellisesti, mistä tekijänoikeudessa pohjimmaltaan on kysymys. Tekijänoikeus on lailla turvattu yksinoikeus teoksen monistamiseen (teoskappaleiden valmistamiseen).

Tekijänoikeus sisältää kaksi erilaista näkökulmaa tekijän ja teoksen väliseen suhteeseen. Moraalinen puoli koskee tekijän oikeutta tulla tunnustetuksi teoksen tekijänä. Tekijä on aina ilmoitettava sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii. Tekijänoikeuden taloudellinen puoli koskee teoksen painamista, esittämistä ja levittämistä. Taloudellinen tekijänoikeus on sopimuksella siirrettävissä esimerkiksi kustantajalle ja se on myös perittävissä. Taloudellisen tekijänoikeuden suoja säilyy 70 vuotta tekijän kuoleman jälkeen.

Kirjallisia ja taiteellisia teoksia koskevaa tekijänoikeutta täydentämään on luotu tietokantojen suoja. Tullakseen suojan piiriin, tietokannan ei tarvitse ylittää teoskynnystä. Tietokannan ei tarvitse olla taiteellinen eikä muutoinkaan osoittaa luovuutta tekijältään. Riittää, että tietokannan aikaansaamiseen tai hankkimiseen on tarvittu paljon työtä tai rahaa.

Niin kauan kun informaatio pystyttiin sitomaan johonkin materiaaliseen alustaan (kirja, äänilevy, valokuva, elokuva), josta kopion valmistaminen oli kallista ja kopion tulos heikko, informaatiohyödyke pystyttiin helposti hinnoittelemaan ja myymään niin, että hinta kattoi sekä materiaaliset kulut että informaation tuottajan kohtuulliset, taloudelliset odotukset. Tietoverkoissa tilanne on kokonaan toinen. Informaatio ei ole enää sidottu mihinkään esineen kaltaiseen materiaaliseen alustaan. Informaatiota voidaan lyhyt- tai pitkäaikaisesti tallentaa erilaisille tietovälineille ja vieläpä niin, että kopio on täsmälleen yhtä hyvä kuin alkuperäinen kappale.

Tietoverkkojen käyttö mahdollistaa aineettomien informaatiohyödykkeiden tehokkaan levittämisen. Informaation jakelu voidaan järjestää niin, että mitään perinteistä logistiikkaa ei tarvita. Pakkaaminen ja jakelu voidaan kokonaan jättää tekemättä. Riittää, että informaatiohyödykkeestä tehdään alkuperäiskappale, joka sijoitetaan saataville tietoverkon julkiseen palvelimeen. Tuotteen mainostamiseksi

riittää vähimmillään muutaman rivin mittainen viesti valikoiduille postituslistoille.

Informaation irtaantuminen materiaalisesta alustastaan antaa mahdollisuuden miettiä uudelleen tavaratuotantoon perustuvan jakelun, kaupan, omistuksen ja verotuksen pelisääntöjä. EU:n ja Suomen valtion lähestymistapa toistaiseksi on ollut, että informaatio käsittelytavastaan riippumatta pakotetaan tavaramuotoon piittaamatta esille tulevista vaikeuksista. Pyrkimykset saattavat kuitenkin lopulta epäonnistua. On mahdollista, että tietoverkot informaation jakelussa lopulta murtavat tavaratuotannon aikakauden ajattelutavan.

4.1.4 Julkisten tietojen maksullisuus

Valtion maksuperustelaisissa säädetään yleiset puitteet budjettitalouden piiriin kuuluvien laitosten palvelujen ja tuotteiden hinnoittelulle. Tietopalvelut ja -tuotteet hinnoitellaan periaatteessa samalla tavalla kuin kaikki muukin työtä edellyttävä palvelu ja varsinaiset materiaaliset tuotteet. Yleissääntö on, että palvelut ja tuotteet hinnoitellaan markkinaperusteisesti, ellei kyseessä ole suoranaisten viranomaistointiminta.

Julkisilla varoilla kerätyn informaation kauppaamisessa Suomessa ja varsinkin Isossa-Britanniassa omaksuttu käytäntö näyttää kuitenkin olevan ristiriidassa EU:n komission pyrkimysten kanssa. Euroopan Unionissa ei pidetä perusteltuna sitä, että valtion laitokset suojatun asemansa ja tietomonopolinsa turvin kilpailevat vapailla markkinoilla vääristäen kilpailua ja estäen terveen liiketoiminnan syntymistä. EU:n mielestä valtion tulisi pikemminkin luoda edellytyksiä elinkelpoisen ja kilpailukykyisen yksityisen sektorin liiketoiminnalle. Tämä on se näkökulma, josta EU tarkastelee myös informaatiolla käytävää kauppaa.

EU:n ajattelumallilla on pitkä kehityshistoria. Euroopan neuvoston ministerikomitea antoi jo vuonna 1981 suosituksen julkishallinnon keräämän tiedon tavoitettavuuden (*access*) parantamisesta (Council of Europe 1981). Suositukseen mukaan jokaisella on oikeus saada pyynnöstä julkisen viranomaisen hallussa olevaa tietoa. Suositus koskee tietoa olipa se missä muodossa tahansa. Toinen tärkeä suosituksen piirre on, että se koskee sekä luonnollisia että juridisia henkilöitä (yhteisöjä ja yrityksiä). Tiedon pyytäjän ei tarvitse perustella pyyntöään eikä selvittää tiedon pyytämisen taustalla olevaa käyttötarvetta. Pyyntö voi siten liittyä myös tiedon jatkojalostukseen ja edelleen myyntiin. Tiedon pyytäjän ei tarvitse maksaa itse tiedosta. Maksun on rajoitettava tiedon luovuttamisesta aiheutuviin kustannuksiin.

EU:n komissio antoi vuonna 1989 suosituksen (tästä eteenpäin *synergiasuositus*) informaatiomarkkinoiden synergian parantamisesta julkisen ja yksityisen sektorin välillä (European Commission 1989). Suositus perustuu Eurooppa-neuvoston vuonna 1988 tekemään päätökseen yhteisön laajusten infomaatiomarkki-

noiden luomisesta¹. Suositus jäi tuolloin vähälle huomiolle mutta sen sanoma on hyvin kauaskantoinen. Komission synergiasuositus edustaa uudenlaista ajattelua Euroopan informaatiomarkkinoiden kehittämisessä. Suosituksen kantava idea ei ole EU:n omaa keksintöä, malli on kopioitu lähes sellaisenaan USA:ssa vallitsevasta käytännöstä.

Synergiasuosituksen keskeisin sisältö käsittelee julkisin varoin kerättyjen tietojen luovuttamista luovutuskustannuksia vastaavalla hinnalla yksityiselle sektorille kaupallista hyödyntämistä silmällä pitäen. EU:n komission tässä yhteydessä käyttämä käsite *synergia* kaivannee lyhyen selityksen. EU:n piirissä ajatellaan vastavuoroisen hyötymisen koostuvan yhtäältä yksityisten yritysten saamasta hyödystä, kun julkisia tietoja jalostetaan ja myydään informaatiomarkkinoilla ja toisaalta julkisten laitosten hyötymisestä tehostuvan tiedonvälityksen muodossa. EU:n mielestä yksityiset yritykset pystyvät julkisia laitoksia paremmin tyydyttämään sekä kansalaisten että yritysten tiedontarpeet. Myöhemmin laadituissa EU:n asiakirjoissa korostetaankin, että julkista ja yksityistä sektoria ei tule pitää toistensa kilpailijoina.

EU:n komissio on teettänyt ulkopuolisilla asiantuntijoilla kolme perusteellista seurantaraporttia synergiasuosituksen tunnettuudesta, huomioon ottamisesta ja mahdollisesti tarvittavista lisätoimenpiteistä. Raporttien keskeisin anti koostuu maakohtaisista tilannekartoituksista. Niistä käy ilmi, että synergiasuositusta ei ole juurikaan otettu huomioon ja että se tunnetaan huonosti. Aluksi eri osapuolet suhtautuivat synergian lisäämismahdollisuuksiin lievän optimistisesti ja korostivat tiedotuksen merkitystä ja kansallisten toimien vapaaehtoisuutta. Viimeisimmästä raportista ja siihen liittyneen seminaarin aineistosta käy ilmi, että suhtautumistapa on muuttunut. Vapaaehtoisuuteen ei enää uskota. Synergiasuosituksen tärkeimmistä ehdotuksista halutaan EU:n direktiivi, mutta ensin julkistettiin vihreä kirja, jonka laatiminen osoittautui hyvin visaiseksi tehtäväksi.

Vihreän kirjan pohjaksi Tilburgin ja Leidenin yliopistojen tutkijat laativat laajan keskusteludokumentin *Access to Public Sector Information* (Prins et al. 1995). Se on tehty professori J. E. J. Prinsin johdolla. Raportti tuli julkisuuteen vuoden 1995 jälkipuoliskolla. Silloisen suunnitelman mukaan vihreä kirja oli tarkoitus julkistaa vuoden 1996 alkupuolella. Helmikuussa 1996 tuli viranomaisjakeluun vihreän kirjan hyvin alustava luonnos, joka sisältää enemmänkin kysymyksiä kansallisille viranomaisille kuin lopullisia kannanottoja. Kesällä 1998 levitettiin uutta luonnosta, joka ei ollut ensimmäistä luonnosta parempi.

Vihreä kirja ilmestyi lopulta tammikuussa 1999, lähes 3 vuotta alkuperäisestä aikataulusta myöhässä (European Commission 1999b). Vihreä kirja noudattelee keskeisten ajatustensa osalta ensimmäisen luonnoksen sisältöä. Vaikka luonnokset ovat olleet jäsenvaltioiden virkamiesten käytössä useamman vuoden ajan, valmistelutyö ei ole lainkaan edennyt. Vihreä kirja sisältää edelleenkin vain kysymyksiä jäsenvaltioille. EU:n komissio ei ole pitkän valmistelun aikana pystynyt

---

¹OJ L 288, s. 39, 88/524/CEC.

muodostamaan selvää kantaa yhteenkään keskeiseen kysymykseen. Näyttää siltä, että komission vuonna 1989 kirikkaana pitämä ajatus on vuosien varrella jostain syystä hämärtynyt.²

Suomessa julkisten tietojen maksullisuuden ongelmia on pohdittu valtiovarainministeriön toimesta valtion maksuperustelain uusimistarpeen selvittämisen yhteydessä. Maksuperustelain seurantaprojekti asetti vuoden 1995 alussa tietosuoritteita selvittävän jaoston, jonka laatima muistio *Valtion tietojen maksullisuus* on päivätty 30.11.1995. Muistion keskeisin toteamus on, että valtaosa julkisilla tietovarannoilla käydyistä kaupasta on julkishallinnon sisäistä. Rahojen siirtely taskusta toiseen ei lisää julkishallinnon nettotuloja. Sen vuoksi ryhmä ehdottaa EU:n synergiasuosituksen mukaiseen käytäntöön siirtymistä.

Syyskuussa 1996 valtiovarainministeriö asetti laajemman työryhmän selvittämään julkisin varoin kerätyn informaation maksullisuutta ja yksityisten yritysten mahdollisuuksia sen kaupalliseen hyödyntämiseen. Työryhmän loppuraportti ilmestyi joulukuussa 1997 (Valtiovarainministeriö 1997b). Samoihin aikoihin ilmestyi selvitysmies Hannu Taipaleen laatima, huomattavasti laajempi selvitys maksuperustelain soveltamisen ongelmakohdista (Valtiovarainministeriö 1997a).

Työryhmän loppuraportti on hyvin suppea ja siinä käytettyjen käsitteiden pätevyyttä ja johdonmukaisuutta on mahdollista kritisoida. Raportissa ei oteta huomioon WWW-tekniikan tarjoamia mahdollisuuksia vaan vaiivikkaa luotetaan perinteisten jakelukäytäntöjen jatkumiseen. Raportissa esitetään kuitenkin hyvin tärkeä suositus: julkisen sektorin *sisällä* liiketaloudellisesta hinnoittelusta olisi luovuttava ja tietojen luovutuksesta olisi perittävä vain omakustannusarvoa vastaava hinta.

Selvitysmiehen tekemä johtopäätös menee joiltakin osin työryhmän suositusta pidemmälle. Selvitysmies esittää, että tosiasiallisessa monopoliasemassa tapahtuvan tietojen hinnoittelun, kohdistuipa myynti julkiselle tai yksityiselle sektorille, tulisi perustua omakustannusarvoon. Hän ehdottaa maksuperustelakia muutettavaksi tältä osin.

Ongelma palautuu kysymykseen omakustannusarvon määrittelystä WWW-tekniikkaa käytettäessä. WWW:n käyttö on jatkuvasti lisääntynyt sekä Suomessa että EU:n piirissä. Siitä on muodostunut tärkein julkisen informaation jakelun väline jopa siinä määrin, että Internetin palvelut usein samaistetaan WWW:n hyväksikäyttöön. Sen vuoksi on tässä yhteydessä täysin perusteltua rajoittaa omakustannusarvon määrittelyä koskeva tarkastelu juuri WWW:n käyttöön.

Ilman WWW:n käyttöä hinnoitteluasetelma on periaatteessa hyvin yksinkertainen. Tiedon irrottamiseksi tarvitaan työtä ja tiedon luovuttaminen edellyttää tietovälineen käyttämistä. Tällaisessa tilanteessa tietopalvelun todelliset kustannukset voidaan ainakin likimääräisesti laskea ja niiden sisällyttäminen luovutuk-

---

²EU:n komissio pyysi jäsenvaltioilta, kansalaisjärjestöiltä ja yksityisiltä kansalaisilta kommentteja vihreästä kirjasta sekä järjesti suuren määrän kuulemistilaisuuksia. Esimerkiksi Suomen hallitus antoi lausuntonsa 31.5.1999. Syksyllä 1999 piti ilmestyä komission tiedonanto käydyistä keskustelusta. Sellaista ei vielä huhtikuun alkupuolella 2000 ollut käytettävissä.

sen hintaan on perusteltua. WWW:n käyttö muuttaa tämän asetelman kuitenkin täysin.

WWW-pohjainen tietopalvelu pystytetään useimmissa laitoksissa oman toiminnan ja oman henkilökunnan jatkuvien, välttämättömien tiedontarpeiden tyydyttämiseksi. Varsinkin sektoritutkimuksen piirissä tietovarannot ovat määrällisesti hyvin suuria, niihin kohdistuvat tarpeet ovat vaikeasti ennakoitavissa ja tietopalvelun olisi mielellään oltava toiminnassa ympäri vuorokauden kaikkina vuoden päivinä. Nämä tavoitteet voidaan käytännössä toteuttaa ainoastaan WWW:n, tietokantaohjelmien ja pitkälle kehitettyjen käyttöliittymien avulla.

WWW:n palveluja käytettäessä tiedon irrottamiseen tarvittava työ siirtyy kokonaan asiakkaan tehtäväksi. Tiedon irrottamisesta ei tietopalvelun ylläpitäjälle aiheudu lainkaan erilliskustannuksia. Tietopalvelun kokonaiskustannukset pystytään tällä järjestelyllä minimoimaan. Perinteisillä menetelmillä yllä kuvatun tasoisien palvelun järjestäminen taloudellisesti järkevällä tavalla ei olisi lainkaan mahdollista.

Viranomaisten toiminnan julkisuutta (asiakirjajulkisuus) ja tietosuoritteiden maksullisuutta onkin tarkasteltava samanaikaisesti WWW:n käytön tosiasiallista taustaa vasten. Lähtökohtana on siis tilanne, jossa WWW on jo otettu käyttöön ja käyttöönoton perusteet ovat jossakin aivan muualla kuin liiketaloudellisissa odotuksissa. Jos WWW:ssä oleva aineisto on julkisuuslain tarkoittamassa mielessä julkista, palvelu on lain mukaan perusteltua avata jokaiselle, jolla on oikeus tiedonsaantiin julkisesta asiakirjasta.

Tiedon julkisuudesta ei välittömästi seuraa, että se olisi käytettävissä veloitetusta. Kun tiedot on järjestetty WWW-palvelimeen, on vielä erikseen päätettävä niitä koskevien suoritteiden maksullisuudesta. Siihen on käytettävissä kolme vaihtoehtoa: Suorite on kokonaan maksuton, sen hinta määräytyy omakustannusarvon perusteella, tai se määritellään liiketaloudellisin perustein. Viimeksimainitun soveltamiselle WWW-palveluihin löytyy ainoastaan poikkeustapauksissa riittävästi perusteita.

Tavanomainen WWW-palvelu on luonteeltaan yleistä, hyvän tiedonhallintatavan mukaista viranomaisten tiedotustoimintaa, jonka "ei voida katsoa kohdistuvan suoranaisesti yksittäiseen henkilöön, yritykseen eikä muuten tarkoin rajattuun ryhmään" (Valtiovarainministeriö 1997b, liite 1, 2). Tällaiset tietosuoritteet ovat maksuttomia jo nykyisen maksuperustelain 5 §:n nojalla. Sähköisen rahan käyttöönotto ei tule aiheuttamaan muutoksia tähän käytäntöön.

Julkisin varoin ylläpidettyjen tietovarantojen osalta tietopalvelu toimii pääsääntöisesti tosiasiallisen tietomonopolin oloissa. Ehdotetun lainmuutoksen toteututtua liiketaloudellisesta hinnoittelusta on luovuttava ja hinnoittelun on perustuttava omakustannusarvoon. Jos siis jossakin tilanteessa voidaan osoittaa, että WWW-palveluna annettava tietosuorite ei ole maksuton, siitä voidaan periä enintään omakustannusarvoa vastaava hinta. Tällöin kuitenkin törmätään omakustannusarvon laskemisen ongelmiin.

Vaikka yksittäisen suoritteen tuottamisen aiheuttama osuus hallinto-, toimila- ja pääomakustannuksista pystyttäisiinkin laskemaan, tuloksena olisi useimmissa tapauksissa niin pieni summa, että sitä ei olisi taloudellista laskuttaa (itse asiassa omakustannusarvon laskeminen ja sen laskemisessa tarvittavan ohjelmiston tuottaminen ja käyttö saattaisivat aiheuttaa enemmän kustannuksia kuin suoritteiden myynnillä saataisiin tuloa). Hinnoittelun soveltamisessa onkin varottava, ettei suoritteiden hintaa nosteta keinotekoisesti liiketoimikustannusten tarpeettoman kasvattamisen takia.

Valtiontilintarkastajain kertomuksessa vuodelta 1995 todetaan seuraavasti (s. 177): *Valtion viranomaiset keräävät toisiltaan erilaisia maksuja ja näin kasvattavat paitsi valtion talousarvion loppusummaa myös maksatukseen liittyvää byrokratiaa. Tämän vuoksi olisi selvitettävä, mikä sisältö olisi annettava valtion maksuperustelain 6 §:n 4 momentille, jonka mukaan erityisestä syystä voidaan poiketa maksullisuudesta. Erityisen tärkeää olisi myös selvittää, pitäisikö viranomaisten tuottamien tietojen olla kokonaan maksuttomia. Tämä kysymys on erittäin vaikea, mutta siihen tulisi saada selkeä vastaus.*

Valtion maksuperustelain uusimisen yhteydessä WWW-palvelujen lisääntyvä käyttö tulisi asianmukaisella painolla ottaa huomioon viranomaistoiminnan julkisuudesta säädetyn lain hengessä. Viimeksi mainitussa laissa määritelty hyvä tiedonhallintatapa toteutuu käytännössä tiedottamisen osalta juuri WWW:n palvelujen hyödyntämisenä. WWW-palvelujen omakustannusarvon laskemiselle hinnoittelun pohjaksi ei käytännössä ole tarvetta eikä siihen läheskään kaikissa tapauksissa ole laillisia perusteitakaan. Edellä esitetyn päättelyn perusteella maksuperustelaissa voitaisiin hyväksyä lähtökohdaksi *perustietovarantojen maksuttomuus silloin, kun tietojen luovuttamiseen ei liity erikseen tilattuja työsuoritteita* (perustietovarannoista tarkemmin ks. Kuronen 1998b).

WWW-palvelujen käytössä ei ole tarpeen erotella yksityisiä kansalaisia liikeyrityksistä ja muista juridisista henkilöistä. Julkisin varoin ylläpidetyt tietovarannot on Euroopan neuvoston ministerikomitean suosituksen mukaisesti perusteltua antaa yhtäläisin ehdoin koko yhteiskunnan käyttöön. Tämä luo edellytyksiä kannattavan liiketoiminnan kehittämiseksi lisäarvotuotteiden markkinoilla. Jos julkinen sektori jossakin tilanteessa päättää kehittää omia lisäarvopalvelujaan, nekin voivat aivan synergiasuosituksen hengen mukaisesti olla yksityisen sektorin käytettävissä yhtäläisin oikeuksin julkisen sektorin kanssa. Vain tällä tavoin voidaan edistää kilpailua tuotemarkkinoilla terveiden liikeperiaatteiden mukaisesti.

4.1.5 Tiedon julkisuus

YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan sopimuksen 19. artiklan mukaan jokaisella on sananvapaus; tämä oikeus sisältää vapauden *hankkia*, vastaanottaa ja levittää kaikenlaisia tietoja ja ajatuksia. Artiklaan on tiiviissä muodossa kirjattu tiedonvapauden tärkeimmät komponentit. Niistä kaksi on aktiivisia: hankkiminen ja levittäminen. Niitä täydentää passiivisena komponenttina oikeus

tietojen ja ajatusten vastaanottamiseen. Vaikka kyseessä on YK:n jäsenvaltioita velvoittava sopimus, oikeudet eivät toteudu riittävällä tavalla juuri missään maassa.

Suomessa tiedonvapautta koskeva lainsäädäntö on pohjoismaiseen tapaan varsin edistyksellinen ja sillä on takanaan pitkä kehityshistoria (Manninen 1996). Peter Seipelin mukaan pohjoismaiset lait ovat lähempänä Yhdysvaltain kuin Keski-Euroopan lakeja (Seipel 1993). Edistyksellisyydestään ja toteutumassa olevista parannuksista huolimatta kansalaisten oikeus tietoon toteutuu puutteellisesti Suomen lainsäädännössä. Periaatetason ongelmat koskevat suhtautumista aktiiviseen tietojen hankkimiseen. Vakavin käytännön ongelma koskee tietojen saantia yksityisen sektorin toiminnasta.

Elokuun alussa 1995 tuli voimaan pitkään valmisteltu perusoikeusuudistus. Se sisältää uusitut ja entistä yksityiskohtaisemmat säännökset sananvapaudesta ja asiakirjajulkisuudesta. Uuden hallitusmuodon 10 §:n mukaan:

Jokaisella on sananvapaus. Sananvapauteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä. Tarkempia säännöksiä sananvapauden käyttämisestä annetaan lailla. Lailla voidaan säätää kuvaohjelmia koskevia lasten suojelemiseksi välttämättömiä rajoituksia.

Viranomaisen hallussa olevat asiakirjat ja muut tallenteet ovat julkisia, jollei niiden julkisuutta ole välttämättömien syiden vuoksi lailla erikseen rajoitettu. Jokaisella on oikeus saada tieto julkisesta asiakirjasta ja tallenteesta.

Uuden hallitusmuodon perusteluissa (HE 309/1993) viitataan edellä mainittuun YK:n sopimukseen mutta ei selitetä, miksi maininta oikeudesta tietojen hankkimiseen jätetään pois. Perusoikeusuudistuksen valmisteluun osallistunut Sami Manninen on esittänyt, että uusi hallitusmuoto turvaa oikeuden tietojen hankkimiseen ja hän johtaa tämän useammasta perustuslain säännöksestä (Manninen 1995). Epäsuorat perustelut eivät kuitenkaan tunnu uskottavilta. Hallitusmuotoon olisi kannattanut kirjata oikeus tietojen hankkimiseen aivan YK:n sopimuksen mukaisella tavalla. Ilman sitä asia jää liian epämääräiseksi.

Maininta tiedon hankkimisesta ei ole vähämerkityksinen. Tutkijat keskustelivat tässä yhteydessä usein siitä, että sana *hankkia* sisältää oikeuden yrittää hankkia myös sellaisia tietoja, joita mikään taho ei pidä aktiivisesti tarjolla eikä välttämättä ole halukas luovuttamaan. Tällöin tietenkin edellytetään, että hankkimisessa noudatetaan lain määräyksiä eikä tietoja yritetä hankkia esimerkiksi uhkailemalla tai väkivaltaisain menetelmin.

Cees J. Hamelink on käsitellyt lyhyesti kysymystä aktiivisesta tiedonhankinnasta kirjassaan *The Politics of World Communication* (1994, 305). Asia tulee esille kirjan viimeisessä luvussa. Siinä tekijä asettaa vastakkain oikeuden informaation ja oikeuden kommunikointiin. Ensiksi mainitussa kansalaista käsitellään virallisen tiedottamisen tai maininnan passiivisena kohteena. Jälkimmäisessä kan-

salaiset käyvät aktiivista keskustelua sekä keskenään että valtiovallan ja markkinoiden kanssa. Siihen he tarvitsevat luotettavia ja puolueettomia tietoja, joiden hankkimisen oikeus tulee turvata. Hamelinkin mielestä oikeuden tiedon hankkimiseen tulee kohdistua sekä julkisen että yksityisen sektorin hallussa oleviin tietoihin.

Käytännön tasolla oikeus tietojen saantiin tulee turvatuksi asiakirjajulkisuutta sääntelevässä laissa. Viranomaistoiminnan julkisuutta koskeva hallituksen lakiesitys annettiin eduskunnalle kevätistuntokauden 1998 aikana, laki hyväksyttiin maaliskuussa 1999 ja astui voimaan saman vuoden joulukuun alussa. Laki sisältää pitkälle menevät säännökset viranomaisten tietohallinnon kehittämisen periaatteista tiedon tavoitettavuuden edistämiseksi. Tämä on uuden lain ehkä merkittävin uudistus ja se nostaa suomalaisen julkisuusperiaatteen kokonaan uudelle tasolle.

Uuden julkisuuslain astuttua voimaan julkishallinnon tietohallintoa joudutaan tarkastelemaan aivan uudessa valossa. Jokaisessa virastossa ja laitoksessa joudutaan jokaisen asiakirjan kohdalla esittämään seuraava kysymys:

Jos viranomaisen asiakirja on julkisuuslain mielessä julkinen mutta se ei ole Internetin kautta saatavissa, onko se silloin vielä kuitenkaan todella julkinen?

Kysymys asiakirjan julkistamisesta Internetissä ei kuulu julkisuuslaissa ratkaistavien kysymysten joukkoon. Lait pyritään kirjoittamaan välineneutraalilla tavalla ja sen vuoksi Internet-spesifejä lakeja ei tultane laatimaan. Riittää että julkisuuslaissa säädetään viranomaisten velvollisuudesta edistää tiedon saamista toiminnastaan julkaisu- ja tiedotustoiminnan avulla sekä käyttämällä sellaisia tiedonjakelukanavia, joiden avulla kansalaiset voivat helposti saada tietoja. Tietoyhteiskunnassa Internetin WWW-teknologian käyttö on luonnollinen tiedonjakelukanava ja sen systemaattinen hyödyntäminen tulee kiistatta kuulumaan viranomaisten hyvään tiedonhallintatapaan.

Tietojen paikantaminen ja joustava useamman viranomaisen tietopalvelun samanaikainen hyödyntäminen edellyttävät pitkälle menevää tiedonhallinnan yhtenäistämistä ja standardointia. Kattavan paikantamisjärjestelmän käyttöönotto tulee edellyttämään Z39.50:n tai vastaavalla tavalla toimivan sovellustason yhteyskäytännön laajaa käyttöönottamista. Aineistojen kuvailussa on vastaavasti otettava käyttöön yhtenäiset menetelmät. Internet-yhteisön hankkeista *Dublin Core* on hyvä esimerkki erityyppisten aineistojen kuvailusta tietoverkoissa yhtenäisellä ja tiedonetsintää tukevalla tavalla (käsitteistä tarkemmin ks. Juha Hakalan osuudet teoksessa *Kirjastojen tietotekninen tulevaisuuskenario*, Hakala 1997).

Hallitusmuodossa tai uudessa julkisuuslaissa ei kuitenkaan turvata yleistä oikeutta tietoon, joka silloin kattaisi myös yritystoimintaa koskevat tiedot. Tämä on vakava epäkohta, johon ei ole näköpiirissä mitään ratkaisua. Yksityisen sektorin osuus kaikesta yhteiskunnassa käsiteltävästä informaatiosta kasvaa jatkuvasti. Tähän vaikuttaa muiden seikkojen ohella jatkuvasti etenevä valtionlaitosten yhtiöit-

täminen ja yksityistäminen. Pekka Nurmi oikeusministeriön lainsäädäntöosastolta on Helsingin Sanomien haastattelussa todennut, että ainakin yhtenä syynä yhtiöittämiseen on halu päästä eroon kiusallisesta asiakirjajulkisuudesta (Nurmi 1994).

4.2 Tietoverkko julkaisufoorumina

Tiedonvapauteen kuuluu tietojen saannin ohella laaja ilmaisuvapaus. Hallitusmuodon määritelmä sananvapaudesta sisältää oikeuden ilmaista ja julkistaa tietoja ja mielipiteitä kenenkään ennakolta estämättä. Hallitusmuodon ja sitä täsmentävän sananvapauslain lupaukset ovat kuitenkin vaarassa jäädä pelkiksi lupauksiksi, jos kansalainen ei kaikesta yrittämisestä huolimatta saa mielipiteitään julki missään viestintävälineessä.

Tietoverkkojen kehitys ja laajamittainen käyttöönotto ovat muuttamassa ilmaisuvapauden käytännöllisiä edellytyksiä. Se on seikka, jota lainsäätäjän on vaikeaa ottaa huomioon. Tietoverkkojen käyttömahdollisuuksista on jatkettava julkista keskustelua. Vähintään yhtä tärkeää on, että erilaisia käyttömahdollisuuksia sekä tutkitaan että kokeillaan käytännössä. Yksityiskohtaisten lakipykälien muotoilemisen aika tulee vasta myöhemmin.

Käsittelen ensin tietoverkkojen käyttöä julkaisufoorumina. Luvun lopussa keskityn tietoverkkojen käyttöön keskustelufoorumina. Menetelmät ja välineet — kuten myös ongelmat — ovat kummassakin pitkälti samoja. Erot ilmenevät lähinnä julkistettujen ilmaisujen laajuudessa ja muotoilun huolellisuudessa.

4.2.1 Sananvapaus laillisena oikeutena

Uusitun hallitusmuodon 10 §:n mukaan *jokaisella* on sananvapaus. Sananvapauteen sisältyy *oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä*. Lakipykälään kirjatun sanamuodon kanssa kannattaa olla hyvin tarkkana. Jos kursivoitua lausetta hiukan lyhentää, pykälässä luvataan, että sananvapautta voi harjoittaa kenenkään ennalta estämättä. Lain henki on lisäksi sellainen, että mahdollisella ennalta estäjällä tarkoitetaan ensisijaisesti valtiovaltaa.

Hallitusmuodossa ei turvata sananvapautta tosiasiallisena mahdollisuutena. Esimerkiksi sanomalehden toimittaja voi jättää tarjotun artikkelin julkaisematta toimituksellisista syistä. Näin tehdessään hän ei syyllisty sananvapauden loukkaukseen. Artikkelin kirjoittaja voi tarjota sitä muuhun julkaisuun tai tarpeen vaatiessa perustaa kokonaan oman julkaisun. Lainsäätäjän tahto toteutuu, jos mikään ulkopuolinen taho ei ennalta (sensuurihenkisesti) estä mielipiteen julkaisemista.

Sananvapauden käyttämistä sääntelevä laki on uudisteilla. Asiaa valmistellut sananvapaustoimikunta jätti mietintönsä helmikuussa 1997 (Komiteanmietintö 1997). Mietintö oli lausuntokierroksella ja sen jälkeen valmistelutyötä on jatkettu ministeriön sisäisenä virkatyönä.

Uusittu laki pyrkii olemaan mahdollisimman välineneutraali. Lain tarkoituksena on kattaa niin Internet kuin perinteiset viestintävälineet. Lain valmistelussa on ajateltu, että jokaista viestintävälinettä varten ei ole mahdollista kirjoittaa erillistä lakia. Lakipykälät on pystyttävä muotoilemaan niin, että ne kohtuullisessa määrin kattavat myös tulevaisuudessa keksittävät viestintävälineet.

Lakiluonnos on painotukseltaan liian mediakeskeinen. Se keskittyy sääntelemään lähes yksinomaan julkaisijan toimintaa. Kuten mietinnössä sanotaan, sananvapauden *käyttämistä koskevia sääntöjä voidaan luonnehtia lähinnä järjestysmääräyksiksi ja niitä ehdotetaan annettavaksi pääasiassa julkaisu- ja ohjelmatoiminnan harjoittamista varten* (mt., 3).

Sananvapauden subjektina on kuitenkin kansalainen, ei julkaisija eikä kirjapaino. Hallitusmuotohan sanoo, että *jokaisella on sananvapaus*. Sananvapauslain tulisi sen vuoksi jollakin tavoin ottaa kantaa sananvapauden harjoittamisen tosiasialliseen mahdollisuuteen. Tietoyhteiskunnassa ei enää riitä, että rajoitutaan kieltämään sananvapauden loukkaukset. Vaikka ajatus sananvapaudesta tosiasiallisena mahdollisuutena on uusi ja vaikea, siitä pitäisi pystyä sanomaan edes jotain konkreettista.

Sananvapauden harjoittaminen tietoyhteiskunnassa tulisi nähdä osana sivistysoikeuksien vähittäistä määrittymistä ja realisoitumista. Suhtautumisessa sananvapauteen voitaisiin omaksua yhteiskunta-aktiivinen lähestymistapa. Kun aikaisemmin on ajateltu niin, että jokaisella on sananvapaus, jonka harjoittamista ei saa ennalta estää, nyt voitaisiin ajatella niin, että jokaisella tulee lisäksi olla tosiasiallinen ja käytännöllinen mahdollisuus sananvapauden harjoittamiseen. Tietoyhteiskunnan tulisi turvata siinä tarvittavat tiedolliset ja vähitellen myös tekniset edellytykset.³ Tietoyhteiskunta voisi lisäksi edistää sananvapauden harjoittamisen käytäntöjä rohkaisemalla valistunutta ja kriittistä julkista keskustelua.

Sananvapauden harjoittamisen materiaalisia edellytyksiä voidaan tarkastella erikseen kansalaisten ja instituutioiden kannalta. Jokaiselle kansalaiselle tulisi järjestää mahdollisuus maksuttomaan henkilökohtaiseen kotisivuun Internetissä ja varata samalla henkilökohtainen sähköpostiosoite. Kaikki eivät tulisi näitä palveluja hyödyntämään ja hyvin monilla ne ovat jo käytössä. Yhteiskunnalle aiheutuvat lisäkustannukset jäisivät sen vuoksi kohtuullisiksi.

Tietoyhteiskunnan kehittämisen kannalta tärkeimmät instituutiot ovat kirjastot ja koulut. Valtiovalta on päättänyt, että kummatkin liitetään Internet-verkkoon ja laitehankinnoissa avustetaan erillisten määrärahojen turvin. Valtiovallan tulisi

---

³Suomessa on yhteiskunnan varoin toimiva koululaitos, jossa ylimpänä asteena ovat yliopistot, sekä maailman parhaimpiin kuuluva kirjastolaitos. Myös huomattava osa tieteellisestä tutkimuksesta tehdään julkisella rahoituksella. On tietenkin mahdollista ajatella, että mitään uusia vastaavan kaltaisia 'tietoinstituutioita' ei enää perusteta. Yhtä mahdollista on kuitenkin ajatella, että kansalaisten henkistä ja älyllistä aktiivisuutta tietoyhteiskunnassa tuetaan ja hyödynnetään jakamalla esimerkiksi tietoverkkojen käytössä tarvittavat tietokoneohjelmat kansalaisille veloittamatta. Kustannus olisi häviävän pieni verrattuna vaikkapa koulujen ja kirjastojen pelkkien rakennusten pystyttämisen ja ylläpitokustannuksiin.

seuraavaksi järjestää kaikille kirjastoille ja kouluille pääsy tietoverkkoon ilman liittymis- ja käyttökustannuksia. Valtiovalta tai maakuntaliitot voisivat toimia liittymien tilaajina ja hoitaa neuvottelut teleoperaattoreiden kanssa. Tietoverkon infrastruktuurin tulisi olla kirjastojen ja koulujen käytettävissä aivan samaan tapaan ilman lisämaksuja kuin maantiet ja rautatiet (vrt. julkisen palvelun periaate BBC:n toimintaideaalina, Keane 1991).

4.2.2 Sananvapaus positiivisena vapautena

Sananvapauslain painotuksia on mahdollista arvioida poliittisen filosofian vapauskäsitteiden avulla. Yhtenä mahdollisuutena on käyttää Isaiiah Berlinin negatiivisen ja positiivisen vapauden käsitteitä (niistä tarkemmin luvussa 6). Negatiivinen vapaus on vapautta tehdä jotain ilman, että jokin toinen henkilö tai ulkopuolinen taho estää kyseisen tekemisen. Positiivinen vapaus liittyy henkilön omien psyykkisten esteiden tai pelkojen ylittämiseen. Se on vapautta tehdä jotain ilman sisäisiä esteitä.

Vähintäänkin yhtä hyvin tähän yhteyteen sopii Philip Pettitin käsitepari, jolla hän analysoi kansalaisen elämää häiritsemään tai estämään pyrkivän ulkopuolisen tahon toimintaa. Pettit määrittelee republikanismia käsittelevässä kirjassaan käsitteet sekaantumattomuus (non-interference) ja herruudettomuus (non-dominance) (Pettit 1997, 21–27).

Sekaantumattomuus ilmenee henkilön toiminnan tai sananvapauden kannalta täsmälleen samalla tavoin kuin negatiivinen vapaus. Sekaantumattomuus on sitä, että kukaan ei sekaannu häiritsevästi tai estämisen tarkoituksessa käsillä olevaan tekemiseen tai itsensä ilmaisemiseen. Sekaantuminen on aina tarkoituksellista ja kohdennettua.

Herruus, dominanssi, on luonteeltaan mielivaltaista ja satunnaista. Pettit käyttää esimerkkinä herran ja orjan tai herran ja palvelijan välistä suhdetta. Herralla on oikeus puuttua orjan tai palvelijan asioihin ennalta arvaamattomalla tavalla. Orja ja palvelija ovat herransa armoilla ja alistussuhde on olemassa vaikka herra sattuisi olemaan suosiolinen eikä koskaan syyllistyisi esimerkiksi väkivaltaisuuksiin. *Herruudettomuus* määritellään herruuden puuttumisena.

Lainsäädännössä turvattu sananvapaus on näiden käsitteiden valossa nimenomaan sekaantumattomuutta. Kukaan ei lain mukaan saa ennalta estää sananvapauden harjoittamista.

Sananvapaus ei kuitenkaan ole herruudetonta. Sananvapauden osalta kansalaiset ovat kiistattomalla tavalla alisteisessa asemassa lukuisten herrojen suhteen. Sananvapauden harjoittaminen on käytännössä mahdollista vain jos viestintävälineiden omistajat ja näiden palkolliset (toimittajat) sen sallivat (Heinonen 1996).

Perinteisten viestintävälineiden (lehdet, kirjat, radio ja TV) osalta herruudeton sananvapaus on jo pelkästään logististen syiden takia mahdoton toteuttaa. Tietoverkkojen käyttöntulo muuttaa kuitenkin tilanteen täysin. Tietoverkot mahdollistavat sananvapauden muuttumisen periaatteellisesta oikeudesta negatiivisen va-

pauden (sekaantumattomuuden) mielessä reaaliseksi mahdollisuudeksi. Tietoverkot voivat tehdä sananvapaudesta herruudettoman (vrt. kotisivu Internetissä). Voidaanko siitä edelleen siirtyä positiiviseen vapauteen Isaiiah Berlinin tarkoittamassa mielessä, on jo paljon monimutkaisempi kysymys.

Sananvapauden harjoittamisen kiistattomiin esteisiin kuuluu tottumattomuus. Kyseinen este ilmenee psykologisena, sisäisenä kynnyksenä tavalla, joka on sopusoinnussa positiivisen vapauden esteiden määrittelyn kanssa. Tottumuksen puute ei kuitenkaan ole syntymässä saatu perinnöllinen ominaisuus eikä muutenkaan ihmisen keskeinen luonteenpiirre. Tottumattomuus sanankäyttöön julkisessa keskustelussa on yhteiskunnallisesti tuotettu ja ylläpidetty alamaismaisuus.

Demokratian kehittämisen kannalta olisi ensiarvoisen tärkeää, että kansalaiset harjaantuisivat käyttämään kaikkia tietoverkkojen aikakauden välttämättömiä kansalaistaitoja. Suomessa pidettiin autonomian aikana yleisen lukutaidon kehittämistä niin tärkeänä, että sen hankkimisesta tehtiin välttämätön edellytys avoliiton solmimiselle. Suomi voisi edistyksellisenä sivistysvaltiona juhlistaa uuden vuosituhannen alkua edellyttämällä aktiivista kirjoitustaitoa aikuisväestöltä ennen ajokortin tai TV-luvan myöntämistä. Viimeksi mainitun osalta päättely voisi mennä niin, että kansalaisten annetaan katsoa hallituksen puolivirallista propagandaa tai mainosten valheellista sanomaa televisiosta ainostaan, jos ovat kykeneviä väittämään kirjallisesti vastaan.

4.2.3 Kotisivu Internetissä

Esitin edellä, että jokaisella kansalaisella tulisi olla mahdollisuus maksuttomaan kotisivuun Internetissä. Ehdotus ei toteudu hetkessä mutta ei se mahdotonkaan ole. Ensinnäkään jokainen (luku- ja kirjoitustaitoinen) kansalainen ei halua omaa kotisivua ja tämä vähentää heti tarvittavan alkuinvestoinnin määrää. Hyvin monella koululaisella, opiskelijalla ja työelämässä mukana olevalla henkilöllä jo on kotisivu koulunsa tai työpaikkansa tietokoneessa (palaan tähän asiaan hiukan myöhemmin). Lisäksi on suuri joukko ihmisiä, jotka ovat hankkineet kotiinsa tietokoneen, jossa heillä on kotisivut. Ne eivät kuitenkaan ole jatkuvasti tavoitettavissa tietoliikenteen kalleuden takia.

Varsinaisen ongelman muodostavat siten sellaiset kotisivuja haluavat henkilöt, joilla ei ole siihen mahdollisuutta yhteisönsä kautta eikä heillä ole omaa tietokonetta. Tässä palataan jälleen kysymykseen sivistysoikeuksien vähittäisestä toteutumisesta. Tietoyhteiskunnassa tulisi kehittää vaihtoehtoisia ratkaisuja kotisivujen perustamiseen. Mainitsen esimerkin omaisesti kaksi ääri ratkaisua.

Nopeimmin on toteutettavissa järjestely, jossa yleiset kirjastot ryhtyvät tarjoamaan asiakkailleen mahdollisuutta maksuttomaan sähköpostiin ja kotisivuihin. Seuraavassa luvussa käsittelen tätä ideaa tarkemmin osana kirjastojen uusia tehtäviä kansalaisjulkaisemisen edistämiseksi. Asiakkaiden kotisivut liittyvät siihen teemaan saumattomasti.

Pidemmällä aikavälillä viihde- ja viestintäteknologian kehitys saattaa tarjota käyttökelpoisia mahdollisuuksia kotisivujen perustamiseen kotielektroniikkaa hyödyntämällä. Digitaali-TV:n (DTV) muuttuminen kaksisuuntaiseksi voi tarjota eräänlaisen 'köyhän miehen Internetin' jokaiseen kotiin. Tiedon haussa tarjonta ei aluksi ole samalla tavoin kaikenkattavaa kuin WWW:ssä. Tietojen jakelussa mahdollisuudet saattavat samaten olla aluksi hyvin rajalliset. DTV:n kehitys ja siihen liitettävän kirjoittavan DVD:n (Digital Versatile Disc) ja tekstinkäsittelylaitteen yhteiskäyttö saattaa tarjota tulevaisuudessa mahdollisuuden täyteen palveluun.

Oleellista on, että kotisivua aletaan pitää ilmaisuvapauden tärkeänä toteutumismuotona. Sen aikaansaamiseksi tarvittavia palveluja ja teknologioita tulee kehittää ja kokeilla osana demokratian yleistä kehittämistä. Tämä ylevä tausta-ajatus pakottaa vähitellen demokratisoimaan tuotekehityksen niin, että vähäisimmänkin maksukyvyyn omaavat kansalaiset otetaan huomioon. Erilaisia toimivia ratkaisuja pitäisi olla tarjolla runsaasti.

Nykypäivän tilanteessa kotisivuja perustetaan enimmäkseen oppilaitosten ja työpaikkojen tietokoneisiin. Ne ovat osa uutta julkisuuskulttuuria ja antavat hiukan esimakua tietoyhteiskunnan tarjoamista mahdollisuuksista. Työnantajien tietokoneiden käyttöön liittyy kuitenkin tärkeitä sananvapautta sivuavia kysymyksiä, joita ei ole tässä yhteydessä syytä ohittaa.

Sananvapauden harjoittaminen ja työnantajan tietokoneiden käyttäminen henkilökohtaisten kotisivujen tekemiseen eivät välttämättä ole yhteismitallisia asioita. Voimassa olevasta laista on helposti johdettavissa sellainen tulkinta, että työpaikan tietokoneiden käyttö kuuluu yksiselitteisesti työnantajan direktio-oikeuden piiriin. Sananvapautta koskevat kysymykset eivät pääsääntöisesti tule esille työpaikan asioita järjestettäessä.

Sananvapautta koskevat säännökset eivät siis anna mitään erityisoikeuksia työnantajan tietokoneiden käyttöön sen enempää sananvapauden harjoittamisen kuin missään muussakaan tarkoituksessa. Tietokoneet ja tietoliikenneyhteydet ovat työnantajan omaisuutta, ja työnantaja voi määrätä niiden käytöstä periaatteessa miten yksityiskohtaisesti tahansa. Jos työnantaja esimerkiksi kieltää kokonaan WWW:n käytön omistamissaan tietokoneissa, kyseessä ei ole sananvapauden loukkaus. Työntekijä voi harjoittaa sananvapauttaan WWW-palvelujen muodossa omissa tietokoneissaan tai muiden viestintävälineiden avulla.

Henkilökohtaiset kotisivut ovat jossain määrin rajatapaus työnantajan direktio-oikeuden ja sananvapauden harjoittamisen välillä. Jos työnantaja kehottaa työntekijää perustamaan *henkilökohtaisen* kotisivun, on väistämättä jossakin muodossa otettava kantaa siihen, mitä henkilökohtaisuudella tässä yhteydessä tarkoitetaan. Kotisivun henkilökohtaisuuden voi katsoa sisältävän ainakin jonkinasteisia vapauksia, joiden rajat (pelisäännöt) työnantaja voi ohjeistaa tai sopia työntekijän/työntekijöiden kanssa.

Suppeimmassa muodossaan työnantajan laatimat ohjeet voivat antaa luvan vain ammatillisten kysymysten esittelemiseen. Työnantaja voi siis määrätä, että kotisivuille saa sijoittaa yhteystietojen ohella vain sellaisia ammatillisia tekstejä,

joita työnantaja voisi julkaista tiedotus- tai muissa lehdissään. Tässä tarkoitettuja lehtiä ovat sisäiset lehdet, sidosryhmille tarkoitetut ammatilliset ja mainoslehdet sekä varsinaiset ammatilliset ja tieteelliset lehdet.

Vaikka kotisivut määrättäisiin pelkkään ammattikäyttöön, asia ei ole aivan tällä selvä. Käytäntö osoittaa, että suurimpien yritysten, virastojen, korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten johtajat hyvin mielellään eri viestintävälineissä esittelevät myös harrastuksiaan ja muita yksityisiä asioita. Niiden avulla he pyrkivät antamaan kuvan monipuolisuudesta, yhteiskunnallisesta aktiivisuudesta ja inhimillisyydestä.

Ammatillisten kysymysten ulkopuolelle laajeneva henkilöjulkisuus koskee mitä suurimmassa määrin myös tutkijoita. Heidän osaltaan kaiken henkilökohtaisen kieltäminen merkitsisi sitä, että tutkijoiden edellytettäisiin olevan jonkinlaisia epäihmisiä. Heidän oletettaisiin olevan sellaisia, että he itse asiassa eivät selviytyisi niistä tehtävistä, joista heidän edellytetään suoriutuvan. Tieteen historia tuntee lukemattomia tapauksia, joissa tutkija on elänyt pelkästään tutkimustyölleen. Olisi kohtuutonta, jos tällaiset henkilöt eivät saisi esittäytyä henkilökohtaisilla kotisivuillaan omana itsenään.

Varsinaiset ongelmat tulevat vastaan silloin, kun työntekijä haluaa esittää kotisivuillaan sellaisia ammatillisia tai tieteellisiä kannanottoja, jotka työnantaja haluaa poistettavan. Käytännössä ratkaisuksi muodostunee useimmiten se, että työnantaja määrää haitallisiksi katsomansa tekstit poistettavaksi ja työntekijän on siihen tyytyminen. Tämä ei kuitenkaan kaikissa tilanteissa ole paras mahdollinen ratkaisu.

Oletetaan sellainen hypoteettinen tilanne, että liikelaitoksen tapaan toimiva valtion tutkimuslaitos pystyttää WWW-palvelimen ja johtavat tutkijat saavat siihen henkilökohtaiset kotisivut. Sitten käy ilmi, että joku tutkijoista on linkittänyt sivulleen kriittiseen sävyyn kirjoittamansa tutkimustietoja sisältävän tekstin. Lisäksi käy ilmi, että tutkimuslaitos ei ole hyväksynyt kyseisiä tutkimustuloksia julkaisemiinsa tieteellisiin sarjoihin eikä tuloksia ole julkaistu muuallakaan.

Jos tutkija tässä tilanteessa tieteellisen näkemyksensä ja eettisen vakaumuksensa pohjalta pitää kiinni esittämistään väitteistä ja haluaa todella saattaa tulokset kotisivunsa välityksellä julkisuuteen, kyseessä on vähintäänkin eettinen ongelma. Tieteen historia tuntee kiistanalaisten tietojen julkistamisesta monensuuntaisia tarinoita. Joskus arvokkaita tuloksia on jätetty julkaisematta, toisinaan keksityt tai väärennetyt tulokset ovat saaneet runsaasti myönteistä tieteellistä julkisuutta osakseen. Kiistatilanteissa totuus ei välttämättä muodostu organisatorisen aseman mukaisesti.

Potentiaalisia kiistatilanteita arvioitaessa on muistettava, että henkilökohtainen kotisivu ei ole mikään arvovaltainen tieteellinen foorumi. Se ei myöskään ole tutkimuslaitoksen (työnantajan) virallinen ilmoitustaulu tai viestintäväline. Henkilökohtaisella kotisivulla pitäisi sen vuoksi olla mahdollista esittää myös työnantajan virallisen näkemyksen kanssa ristiriidassa olevia näkemyksiä.

Kiistanalaisten tieteellisten tulosten julkistamisen osalta jonkinasteisen kompromissin tulisi olla mahdollinen. Tutkijalle voitaisiin antaa lupa pitää kiistanalaiset tulokset julkistettuna, jos ne varustetaan työnantajan tai tutkijayhteisön kriittisillä huomautuksilla. Tiedeyhteisö voisi laatia tarkemmat ohjeet käytettävästä menettelytavasta ja kiistanalaisuuden ilmaisemistavasta. Tätä samaa menettelyä voitaisiin soveltaa myös muihin kiistanalaisiin teksteihin, joissa työntekijä ilmaisee työnantajan vakiintuneesta kannasta poikkeavia näkemyksiä. Tälläkin tiellä sananvapaudella on rajansa. Henkilöä koskevia loukkauksia ja arkaluontoisia tai salassa pidettäviä tietoja ei ole lupa julkistaa missään viestintävälineessä.

4.2.4 Verkkojulkaiseminen

Tietoverkoissa julkaiseminen muodostaa mielenkiintoisen erityisongelman, jossa ilmaisuvapaus, teknologian kehitys, tekijänoikeus ja taloudelliset etunäkökohdat kohtaavat. Kyseessä on laaja ongelmakimppu, joka on saanut suunnattomasti julkisuutta erityisesti EU:n kehitteillä olevan tekijänoikeutta koskevan direktiiviluonnoksen (European Commission 1999a) oletettujen vaikutusten takia. En käsittele tässä mainittua luonnosta. Rajaan julkaisemista koskevat kysymykset keskittymällä käsillä olevan työn aihepiirin kannalta oleellisempaan asiaan. Rajoitin ilmaisuvapauden kysymyksiin ja käsittelen pelkästään sellaista julkaisemista, jossa ei tavoitella taloudellista etua.

Voimassa olevan tekijänoikeuslain tai tulossa olevan EU:n direktiivin osalta rahallista hyötyä tavoittelematon julkaiseminen ei muodosta huomionarvoista ongelmaa. Lain muutoksissa samoin kuin direktiivin keskeisimmissä tavoitteissa taloudelliset seikat korostuvat eettisten ja yhteiskunnallisten seikkojen kustannuksella. Mitä tiukemmaksi tekijänoikeuden suoja muodostuu, sitä suuremmat oikeudet kirjoittajilla on määrätä tekstiensä levittämisestä myös tietoverkon välityksellä. Tässä yhteydessä ongelmana ei siis ole tekijänoikeuden suoja sinänsä vaan ne pelisäännöt, joilla tekstejä levitetään ja hyödynnetään.

On selvää, että tietoverkoissa tullaan julkaisemaan tekijänoikeudellisesti suojattuja artikkeleita ja kirjoja. Tätä nykyä julkaiseminen on yleisesti tarkasteltuna hyvin sekavassa tilassa. Erilaisiin tietoverkkojen palvelimiin sijoitetaan melkein mitä tahansa tekstejä, joiden alkuperästä, alkuperäisyydestä, laatutasosta ja tulevasta saatavuudesta ei ole takeita. Kirjoittajien, aatteellisten järjestöjen ja kirjastojen tulisi sen vuoksi käynnistää laajamittainen yhteistyö asianmukaisten pelisääntöjen ja käyttökelpoisten julkaisujärjestelmien luomiseksi.

Verkkojulkaisemisen eettisiä ja oikeudellisia pelisääntöjä on mahdollista ryhtyä kehittämään seuraavien alustavasti muotoiltujen näkökohtien pohjalta. Niihin liittyy monia juridisia, käytännöllisiä ja teknisiä ongelmia, joita en tässä käsittele. Hahmottelen eräänlaisen verkoissa julkaisemisen periaateohjelman, jota pidän mielessä kahden seuraavan luvun ongelmien käsittelyssä. Ohjelma on normatiivinen ja esimerkin omainen. Ainakaan Suomessa vastaavan kaltaisia ohjelmia tai

ohjeita ei ole laadittu. Ohjelma antaa vähintäänkin mielikuvan niistä ongelmista, joihin verkkojulkaisemisessa tullaan törmäämään.

Tekstin julkaiseminen tietoverkossa on syytä pitää erillään keskustelupuheenvuorojen esittämisestä ja muusta sekalaisesta informaation välityksestä, joka ei täytä julkaisemiselle asetettavia oikeudellisia muotovaatimuksia. Tekstin verkossa julkaiseminen on määrämuodot täyttävä oikeustoimi, jolla tekijänoikeuden haltija asettaa tuottamansa tai hankkimansa tekstin tietoverkon välityksellä lukijoiden saataville.

Tässä olevat ohjeet verkossa julkaisemisesta koskevat lähtökohtaisesti vain sellaisia tekstejä, joiden tekijä (tekijät) on tiedossa. Tietoverkon tulee tarjota riittävät tekniset palvelut tekstin alkuperäisyyden ja tekijän/tekijöiden henkilöllisyyden varmistamiseen. Tekstin julkaisemisesta päättää tekijänoikeuden haltija, joka tavallisesti on tekstin kirjoittaja.

Jokaiseen julkaistuun tekstiin tulee liittää arkistointitunnus, jonka perusteella alkuperäinen, autorisoitu teksti on löydettävissä. Tekstien uudelleen julkaisemisen (esimerkiksi kopiointi toiseen WWW-palvelimeen) tulee olla luvanvaraista, ja ainoastaan tekijänoikeuden haltija voi antaa luvan uudelleen julkaisemiseen. Tekijänoikeuden haltijalla on oikeus koska tahansa poistaa alkuperäinen teksti tietoverkoista. Silloin myös luvanvaraisesti uudelleen julkaistut tekstit on poistettava.

Verkkojulkaisemisen etteisesti ehkä hankalin kysymys liittyy teoksen jatkuvaan verkossa pitämiseen eli kysymykseen siitä, miten uusintapainoksina ilmenevä jakelun jatkaminen tai uusista painoksista kieltäytyminen toteutuu verkkoympäristössä. Yksinkertaisin vastaus tähän on — kuten edellä olen esittänyt — että tekijänoikeuden haltija voi koska tahansa vetää teoksen pois verkkojakelusta. Taloudellista hyötyä tavoittelematon julkaiseminen ei voine tarkoittaa sitä, että oikeudet siirtyisivät lukijoille, kirjastoille tai peräti tietoliikennettä kaupallisesti harjoittaville yrityksille.

Verkossa julkaisemisesta ei synny materiaalisina esineinä ilmeneviä teoskappaleita samaan tapaan kuin perinteisessä julkaisemisessa. Sen vuoksi yhteiskunnan täytyy jollakin tavalla järjestää alkuperäisten teosten arkistointi mahdollisia tulevia tarpeita silmällä pitäen. Arkistointi on yksinkertaisimmin järjestettävissä kansalliskirjaston ja/tai arkistolaitoksen työnä. Arkistoitava sähköinen versio tallennetaan pysyvästi samalla kun teokselle annetaan arkistointitunnus. Arkistoidut teokset ovat tutkijoiden ja viranomaisien käytettävissä samaan tapaan kuin paperimuotoiset arkistot. Sähköinen versio ei kuitenkaan voi olla vapaasti tavoitettavissa tietoverkon välityksellä, jos tekijänoikeuden haltija on päättänyt vetää sen pois jakelusta.

Tietoverkoissa julkaistuilla teksteillä on suuri määrä luvallisia, hyväksyttäviä käyttötarkoituksia. Teksteihin voi viitata vakiintuneen käytännön mukaisesti ja niitä voi siteerata kohtuullisessa määrin. Niistä voi valmistaa omaan käyttöön paperitulosteita, joita voi edelleen monistaa ja jakaa veloituksetta. Paperille tulostamisen ja monistamisen edellytyksenä on, että tulostettu teksti on sisällöltään alkuperäisessä muodossa, se on tulostettu verkkolevityksessä olevasta versiosta, sen tekijätiedot ovat oikein, mahdollinen tekijänoikeutta koskeva maininta on muuttamattomassa muodossa ja teksti on varustettu alkuperäisellä arkistointitunnuksella. Monistettuja tekstejä ei saa myydä mihinkään hintaan ilman tekijänoikeuden haltijan lupaa.

Tietoverkosta poistetut tekstit jatkavat paperille tulostettuna itsenäistä elämäänsä. Ne ovat samassa asemassa kuin loppuunmyydyt kirjat tai lehdet. Tietoverkosta poistettua tekstiä ei kuitenkaan saa enää monistaa ja levittää. Monistaminen on aina tehtävä välittömästi tietoverkosta tulostamisen jälkeen alkuperäistä tulostetta käyttämällä. Tietoverkoista poistetuista paperille tulostetuista teksteistä saa ottaa yksittäisiä kopioita omaan käyttöön samaan tapaan kuin tieteellisten, kaupallisesti levitettävien aikakauslehtien artikkeleista.

Ainoan säännönmukaisen poikkeuksen tietoverkossa julkaistujen tekstien myyntiin painetussa muodossa muodostaa kirjastojen julkaisutoiminta (asiasta tarkemmin seuraavassa luvussa). Yleiset kirjastot joutuvat väistämättä jossakin vaiheessa ratkaisemaan asiakkaiden verkosta tulostamien dokumenttien painamisen ja monistamisen laadullisesti kelvollisella ja taloudellisesti kestäväällä tavalla. Kyse on tarvepainatuksesta (print-on-demand), joka palvelee aikanaan sekä ei-kaupallisen että kaupallisen julkaisemisen tarpeita.

Ei-kaupallinen artikkelien ja kirjojen julkaiseminen tietoverkoissa on uusi, tietoyhteiskunnan vakiintumisen myötä vähitellen kehittyvä kansalaisaktiivisuuden muoto. Tekstit syntyvät ja tulevat käyttöön luontevimmin osana meneillään olevia kansalaiskeskusteluja. Julkaisuksi viimeisteltyinä ne ovat kuitenkin paljon vaativampi keskusteluun osallistumisen muoto kuin tavanomaiset puheenvuorot. Tietoverkoissa julkaistut tekstit voivat parhaimmillaan olla saman tasoisia ja kulttuurisesti yhtä merkittäviä kuin parhaat kaupallisesti levitettävät julkaisut.

Ei-kaupallisen tietoverkossa julkaisemisen edistämiseksi ja kirjoittajien suojaksi tarvitaan erilaisia tekijänoikeuden moraalisen aspektin suojamuotoja. Julkaiseminen ei ainakaan saisi tarkoittaa sitä, että julkaisut ovat niin sanotusti vapaata riistaa sekä kaupallisen että tekstillisen hyödyntämisen (s.o. plagioinnin) muodossa. Verkkojulkaisemisen edistäminen ja vakiinnuttaminen saattavat edellyttää jopa erilaisten immateriaalisen palkitsemisen muotojen kehittämistä (vrt. Honnettiin ajatukset tunnustuksen saamisen eri muodoista). Tämä on tärkeä näkökohta sen vuoksi, että tässä tarkoitetuilta julkaisuilta puuttuvat kokonaan tekijäpalkkioiden muodossa ilmenevä materiaallinen palkitseminen ja siihen saumattomasti kytkeytyvä mediajulkisuuden tarjoama tunnustus.

4.3 Tietoverkko keskustelufoorumina

Internet-verkon ensimmäiset vakiintuneet viestinnällisesti merkittävät palvelut 1980-luvulta lähtien olivat sähköposti ja keskusteluryhmät (newsgroups) — WAIS, Gopher ja WWW tulivat käyttöön paljon myöhemmin. Kuitenkin vasta WWW vuoden 1994 jälkeen toi Internetin esimerkiksi kirjastoyhteisön ja lopulta niin sanotun suuren yleisön tietoon. WWW graafisine käyttöliittymineen (aluksi Mosaic, myöhemmin Netscape) toimii nyttemmin yleisalustana erilaisille palveluille — seikka, joka hiukan hämärtää julkaisemisen ja keskustelun eroja.

Järjestelmällisen verkkokeskustelun vakiintuneet määrämuodot, säännökset, yhteyskäytännöt ja tekniset suojaratkaisut puuttuvat täysin. Näiden tekijöiden puuttuminen antaa verkkokeskusteluille ohimenevyyden ja vähäarvoisuuden leiman (tästä tarkemmin ks. Ogan 1993, Sachs 1995 ja Savolainen 1999). Kuitenkin tietoverkko tarjoaa suunnattomia mahdollisuuksia tavoitteelliselle keskustelulle. Mahdollisuudet tulee vain ensin kartoittaa ja niiden toteutumisen tiellä olevat esteet raivata.

Analysoin seuraavassa ensin perinteisimmän mahdollisen keskustelufoorumin — kansankokouksen — kulkua. Sen pohjalta käyn läpi verkkokeskustelun proseduraalisia ongelmakohtia. Lopuksi esittelen keskustelun tueksi tarvittavia teknisiä yms. ratkaisuja.

4.3.1 Perinteiset keskustelun muodot

Kansalaiskeskustelun paradigmaattisena esimerkkinä voidaan pitää perinteistä kansankokousta, jossa jokaisen puheenvuoron käyttäjän on noustava ensin seisalleen ja esiteltävä itsensä ennen kuin aloittaa puhumisen. Hiljaa olemisen ja julkisen puhumisen välissä yksityisyyden suoja ja julkinen puheoikeus kilpailevat samasta tilasta. Kun yksityisyyden suoja on maksimissaan (kansalainen istuu hiljaa eikä kerro nimeään), julkista puheoikeutta ei pääse hyödyntämään. Vastavasti, kun puheenvuoron haluaa pitää, yksityisyydestä on ainakin hetkeksi aikaa luovuttava.

Julkisen puheoikeuden kääntöpuolella on oikeus tietoon. Kansankokouksessa oikeus tietoon ilmenee ensinnäkin niin, että hiljaa istuvalla on oikeus tietää, kuka puhuu. Puheenpitäjä saattaa nimittäin pyrkiä johonkin aivan tiettyyn, itselleen edulliseen lopputulokseen. Kuulijoiden on voitava suhteuttaa kuulemansa kulloisenkin puhujan ammattiin, asemaan ja mahdollisten taustavoimien intresseihin. Puheessa esitetty tieto ei ole koskaan neutraalia. Se on aina puhuja- ja kontekstisidonnaista.

Oikeus tietoon ilmenee muullakin tavalla. Jokaisella kuulijalla on kansankokouksessa oikeus itseään esittelemättä esittää tarkentavia kysymyksiä. Jos puhuja esittää vaatimuksia jonkin kyseenalaiselta kuulostavan lopputuloksen suhteen, kuulijoilla on oikeus vaatia perusteluja. Oikeus tietoon muodostaa samalla sillan nimettömänä kysymisen ja nimettynä puhumisen välille. Kuulijasta voi tulla puhuja sen jälkeen, kun hän on saanut tietää asiasta tarpeeksi ja haluaa esimerkiksi väittää vastaan. Puhujaksi siirtyessään kuulijan on esiteltävä itsensä; toiset ovat siinä vaiheessa kuulijoita.

Päivälehtien yleisönosastot ovat yksi kansalaiskeskustelujen vakiintuneista foorumeista. Niissä julkaistut nimimerkillä varustetut kirjoitukset ovat erikoislautuinen yksityisyyden muoto. Ainoastaan lehden toimitus tietää kirjoittajan oikean nimen. Tai ehkä on turvallisinta tyytyä toteamaan, että toimitus tietää sen nimen, jonka kirjoittaja on toimitukselle ilmoittanut.

Jos yleisönosastossa julkaistu mielipide on yhdentekevä eikä kukaan siihen kunnolla paneudu, on jokseenkin samantekevää, onko kirjoituksen alla nimi vai nimimerkki. Jos mielipide on jyrkkä tai provokatorinen, asetelma muuttuu ongelmallisemmaksi. Kirjoittaja esittää tällöin jyrkkiä mielipiteitään anonymiteetin suojaamana ja haluaa siten pysytellä piilossa. Lukijalle voi syntyä epäily, että kirjoittaja ei ehkä olekaan esittämiensä mielipiteiden takana.

Myös kirjesalaisuutta voidaan luontevalla tavalla tarkastella yksityisen ja julkisen puhumisen näkökulmasta. Kirjesalaisuus mahdollistaa viestin lähettämisen yhdelle tai useammalle vastaanottajalle ulkopuolisten tietämättä. Ulkopuoliset eivät saa selville, kuka lähettää viestejä kenellekin, eivätkä varsinkaan lähetettyjen viestien sisältöjä. Kirjeen voi lähettää myös hyvin laajalle vastaanottajien joukolle. Joukkokirjeet voivat tavoittaa yhtä suuren lukijajoukon kuin päivälehdet. Kirjeen lukija ei kuitenkaan saa selville, ketkä muut ovat saaneet kirjeen ja jos ovat saaneet, ovatko saaneet samansisältöisen kirjeen. Kirjesalaisuus suojaa siten keskustelun yksityisyyttä. Kirjeen lähettäminen on yksityistä puhetta yhdelle tai monille. Näin se on julkisen puhumisen vastakohta.

4.3.2 Keskustelu tietoverkoissa

Edellä luonnostellut käsitteet — anonymiteetti, yksityisyyden suoja, julkinen puheoikeus, oikeus tietoon ja kirjesalaisuus — soveltuvat myös tietoverkoissa käytävään keskusteluun. Näiden käsitteiden pohjalta on mahdollista muodostaa verkkokeskustelun eettinen normisto tai vähintäänkin jonkinlaiset yleisesti hyväksyttävissä olevat pelisäännöt. Mainituilla käsitteillä on vahva tausta perinteisessä kansankokousten keskustelussa. Kun ne siirretään tietoverkkojen piiriin, ne on tarpeen määritellä täsmällisemmin tietotekniikan näkökulmasta. Tietoverkkojen mahdollisilla eettisillä normeilla on siten dualistinen luonne. Ne pohjautuvat käsitteisiin, jotka ovat samalla kertaa sekä yleisluonteisia että tietoteknisesti spesifejä.

Käsitteistä selväpiirteisin ja tietoteknisesti yksinkertaisin on *anonymiteetti*. On selvää, että myös tietoverkoissa on voitava tietyn edellytyksin esiintyä nimettömänä — anonymisti. Tietoteknisesti anonymiteetti voidaan hoitaa erityisten anonyymipalvelujen avulla. Puheenvuoron käyttäjä lähettää viestinsä anonyymipalvelimelle, joka poistaa viestistä kaikki lähettäjää koskevat osoitetiedot ja kirjoittaa niiden sijaan anonyymipalvelimen osoitetiedot. Vasta sitten viesti lähtee lopulliseen määränpäähänsä. Oleellista tässä on se, että kuka tahansa viestin lukija voi yksinkertaisella tavalla vakuuttua viestin lähettäjän nimettömyydestä.

Yksityisyyden suoja siinä merkityksessä, että keskustelua pitäisi voida seurata nimettömänä tai ainakin sivullisten tietämättä, on hiukan monimutkaisempi asia. Internet-verkon uusia palveluja (esim. WWW) pystyy käyttämään niin, että sivulliset eivät saa siitä tietoa. Myös keskusteluryhmiä voi seurata täysin anonyymisti. Viestien lähettäjillä ei ole mitään mahdollisuutta selvittää lukijoittensa henkilöllisyyttä.

Sähköpostin avulla toteutetuille postituslistoille on sen sijaan on ilmoitettava omaa osoitetta käyttäen, ja jokainen postituslistan käyttäjä voi yleensä saada luettelon kaikista listan osoitteista. Ei ole mitenkään selvää, pitäisikö postituslistalla sallia nimettömänä esiintyminen. Keskustelujen seuraamista anonyymisti voidaan perustella, mutta tällaista toimintaa voidaan kutsua myös salakuunteluksi. Postituslistojen keskustelutilannehan poikkeaa kansankokouksesta, jossa hiljaa istuvan läsnäolo on koko ajan todettavissa ja kuulijan käyttäytymistä voidaan hahmottaa tarkkailla.

Julkinen puheoikeus toteutuu tietoverkoissa yksinkertaisesti niin, että puheenvuoron käyttäjä lähettää viestin postituslistalle tai keskusteluryhmään, tai sijoittaa sen johonkin WWW-palvelimeen. Jokaisella verkon käyttäjällä on siten oikeus, mutta myös mahdollisuus mielipiteensä ja tietojensa ilmaisemiseen kenenkään sitä ennalta estämättä.

Puheoikeuden kääntöpuoli, kuulijoiden *oikeus saada tietää* kuka puhuu, on kaikkein ongelmallisin. Mitään sellaista palvelua, joka luotettavalla tavalla tunnistaisi puhujan henkilöllisyyden, ei ole vielä käytössä. Tällainen palvelu on kyllä tulossa sähköisen kaupankäynnin myötä. Silti on todennäköistä, että puhujan vahva tunnistus ei tule yleistymään verkkokeskusteluissa. Puhujan vahva tunnistaminen on kuitenkin välttämätön verkkokeskusteluissa esitettävien asiantuntijalausuntojen alkuperäisyyden varmistamiseksi.

Tietoverkoissa on pystyttävä järjestämään myös *kirjesalaisuutta* vastaava suojajärjestely. Tämä voidaan järjestää vain tehokkaan salakirjoituksen avulla. Sanomien salakirjoituksessa, kryptauksessa, käytetään samalla kertaa useita avaimia. Yksi näistä avaimista on yleensä niin lyhytikäinen, että sen selville saanti on mahdotonta tehokkaimmalla tietokoneella siinä ajassa, joka selvittämiseen on käytettävissä. Varsinainen sisällön salaustavain on kaksiosainen, toinen puoli on lähettäjällä, toinen vastaanottajalla. Kumpikaan ei koskaan lähetä avaintaan verkon välityksellä, joten sitä ei voi saada selville itse sanomaa tutkimalla.

4.3.3 Teledemokratia

Tavoitteisen verkkokeskustelun kunnianhimoisimmat tavoitteet liittyvät teledemokratian kehittämiseen. *Teledemokratialla* tarkoitetaan tietoliikenteen ja tietotekniikan hyväksikäyttöä kansalaisten osallistumismahdollisuuksien lisäämiseksi ja parantamiseksi edustuksellisen demokratian puitteissa sekä suoran demokratian toteuttamisessa (Becker 1995).

Teledemokratiaa on pienessä mittakaavassa kokeiltu 1970-luvulta lähtien ainakin USA:ssa ja Kanadassa. Myönteisistä kokemuksista ovat raportoineet mm. Theodore Becker (1995) ja Reijo Savolainen (1998a ja 1998b, 157–160). Beckerin mukaan monille kansalaisille, poliittisille johtajille, median edustajille ja tutkijoille on tullut entistä selvemmäksi, että nykyinen demokratia ei enää toimi. Sen vuoksi uusia demokratian muotoja on välttämätöntä kokeilla.

Kokeiluista esittämissään johtopäätöksissä tutkijat ovat vielä toistaiseksi hyvin varovaisia. Vaikka saadut kokemukset ovat myönteisiä, todelliset näytöt teledemokratian soveltuvuudesta laajojen yhteiskunnallisten ongelmien käsittelyyn vielä puuttuvat. Missään maassa teledemokratiaa ei ole vielä päästy kokeilemaan valtakunnallisesti. Syynä on mm. sopivien laitteiden ja tietoliikennejärjestelyjen puuttuminen.

Veli-Antti Savolaisen usko teledemokratian toimivuuteen on tästä huolimatta järkkymätön. Hänen mielestään teknologia antaa mahdollisuuden muuttaa autoritäärinen maailma kansalaisten yhteiseksi maailmankyläksi. "Me voimme periaatteessa aloittaa milloin tahansa reaalisen kansanvallan toteuttamisen, sillä kansanvaalit voidaan tietokoneiden ja verkkojen sekä ohjelmistojen avulla suorittaa vaikka huomenna" (Savolainen et al. 1995, 15).

Tutkijat eivät ole asiasta aivan yhtä vakuuttuneita. Äänestämisen verkkojen välityksellä ei vielä välttämättä merkitse demokratian laajenemista ja lujittumista. Suomessa näitä kysymyksiä ovat pohtineet ainakin Reijo Savolainen ja Ari-Veikko Anttiroiko, Auli Keskinen ja Marja-Liisa Viherä.

Reijo Savolaisen ja Ari-Veikko Anttiroikon tutkimuksessa teledemokratia on geneerinen käsite, joka voi saada erilaisia ilmenemismuotoja demokratian toteutuksesta riippuen (Savolainen & Anttiroiko 1999). He määrittelevät tarkemmin kaksi mallia. Teleäänestämisen malli (plebiscitary model) vastaa klassisen informaatioteorian mukaista informaation siirtoa. Neuvottelevassa mallissa (deliberative model) kansalaiset hyödyntävät erilaisia keskustelufoorumeja ja tietolähteitä. Mallit eroavat toisistaan sekä interaktiivisuuden että kommunikatiivisuuden suhteen. Täysin interaktiivinen kommunikaatio tulee lähelle Habermasin diskurssi-etiikan ideaalista keskustelutilannetta. Tällä tavoin ymmärretty teledemokratia tarkoittaa suunnilleen samaa kuin käsillä olevan työn kansalaiskeskustelu, jota käydään tietoverkkojen avulla. Erot ovat ehkä painopisteen asettamisessa.

Auli Keskinen tiivistää näkemyksensä teledemokratian mahdollisuudesta seuraavasti:

Teledemokratian kehittäminen uudeksi demokratian toteuttamismenetelmäksi on monimuotoinen prosessi. Siihen liittyvät niin ihmisten yksilölliset ja yhteisöjen sosiaaliset tarpeet kuin teknisten toteutumismahdollisuuksien evoluutio vuorovaikutteisten takaisinkytkentäprosessien kautta. Kyseessä on niinsanottu "dynaaminen, epälineaarinen ja kompleksinen monimuuttujaprosessi". (Keskinen 1995, 27)

Keskisen mukaan teledemokratian mahdollisuudet vallan uudelleen jakamiseen ei ole kysymys, johon voisi vastata kyllä tai ei. Tulevaisuus muodostuu ihmisten valinnoista (sama).

Marja-Liisa Viherä on väitöskirjatutkimuksessaan selvittänyt kansalaisten viestintävalmiuksia kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana (1999). Ne koostuvat Viherän mukaan kolmesta komponentista: liittymästä eli pääsystä verkkoihin,

osaamisesta eli taidosta käyttää viestintävälineitä ja motiivista (mt., 22). Tutkimukseen sisältyvän empiirisen osuuden mukaan kansalaisilla ei ole vielä laajasti käytössä niitä viestintävalmiuksia, joita tietoyhteiskunta edellyttää. Myöskään kansalaisyhteisöillä ei ole uusia viestintävälineitä käytössään. Puhelin on edelleen yhteydenpidon ensisijainen väline.

Benjamin Barber on lukuisissa kirjoituksissaan käsitellyt demokratian toteutumisen ongelmia ja mahdollisuuksia nykyistä oleellisesti demokraattisempien yhteiskuntajärjestelmien kehittämiseen (ks. esim. Barber 1990). Teknologian mahdollisuuksista demokratian syventämiseen Barberilla on hyvin varauksellinen näkemys. Yhteiskunta käyttää teknologiaa vahvistaakseen niitä kehityspiirteitä, jotka muutoinkin ovat vallalla (1997). Tässä Barber asettuu selvästi samalle kannalle Majid Tehranianin kanssa (1990).

Barber varoittaa erityisesti sen kaltaisesta teknologian kritiikittömästä käytöstä mukamas demokratian edistämisen tarkoituksessa, jota Veli-Antti Savolainen tuntuu tavoittelevan. Barberin mielestä on etukäteen tarkasti tiedettävä halutaanko edistää nykyisen kaltaista edustuksellista demokratiaa, kansanäänestyksiin perustuvaa enemmistödemokratiaa vai neuvottelevaa (deliberative) vahvaa demokratiaa (1997).

Neuvotteleva demokratia ei niinkään tarvitse vaaleissa annettuja ääniä kuin hyviä perusteluja; ei niinkään mielipiteitä vaan rationaalisia argumentteja. Pahimmillaan Veli-Antti Savolaisen kannattama jatkuvien etä-äänestysten malli johtaisi siihen, että mainostauolla kansalaiset ohimennen äänestävät uusimman TV-julkkiksen presidentiksi ja hätkähdyttävien mutta myöhemmin perättömiksi osoitettavien uutiskuvien innoittamana antavat jälleen kerran tukensa NATO:n uusimmille pommituksille jossain päin Eurooppaa tai sen lähialueilla.⁴

Teledemokratiaan kannattaa siirtyä vasta sitten, kun tiedetään mitä halutaan. Teknologia ei sinällään ratkaise mitään demokratian kehittämisen ongelmaa. Jos ratkaisumalli on selvillä ja siihen todella halutaan edetä, teknologia saattaa edistää ratkaisun toteutumista. Ilman selkeää ajatusta demokratian kehittämisen tavasta teknologian käyttöönotto johtaa vain vallitsevan toimintatavan lujittumiseen.

4.3.4 Vahva tunnistaminen ja anonymiteetti

Määrämuotoisen verkkokeskustelun avoimet ongelmat voidaan jakaa teknisiin, käytännöllisiin ja yhteiskunnallisiin. Tekniset ongelmat liittyvät keskustelijoiden ja puheenvuorojen tunnistamiseen, käytännölliset ongelmat keskustelussa esitettyjen puheenvuorojen puutteelliseen tai liialliseen arkistointiin, ja yhteiskunnalliset ongelmat keskustelijoiden suojaamiseen.

(1) Verkkokeskustelussa täytyy voida luotettavalla tavalla esiintyä sekä tunnistettuna että nimettömänä. Vireillä olevat hankkeet henkilön sähköistä tunnistamista koskien tuovat vähitellen käyttöön sähköisen allekirjoituksen, joka luo-

⁴Barber esittää artikkelissaan useita USA:n oloihin soveltuvia, vastaavalla tavalla raflaavia esimerkkejä.

tettavalla tavalla (kolmannen osapuolen varmistamana) turvaa vahvan tunnistuksen. Asiantuntija- ja todistajalausuntojen antaminen verkossa ei olisi mahdollista ilman tätä järjestelyä.

Yhtä lailla tärkeä on vahva anonymiteetin suoja. Sitä ei valtiovarainministeriön HST-hankkeessa ole lainkaan mietitty. Viranomaisten käynnistämät vahvan tunnistamisen hankkeet lähtevät siitä ajatuksesta, että kansalainen ei tietoverkoissa saa lainkaan nauttia anonymiteetin suojaa — ei puhujana eikä kuulijana. Tällä virkavaltaisella lähestymistavalla on Suomessa hyvin pitkät ja surulliset perinteet. Niistä ei olla pääsemässä eroon.⁵

(2) Keskustelussa esitetyt puheenvuorot tulee vastaavasti voida liittää luotettavasti joko nimettyyn henkilöön tai vaihtoehtoisesti henkilöön, jonka henkilöllisyys ei lainkaan ole selvitettävissä. Puheenvuoroihin liittyy kuitenkin vielä lisää näkökohtia. Keskustelun ennalta määrittelystä kestosta ja yleisestä luonteesta nimittäin riippuu, onko keskustelussa käytettyjen puheenvuorojen arkistointi lainkaan hyväksyttävissä.

Julkisten viranomaisten, edustajien ja asiantuntijoiden virallisiksi tarkoitetut keskustelut pääsääntöisesti arkistoidaan. Tämä tarkoittaa sitä, että kunkin puheenvuoron käyttäjän kaikki puheenvuorot ovat jälkikäteen löydettävissä keskustelun järjestäjän tai sen toimeksiannosta toimivan arkistonpitäjän verkkokäytössä olevasta arkistosta. Vastaavasti kansalaisen verkkokeskustelusta tallentama puheenvuoro on luotettavasti liitettävissä sekä keskustelutapahtumaan että puheenvuoron pitäjään. Tältä osin viralliset keskustelut käyttäytyvät arkistoinnin mielessä analogisesti eduskunnan täysistuntojen kanssa.

Toista ääripäätä verkkokeskustelusta edustaa väliaikainen, jonkin asian ideointiin ja valmisteluun tai pelkästään ajanvietteelliseen tarkoitukseen käyty keskustelu. Sen puheenvuorot säilytetään keskustelun osallistujien tavoitettavissa vain keskustelun ajan ja sen jälkeen puheenvuorot hävitetään. Tällaiselle keskustelulle on ominaista, että keskustelun osanottajien on voitava luottaa puheenvuorojen hävittämiseen keskustelun päättyttyä.

(3) Yhteiskunnallisella ja yhteisöllisellä tasolla verkkokeskustelun avoimet ongelmat liittyvät puutteelliseen yksityisyyden suojaan ja keskusteluprosessin käyttäytymissääntöjen puuttumiseen.

Tietoverkon vapaus ja nopeus ovat sen parhaita puolia. Samalla ne ovat myös mielekkään keskustelun akilleen kantapää. Verkkokeskustelussa on erittäin helppo syyllistyä mustamaalaukseen ja suoranaiseen herjaukseen. Hetken mielijohteesta vihan vallassa kirjoitettu teksti lähtee verkkoon näppäimen painalluksella eikä mitään välitöntä perumisen mahdollisuutta ole. Useimmat kokeneet verkon

---

⁵Ikävä esimerkki valtiovallan harkitsemattomasta toiminnasta tässä suhteessa on Wassenaar-sopimuksen allekirjoittaminen. Siinä Suomi sitoutuu olemaan levittämättä vahvaa kryptausta tukevia tietokoneohjelmia ilman USA:n viranomaisten lupaa. Yhdysvallat tunnetusti vastustaa vahvaa kryptausta alueensa ulkopuolella mahdollistaakseen omien turvallisuusviranomaistensa (esim. NSA ja FBI) harjoittaman teollisuusvakoilun.

käyttäjät ovat tähän tilanteeseen omallakin kohdallaan törmänneet — syystä tai toisesta.

Yksityisyyden suoja ja oikeus ihmisarvoiseen kohteluun ovat yleisenä periaatteenä voimassa myös verkkokeskustelussa. Niiden loukkaaminen joko tahallaan tai vahingossa on kuitenkin liian helppoa. Järjestetyissä keskusteluissa pitäisi olla käytössä jonkinlainen suojamekanismi joka antaisi mahdollisuuden puheenvuoron perumiseen tai viime kädessä pakottaisi uudelleen harkitsemiseen. Keskustelujen moderointi on yksi mahdollinen menetelmä. Se on kuitenkin hidas ja joissakin tapauksissa paljon työtä aiheuttava. Moderointi pitäisi vähintäänkin voida muuttaa kollektiiviseksi työmäärän tasaamista ajatellen. Moderoinnissa on myös sensurointiin ajautumisen vaara.

Lievemmissä muodossa verkkokeskustelun nuoruus ilmenee epäasiallisena käyttäytymisenä, jolla voi olla haitalliset seuraukset keskustelun kulun kannalta. Yksittäisten keskustelijoiden pikkumaisuus, näsäviisaus, ylimielisyys tai röyhkeys on omiaan vaientamaan aloittelevat keskustelijat tai karkottamaan heidät kokonaan foorumilta. Verkkokeskustelussa on psykologisesti ajatellen paljon helpompaa olla röyhkeä tuttuja tai tuntemattomia kohtaan kuin kasvokkaisessa keskustelussa. Vaikka viestin mukana kulkisi lähettäjän oikea nimi, sillä ei suuren joukon keskustelussa ole mitään psykologista painoarvoa. Saattaa olla niin, että henkilöt, joiden siviilirohkeus henkilökohtaisessa väittelyssä on vähäinen tai olematon, ovat omasta mielestään rohkeita haukkuessaan verkon suojista tuntemattomia ihmisiä.

* * * * *

Tämän luvun keskeisimmät johtopäätökset on mahdollista tiivistää seuraavasti. Informaatiota sääntelevät lait ovat pääsääntöisesti väljiä ja sallivia. Suomessa kansalaiset saavat laajasti käyttöönsä viranomaisten toimintaa koskevia tietoja. Laki sananvapaudesta mahdollistaisi nykyistä laajemman ja aktiivisemmän keskustelun ilman pelkoa ennakkosensuurista. Lakeihin sisältyy myös ongelmia. Yksityisen sektorin toiminnasta on vaikea saada luotettavia tietoja. Laki sananvapaudesta ei turvaa sen tosiasiallisen harjoittamisen edellytyksiä.

Tietoverkkojen käytön laajeneminen ja vakiintuminen saattaa vähitellen tuoda muutoksia tilanteeseen. Sananvapaus muuttuu periaatteellisesta oikeudesta tosiasialliseksi mahdollisuudeksi. Tietoverkkojen käyttö muuttaa myös julkaisemisen vakiintuneita käytäntöjä. Erilaiset ei-kaupallisen julkaisemisen muodot tulevat yleistymään. Tekijänoikeuden haltijan suojaksi saatetaan tarvita täsmällisemmin määriteltäviä moraalisen tekijänoikeuden suojan muotoja. Saatetaan tarvita myös uusia immateriaalisen palkitsemisen muotoja.

Tietoverkkojen käytön laajeneminen tarjoaa mahdollisuuksia myös erilaisten keskusteluforumien perustamiseen. Keskustelujen kytkeytyminen demokraattiseen päätöksentekoon on vielä paljolti avoin ongelma vaikka teledemokratiasta ollaan laajasti kiinnostuneita. Keskustelukäytäntöihin liittyy sekä teknisiä että yhteiskunnallisia ongelmia. Tekniset ongelmat koskevat anonyymiteetin suojaa, kes-

kustelijoiden vahvaa tunnistamista ja puheenvuorojen luotettavaa tunnistamista ja arkistointia. Yhteiskunnallisen ja yhteisöllisen tason ongelmat koskevat puutteellista yksityisyyden suojaa ja korrektin keskustelun pelisääntöjen vakiintumattomuutta.

Luku 5

Virtuaalikirjasto ja kansalaiskeskustelu

Satunnainen keskustelu, joka ei pyri mihinkään päämääriin, ei tarvitse erityistä foorumia. Se ei tarvitse myöskään sääntöjä eikä aikataulua ja niinpä se voikin vapaasti rönsyillä eri suuntiin. Tällainen keskustelu on usein luonteeltaan sosiaalista ääntelyä, joka pitää laumaa kasassa (vrt. ankkalauman ääntely). Keskustelulla saattaa korkeintaan olla viihdyttävä tarkoitus, ja käsiteltävästä asiasta kiinnostumaton voi koska tahansa häipyä paikalta sen kummemmin asiasta numeroa tekevästi.

Päämäärähakuinen kansalaiskeskustelu vaatii onnistuakseen asianmukaisen foorumin. Keskusteluun on voitava liittyä mukaan ja keskustelijoiden on oltava tietoisia, ketkä muut ovat siinä mukana. Käynnistynyt keskustelu ei pysy pitkiä aikoja vireillä ilman aikataulua, välitavoitteita ja edes jonkin asteista määräämutoisuutta. Oleellisinta lopulta kuitenkin on, että keskustelulla pystytään vaikuttamaan käsiteltävien asioiden tilaan.

Foorumin merkitys keskustelun onnistumiselle on suuri. Hyvä foorumi luo tunteen mukanaolemisesta — parhaimmillaan kyse on uusien merkitysten tuottamisesta. Arvostetut keskustelijat lisäävät foorumin arvostusta, josta osa kiinnittyy uusiin keskustelijoihin. Myös käsiteltävän asian tärkeys vaikuttaa foorumin arvostukseen ja kääntäen. Lopulta kaikki neljä osatekijää: foorumi, keskustelijan arvostus, käsiteltävä asia ja keskustelun lopputulos, vaikuttavat toisiinsa merkittävästi vahvistavasti tai heikentävästi.

Tämän luvun tarkoituksena on käsitellä virtuaalikirjastoa tietoverkoissa käytävän kansalaiskeskustelun mahdollisena foorumina. Virtuaalikirjasto on tietoverkojen aikakauden hajautettu, tietotekniikkaa hyödyntävä kirjasto- ja informaatiopalvelujen muoto. Virtuaalikirjastossa on runsaasti kirjaston piirteitä mutta se on samalla kansalaisten omaehtoisen tiedonvälityksen kanava. Määrätietoisesti kehitettynä ja hyödynnettynä siitä voi tulla merkittävä kansalaiskeskustelujen foo-

rumi. Vastaavan tasoisen foorumin kehittäminen ei olisi mahdollista perinteisiä viestintävälineitä käyttämällä.

Luku jakaantuu kolmeen osaan. 1) Esittelen aluksi Ranganathanin viittä kirjastotieteen peruslakia ja kahta niitä täydentävää lakia. Ranganathanin lakeihin tiivistyy kirjastotyöstä vuosisatojen aikana saatu kokemus. Niiden merkitys virtuaalikirjaston toiminnallisuuden arvioinnissa on hyvin suuri. 2) Seuraavaksi käsittelen virtuaalikirjastoa. Se on tietotekniikan ja kirjastotoiminnan yhteinen vastaus tiedonvapautta koskeviin ongelmiin. Käsittelen virtuaalikirjastoa varsin yksityiskohtaisesti, sillä keskustelufoorumina se on jotakuinkin uusi ja poikkeava monilta osin perinteisistä foorumeista. Selvennän samalla virtuaalikirjaston omaperäistä luonnetta keskustelufoorumina. 3) Lopuksi käsittelen kirjastolaitoksen tehtäviä kansalaisjulkaisemisen ja kansalaiskeskustelun edistämisessä. Tämä osuus täydentää ja konkretisoi virtuaalikirjaston kuvausta.

5.1 Kirjastotieteen viisi peruslakia

Kirjastolaitoksen asema Suomessa on kiistattoman tuntuinen. Kirjastojen merkitys ja tehtävät tuntuvat itsestäänselvyyksiltä. Käytännössä asia ei kuitenkaan ole näin. Kirjastojen merkitystä kyllä mielellään korostetaan kaikissa tietoyhteiskuntaa käsittelevissä strategioissa ja varsinkin opetusministeriön hallinnonalan tietoyhteiskuntaa koskevissa julkaisuissa. Aseman korostamisen kanssa on kuitenkin jyrkässä ristiriidassa se, mitä kirjastoille on tosiasiasa 1990-luvun aikana tapahtunut.

Tuulikki Nurminen on tutkimuksessaan selvittänyt, millä tavoin ohjaus- ja rahoitusjärjestelmien muutokset tieteellisissä kirjastoissa ovat käytännössä vaikuttaneet kirjastopalvelujen saatavuuteen ja kokoelmien kasvuun (Nurminen 1997a; Nurminen 1997b). Vuosina 1993–94 yliopistojen määrärahojen voimakkaasti laskiessa kirjastojen määrärahat laskivat vastaavassa suhteessa. Kun yliopistojen rahoitus alkoi kasvaa ja vuonna 1996 saavutettiin nimellisrahoituksessa vuoden 1992 taso, kirjastojen määrärahat pysyivät nimellisarvoltaan 14 % vuoden 1992 tilannetta heikommalla tasolla.

Jari Paavonheimon mukaan yleisten kirjastojen kirjahankinnat ovat vähentyneet 1990-luvulla neljänneksen. Vähentyminen on tapahtunut vaikka kirjastojen menot ovat kokonaisuudessaan kasvaneet. Esimerkiksi vuosien 1995–1998 aikana kirjastojen menot lisääntyivät 110 miljoonaa markkaa, mutta kirjamäärärahat eivät lisääntyneet lainkaan. Paavonheimo toteaa, että “[j]os kirjastojen tietoyhteiskuntaa rakennetaan vielä muutama vuosi nykyiseen tapaan, seuraa useissa kirjastoissa kokoelmien näivettyminen ja käyttöasteen hiipuminen” (Paavonheimo 1999).

Vaikutelmaksi jää, että kirjastojen vähittäinen näivettäminen viedään läpi mahtipontisen, tietoyhteiskunnan tuloa ylistävän retoriikan saattelemana (opetusministeriön strategioista ja niissä käytetystä retoriikasta ks. erityisesti Niemirepo

1996). Monet tärkeät kysymykset ovat jäämässä vaille vastausta ja käsitys kirjastojen merkityksestä tietoyhteiskunnan toteuttamisessa on hämärtymässä. Onkin sen vuoksi välttämätöntä palata itse kysymyksen alkulähteille. On kysyttävä uudelleen, mikä on kirjaston perimmäinen tehtävä ja onko tämä tehtävä jotenkin muuttunut tai muuttumassa tietoyhteiskuntakehityksen myötä.

Oikean perspektiivin saamiseksi tähän kysymykseen on tarpeen, että siihen saadaan riittävästi reflektiivistä etäisyyttä. Erinomaisen keinon tämän etäisyyden — sekä ajallisen että paikallisen — saamiseksi tarjoaa perehtyminen Ranganathanin kirjastotieteen peruslakeihin ja niiden soveltamismahdollisuuksiin virtuaalikirjaston yhteydessä. Näiden lakien avulla on samalla mahdollista ryhtyä muodostamaan kirjastostrategiaa tavalla, joka pystyy uhmaamaan nopean teknologisen kehityksen mukanaan tuomia ongelmia ja haasteita. Lakien taustan ja syntyhistorian ymmärtämiseksi on kuitenkin syytä lyhyesti ensin esitellä Ranganathania henkilöä (Ranganathanista ja kirjastotieteen peruslaeista tarkemmin ks. Kuronen 1996).

Intialainen matemaatikko ja kirjastotieteen tutkija *Shiyali Ramamrita Ranganathan* eli vuosina 1892–1972. Ranganathan toimi aluksi lyhyen aikaa matematiikan opettajana ja siirtyi sen jälkeen Madrasin yliopiston kirjastonhoitajaksi tammikuun alussa 1924. Jo samana vuonna hän pääsi matkustamaan Englantiin, jossa hän oleskeli lähes vuoden. Hänen pääasiallinen työskentelypaikkansa oli British Museumin kirjasto mutta hän vieraili oleskelunsa aikana lukemattomissa kirjastoissa, opiskeli Lontoon yliopiston kirjastokoulussa, tutustui kirjastotieteelliseen kirjallisuuteen ja oppi tuntemaan monet englantilaisista kirjastoalan merkkihenkilöistä. Nimekkäin heistä on Croydonin kirjaston johtaja W. C. Berwick Sayers, johon Ranganathan tutustui hyvin läheisesti.

Palattuaan Madraasiin heinäkuussa 1925 Ranganathan ryhtyi organisoimaan uudelleen yliopiston kirjastoa ja aloitti samalla laajamittaisen opetus- ja tutkimustyön, joka jatkui läpi hänen elämänsä. Ranganathan toimi Madrasissa vuoteen 1945 saakka, jolloin hän luopui virastaan ja ajatteli keskittyä tutkimustyöhönsä. Häntä tarvittiin kuitenkin muualla. Ensin hän järjesteli parin vuoden ajan Banarasin hindujen yliopiston kirjastoa, josta hän siirtyi Delhin yliopistoon. Vuosien 1954 ja 1957 välisen ajan Ranganathan työskenteli Zürichissä. Sieltä hän palasi Intiaan, Bangaloreen, jossa hän vietti loppuelämänsä. Tähän ajanjaksoon osuu Ranganathanin uran kohokohta. Bangaloreen perustettiin Intian tilastokeskuksen alaisuuteen kuuluva Dokumentaation tutkimus- ja koulutuskeskus, jonka johtajana ja professorina Ranganathan toimi lähes viiden vuoden ajan.

Ranganathan tutki, opetti ja kirjoitti lähes kaikista mahdollisista kirjastotieteen alaan kuuluvista kysymyksistä. Hän kuuluu kirjastotieteen perustajiin ja on omalla tavallaan yksi sen kiistattomista huipuista. Hän käsitteli kirjoituksissaan sekä täysin käytännöllisiä asioita (hyllyjen korkeudet ja käytävien leveydet hyllyjen välissä) että puhtaan teoreettisia ja abstrakteja kysymyksiä (tiedon luokittelu fasettien avulla, jotka pohjautuvat ikivanhoihin Veda-uskon kirjoituksiin). Ranga-

nathanin tuotanto kokonaisuudessaan on erittäin laaja. Siihen sisältyy 60 kirjaa ja 2000 artikkelia (Satija 1987).

Ranganathan sai opetus- ja tutkimustyöstään runsaasti sekä ulkomaista että kotimaista tunnustusta. Hänet promovoitin kunniatohtoriksi Delhin yliopistossa vuonna 1948 samalla kertaa pääministeri Jawaharlal Nehrun kanssa. Vuonna 1965 Intian hallitus nimitti hänet elinikäiseksi kansalliseksi tutkimusprofessoriksi, mikä on Intian korkein akateeminen tunnustus. Nimityshetkellä tutkimusprofessoreita oli koko maassa yhteensä vain viisi.

Ranganathanin tärkeimmät kirjat syntyivät jo tutkijanuran alkupuolella: *Five Laws of Library Science* vuonna 1931, *Colon Classification* vuonna 1933 ja *Prolegomena to Library Classification* vuonna 1937. Hän paranteli tärkeimpiä kirjojaan useaan otteeseen ja niistä otettiin useita korjattuja ja täydennettyjä painoksia. Tärkeimmät teokset ovat edelleenkin myynnissä, uusimmat painokset on otettu 1990-luvulla.

5.1.1 Lakien esittely

Englannissa vierailun ajalta Ranganathania jäi erityisesti askarruttamaan kirjasto-toiminnan systematiikka. Jokainen kirjasto näytti toimivan oman logiikkansa mukaisesti, joka oli muotoutunut irrallaan muiden kirjastojen toimintatavoista ja oli kokonaan vailla yhtenäistä kirjastotieteellistä perustaa. Ranganathan (matematiikkona) pohti, olisiko löydettävissä joitakin sellaisia yleisiä lainalaisuuksia, joiden avulla olisi pääteltävissä tai selitettävissä kirjastojen lukuisat erityispiirteet, jotka pinnallisesti tarkasteltuina vaikuttivat hänestä vähintäänkin sattumanvaraisilta.

Ajatus kirjastojen ja kirjastotieteen perustavista laeista vaivasi häntä Intiaan paluun jälkeen useamman vuoden ajan. Vuonna 1928 tapahtui läpimurto (lakien syntyhistoriasta tarkemmin ks. Ranganathan 1963, 19–25). Matematiikan professori Edward B. Ross tuli tavanomaiseen tapaansa moottoripyörällään pikavisiitille Ranganathanin luo ja aisti hänen ajatuksellisen umpikujansa. Pienen keskustelun jälkeen Ross muotoili nopeasti ensimmäisen sittemmin kuuluisaksi tulleista laeista ja ajoi saman tien matkoihinsa kiitoksia odottamatta.¹

Ensimmäisen lain muotoutuminen näin yllättävällä tavalla avasi Ranganathanin luomistyötä pidätelleet padot. Neljä muuta lakia saivat lopullisen muotonsa hyvin nopeasti ja ensimmäinen versio laeista selityksineen oli valmiina jo muutamman tunnin kuluttua. Pauline Cochranen (alunperin Atherton) mukaan Ranganathanilla oli jo mielessään valmis muotoilu neljälle jälkimmäiselle laille Rossin vierailun aikana (Atherton 1973, 139–141). Ranganathanin oma kertomus lakien synnystä ei kuitenkaan anna vahvistusta tälle käsitykselle.

Ranganathan selosti lakeja ensi alkuun useita kertoja oppilailleen ja kollegoilleen. Lakeja käsittelevä kirjoitus täydentyi ja laajeni vähitellen ja lait tulivat

¹Ranganathan oli Rossille hyvin läheinen. Ross oli avustanut taloudellisesti Ranganathania kandidaatin tutkinnon suorittamisessa ja jouduttanut opintoja antamalla henkilökohtaista opetusta.

ensimmäisen kerran julkisuuteen vuonna 1931 teoksessa *Five Laws of Library Science*. Vuonna 1957 julkaistu lakien toinen laitos on laajuudeltaan jo 450 sivua (Ranganathan 1963). Lakien pohjalta käynnistyi laaja tutkimustyö, joka jatkuu edelleenkin (De Grolier 1993).

Ranganathanin muotoilemat lait ovat lyhyitä ja petollisella tavalla yksinkertaisia. Pauline Cochrane kertoi kauan jälkikäteen, vuonna 1990, intialaiselle kuu-lijakunnalle, että hänkin hymyili aluksi niiden näennäiselle yksinkertaisuudelle (Cochrane 1992). Cochrane tutustui lakeihin vuosina 1955–56 ja jo seuraavana vuonna hän tapasi Ranganathanin ensimmäisen kerran. Vuonna 1970 Cochrane piti Ranganathanin kutsusta luentosarjan Bangalossa, jonka pohjalta syntyi teos *Putting Knowledge to Work* (Atherton 1973).

Ranganathanin viisi lakia ovat:

1. *Books are for use / Kirjat ovat käyttöä varten.*
2. *Every reader his book / Jokaiselle lukijalle kirja.*
3. *Every book its reader / Jokaiselle kirjalle lukija.*
4. *Save the time of the reader / Säästä lukijan aikaa.*
5. *Library is a growing organism / Kirjasto on kasvava organismi.*

Esittelen seuraavaksi lyhyesti nämä viisi kirjastotieteen peruslakia Ranganathanin oman kirjan (1963) ja Pauline Cochranen luentojen pohjalta syntyneen kirjan (Atherton 1973) mukaisesti (ks. myös Sievänen-Allen 1978, 218–225).

Laeista ensimmäinen: *Kirjat ovat käyttöä varten*, on kaikkien muiden lakien perusta. Se tuntuu nykyaikaisen lukijan näkökulmasta katsottuna itsestään selvältä. Laista tehtävät ilmeiset johtopäätökset eivät kuitenkaan olleet missään mielessä itsestään selviä 1920-luvun Intiassa, edeltävistä vuosisadoista puhumattakaan. Kirjastot oli tarkoitettu hyvin harvojen ihmisten käyttöön ja kirjojen käyttö oli joka suhteessa rajoitettua. Huomattakoon lisäksi, että Ranganathan ei suinkaan sano, että kirjat ovat myyntiä varten. Hän sanoo, että ne ovat nimenomaan käyttöä varten, mikä on aivan eri asia.²

Ranganathanin kirjan ensimmäisen luvun esimerkit kertovat kirjastoista, joissa kirjat olivat ketjuilla kiinni kirjakaapeissa. Niissä oli lasiovet ja kaapit saattoivat olla niin korkeita, että kirjoja ei ylettynyt ottamaan hyllystä. Kirjastot olivat auki vain lyhyen aikaa päivästä ja kirjojen lukeminen paikan päällä oli käytännössä tehty lähes mahdottomaksi. Ensimmäistä lakia käsittelevän luvun otsikot puhuvatkin puolestaan. Ranganathan käsittelee kirjastojen sijaintia, aukioloaikoja, kirjastojen huonekaluja (hyllyt, niiden sijoittelu, lukutilojen huonekalut) sekä kirjastojen henkilökuntaa. Ensimmäinen laki korostaa kirjojen käyttöä niiden varastoinnin (piilottamisen) ja säilyttämisen vastakohtana. Olemassa olevat kirjastot on avattava asiakkaille ja kirjat on annettava käyttöön.

---

²Suomessa viime vuosina eri yhteyksissä esiin nousseet ajatukset kirjastojen käyttömaksuista ovat yksiselitteisesti Ranganathanin ensimmäisen lain vastaisia. Kirjastojen lakkauttamiset ja muut supistustoimet ovat useiden muiden lakien vastaisia.

Toinen laki: *Jokaiselle lukijalle kirja*, tarkastelee tilannetta lukijan näkökulmasta. Jos ensimmäinen laki avaa yksittäisen kirjaston ovet, toinen laki väistämättä edellyttää alueellisesti kattavan kirjastolaitoksen luomista. Jokainen lukija ei voi saada kirjaa käyttöönsä, jos asunnon tai työpaikan lähetyillä ei ole sopivina aikoina auki olevaa kirjastoa. Laki asettaa muitakin velvoitteita, jotka perustuvat erilaisten ja eri asemassa olevien lukijoiden tyypittelyyn. Lukujen otsikoista jälleen näkee, mitkä kaikki seikat Ranganathanin mielestä olivat tärkeitä. Tarkastelun kohteena ovat luokat vs. massat, miehet ja naiset, kaupunkilaiset ja maaseudun asukkaat, normaalit ja epänormaalit (esim. sairaat ja vangit), maa ja meri (laivat) sekä aikuiset ja lapset.

Toisen lain perusteluissa Ranganathan viittaa rajoittamattoman (vahvan) demokratian ideaan (Ranganathan 1963, 132). Hänen ajatuksensa lukijan oikeuksista ovat hyvin nykyaikaisella tavalla demokraattisia. Jos aikaisemmin vielä voitiin ajatella, että kirjat on tarkoitettu harvoille ja valituille, demokratian myötä kirjat ovat alkaneet kuulua kaikille. Kirjojen käyttö Ranganathanin ajattelussa liittyy laajassa mielessä koko kansan sivistyspyrkimykseen ja suppeammin tarkasteltuna tieteen monipuoliseen kehittämiseen (tieteellisen metodologian yleisestä kehityksestä ks. Ranganathan 1963, 357–369). Ei siis ollut mikään sattuma, että Ranganathan promovoiittiin kunniatohtoriksi vuonna 1948 samaan aikaan juuri Nehrun kanssa (Kuronen & Pekkarinen 1999).³

Kolmas laki: *Jokaiselle kirjalle lukija*, on jossakin mielessä analoginen ensimmäisen lain kanssa, mutta sen varsinainen tarkoitus on täydentää toista lakia. Jos ensimmäisen lain tehtävänä oli avata kirjaston ovet, kolmannen lain tehtävänä on varmistaa, että jokainen kirja todella päätyy lukijoiden käyttöön. Ei kuitenkaan niin, kuten Ranganathan itsekin toteaa, että kirjaston kokoelmat yritettäisiin pitää mahdollisimman pieninä. Sen nimittäin kieltäisi toinen laki; lisäksi kokoelmien liiallinen supistaminen olisi ristiriidassa myös viidennen lain kanssa. Kolmannen lain tärkein tehtävä on turvata avoin pääsy kokoelmiin. Lukijan on päästävä selämaan kirjoja yhtä vapaasti kuin kotikirjastossaan.

Kolmannen lain toteutuminen edellyttää kirjahyllyjen asianmukaista järjestämistä, kunnollisia luetteloita ja avustavan henkilökunnan palkkaamista. Kirjaston on myös houkuteltava asiakkaikseen lukemiseen haluttomia tai kyvyttömiä. Lehtien lukusalit ovat yksi tapa uusien asiakkaiden saamiseksi. Kirjaston tulee olla esillä julkisessa keskustelussa ja tiedotusvälineissä. Kirjaston on pystyttävä palvelemaan myös niitä, jotka eivät osaa lukea tai pysty lukemaan. Organisoitu ääneiden lukeminen voi palvella sekä sokeita että lukutaidottomia. Näyttelyt, musiikkiesitykset ja keskustelutilaisuudet saattavat houkutella kirjastoon ihmisiä, jotka eivät sinne muusta syystä tulisi.

Neljäs laki: *Säästä lukijan aikaa*, keskittyy sananmukaisesti lukijan ajankäyttöä koskeviin kysymyksiin. Ranganathanin mukaan lukijan jokaista askelta kir-

---

³Valta siirtyi Nehrun johtamassa itsenäisyyskamppailussa intialaisille 15.8.1947. Intian itsenäisyydestä päätettiin lopullisesti Kansainyhteisön kokouksessa 1949 ja tasavalta julistettiin 26.1.1950.

jastossa kannattaisi seurata ja selvittää onko kirjaston toiminnoissa tehostettavaa. Ranganathan käsittelee uudelleen hyllyjen sijoittelua ja kirjojen järjestämistä hyllyihin. Tällä kertaa kuitenkin ajankäytön kannalta, ei kirjojen saatavuuden kannalta. Luettelot, bibliografiat ja kirjastohenkilökunnan apu ovat oleellisia tekijöitä oikean kirjan löytämiseksi riittävän nopeasti.

Viides laki: *Kirjasto on kasvava organismi*, kiinnittää huomion kirjaston jatkuvaan muuttumiseen. Koska kirjojen ja lehtien määrä lisääntyy jatkuvasti, kirjastojen on pystyttävä kasvamaan. Kirjastojen muuttuminen ei kuitenkaan ole pelkkää kasvua, sillä vanhentunutta aineistoa on jatkuvasti poistettava. Sellaisia kirjoja, joita kukaan ei enää lue, ei kirjastossa kannata säilyttää. Kasvuun varautuminen asettaa vaatimuksia tilojen käytölle ja hyllyjärjestelyille. Se asettaa vaatimuksia myös luokitukselle ja luotteloinnille. Luokituksessa on varauduttava kokonaan uusien tieteenalojen syntymiseen.

Ranganathanin lait perustuvat tiedon ykseyteen ja sen valossa tehtyihin havaintoihin ja tulkintoihin lukemattomien kirjastojen toiminnasta. Lait ovat luonteeltaan normatiivisia ja niiden taustalla on hyvin vahva emansipatorinen yhteiskuntafilosofia. Ne eivät ole aksioomanomaisia siinä mielessä, että ne olisivat itsestään selviä. Eivät siinäkään mielessä, että ne voitaisiin vapaasti valita jostakin keskenään vaihtoehtoisten aksioomien joukosta. Ranganathanin lait eivät ole luonnontieteellisiä kausaalilakeja. Niiden perusteella on vaikeaa tehdä päätelmiä kirjastojen tai niiden asiakkaiden tulevista kohtaloista.

Ranganathan esittelee kirjassaan suuren joukon esimerkkejä vaatimattomista, huonosti organisoiduista, kehnosti asiakkaitaan palvelevista kirjastoista. Ne olivat hänen tutkimustyönsä ja hänen kirjastolaitoksen hyväksi tekemänsä työn konkreettinen lähtökohta. Ranganathan ehti kuitenkin nähdä perinteisten kirjastojen lisääntymisen, kasvun ja kukoistuksen kauden erityisesti Intiassa mutta myös monissa Euroopan maissa ja Yhdysvalloissa. Lakien tavanomaisen tulkinnan piiriin voidaan luontevalla tavalla sisällyttää siten myös se todella suurimittainen kirjastolaitoksen kasvu, joka esimerkiksi Yhdysvalloissa jatkui toisen maailmansodan ajasta aina Ronald Reaganin presidenttikautteen saakka. Silloin kasvu ei ainoastaan pysähtynyt vaan kirjastotoimintaa alettiin kovalla kädellä supistaa (Harris & Hannah 1993).

5.1.2 Täydentävät lait

Ranganathanin lakeja on useita kertoja tulkittu tietotekniikan jo toteutuneen ja näköpiirissä olevan kehityksen valossa. Esimerkiksi Mohinder Partap Satija esittää suhteellisen tuoreessa kirjassaan *S. R. Ranganathan and the Method of Science* (1992) hyvinkin uskottavan tuntuisen, nykyaikaan soveltuvan lakien tulkinnan. Esitetty tulkinnat perustelevat pitävällä tavalla viiden lain jatkuvaa käyttökelpoisuutta — tavallaan niiden venymiskykyä. Tulkinnat eivät kuitenkaan vastaa tyhjentävästi kysymykseen, tarvittaisiinko muuttuneessa tilanteessa uusia lakeja.

Satiija johdattelee kirjassaan lakien venymiskykyä koskevan keskustelun hyvin lähelle täydentävien lakien tarvetta. Kun Satiija viittaa Einsteinin suhteellisuusteoriaan, hän ilmiselvästi ajattelee maailmanlaajuisissa tietoverkoissa valon nopeudella liikkuvia suunnattomia informaatiomassoja. Valon nopeus ja suuret massat ovat käsitepari, jonka pitäisi tässä yhteydessä panna hälytykselliset soimaan. Vähintään pitäisi kysyä, onko käsillä muutos, joka on rinnastettavissa newtonilaisen mekaniikan ja Einsteinin suhteellisuusteorian väliseen murrokseen.

Oma vastaukseni edellä asetettuun kysymykseen on, että olemme keskellä sen kaltaista kirjastotoiminnan kehityksen epäjatkuvuuskohtaa, jossa kirjastotieteen perinteisten lainalaisuuksien venymiskyky lakkaa. Kirjastotoiminnassa tämä muutos tapahtuu silloin, kun maailmanlaajuiset tietovarannot ovat todella kaikkien lukijoiden ja kirjoittajien käytettävissä. Tietovarantojen yhdistyminen ja maailmanlaajuinen tietoliikenne merkitsevät sellaista massan ja nopeuden kasvua, jossa kirjastotoiminnan perinteiset (newtonilaiset) lait eivät enää riitä.

Maailmanlaajuisen tietoverkkojen aikakaudella Ranganathanin lakeja on täydennettävä (lisälakien perusteluista tarkemmin ks. Kuronen 1996 ja Kuronen & Pekkarinen 1996). Niitä ei ole tarpeen korvata eikä edes tulkita jollakin täysin ennen näkemättömällä tavalla. Alkuperäisten lakien ja uusien lakien suhde on rinnastettavissa Newtonin mekaniikan ja yleisen suhteellisuusteorian väliseen suhteeseen (varoen kuitenkin liian kirjaimellista rinnastamista). Ranganathanin lait pätevät edelleenkin suurimpaan osaan kaikesta kirjastotoiminnasta. Vasta tietoverkkojen käyttö edellyttää lisälakien huomioon ottamista.

Muotoilun täydentävät lait seuraavasti:

6. *Every reader his library / Jokaiselle lukijalle kirjasto.*

7. *Every writer his contribution to the library / Jokainen osallistukoon kirjaston kartuttamiseen.*

Täydentävät lait eivät selvästikään kuvaa aineiston kasvun tai tietojensiirron nopeutta. Ne eivät ole siinä mielessä kirjastofysiikkaa tai edes kirjastofysiikan suhteellisuusteoreettinen vastine. Uudet lait on pikemminkin muotoiltu samassa hengessä kuin Ranganathanin alkuperäiset lait. Täydentävät lait koskevat edelleenkin lukijan ja luettavan välisiä suhteita. Ensimmäinen uusista laeista liittyy virtuaalikirjaston kehitykseen ja erityisesti sen konfiguroitavuuteen henkilökohtaisten tarpeiden mukaisesti. Jälkimmäinen laki liittyy sananvapauden ja siten kansalaiskeskustelun uusiin mahdollisuuksiin. Ranganathanin kannattaman vahvan demokration hengessä lukijan on päästävä esittämään omat näkemyksensä niistä asioista, joista hän kirjaston asiakkaana saa informaatiota käyttöönsä.

Jokaiselle lukijalle kirjasto

Täydentävistä laeista ensimmäinen koskee lukijan aseman muuttumista tietoverkkojen maailmanlaajuisen tarjonnan avautuessa. Käytettävissä olevan aineiston

määrä lisääntyy suunnattomasti ja useimmiten se on käytettävissä välittömästi. Lukijan käsitys ajasta ja välttämättömistä aikaviiveistä kokee mullistuksen, joka on verrattavissa yleisen suhteellisuusteorian vastaavaan ilmiöön.

Jos tätä tilannetta vertaa vaikkapa 1950-luvun kansakoulukirjaston (lainaston) tyyppilliseen palveluun, saa jonkinlaisen mielikuvan toteutuneen muutoksen luonteesta. Kansakoulukirjaston muutaman hyllyn sisältö oli tarkkaan valittu ja jokaisen kirjan olivat vanhemmat ikäluokat ehtineet lukea jo kymmeniä tai satoja kertoja. Kirjojen määrä pysyi vuodesta toiseen suunnilleen samana. Loppuun kuuluneiden kirjojen (esim. Kiljusen herrasväen seikkailut) tilalle hankittiin uusia. Kirjastonhoitajana toimivalta opettajalta sai apua kirjojen valintaan, ja vastuunsa tunteva opettaja esti lapsia lainaamasta vanhemmille lukijoille tarkoitettuja kirjoja.

Tietoverkossa on tarjolla suunnaton määrä aineistoa, jonka alkuperästä, laadusta tai käyttökelpoisuudesta ei ole juuri mitään tietoa. Aineisto on hajallaan ja lisäksi se muuttuu ja lisääntyy sellaisella nopeudella, että tarjonnan laajuudesta ei pysty muodostamaan edes summittaista käsitystä. Aineisto ei jäsenny kirjastoiksi eikä noudata mitään luokitusperiaatteita. Sitä ei valitse eikä järjestä kirjastonhoitajan tapaan ajatteleva henkilö tai henkilöiden joukko. Valinta, jäsentäminen ja järjestäminen jäävät kokonaan lukijan vastuulle.

Tietoverkoissa lukijaa vastassa on suunnaton joukko aineiston tarjoajia, joiden toiminnan tasosta ja tarkoituseristä ei pysty saamaan luotettavaa käsitystä. Puhtaasti kaupallisiin tavoittein toimivien tarjoajien osalta asetelma on selväpiirteisin: myyjällä ei ole mitään vastuuta aineiston laadusta — ainakaan sen laatuun ei kannata liioja luottaa. Yksityisten ihmisten, yhteisöjen ja tutkimuslaitosten tarjonta vaihtelee. Laadussa on kyse kokemusten pohjalta tapahtuvasta vähittäisestä luottamuksen kasvusta. Lukijan kannalta vaikeimmin arvioitavissa oleva aineisto on peräisin valtioiden ylläpitämisestä ja valtioiden tuella ylläpidetyistä palveluista.

Valtioiden informaatiotoiminta on sekoitus rehellistä tiedottamista, mainontaa, salailua, järjestelmällistä teollisuusvakoilua, suoranaista huijausta, jne. Valtiolliset elimet niin länsimaissa kuin kaikkialla muuallakin ovat entistä enemmän osa yksityisen sektorin kaikkialle ulottuvaa tietojen hankinnan ja markkinoinnin koneistoa. Valtiollinen tiedotus pukeutuu kuitenkin mielellään virallisuuden, luotettavuuden ja laadukkuuden asuun. Kun tiedotus kerta toisensa jälkeen osoittautuu valheelliseksi, lukijat joutuvat suhtautumaan epäillen tai vähintäänkin kriittisesti kaikkeen viralliseen tiedottamiseen.⁴

Tietoverkkojen toiminnan ikävimmät piirteet liittyvät ns. push-teknologioiden kehittämiseen. Kyse on tietoverkkoihin sovitetusta suoramainonnasta, johon tarvittavia menetelmiä ja välineitä kehitetään määrätietoisesti. Internetiä aktiivisesti käyttävän henkilön saamasta sähköpostista on jo nyt huomattava osa mainoksia tai muuta suoranaista roskapostia. Tulevaisuudessa mainostaminen saa runsaasti

---

⁴Viime aikaiset esimerkit Ison Britannian ja Belgian hallitusten tavasta informoida EU:n kansalaisia terveydelle vaarallisista elintarvikkeista ovat horjuttaneet monen kuluttajan uskoa viralliseen tiedottamiseen.

uusia muotoja. Se muuttuu yhä laajemmaksi ja samalla myös aggressiivisemmaksi.

Tietoverkkojen tarjonnan jäsentäminen ja järjestäminen oman kirjaston — virtuaalikirjaston — tapaan on käytännöllisten syiden takia välttämätöntä. Järjestämisessä käytettävät luokitusperiaatteet saattavat poiketa oleellisesti perinteisten kirjastojen käyttämistä tavoista. Silti jonkinasteinen systemaattinen luokittelu on tarpeen. Suppeimmillaan kyse on selaimen vakiopalveluna tarjoamasta tavasta ryhmitellä ja nimetä linkkilistoja (kirjanmerkit, bookmarks, tai vastaavat). Pidemmälle vietyinä linkkeihin voi liittyä valinnaisia ryhmittelyjä, kuvailutietoja, hakutapoja, arkistointia, jne.

Virtuaalikirjaston rakentaminen ei ole yksinomaan yksilöllistä toimintaa. Hyvin monissa tieteellisissä ja yleisissä kirjastoissa toteutetaan kehysorganisaation toimialan mukaisia tai muulla perusteella määriteltyjä virtuaalikirjastoja. Hyvin järjestettyjä virtuaalikirjastoja syntyy myös yksityisten henkilöiden, järjestöjen ja yhteisöjen työn tuloksena. Varsinkin eri alojen innokkaimmat harrastajat ovat olleet tässä kiitettävän aktiivisia.

Lukijan oma virtuaalikirjasto koostuu useamman tyyppisistä linkeistä ja niihin liittyvistä kuvailuista. Osa linkeistä viittaa suoraan alkuperäiseen tietolähteeseen. Useimmiten linkit viittaavat joko metatiedon järjestettyihin kokoelmiin (viitetietokannat) tai toisiin virtuaalikirjastoihin. Yhtä kaikki kyse on kuitenkin omasta, henkilökohtaisten tarpeiden mukaan konfiguroidusta kirjastosta, joka rakentuu tietoverkkojen palvelujen varaan. Kyse on siis henkilökohtaisesta virtuaalikirjastosta, joka on samalla sekä hahmottamisen ja jäsentämisen että järjestämisen tapa.

Yleisen suhteellisuusteorian eniten populaareja spekulatioita synnyttänyt tulos liittyy ajan käyttäytymiseen valon nopeutta lähestyttäessä. Tulos on yksinkertaisella tavalla siirrettävissä virtuaalikirjaston maailmaan. Hyvin toteutettu virtuaalikirjasto antaa mahdollisuuden tehokkaalla tavalla — parhaimmillaan muutamassa tunnissa — hyödyntää suurta määrää uusinta verkossa olevaa aineistoa. Perinteisten kirjastojen varassa toimiva lukija joutuisi käyttämään vastaavan aineistomäärän hankintaan ja läpikäymiseen viikkoja tai jopa kuukausia. Suunnattoman aineistomäärän välitön käytettävyys saa 'lukijan kellon käymään hitaammin'.

Jokainen osallistukoon kirjaston kartuttamiseen

Täydentävistä laeista jälkimmäinen koskee kansalaisyhteiskuntaa ja sen piirissä käytäviä kansalaiskeskusteluja. Kysymys kansalaisyhteiskunnasta aktualisoituu vasta kehittyneiden markkinoiden ja kehittyneen valtion aikakaudella. On ymmärrettävää, että Ranganathan ei miettinyt tätä kysymystä. Hänen aikakautensa Intia kävi läpi hitaan ja monivaiheisen itsenäistymisprosessin, jossa se vapautui brittiläisen imperiumin sortovallasta. Nuorelle demokratialle kansakunnan sivistyksellinen ja valtiollinen kehittäminen olivat ensimmäisenä vuorossa.

Kansalaiskeskustelun edellytysten kannalta kysymys erilaisten aineistojen ja varsinkin kansalaismielipiteitä tasapuolisesti edustavien näkemysten esilläolosta

on merkittävä. Kun pöytäpainot alkoivat yleistyä, uskottiin että ne tulisivat tarjoamaan ennen näkemättömän viestintäkanavan yksittäisille kirjoittajille, yhdistyksille ja erilaisille pienyhteisöille. Näin ei kuitenkaan tapahtunut (Sassi 1994). Tietojen laajamittainen levitys pöytäpainoja käyttämällä on logistisesti hankalaa. Vasta nykyaikainen tietoliikenne avaa vaivattoman tavan levittää ei-kaupallista aineistoa.

Yhteiskuntakriittisen, vaihtoehtoisen aineiston julkitulolle ilman tietoverkkojen käyttöä on useita esteitä. Perinteiset viestintävälineet kaupallistuvat, keskityvät ja viihteellistyvät. Viihteellistyminen on nähtävissä vakavana ongelmana myös julkisesti rahoitettujen viestintävälineiden toiminnassa. Varsinaisen tieteellisen julkaisutoiminnan puolella vakavana uhkatekijänä on tieteen rahoituksen entistä tiiviimpi kytkeytyminen tulosten välittömään taloudelliseen hyödyntämiseen. Michael Gibbons on tutkijaryhmän kanssa selvittänyt tätä meneillään olevaa muutosta, jonka seurauksena kasvava osa tieteellisen työn tuloksista jää pelkästään rahoittajien käyttöön eikä tule lainkaan tiedeyhteisön julkisen arvioinnin kohteeksi tai suuren yleisön tietoon (Gibbons et al. 1994).

Ulrich Beckin (1992) tapaan ymmärretyissä riskiyhteiskunnassa myös soveltavan tieteellisen tutkimuksen tulokset pitäisi alistaa julkisen kritiikin kohteeksi. Muutoin on ilmeisenä vaarana, että elintarvikkeiden säteilyttämisestä, geenimanipulaatioista, ydinjätteiden käsittelystä, ympäristömyrkyistä tai mistä tahansa muusta, suuret liiketaloudelliset intressit omaavasta tiedeintensiivisestä tuotannon alasta käynnistyy alueellinen, kansallinen tai maailmanlaajuinen katastrofi, josta mikään taho ei lopulta ota vastuuta. Mitä kauemmas tieteen kieli irtaantuu suuren, lukevan yleisön ymmärtämästä kielestä, sitä enemmän tieteen popularisointiin ja tieteen julkiseen kritiikkiin pitäisi kiinnittää huomiota.

Tätä taustaa vasten ajateltuna on tärkeää, että kriittiset tutkijat, opettajat, journalistit, opiskelijat ja harrastajat saavat äänensä kuuluviin kysymystensä, epäilyjensä ja vastaväitteittensä esittämiseksi. Kriittisten äänten esille pääsy perinteisten viestintävälineiden kautta on ongelmallista. Mitä suuremmista taloudellisista intresseistä on kyse, sitä vahvempi on liike-elämän omien asiantuntijoiden asema ja sitä huonommin toisinajattelijat pääsevät esille. Kriittisten äänten kuulemiseksi tarvitaan monia erilaisia foorumeja. Keskusteluryhmät ja postituslistat ovat tietoverkon vakiintuneita palveluja. Virtuaalikirjasto edustaa kehittyneempää keskustelun ja viestinnän foorumia.

Henkilökohtaisen virtuaalikirjaston tasapainoinen muodostaminen edellyttää kriittisen aineiston linkittämismahdollisuutta vastapainona kaupallistuvan tieteen ja virallisen tiedotuksen tuottamalle aineistolle. Tältä osin täydentävät lait edellyttävät vastavuoroisesti toistensa toteutumista. Kansalaiset ja tutkijat eivät saa käyttöönsä kriittisessä hengessä tuotettua aineistoa, elleivät he itse osallistu sen tuottamiseen. Virtuaalikirjastojen toteuttaminen yhteisöllisenä työnä on läheistä sukua demokratian lujittamiselle: tarvitaan hyvin monien henkilöiden epäitsekästä, pitkäjänteistä ja uhrautuvaa työtä ennen kuin todellisia tuloksia saadaan aikaan.

5.2 Virtuaalikirjasto

Virtuaalikirjaston käsitteessä ja toteutuksissa kohtaavat useat, toisistaan erillään kulkeneet kehityslinjat. Edellisen luvun alaluvussa 4.3 (sivulta 110 alkaen) käsiteltiin tietoverkoissa käytävää keskustelua osana sananvapauden toteutumista. Päämäärähakuinen keskustelu tarvitsee runsaasti asianmukaisella tavalla järjestettyjä taustatietoja. Lisäksi se tarvitsee uusia foorumeja — varsinkin jos tavoitteena on demokratian lujittaminen. Tietojen järjestäminen on leimallisesti kirjastojen vakiintunutta aluetta. Tietoverkot tarjoavat runsaasti mahdollisuuksia uusien keskusteluforumien luomiseen. Samalla tietoverkot muuttavat oleellisesti kirjastojen toimintaedellytyksiä.

Ranganathanin viisi lakia ja niitä täydentävät lait johdattavat sekä historiallisesti, loogisesti että teknologisesti virtuaalikirjaston käsitteeseen. Se on käsitteenä laaja-alainen ja monimerkityksinen. Virtuaalikirjasto on mahdollista toteuttaa hyvin monella tavalla. Yksittäisen lukijan virtuaalikirjasto on erilainen kuin kirjastonhoitajan tekemä. Tietoa tuottavan tutkimuslaitoksen virtuaalikirjasto on erilainen kuin yrityksen tai hallintoviraston tekemä. Erityistä kantavuutta virtuaalikirjaston käsite saa osana kansalaiskeskustelujen edellytyksiä tietoverkkojen aikakaudella.

Virtuaalikirjasto on aina osa laajempaa tietovirtojen kokonaisuutta, joka muodostuu tietovarannoista, asiakkaista (lukijoista), lainsäädännöstä ja teknologiasta. Virtuaalikirjaston ytimen muodostavat tietovarannot, joita ylläpidetään ammattimaisesti ja joita asiakkaat käyttävät ja osittain kartuttavat. Tietovarannot saadaan käyttöön erilaisia teknologioita hyödyntämällä. Teknologiat toteuttavat joitakin virallisia tai tosiasiallisia standardeja, jotka oleellisesti vaikuttavat tietojen saatavuuteen ja tavoitettavuuteen. Tätä kokonaisuutta puolestaan sääntelee lainsäädäntö, jonka muodostamalla ehdoilla tietovarantojen hyödyntäminen etenee.

Kansalaiskeskustelun kannalta virtuaalikirjastolla on kahtalainen rooli. Se toimii kansalaiskeskustelun tukena tarjoamalla käyttöön informaatiota, tietovarantoja ja yleensä tietoverkkojen palveluja jäsenneyllä ja järjestetyllä tavalla. Virtuaalikirjasto voi myös olla kansalaiskeskustelun foorumi. Tämä rooli on problemaattinen ja liittyy kirjastojen toiminnan laajenemiseen verkkojulkaisemisen suuntaan. Käsitellen tätä kysymystä tarkemmin tämän luvun lopussa alaluvussa 5.3.4 sivulta 142 alkaen.

5.2.1 Virtuaalikirjaston määritelmä

Käsite *virtuaalikirjasto* (engl. virtual library) on ollut käytössä jo useamman vuoden ajan. Aluksi sillä tarkoitettiin pelkästään viitetietokantojen käyttöä verkkojen välityksellä (Gapen 1993). Sittemmin virtuaalikirjasto on alkanut tarkoittaa aihepiireittäin järjestettyjä linkkikokoelmia. Yksinkertaisimmillaan on tällöin kyse pelkistä linkkien luetteloista. Kehittyneemmissä virtuaalikirjastoissa linkit on kuvailtu yhtenäisellä tavalla ja suurimmat linkkien kokoelmat on järjestetty rakentei-

siksi tekstitietokannoiksi. Suomessa virtuaalikirjasto on nimityksenä vakiintunut käyttöön projektissa, joka on tuottanut tieteenaloittaisia linkkihakemistoja.

Asianmukaisesti kuvailut linkkien kokoelmat ovat tärkeä informaation etsimisen apuväline. Linkkikokoelmat ovat nykyajan tarpeisiin sovitettuja näyttöluetteloita. Perinteisiin näyttöluetteloihin verrattuna ne ovat aktiivisia ja dynaamisia. Näyttöluettelo on *aktiivinen*, jos sen ylläpito on järjestetty yhteisöllisenä työnä siten, että kirjaston asiakkaat voivat lisätä uusia linkkejä ja osallistua niiden kuvailuun yhdessä kirjastonhoitajien kanssa. Näyttöluettelon linkki on *dynaaminen*, jos se viittaa suoraan kuvailussa esiteltyyn informaation lähteeseen ja mahdollistaa välittömän ja joustavan siirtymisen informaation etsimisestä sen selaamiseen.

Virtuaalikirjaston emansipatorinen momentti ei kuitenkaan perustu sen näyttöluetteloiden aktiivisuuteen ja/tai dynaamisuuteen. Ne kumpikin määrittävät pelkästään informaatioon pääsyn (*access*) käsitettä. Aktiivisuus turvaa käyttäjien tarpeet huomioonottavan linkkien lisääntyminen; dynaamisuus turvaa pääsyn informaation lähteelle ilman välivaiheita. Virtuaalikirjaston emansipatorisuus kytkeytyy informaation liikkumisen toiseen päämuotoon, joka on jakelu (*distribution*). Nykyaikaisissa tietoverkoissa informaation jakelu on muuttumassa harvojen oikeudesta jokamiehen oikeudeksi. Jakelu on demokratisoitumassa, joka samalla merkitsee epäjatkuvuutta ja murroskohtaa sananvapauden kehityksessä.

Jossain määrin on käyty keskustelua siitä, onko Internetin yhteydessä relevantimpaa puhua tietoon *pääsyn* räjähtämisestä vai tiedon *jakelun* räjähtämisestä. Jo toteutuneiden ohjelmistoratkaisujen valossa on perusteltua sanoa, että Internet sisältää molemmat. WWW-, WAIS- ja GILS-tyyppiset palvelut voivat räjähdysmäisellä tavalla lisätä minkä tahansa aineiston saatavuutta ja tavoitettavuutta. Täsmälleen yhtä oikein on kuitenkin puhua myös jakelun räjähtämisestä. Sähköpostin, postituslistojen ja keskusteluryhmien välityksellä voidaan tehokkaasti levittää suppeita tekstejä kokonaisuudessaan sekä tiedotteita ja uutisia laajoista aineistoista maailmanlaajuisesti miljoonille potentiaalisille lukijoille.

Virtuaalikirjaston käsitteen täsmällistä määrittelemistä varten tarvitaan vielä lyhyt analyysi virtuaalisuuden käsitteestä. Sanalla *virtuaalinen* tarkoitetaan suomen kielessä oletettua tai mahdollista. Fysiikassa virtuaalinen kuva on valekuva. Oxfordin englanninkielen sanakirjan mukaan virtuaalinen on "*being or acting as what is described, but not accepted as such in name or officially*". The American Heritage Dictionary määrittelee puolestaan sanan virtuaalinen seuraavasti: "*Existing or resulting in essence or effect though not in actual fact, form, or name*". Virtuaalinen antaa siten todentuntuisen vaikutelman tai lopputuloksen.

Tietokoneiden yhteydessä virtuaalimuisti tarkoittaa käyttöjärjestelmän, keskusyksikön ja kovalevyjen avulla toteutettua keskusmuistin laajennusta. Se antaa suorituksessa olevalle tietokoneohjelmalle vaikutelman aivan kuin muistia olisi lähes rajattomasti, vaikka todellisuudessa tietokoneen levyiltä luetaan muistiin kulloinkin tarvittavat muistisivut. Tietokoneohjelman kannalta vaikutelma on hyvin todellinen. Ohjelman kannalta virtuaalimuistina toteutettu muisti on yhtä todellista kuin vastaavan kokoinen fyysinen keskusmuisti.

Virtuaalikirjasto voidaan nyt edellä olevien huomautusten pohjalta määritellä laajana käsitteenä, jolloin huomioonotetuksi tulevat sekä kansalaisten yleistä tiedonsaantia (vrt. saanti) että kansalaiskeskustelun mahdollisuuksia (vrt. jakelu) koskevat näkökohdat.⁵

Virtuaalikirjasto on tietokoneiden ja tietoliikenteen avulla toteutettu informaatiojärjestelmä, joka antaa samantapaisia informaatiopalveluja kuin perinteinen kirjasto. Virtuaalikirjaston perustehtävät kirjastonhoitajan näkökulmasta katsottuna ovat samat kuin perinteisessä kirjastossa: kokoelmien organisointi ja käyttöönotto käyttäjäkuntaa mahdollisimman hyvin palvelevalla tavalla. Virtuaalikirjasto on kuitenkin samalla myös käyttäjän kirjasto. Sen kokoelmat karttavat käyttäjän määrittelemän profiilin mukaisesti ja ylittävät yksittäisen kirjaston kokoelmat. Käyttäjä voi halutessaan liittää virtuaalikirjastoon myös omia tekstejään ja osallistua tällä tavoin mielipiteineen tietoverkoissa käytäviin kansalaiskeskusteluihin.

Virtuaalikirjaston rakentamisessa on tarpeen säilyttää tasapaino käyttäjän, kirjastonhoitajan ja tiedontarjoajan intressien välillä. Virtuaalikirjasto rakennetaan ensisijaisesti käyttäjän tarpeita silmällä pitäen. Käyttäjän on löydettävä tarvitsemansa tieto nopeammin ja helpommin. Tiedon on lisäksi oltava käyttökelpoisessa muodossa. Virtuaalikirjasto ei silti ole pelkkä tekninen apuväline verkotettujen tietolähteiden käytössä. Tiedonhaun apuvälineiden kehittämisessä kirjastonhoitaja on välttämätön. Tietolähteiden välitys on organisoitava ja tietojen käyttökelpoisuutta on jatkuvasti arvioitava. Tulevaisuuden kirjastossa kirjastonhoitaja on vähintäänkin yhtä merkityksellisellä tavalla läsnä kuin nykyisissäkin kirjastoissa.

5.2.2 Erottuminen

Perinteinen kirjasto on yksiselitteisellä tavalla erotettavissa ympäristöstään, eli kaikesta siitä muusta, mikä ei ole kirjasto. Jos paikkakunnalla on lähekkäin kaksi kirjastoa, nekin ovat helposti erotettavissa toisistaan. Kirjasto sijaitsee hyvin usein erillisessä rakennuksessa ja täyttää kyseisen rakennuksen kaikki tilat. Kirjaston kokoelmat sijaitsevat pääasiassa kirjastorakennuksessa ja jonkin kirjan kuuluminen kokoelmiin on yksikäsitteisesti todettavissa. Pieniä osia kirjaston kokoelmista voi olla väliaikaisesti sijoitettuna johonkin muualle, kuten alueella olevaan sairaalaan tai kirjastoautoon. Nämä toteamukset kirjaston erottuvuudesta ovat triviaaleja ja ne on ollut tässä tarpeen esittää ainoastaan siksi, että mikään niistä ei sellaisenaan sovellu virtuaalikirjaston luonnehtimiseen.

---

⁵Käsitteen *virtuaalikirjasto* asemasta olisi mahdollista käyttää käsitteitä digitaalinen kirjasto, elektroninen kirjasto, sähköinen kirjasto tai verkotettu kirjasto. David Bawden ja Ian Rowlands analysoivat ja perustelevat monipuolisesti digitaalisen kirjaston käsitettä (Bawden & Rowlands 1999; Rowlands & Bawden 1999). Suomen kieleen nämä käsitteet luontuvat kehnopuoleisesti. Ehkä ne kuulostavat liian sähköpillisiltä.

William F. Birdsall on kirjassaan *The Myth of the Electronic Library* (1994) kuvannut edellä tarkoittamaani muutosprosessia, jossa kirjaston paikkasidonnaisuus vähitellen murtuu ja tilalle muodostuu tietoteknisiin keinoin toteutettu elektroninen kirjasto. Vannevar Bushin 1940-luvulla suunnittelema mekaaninen hypertextijärjestelmä Memex on käsitteellisesti hyvin tärkeä välivaihe tässä kehityksessä.⁶ Kirjojen hyllyluokituksen ja fyysisen läheisyyden merkitys samaa aihepiiriä käsittelevän aineiston etsimisessä vähenee. Tilalle tulevat indeksit, tesaurukset ja hyperlinkit.

Virtuaalikirjastosta käytetään joskus nimitystä *kirjasto ilman seiniä*, ja tällä halutaan antaa mielikuva kirjastosta, joka ulottuu äärettömiin. Onkin sen vuoksi heti alkuun kysyttävä, voisiko virtuaalikirjasto enimmillään tarkoittaa maailman kaikkien verkotettujen kirjastojen yhdessä muodostamaa globaalia verkotettua kirjastoa. Periaatteessa tällainen ajatus on mahdollinen mutta sen käytännöllinen merkitys on yhtä vähäinen kuin puheella kaikkien kansojen muodostamasta maailman 'kansasta'. Erottuminen on olemassaoloa (maailmassa-olemista) keskeisellä tavalla määrittävä ominaisuus. Kirjaston erottuminen toisesta kirjastosta, olipa kyseessä erillinen tai ympäröivä (enclosing) kirjasto, on tärkeä kirjaston piirre.

Miten siis virtuaalikirjasto erottuu toisesta virtuaalikirjastosta? Tätä kysymystä voidaan tarkastella sekä (1) kognitiivisesti että (2) ekstensionaalisesti (joukkoopillisesti ja/tai topologisesti). Ensiksi mainittu liittyy siihen, miten kirjaston asiakas pystyy hahmottamaan virtuaalikirjaston yhtenäiseksi kokonaisuudeksi ja erottamaan sen toisesta virtuaalikirjastosta. Jälkimmäinen on kirjastonhoitajan näkökulma, joka koskee kokoelmien muodostamista. Kirjastonhoitajahan käytännössä päättää, sisällyttääkö hän jonkin dokumentin (eksemplaarin) virtuaalikirjaston kokoelmiin vai ei. Tämä jälkimmäinen näkökulma voidaan jakaa vielä edelleen kahteen osaan riippuen siitä, onko kyseessä (2.1) asiakkaan kannalta jonkin ulkopuolisen tahon (esimerkiksi yliopiston tai sen jonkin tiedekunnan) ylläpitämä julkinen virtuaalikirjasto vai (2.2) henkilökohtainen, itse ylläpidetty virtuaalikirjasto.

(1) Virtuaalikirjaston kognitiivinen erottuminen on asiakkaalle tärkeä ominaisuus sekä navigoinnin että käyttömukavuuden kannalta. Virtuaalikirjasto erottuu muista virtuaalikirjastoista, jos sen graafinen yleisilme on yhtenäinen ja siihen kuuluvia visuaalisia apuvälineitä on käytetty riittävän johdonmukaisesti kaikissa navigoinnin kannalta keskeisissä dokumenteissa. Asiakkaan on toisin sanoen pystyttävä mahdollisimman luontevalla tavalla tunnistamaan, koska hän on kyseisen virtuaalikirjaston sisällä ja koska hän siirtyy hyperlinkin avulla virtuaalikirjaston ulkopuolelle johonkin toiseen virtuaalikirjastoon.

Kognitiivisella erottumisella on tärkeä merkitys siksi, että WWW:n linkkien seuraaminen ja sen dokumenttien selaaminen eivät jätä mitään muistijälkiä ihmi-

---

⁶Vuonna 1945 julkaistu artikkeli *As we may think* on julkaistu uudelleen vuonna 1991 Bushin elämäntyötä käsittelevässä kokoomateoksessa (1991). Mainittakoon, että Bushin suunnittelemaa järjestelmää ei koskaan toteutettu.

sen mieleen. Kyseessä on merkittävä ero oman kirjahyllyn tai tavanomaisen kirjaston käyttöön verrattuna. Fyysisten kirjojen maailmassa muistikuvilla ja vaistonvaraisella suunnistautumisella on hyvin oleellinen merkitys. Kokenut kirjaston käyttäjä suunnistautuu oikealle osastolle ja oikean hyllyn ääreen vaistonvaraisesti — muistiin jääneiden hahmojen ja yksityiskohtien avulla. Nämä apuneuvot eivät ole helpolla tavalla käytettävissä virtuaalikirjastossa. Puutetta voi kuitenkin josain määrin yrittää kiertää juuri graafisen erottautumisen avulla.

(2) Virtuaalikirjaston ekstensionaalisen erottuvuuden määrittelemiseksi otan käyttöön uuden käsitteen: *reuna* (boundary). Reuna ympäröi virtuaalikirjastoon kuuluvia dokumentteja, joiden tärkein erityisominaisuus on siinä, että kirjastonhoitaja voi oman harkintansa mukaisesti sisällyttää niihin linkkejä virtuaalikirjaston muihin dokumentteihin.⁷ Reunan sisäpuolella olevissa dokumenteissa voi olla linkkejä myös reunan yli jonkin toisen virtuaalikirjaston dokumentteihin. Näihin viimeksi mainittuihin dokumentteihin voidaan ainoastaan viitata, niihin ei voida oman harkinnan mukaisesti lisätä uusia linkkejä (Helsingin yliopiston virtuaalikirjastoon kuuluva dokumentti voi sisältää viittauksen esimerkiksi Yhdysvaltain Kongressin kirjaston dokumenttiin, johon ei voida sisällyttää omia linkkejä).

WWW:n selainten toimintoja ajatellen reuna toimii seuraavasti. Reunan sisällä oleva dokumentti voi ylläpitäjän harkinnan mukaan sisältää linkkejä kyseisen virtuaalikirjaston kotisivulle ja/tai kokonaisrakenteen hahmottamisen helpottamiseksi joillekin muille, navigointimielessä tärkeille sivuille. Jos sen sijaan seurataan reunan yli viittaavaa linkkiä, päädytään dokumenttiin, joka sisältää ensisijaisesti viittauksia tämän toisen virtuaalikirjaston sivuille. Sieltäkin voi tietysti löytyä linkki takaisin lähtökohtana olevan virtuaalikirjaston sivuille, mutta kyseessä on täysin kontingentti ilmiö, joka ei ole reunan sisällä olevan virtuaalikirjaston hoitajan hallinnassa.

Välimuotona reunan sisälle ja reunan yli viittaamisesta on *inkluusio*, joka upottaa viitatus dokumentin osaksi viittauksen sisältävää dokumenttia. Esimerkiksi reunan ulkopuolella oleva rasterikuva voidaan inkluusion avulla upottaa osaksi dokumenttia, joka muilta osin on kokonaisuudessaan reunan sisällä. Inkluusiolla voidaan luonnollisesti upottaa myös tekstidokumentteja, jotka voivat edelleen sisältää erityyppisiä linkkejä. Tällaisten dokumenttien upottaminen saattaa aiheuttaa sekaannuksia navigoinnissa ja jopa virheitä (esimerkiksi suhteelliset viittaukset hakemistorakenteen sisällä).

(2.1) Julkinen virtuaalikirjasto poikkeaa reunan yksikäsitteisyyden osalta asiakkaan itsensä ylläpitämästä virtuaalikirjastosta. Julkisessa virtuaalikirjastossa reuna on periaatteessa tarkkarajainen ja virtuaalikirjasto on tältä osin joukko-opillisessa mielessä hyvin määritelty. Jokaisen dokumentin osalta voidaan toisin sanoen yksikäsitteisesti päätellä kuuluuko se kyseiseen virtuaalikirjastoon vai ei. Tämä on tärkeä seikka esimerkiksi juridisten vastuukysymysten takia.

---

⁷Kaikki sellaiset dokumentit, joihin kirjastonhoitaja voi oman harkintansa mukaan sisällyttää hyperlinkkejä, kuuluvat tarkastelun kohteena olevaan virtuaalikirjastoon ja ovat näin ollen sulkeutuvan reunaviivan sisäpuolella.

Kysymys omasta tai julkisesta virtuaalikirjastosta liittyy (valmisteilla olevaan) sananvapautta säätelevään lakiin (Komiteanmietintö 1997). Toimikunnan laki-luonnoksessa omaksuman välineneutraliteetin mukaisesti julkiset virtuaalikirjastot tulevat sekä yksittäisten dokumenttien (verkkoviesti) että säännöllisesti ilmestyvien sähköisten julkaisujen (verkkojulkaisu) osalta lain piiriin. Jos jokin dokumentti sisältää lainvastaista aineistoa (erityisesti lapsipornoa), virtuaalikirjaston ylläpitäjän on aina pystyttävä selvittämään onko kyseessä virtuaalikirjaston oma dokumentti vai kuuluuko dokumentti jollekin toiselle. Verkkojulkaisun toimittaminen edellyttää lisäksi vastaavan toimittajan nimeämistä ja varautumista vastineiden julkaisemiseen.

(2.2) Oma virtuaalikirjasto on sellainen, jonka käyttäjä rakentaa ja konfiguroi omaa käyttötarvettaan varten. Tällaisen virtuaalikirjaston aineistosta enin osa on suorien tai välillisten linkkien takana julkisissa virtuaalikirjastoissa. Oman virtuaalikirjaston reuna on siten diffuusi eikä yksittäisen dokumentin osalta ole aina pääteltävissä kuuluuko se omaan virtuaalikirjastoon vai ei. Mitä useamman linkin takana jokin dokumentti on, sitä todennäköisempää on, että se ei kuulu omaan virtuaalikirjastoon. Linkkien mielessä etäällä olevan dokumentin asemaa on mahdollista koska tahansa muuttaa pikaviittauksen avulla (selaimien bookmark tai hotlist).

5.2.3 Virtuaalikirjasto rakenteena ja systeeminä

Tarkastelen seuraavaksi eräitä virtuaalikirjaston topologisia ominaisuuksia. Virtuaalikirjaston jokaisen dokumentin tulee olla linkkien tai etsintäjärjestelmien avulla tavoitettavissa tai haettavissa. Tarkastelen ensin dokumenttiin hakeutumista linkkien avulla. Jos virtuaalikirjastoon kuuluu dokumentti, johon ei ole yhtään viittausta, kyseessä on *erillinen* dokumentti. Erillisessä dokumentissa voi silti olla viittauksia virtuaalikirjaston muihin dokumentteihin. Joukko dokumentteja voi yhdessä muodostaa *saarekkeen*. Siihen kuuluvissa dokumenteissa on keskinäisiä viittauksia mutta saarekkeen ulkopuolelta ei ole viittauksia saarekkeen dokumentteihin.

Erilliset dokumentit ja saarekkeet saattavat silti olla tavoitettavissa etsintäjärjestelmän avulla. Jos virtuaalikirjasto sisältää tesauruksen tai tekstitietokannan, dokumentit voivat olla *välillisesti* tavoitettavissa niiden välityksellä. Linkkien välityksellä tavoitettavat dokumentit ovat *suoraan* tai linkkien muodostamien ketjujen kautta *epäsuorasti* tavoitettavissa. Erilliset dokumentit ja dokumenttien muodostamat saarekkeet ovat *eristyksissä*, jos ne eivät ole suoraan, epäsuorasti tai edes välillisesti tavoitettavissa.

Virtuaalikirjasto voi yleiseltä rakenteeltaan olla hierarkkinen tai verkkomainen. Hierarkkisen rakenteen tulee olla puurakenteena järkevällä tavalla tasapainotettu (balanssoitu). Jos hierarkkinen rakenne on pahasti vinoutunut, kirjaston asiakkaan on vaikea saada kunnollista mielikuvaa virtuaalikirjaston rakenteesta.

Ylipitkät linkkien ketjut ovat asiakkaan kannalta epämiellyttäviä. Hierarkkinen rakenne ei sen vuoksi saisi olla kovin syvä.

Verkkomainen rakenne on vaikeasti hahmotettavissa. Sitä ei tulisi käyttää ainakaan vallitsevana virtuaalikirjaston rakenteena. Yleisrakenteen tulisi olla hierarkkinen ja verkkomaista rakennetta tulisi käyttää ainoastaan täydentävänä rakenteena. Lakiteksteihin verkkomainen rakenne soveltuu edellä sanotusta huolimatta ideaalisella tavalla. Lait ja ylimpien oikeusasteiden ennakkotapaukset viittaavat laajasti toisiinsa ilman selvää hierarkiaa. Viittauksia ei itse asiassa pysty järkevällä tavalla edes toteuttamaan ilman hypertekstille luonteenomaista verkkorakennetta.

Virtuaalikirjasto on jatkuvasti kasvava ja muuttuva dokumenttien kokonaisuus. Sen käyttäytymistä olisi mahdollista käsitellä esimerkiksi biologiasta peräisin olevien, solujen lisääntymistä kuvaavien mallien avulla. Sillä tavoin pystyttäisiin muodostamaan laskennallinen malli virtuaalikirjaston määrällisen kasvun käyttäytymisestä. Tiedolla saattaisi olla merkitystä esimerkiksi tietokoneiden ja tietoliikenteen kapasiteetin suunnittelussa. Laadullisen kasvun näkökulma on kuitenkin määrällistä mielenkiintoisempi mutta samalla vaikeammin hallittavissa. Sitä voidaan yrittää lähestyä autopoieettisuuden käsitteen avulla.

Autopoiesis-käsite on myöskin lähtöisin biologian alueelta mutta sitä on alettu soveltaa myös käsitteellisten ja sosiaalisten järjestelmien kuvaamiseen (Maturana 1981). Esimerkiksi lakitekstien muodostamaa kokonaisuutta on mahdollista käsitellä autopoieettisena järjestelmänä. Alkuperäisen määritelmän mukaan autopoieettinen järjestelmä tuottaa omien elementtiensä ja niiden keskinäisen vuorovaikutuksen avulla ne elementit, joista itse järjestelmä koostuu (Michailakis 1995). Esimerkiksi ihminen on autopoieettinen järjestelmä, sillä sehän kasvattaa itse kaikki rakenneosansa.

Autopoieettiset järjestelmät ovat systeemisessä mielessä itseensäviittaavia ja sulkeutuvia (self-referential closure) (Luhmann 1990, 2). Itseensäviittaavuus tarkoittaa sitä, että järjestelmän osat ja niiden välinen vuorovaikutus saavat merkityksensä järjestelmän tuottamisen ja ylläpitämisen osina. Järjestelmä muodostaa sulkeuman, jos se ei voi vaihtaa rakenneosia ulkopuolisen tai ympäröivän järjestelmän kanssa.

Perinteinen kirjasto ei selvästikään ole autopoieettinen. Kirjaston kokoelmat kasvavat vain, jos niitä täydennetään ostamalla lisää kirjoja, lehtiä ja muita informaatiotuotteita. Kirjasto on siten kasvunsa osalta täysin riippuvainen kustantajien tarjonnasta ja poliittisten päättäjien myöntämisestä määrärahoista. Myöskään kokoelmiin kuuluvien dokumenttien merkitykset eivät muodostu kirjaston oman toiminnan ja kehityksen tuloksena. Kirjasto tarvitsee lukijoita merkitysten muodostamista varten.

Virtuaalikirjaston mahdollinen autopoieettisuus on sen sijaan paljon monitahoisempi kysymys. Sen autopoieettisuutta ei ainakaan suoralta kädeltä voida yksioikoisesti kiistää. Sitä ei myöskään voi välittömästi julistaa autopoieettiseksi.

Vertailun vuoksi ja havainnollisen lähtökohdan saamiseksi tarkasteltakoon ensin lakeja ja asetuksia autopoieettisena järjestelmänä. Autopoieettisuus sisältää tässä tapauksessa sellaisen epäkunnioittavan näkemyksen, että säädökset lisääntyvät sisäsiittoisesti lakimiesten omien professionaalisten tarpeiden pohjalta — jossain määrin jopa irrallaan poliittisten päättäjien tarkoituksista kuten myös kansalaisten tarpeista. Mitä enemmän lakeja säädetään, sitä enemmän kaikki asiat aletaan nähdä lakien noudattamista tai niiden rikkomista koskevinä kysymyksinä. Niitä koskevat riitatapaukset edellyttävät välttämättä aina vain enemmän lakeihin perehtyneiden erityisasiantuntijoiden käyttöä. Epäselvien tapausten lisääntyminen pakottaa puolestaan uusien lakien säätämiseen.

Säädösten käsitteleminen autopoieettisena järjestelmänä tuo korostetusti esille uutta luovan ihmisen läsnäolon merkityksen. Säädökset eivät pysty pelkällä olemassaolollaan synnyttämään uusia säädöksiä. Avuksi tarvitaan välttämättä säädöksiä tulkitsevia ihmisiä, jotka ensin toteavat uusien säädösten tarpeellisuuden ja pystyvät niitä sitten myös tuottamaan. Säädökset eivät siis pelkkinä teksteinä muodosta autopoieettista järjestelmää. Sen muodostumiseen tarvitaan tekstien ohella niitä lukevia ihmisiä, jotka olemassaoleviin teksteihin tukeutumalla tuottavat uusia tekstejä.

Vastaavalla tavalla on mahdollista tarkastella virtuaalikirjastoja jonkin määriteltävissä olevan aihepiirin tai maantieteellisen alueen kattavana kokonaisuutena, joka koostuu teksteistä, ihmisistä ja luovasta toiminnasta, jossa tekstejä arvioidaan ja käytetään, ja jossa niitä myös tuotetaan lisää. Autopoieettisuuden määritelmän pohjalta aukeava näkemys virtuaalikirjastosta itseensä viittaavana sulkeumana on näin ollen sopusoinnussa luvun alussa esittämäni virtuaalikirjaston määritelmän kanssa.

5.2.4 Virtuaalisuus totena ja lumeena

Virtuaalikirjasto ja virtuaalitodellisuus (virtual reality) näyttävät päällisin puolin sukulaiskäsitteiltä. Periaatteessa olisi mahdollista ajatella niin, että virtuaalikirjasto on yksi virtuaalitodellisuuden ilmenemismuodoista. Tämä ajatus on kuitenkin harhaanjohtava, sillä virtuaalitodellisuuden propagoijien tavoitteet ovat lähes vastakkaiset niille tavoitteille, jotka on johdettavissa esittämästäni virtuaalikirjaston määritelmästä.

Virtuaalitodellisuus on määritelmän mukaan tietokoneen keinoin tuotettua todentuntuista keinotekoisista todellisuutta. Osmo Pekonen on kääntänyt suomeksi Philippe Quéau'n kirjan *Le virtuel: vertus et vertiges* ja antanut kirjalle hyvin oivaltavasti suomenkielisen nimen *Lumetodellisuus* (Quéau 1995). Alkusanoinaan Pekonen perustelee nimen valintaa mm. viittaamalla yhdyssanaan *silmänlume*. Juuri tästä virtuaalitodellisuudessa on pohjimmaltaan kyse.

Virtuaalitodellisuudessa kyseessä ei ole todenkaltainen ja täysin todellisen veroinen vastine oikealle todellisuudelle, kuten on laita virtuaalimuistin tai virtuaalikirjaston kohdalla. Virtuaalitodellisuus on keksittyä ja tuotettua — se on todella

silmänlumetta. Se on silti parhaimmillaan siinä määrin todentuntuista, että se voisi olla todellisen aito ja luotettava vastine.

Virtuaalitodellisuuden virtuaalisuus tarkoittaa siten eri asiaa kuin virtuaalikirjaston virtuaalisuus. Virtuaalitodellisuus on kuitenkin käsitteenä vakiintunut suomen kieleen. Aiheesta ovat suomeksi kirjoittaneet mm. Kai Ekholm, Klaus Oesch ja erityisesti Erkki Huhtamo (Ekholm & Oesch 1993; Huhtamo 1995; Oesch 1993). Näiden kirjoittajien teksteissä virtuaalitodellisuus kytkeytyy mainosten, pelien ja viihteen — sanalla sanoen rihkamateollisuuden maailmaan. Siellä sillä onkin luonteva paikkansa.

Virtuaalitodellisuudella on kuitenkin myös vakava ilmenemismuotonsa silloin, kun se liittyy tuotetun julkisuuden ilmiöihin. Ranskalainen filosofi Jean Baudrillard on kiinnittänyt huomiota TV-uutisten muuttumiseen virtuaalitodellisuuden kaltaiseksi todellisten ilmiöiden simulaatioksi (Baudrillard 1994; Bauman 1992, 149–155). Baudrillardin mukaan TV-uutisten totuus ei ole enää niiden tärkein arvo. Tärkeämpää on uutisten viihdyttävyyttä. TV-yhtiöt ovat samalla alkaneet enenevässä määrin tuottaa uutisia, jotka ovat keksittyjä mutta niin todentuntuisia, että ne saattaisivat olla totta.

Uutisten viihteellistyminen, niiden muuttuminen simulaatioksi ja suoranainen virtuaalitodellisuus ovat kaikki hiukan eri ilmiöitä. Ne ovat kuitenkin selvästi liittämättäisiä ja palvelevat lopulta samoja tarkoituksia. Tämän kehityksen taustalla ovat politiikan, talouden ja viihteen valtakeskittymien yhteiset edut. Tavoitteena on luoda todelliselle vallankäytölle julkiset kulissit, jotka koko ajan muuttavat muotoaan ja tekevät vaikeaksi kriittisten kansalaisten väliintulon.

Margaret Carlson *Time*-lehdestä esiintyy työnsä ohella säännöllisesti myös TV-ohjelmissa. Hän tiivistää TV:n uutis- ja dokumenttituotannon luonteen oivallisesti toteamalla, että TV-ohjelmissa pärjää sitä paremmin, mitä vähemmän tietää. Hän jatkaa:

What's good TV and what's thoughtful analysis are different. That's been conceded by most producers and bookers. They're not looking for the most learned person; they're looking for the person who can sound learned without confusing the matter with too much knowledge. I'm one of the people without too much knowledge. I'm perfect! (lainaus teoksesta Fallows 1997, 122).

5.3 Kansalaiskeskustelu ja kirjaston tehtävät

Ranganathanin lakien ja kahden täydentävän lain pohjalta on tehtävissä seuraava hyvin yksinkertainen johtopäätös: kirjastoilla on keskeinen asema virtuaalikirjastojen kehittämisessä ja siten kansalaiskeskustelun edellytysten luojina. Ranganathanin alkuperäiset lait korostavat tiedonsaannin vapautta yhteiskunnallisten, maantieteellisten, taloudellisten, rodullisten, yms. tekijöiden estämättä. Täydentävät lait korostavat vaihtoehtoisen (ns. harmaan) kirjallisuuden merkitystä ja mo-

nitasoisten profiilien luomista. Lisäksi ne tuovat kokonaan uutena näkökulmana kansalaisten oman julkaisemisen mahdollisuuden kirjastojen palveluja hyödyntämällä.

Tiedonvapauden merkitys tunnustetaan yleisesti. Se on hyvin monipuolisesti esillä esimerkiksi IFLA:n tuoreessa julistuksessa kirjastoista ja älyllisestä vapaudesta.⁸ YK:n ihmisoikeuksien julistuksen määritelmien mukaisesti IFLA korostaa tasapuolisesti sekä vapaata tiedonsaantia että sananvapautta. IFLA:n päätelyssä on kuitenkin sokea piste siinä, että julistuksen velvoitteet kirjastoille ja kirjastonhoitajille koskevat pelkästään vapaata ja monipuolista tiedonsaantia. Julistuksesta ei synny minkäänlaista velvoitetta toimia sananvapauden edistämiseksi.

Pyrin seuraavassa havainnollistamaan ja konkretisoimaan kirjastojen uusia tehtäviä virtuaalikirjastojen kehittämisessä.⁹ Uudet tehtävät voidaan jakaa kolmeen ryhmään: vaihtoehtoinen (vähälevikkinen) kirjallisuus, kansalaiskeskustelut ja kansalaisjulkaiseminen. Näiden pohjalta käsittelen lopuksi virtuaalikirjastoa keskusteluforumina.

5.3.1 Vähälevikkinen aineisto

Vähälevikkisen, vaihtoehtoisen ja harmaan kirjallisuuden julkaisemisessa pienkustantajat ovat avainasemassa. Ne eivät kuitenkaan ole mitään hyväntekeväisyyden harjoittajia. Myös ne joutuvat omalla sektorillaan ottamaan huomioon taloudelliset realiteetit. Yksikään kustantaja ei voi toimia tappiollisesti vuodesta toiseen. Mikään kustantaja ei voi sen vuoksi ottaa julkaistakseen kaikkea tarjottua aineistoa. Syynä saattaa ensinnäkin olla tarjotun aineiston laatu. Syynä voi olla myös vähäiseksi arvoitu myynti, tai kustantaja on profiloitunut jollekin erityis sektorille. Kokonaan julkaisematta jäämiseen saattaa johtaa myös se, että jotkut kirjoittajat eivät lainkaan halua tekstejään kaupalliseen levitykseen tai vaativat maksutonta verkkolevitystä kirjamuotoisen myynnin rinnalle.

Riippumatta siitä, millä tavalla vähälevikkinen, vaihtoehtoinen tai harmaa kirjallisuus näkee päivänvalon, kirjastoilla on lähes ratkaiseva merkitys sen saatavuuden varmistamisessa. Monia mielipidekirjoja ei lainkaan arvostella mediajätien hallitsemisissa julkaisuissa. Niitä saatetaan esitellä vain vähälevikkisissä mielipidelehdissä, joiden oma saatavuus on hyvin vähäinen. Parhaiten tässä tarkoitettu kirjallisuus tavoittaa lukijansa kirjastojen välityksellä. Ammattitaitoinen kirjastonhoitaja voi merkittävästi vaikuttaa uuden teoksen tunnettuuteen pitämällä sitä sopivasti esillä esimerkiksi uutuushyllyssä.

Kirjojen osalta edellä esitetty on useimmissa kirjastoissa osa vakiintunutta toimintatapaa. Askelta pidemmälle päästään, jos vähälevikkisten kirjojen ja lehtien

---

⁸IFLA: *Statement on Libraries and Intellectual Freedom*, 25.3.1999, *The Hague, Netherlands*.

⁹Käyttämäni lähestymistapa on hyvin käytännöllinen ja perustuu suurelta osin omiin kokemuksiini kirjoittajana. Yritän nivoa yhteen sananvapauden periaatteet, kirjastotoiminnan kehittämisen ja tietoverkkojen tarjoamat mahdollisuudet. Tällä tavoin pohjustan seuraavassa luvussa esitettäviä näkemyksiä demokratian ongelmista ja lujittamisesta.

asemaa aletaan parantaa verkkopalveluja hyödyntämällä. Kirjastonhoitajien perusammattitaitoon kuuluu tiedonhaku kaikkia tietopalvelun välineitä ja menetelmiä hyödyntämällä. Kirjastonhoitajat pystyvät halutessaan ammattiyhteisönä luomaan tapoja, joilla erilaista vähälevikkistä aineistoa, siitä laadittuja arviointeja ja tästä kaikesta käytyä keskustelua pidetään esillä virtuaalikirjastoissa ja muissa kirjastojen ylläpitämissä verkkopalveluissa.

5.3.2 Kirjasto ja keskustelun tilat

Ranganathan kertoo kirjastotieteen lakiensa perusteluissa intialaisista kirjastoista, joissa kirjoja ja lehtiä luetaan ääneen sokeille ja lukutaidottomille. Suomessa kirjoja luetaan ääneen lähinnä vain lapsille. Satutunnit ovat tärkeä kirjastoihin tutustuttamisen muoto. Joissakin kirjastoissa järjestetään aika-ajoin tilaisuuksia, joissa kirjailijat esittelevät uutuuksiaan, tai joissa keskustellaan ajankohtaisista kirjallisen kulttuurin ilmiöistä.

Kirjastojen huonetiloja olisi mahdollista käyttää monipuolisemminkin puhelukulttuurin edistämiseen. Puhuminen voisi tarkoittaa esitelmien pitämistä ajankohtaisista kulttuurisista ja yhteiskunnallisista kysymyksistä. Puhuminen voisi tarkoittaa myös keskustelemista näistä samaisista kysymyksistä. Tilat voisivat toisin sanoen toimia pienimuotoisten, perinteisten kansankokousten pitopaikkoina kansalaistoiminnan aktivoiminnin ja edistämisen tarkoituksessa.

Kirjastojen tiloja ei tietenkään ole koskaan suunniteltu kansalaistoiminnan tarpeita silmällä pitäen. Siihen tarkoitukseen soveltuvia yhteiskäyttöisiä tiloja ei ole tarjolla muutenkaan. Seurojentalot ja työväentalot ovat kadonneet sekä maaseudulta että taajamista. Mitään korvaavaa ratkaisua ei ole pystytty kehittämään lähiöiden suunnittelun yhteydessä. Jos kokoontumistiloja kansalaistoiminnan tarpeisiin halutaan joskus järjestää, kirjastot ovat siihen luonteva ratkaisu. Uusia kirjastoja suunniteltaessa tilojen moninaiskäyttö olisi mahdollista ottaa huomioon.

Myös tietoyhteiskunnassa käytävät, tietoverkkoja hyödyntävät keskustelut tarvitsevat tiloja. Kyseiset tilat ovat tietoverkon kohtaamis- ja tietojen tallennustiloja, joiden fyysinen tilatarve on hyvin vähäinen. Kyse on tietoverkon palvelimista, joita kirjastoissa on jo käytössä muihin tarpeisiin. Niiden kapasiteettia olisi mahdollista varata erilaisten verkkokeskustelujen (postituslistat ja keskusteluryhmät) ja varsinaisen kansalaiskeskustelun tarpeisiin.

Suomessa on käytössä muutama kirjastojen ylläpitämä arkistoiva postituslista. Osanottajamäärältään laajin lienee Helsingin kaupunginkirjaston ylläpitämä kirjasto-kaapeli, jossa on lähes 1000 osoitetta. Suurin osa osallistujista on kirjastonhoitajia ja muita kirjastoalan ammattilaisia. Keskustelu listalla on osallistujien suuresta määrästä huolimatta erittäin vähäistä. Listan tärkeimpänä funktiona näyttää olevan EU-asioista tiedottaminen.

Kirjaston huonetilojen käyttö on monissa tapauksissa edellytyksenä kirjaston tarjoamien verkkopalvelujen käytölle. Yksinkertaisimmillaan kyse on kirjaston

omien viitetietokantojen käytöstä lainaksi halutun teoksen sijainnin ja saatavuuden selvittämiseksi. Laajemmin ymmärrettynä kyse on yhteisöllisen toiminnan edellytyksistä. Erilaiset paikkakunnalla toimivat yhdistykset, harrastuskerhot ja vaikkapa puolueiden paikallisosastot voisivat perehtyä verkkokeskustelun ja tietoverkossa julkaisemisen mahdollisuuksiin kirjaston tarjoamia tiloja ja laitteita hyväksikäyttämällä. Tämä mahdollisuus voi muodostua lähtökohdaksi sähköisen kansalaisjulkaisemisen kokeilemiselle ja kehittämiselle.

5.3.3 Sähköinen kansalaisjulkaiseminen

Sähköinen kansalaisjulkaiseminen on kansalaisjournalismin muunnelma tietoverkkojen aikakauteen sovitettuna (kansalaisjournalismista, *public journalism*, ks. Glasser & Craft 1997). Se on kansalaisten harjoittamaa omaehtoista, ei-kaupallista, monimuotoista julkaisutoimintaa, jossa hyödynnetään tietoverkkojen palveluja. Toiminnan tarkoituksena ainakin osittain on syventää kansalaiskeskustelussa esille tulevia ajatuksia. Julkaiseminen edellyttää asianmukaisen julkaisufoorumin olemassaoloa. Käytännössä kyse on WWW-palvelimesta, joka voi olla kansalaisten omassa hallinnassa, mutta joka taloudellisista ja käytännöllisistä syistä johtuen on useimmiten paikkakunnan oman kirjaston hallinnassa.

Kansalaisjulkaiseminen on kirjastojen toiminnassa uusi mutta ei kuitenkaan täysin tuntematon alue. Suomessa tehdyt kokeilut ja ensimmäiset toteutukset ovat vielä hyvin pienimuotoisia. Tekstit ovat lyhyitä: runoja, kertomuksia ja artikkeleita. Näiden erillistekstien lisäksi julkaistaan joitakin verkkolehtiä. Kirjojen ei-kaupallinen julkaiseminen verkossa ilman painetun version julkaisemista on erittäin harvinaista. Joitakin loppuunmyytyjä kirjoja on tosin saatavana verkkoversioina. Myös tieteelliset laitokset julkaisevat jossain määrin kirjoja pelkästään verkossa. Kummassakaan kyse ei ole kansalaisjulkaisemisesta.

Kehittyneimmässä muodossaan kansalaisjulkaisemisessa on kyse sellaisen laadukkaan, kanta-aottavan yhteiskunnallisen kirjallisuuden julkaisemisesta, jolle ei löydy kustantajaa sen enempää suurten kuin pientenkään yritysten joukosta. Kirjojen julkaiseminen omakustanteena on kallista ja on sen vuoksi useimpien kirjoittajien taloudellisten mahdollisuuksien ulkopuolella. Perinteinen painaminen kirjastojen toimesta aiheuttaisi puolestaan niille kohtuuttomia kustannuksia. Sähköinen julkaiseminen on sen vuoksi ainoa realistinen vaihtoehto. Se on järjestettävissä kohtuullisilla kustannuksilla ja vähäisellä työmäärällä.

Julkaisujen tekijänoikeudet on mahdollista sopia hyvin yksinkertaisen mallin mukaisesti. Tekijänoikeus säilyy tekijänoikeuden haltijalla, eli tavallisimmin tekstin kirjoittajalla. Näin ollen myös oikeudet mahdolliseen myöhempään kaupalliseen kustantamiseen säilyvät kirjoittajalla. Kansalaisjulkaisemisen perusajatuksen henkeen voi katsoa kuuluvan, että myös kirjastolla on oikeuksia. Kirjastolle on perusteltua varata pysyvä oikeus kirjoituksen levittämiseen sähköisessä muodossa. Lisäksi kirjasto voi harkintansa mukaan myydä teoskappaleita tarvepainatuksena omakustannushintaan.

Kirjastonhoitajan ammatillisen työn kannalta katsottuna kansalaisjulkaiseminen muodostaa vain yhden osan erilaisten perinteisten ja sähköisten aineistojen kuvailun ja esilläpidon tehtäväkokonaisuudesta. Kirjastonhoitaja voi harkintansa mukaan nostaa parhaita sähköisiä tekstejä esille kirjaston omassa virtuaalikirjastossa aivan samaan tapaan kuin hän asettaa tärkeäksi katsomiaan uutuuskirjoja näkyvästi esille uutuushyllyyn.

5.3.4 Virtuaalikirjasto keskustelufoorumina

Perustelen lopuksi miksi (1) kansalaiskeskustelun edellytysten luominen kuuluu kirjaston tehtäviin ja miksi (2) virtuaalikirjasto on hyvä kansalaiskeskustelun forumi. Syyt eivät kaikilta osin ole itsestään selviä. Joiltakin osin kansalaiskeskustelun tukeminen on hyvinkin vaikeaa. Esimerkiksi huonetilojen tarjoaminen saattaa olla jopa mahdotonta. Kirjastojahan ei yleensä ole suunniteltu kulttuurin ja kansalaistoiminnan monitoimitiloiksi. Kirjaston hallinnassa olevien tietoverkon palvelujen tarjoaminen kansalaisten käyttöön on sen sijaan helpommin sekä perusteltavissa että järjestettävissä.

(1) Suomessa kunnalliset kirjastot toimivat kokonaan julkisella rahoituksella. Kirjastoihin hankitaan kaupallisten kustantajien tuottamia julkaisuja, joita lainataan asiakkaille veloitusetta. Vaikka kirjastopalvelujen maksullistamisesta käydään aika-ajoin julkisuudessa vilkasta keskustelua, lainaaminen on pysynyt maksuttomana eikä siihen ole odotettavissa muutosta. Tärkeimpien kirjastopalvelujen maksuttomuus on kansalaisten mielissä muuttunut itsestänselvyydeksi.

Tietoyhteiskunnan kehitykseen ei liity mitään sellaisia piirteitä, että kirjastojen perinteisten palvelujen maksuttomuudesta pitäisi tulevaisuudessakaan luopua. Tietoyhteiskunnan kehitys johtaa kuitenkin kysymään, mitä uusia tehtäviä kirjastojen toimintaan olisi järkevää sisällyttää. Ranganathanin lakien hengessä on tarpeen korostaa eri muodoissaan olevan informaation mahdollisimman monipuolista tarjontaa asiakkaille. Ranganathanin laeista esitetyt uudet tulkinnat korvaavat usein sanan 'kirja' sanalla 'informaatio' (Satija 1992). Jos siis kirjastot voivat lainata kirjoja veloitusetta, on niiden voitava luovuttaa myös tietoverkoista kerättyä informaatiota veloitusetta.

Mikään kirjastotoimintaa ohjaava säännös ei pakota keskittämään hankintoja kaupallisten kustantajien tarjontaan. Tietoverkoista on mahdollista asiakkaiden tarpeisiin etsiä ja hankkia informaatiota monista eri lähteistä. Ne voivat kaupallisten kustantajien ohella koostua viranomaisista, tieteellisistä laitoksista tai muista kirjastoista. Informaation lähteinä voivat olla myös yksittäiset kansalaiset ja kansalaisten yhteisöt — joukossa myös oman paikkakunnan ihmiset. Kaupallisesti levitetyn aineiston ohella kirjastot voivat siten hankkia myös paikkakunnalla tuotettua aineistoa, josta ei makseta tekijäpalkkioita. Ainoa välillinen korvaus sisältyisi kansalaisjulkaisemisessa tarvittavien tilojen käyttöön veloitusetta.

Aineiston (informaation) monimuotoinen tarjonta edistää ensimmäisen Ranganathanin lakeja täydentävän lain toteutumista. Vapaa ja monipuolinen tietojen

saanti toteuttaa samalla tärkeää puolta tiedonvapaudesta. Se ei poista tietojen saatavuuteen liittyviä esteitä (esimerkiksi yksityisen sektorin toimintaa kuvaavat tiedot) mutta parantaa oleellisesti tietojen tavoitettavuutta.

Tiedonvapauden toinen kirjastotyötä koskettava puoli, ilmaisuvapaus, liittyy elimellisellä ja johdonmukaisella tavalla tietojen saantiin. Päätely on helpoimmin havainnollistettavissa pienen kuvitteellisen esimerkin avulla. Oletetaan, että rauhalliseen asumalähiöön aletaan suunnitella massiivista ostoskeskusta. Kaupunki toimittaa kartta-aineiston ja suunnitteludokumentit lähiön kirjastoon ja antaa samalla käyttöön tietoverkossa olevan aineiston. Hankkeeseen liittyvä tiedotus- ja keskustelutilaisuus järjestetään kirjaston tiloissa, jossa muodostetaan asukkaiden painostusryhmä hankkeen vastustamiseksi. Oletetaan lisäksi, että ensimmäisenä toimenpiteenään painostusryhmä tilaa asiantuntijalausuntoja kriittisiksi tietämiltään ympäristö-, liikenne- ja yhdyskuntasuunnittelun tutkijoilta.

Esimerkkitapaukseen liittyvä kysymys kuuluu: tuleeko kirjaston antaa verkopalvelimen kapasiteettia veloituksetta paikkakunnan asukkaiden painostusryhmän käyttöön dokumenttien levittämiseksi ja kansalaiskeskustelun käymiseksi? Esimerkki havainnollistaa hyvin niitä informaatioidon ristiriitaisia tilanteita, joihin kirjastonjohtajat, tutkijat ja kansalaisaktivistit yhä useammin törmäävät.

Kirjastonjohtaja voi yrittää vedota johtamansa laitoksen perinteiseen rooliin ja kieltäytyä antamasta tietoverkon palveluja painostusryhmän käyttöön. Näin menetellessään kirjastonjohtaja toimii vähintäänkin eettisesti kestävämmällä tavalla. Kirjastolaitoksen historiallinen vastuu niin Suomessa kuin Intiassakin liittyy kansalaisten sivistyksellisten, kulttuuristen ja demokraattisten edellytysten turvaamiseen. Kieltäytyessään kirjastonjohtaja tulisi toimineeksi myös kunnallislain hengen vastaisella tavalla. Voimassa oleva laki edellyttää tai vähintäänkin antaa mahdollisuudet hyvin monipuoliseen ja monenväliseen informaatiotoimintaan.

Oman päättelyni johtopäätös ja samalla ratkaisu esimerkkiongelmahan on, että kirjastonjohtajan tulee antaa kirjaston hallinnassa olevan tietoverkon palvelimen kapasiteettia asukkaiden painostusryhmän käyttöön kansalaiskeskustelun käymiseksi (kirjastonhoitajien monista rooleista enemmän ks. Birdsall 1994). Päätöksen perusteet koostuvat kolmesta osasta. 1) Kunnallislaki ja muu lainsäädäntö tekevät mahdolliseksi kyseisen päätöksen. Lisäksi useat säännökset suoranaisesti velvoittavat aktiiviseen ja monensuuntaiseen tiedotustoimintaan. 2) Demokratian laajentaminen ja lujittaminen edellyttävät nykyistä aktiivisempaa osallistumista ja yhteisvastuullisuuden lisääntymistä. Tiedonvapauden molempia puolia on pystyttävä kehittämään tasapainoisesti. 3) Tietoverkkojen kehittyminen tekee ilmaisuvapauden laajemman toteutumisen taloudellisesti ja teknisesti mahdolliseksi. Ilman tietoverkkojen tarjoamia mahdollisuuksia kirjastonjohtaja ei pystyisi kyseistä päätöstä tekemään.

Aineiston (informaation) monipuolinen levittämismahdollisuus muuttaa vaikiutuessaan sananvapauden periaatteellisesta oikeudesta tosiasialliseksi mahdollisuudeksi. Se toteuttaa tiedonvapauden ilmaisuvapautta tarkoittavan puolen. Sa-

malla se luo edellytyksiä toisen Ranganathanin lakeja täydentävän lain toteutumiseksi.

(2) Olen edellä tarkoituksellisesti välttänyt määrittelemästä kansalaiskeskustelun foorumin teknisiä ominaisuuksia. Foorumi voi olla jokin paikka tai hallulla tuotettu moniste. Tietoverkkojen aikakaudella on luonnollista, että foorumi hyödyntää erilaisia verkon palveluja. Yksinkertaisimmillaan keskustelufoorumina voi olla postituslista, keskusteluryhmä tai sähköpostin avulla käytettävä WWW-palvelu. Foorumi voi olla myös monimuotoinen ja koostua kaikista edellä mainituista ja sisältää lueteltujen lisäksi vielä muitakin palveluja. Sähköisten palvelujen lisäksi joukossa voi siis olla myös perinteisen joukko- tai pienryhmäviestinnän ratkaisuja.

Kehittyneimmässä muodossaan kansalaiskeskustelun foorumi tarvitsee suurta osaa virtuaalikirjaston toiminnallisista ominaisuuksista. Lisäksi se hyödyntää virtuaalikirjaston keskeisintä sisältöä.¹⁰ Kansalaiskeskustelun ideaalinen foorumi ja kirjaston luoma virtuaalikirjasto ovat siis rakenteellisesti, toiminnallisesti, sisällöllisesti ja ideologisesti lähellä toisiaan. Ne syntyvät hyvin samankaltaisista lähtökohdista ja edistävät samankaltaisia päämääriä. Kummankin perimmäisenä taustana ovat paikallisen yhteisön ja sen asukkaiden tarpeet. Sekä keskustelufoorumi että virtuaalikirjasto kehittyvät parhaiten kirjastonhoitajien ja paikkakunnan ihmisten tiivissä vuorovaikutuksessa.

Monista yhtäläisyyksistään huolimatta virtuaalikirjasto ja kansalaiskeskustelun foorumi eivät ole sama asia. Virtuaalikirjasto on osa tietoyhteiskunnan välttämätöntä infrastruktuuria. Se on sekä sisällöllisesti että toiminnallisesti laajempi kuin keskustelufoorumi. Virtuaalikirjasto muodostaa ideaalisen foorumin kansalaiskeskustelujen käymiseksi. Millään muulla tavoin kansalaiskeskustelujen foorumia ei olisi mahdollista järjestää taloudellisesti ja teknisesti kestäväällä tavalla.

* * * * *

Tämän luvun keskeisimmät johtopäätökset on mahdollista tiivistää seuraavasti. Ranganathanin lakeihin tiivistyy kestäväällä ja nykyaikaisella tavalla kirjasto toiminnan vuosituhantinen historia. Lakien perussävy on hyvin emansipatorinen. Lait korostavat tiedon vapaata saatavuutta rajoittamattoman demokratian hengessä. Olen muotoillut kaksi lisälakia, jotka täydentävät kirjastojen perinteisiä palveluja tietoverkkojen palveluilla. Täydentävät lait kiinnittävät huomion tietoverkkojen tarjonnan laajuuteen ja hajanaisuuteen, johon ratkaisuksi muodostuu henkilökohtaisesti konfiguroitu virtuaalikirjasto. Lukijan mahdollisuus liittää tietoverkkojen tarjontaan omia tekstejään häivyttää rajat lukijan ja kirjoittajan roolien väliltä.

Kirjastojen toiminta tietoverkkojen aikakaudella saa paljon uusia muotoja. Nopean ja sattumanvaraiselta tuntuvan kehityksen arviointi ja jäsentäminen ovat

---

¹⁰Olen jättänyt vastaavalla tavalla määrittelemättä virtuaalikirjaston teknologiat ja toteuttamistavan. Tähän tarkoitukseen soveltuvista tietoverkon standardeista tarkemmin ks. Kuronen 1998a.

vaikeita. Virtuaalikirjaston käsite on osoittautunut käyttökelpoiseksi verkkopalveluja laajasti hyödyntävän kirjastotoiminnan jäsentämisessä. Virtuaalikirjasto antaa informaatiopalveluja aivan perinteisen kirjaston tapaan. Virtuaalikirjaston kokoelmat ylittävät yksittäisen kirjaston rajat ja ideaalitulanteessa maailman kaikkien verkotettujen kirjastojen kokoelmat ovat tavoitettavissa.

Kirjaston ylläpitämästä virtuaalikirjastosta voi muodostua keskeinen kansalaiskeskustelun foorumi. Virtuaalikirjasto sopii keskustelun foorumiksi ideaalisesti monipuolisuutensa ansiosta. Virtuaalikirjasto ylittää keskustelufoorumin tarpeet rakenteensa ja sisältönsä osalta. Toimintojen osalta lisää kehitystyötä tarvitaan. Mikään tietoverkkojen vakiintunut palvelu ei tue asianmukaisella tavalla aihepiireittäin ja teemoittain järjestettyä monenvälistä tietojenvaihtoa (pluralogia). Virtuaalikirjaston kehittyminen kansalaiskeskustelun foorumiksi voi toteutua pienin askelin. Virtuaalikirjasto voi aluksi sisältää kirjaston asiakkaiden tuottamia pienimuotoisia tekstejä ja laajeta vähitellen kattamaan kaikki julkaisemisen muodot. Tätä toimintaa kutsutaan kansalaisjulkaisemiseksi. Siitä on vain pieni askel varsinaisen kansalaiskeskustelun aloittamiseen.

Luku 6

Keskustelusta päätöksentekoon

Vakavista yhteiskunnallisista epäkohdista käytävällä kansalaiskeskustelulla on yleensä useita tavoitteita. Yleisen tietoisuuden lisääminen kulloisenkin epäkohdan luonteesta ja syistä on niistä helpoimmin saavutettavissa. Vaikeampaa on päästä yhteisymmärrykseen tavasta, jolla epäkohta voitaisiin korjata. Keskustelun perimmäisenä ja samalla selvästi vaikeimpana tavoitteena on vaikuttaminen yhteiskunnalliseen päätöksentekoon niin, että havaittua epäkohtaa ryhdytään toden teolla korjaamaan.

Siirtyminen keskustelusta päätöksentekoon on hajanainen, monivaiheinen, liittäinen ja kertautuva prosessi. Läheskään aina se ei johda toivottuun lopputulokseen. Hyvin usein epäonnistuminen on peräisin ongelman vaikeudesta. Joskus syynä on yksinkertaisesti vastustajien ylivoimaisuus. Kaikki tämä epävarmuus on luonteenomaista ja olennaista demokraattiselle keskustelulle ja päätöksenteolle. Epävarmuus ei rajoitu keskustelun tiedollisiin ja käsittelyllisiin (prosessuaalisiin) seikkoihin. Se koskee monitasoisesti myös keskustelijoiden yksilöllisiä ja yhteisöllisiä sidonnaisuuksia.

Kansalaiskeskustelua ja päätöksentekoa yhdistävä alue kattaa useita politiikan teorian ja poliittisen filosofian alueita. Yksinkertaisimmillaan kyse on demokratian muodosta ja toteuttamisen tavasta. Työttömyyden kaltaisille ongelmille on kuitenkin luonteenomaista, että pelkkä edustuksellisen demokratian näkökulma ei riitä. Ongelman korjaamiseen tarvitaan laaja valikoima erilaisia yhteisöllisen ja yhteiskunnallisen toiminnan muotoja. Kunnallinen tai valtiollinen demokratia kattaa niistä vain pienen osan, ja on jopa mahdollista, että tärkein osa keskustelusta käydään muodollisen demokratian ulkopuolella.

Politiikan teoria tarjoaa useita hedelmällisiä viitekehyksiä kansalaiskeskustelun käsitteellistä haltuunottoa silmällä pitäen. Niistä tärkeimmät käsittelevät kansalaisyhteiskuntaa, republikanismia ja kommunitarismia. Kansalaisyhteiskunnan teoriassa tutkitaan kansalaisten ja heidän yhteisöjensä toimintaedellytyksiä valtion ja markkinoiden välissä. Republikanismi pyrkii elvyttämään demokratian historian alkuhämärästä periytyvää aktiivisen kansalaisuuden ideaa nykyaikaan so-

veltuvalla tavalla. Kommunitarismi on selvimmin lähiyhteisöjä, yhteisöllisyyttä ja yhteisvastuullisuutta korostava teorian ja toiminnallisuuden muoto.

Tämän luvun tarkoituksena on jäsentää ja sovittaa yhteen politiikan teorian keskeisimpiä ideoita kansalaiskeskustelun ja sen varassa etenevän päätöksenteon edellytysten kannalta. Monien teorioiden yhdistelyssä ja soveltamisessa on selvä eklektismin vaara. Yhdisteleminen on kuitenkin välttämätöntä, sillä tieteelliset teorat ovat usein pitkälle viedyn karsimisen ja pelkistämisen tulosta. Niiden yhteys ihmisten arkipäivän ongelmiin on usein hyvin etäinen. Yksittäisen teorian tulokset eivät vetoa uskottavalla tavalla akuuttien ongelmien parissa ponnistelevien ihmisten henkisiin tai sosiaalisiin voimavaroihin. Teorian ja käytännön välinen yhteys on muodostettava monista välittävistä tekijöistä, joiden rakentamisessa pakostakin joutuu tekemään väkivaltaa yksittäisten teorioiden abstraktille kauneudelle.

Luku jakaantuu kolmeen osaan. 1) Käsittelen ensin kansalaisyhteiskunnan teoriaa ja siitä käytyä keskustelua. Tämä teoria muodostaa yleisen kehyksen yhteiskunnan toimintojen jäsentämiselle ja kansalaiskeskustelun kohdentamiselle. 2) Toiseksi käsittelen republikanismin ja kommunitarismin tärkeimpiä ideoita. Esittelen nämä ideat osana kansalaiskeskustelun yhteiskunnallisia, yhteisöllisiä ja yksilöllisiä edellytyksiä. 3) Lopuksi käsittelen kansalaiskeskustelua demokratian kouluna ja toteutumisen muotona. Korostan erityisesti normatiivisen ja tosiasioita koskevan keskustelun limittymistä.

6.1 Demokratian laajentaminen

Demokratia on sekä sanana että ajatuksena kreikkalaista alkuperää ja tarkoittaa kirjaimellisesti kansan valtaa. Käsitteenä sillä on selvästi kahtalainen luonne. Se toimii sekä tarkasti määriteltynä — tai ainakin sellaiseksi uskottuna — erityiskäsitteenä että väljästi määriteltynä ja historiallisesti muuttuvana yleiskäsitteenä.

Erityiskäsitteenä demokratian ajatellaan olevan jotain täsmällisesti määriteltä ja kaikkien ihmisten samalla tavoin ymmärtämää. Kun ajankohtaisessa poliittisessa kielenkäytössä esimerkiksi suomalaista yhteiskuntajärjestelmää kutsutaan demokraattiseksi, sanaa käytetään juuri erityismerkityksessä. Poliittinen kirjoittaja tai puhuja tarkoittaa tällöin, että demokratian idea on adekvaatilla tavalla toteutunut suomalaisen yhteiskuntajärjestelmän rakenteessa ja toiminnassa.

Politiikan teoriassa demokratia on yleiskäsite, jolla viitataan hyvin laajaan joukkoon historian eri vaiheissa esiintyneitä, edelleen esiintyviä ja koko ajan muuttuvia vallankäytön muotoja. David Held käsittelee teoksessaan *Models of Democracy* (1987) ensin Antiikin Kreikan klassista demokratiaa ja sen jälkeen eri aikakausina kehittyneitä suojelevan, kehittyvän, suoran (marxismi), kilpailevan ja osallistuvan demokratian malleja. Viimeisimpänä on demokraattisen autonomian malli, joka pohjautuu kansalaisyhteiskunnan ideaan. Demokratia esiintyy näissä malleissa diktatuurin ja muiden harvainvallan muotojen vastakohtana.

Demokratian historian kannalta on mielenkiintoista, että ajatus kansanvallasta eräässä muodossaan kukoisti lyhyen aikaa Antiikin Kreikassa mutta unohtui siten lähes tyystin kahden vuosituhannen ajaksi. Vasta 1700-luvun alkupuolella demokratiasta aletaan uudelleen keskustella. David Held on pohtinut lyhyesti tämän pitkän unohduksen syitä (1987, 36–37). Heldin mukaan kristinusko on pakostakin ollut yhtenä unohdukseen vaikuttavana tekijänä. Antiikin Kreikan poliittinen ihminen (*homo politicus*) ymmärsi toimintansa lähtökohdat ja tavoitteet aivan toisella tavalla kuin uskova ihminen (*homo credens*).

Demokratian elpyminen kietoutuu monimutkaisella tavalla siihen vähittäiseen muutosprosessiin, jossa ihminen alkoi ymmärtää itsensä vapaaksi ja autonomiseksi järkiolennoksi. Tahdon vapauden kehittyminen on tässä hyvin oleellinen asia. Tahdon vapaus edellytti sidonnaisuuksien purkamista sekä Aristoteleen tapaan ymmärretystä luonnosta että olevaisen maailman ulkopuolella olevasta jumalasta. Vapaasti tahtova ihminen pystyy tekemään päätöksiä, jotka eivät kausaalilla välttämättömyydellä seuraa sen enempää ihmisen geneettisestä ohjelmasta kuin mistään ihmisen ulkopuolella vaikuttavista lainalaisuuksista.

Vapaiden ja tahtovien ihmisten yhteisö oli luontevasti tulkittavissa sopimukseenvaraiseksi, yhteiskuntasopimukseen perustuvaksi järjestelmäksi. Yhteiskuntasopimus voidaan ymmärtää historiallisen kehityksen tuottamaksi, vähitellen realisoituvaksi tosiasialliseksi sopimukseksi. Se voidaan ymmärtää myös aivan muilla perusteilla syntyneen lopputuloksen idealisaatioksi. Rousseau ja monien muiden kehittämällä sopimusteoreettisella ajattelutavalla on joka tapauksessa ollut merkittävä vaikutus sekä nykyaikaiseen valtioteoriaan että moraalifilosofiaan.

Jean-Jacques Rousseau (1712–78) korostaa teoksessaan *Yhteiskuntasopimuksesta eli valtio-oikeuden johtavat aatteet* kansan suvereniteettia kaiken hallitusvallan luovuttamattomana perustana ja yhteiskunnallista osallistumista itseisarvona. Ylimmän valtiollisen vallan (so. lainsäädännöllisen vallan) tuli Rousseau mielestä olla samassa (geometrisessa!) suhteessa hallitusvaltaan (so. toimeenpanevaan valtaan) kuin tämä viimeksi mainittu on suhteessa kansaan. Mitä suuremaksi väkiluku kasvaa, sitä suuremmaksi kasvaa pakostakin hallituksen valta, ja vastaavasti: sitä pienemmäksi muuttuu yksittäisen kansalaisen vaikutusmahdollisuus lakien säätämässä. Yhteiskuntien tuli siten olla kooltaan varsin pieniä.¹

Rousseau käyttämät avainkäsitteet demokratian analysoinnissa ovat yleinen tahto (*volonté générale*, general will) ja kaikkien tahto (*volonté de tous*, will of all). Ensiksi mainittu tarkoittaa nimenomaisesti yhteistä etua, jälkimmäinen on yksityistahtojen summa, joka saattaa toisinaan olla kaukana yhteisestä edusta. Käsitteet ovat ongelmallisella tavalla sisäkkäisiä, sillä yleisen tahdon synnyttämiseksi tarvitaan väistämättä suuri määrä yksityisiä tahtoja eikä ole mitenkään itseltään selvää, missä vaiheessa kaikkien tahto on tullut riittävän laajasti hyväksytyksi muuttuakseen yleiseksi tahdoksi.

---

¹Mitään tarkkoja mittoja Rousseau ei esittänyt. Esim. hallintokoneiston kokoa arvioitaessa piti ottaa huomioon hallinnollisten toimien luonne ja laajuus (Rousseau 1918, 107–115; ks. myös Pursiainen 1997, 9–10, 142–143 ja Held 1987, 73–79).

Demokratian puolella sopimusteoriaan perustuvaa ajattelumallia rasittavat siten samat perusongelmat kuin moraalifilosofian puolella.² Malli on periaatteessa yksinkertainen ja selväpiirteinen mutta käytännössä mahdoton toteuttaa. Se suoran demokratian malli, joka toimi Antiikin Ateenassa, ei voi mitenkään toimia suurissa yhteisöissä, joissa esiintyy runsaasti ristiriitaisia ja keskenään sovittamattomia vaatimuksia. Suurissa yhteisöissä demokratia on pakostakin edustuksellista ja juuri edustuksellisuuteen liittyvät sen tavallisimmat käytännön ongelmat.

Nykyisen kaltainen edustuksellinen demokratia toimii parhaiten voimakkaasti kasvavan talouden oloissa. Demokratia saa tällöin oikeutuksensa siitä, että distributiivinen oikeudenmukaisuus toteutuu kohtuullisen hyvin. Kun heikoinkin osapuoli saa jokaisessa uudessa jaossa jotain lisää, vahvempien osapuolten lisääntyvä saalistus ei johda yhteiskunnallisen kritiikin liialliseen jyrkentymiseen. Kuitenkin heti kun jaettavan kasvu pysähtyy tai jaettavaa on peräti vähemmän, distributiivinen oikeudenmukaisuus ajautuu umpikujaan ja demokratia alkaa menettää uskottavuuttaan. Mitä vaikeammaksi taloudellinen tilanne muuttuu, sitä kehnommin demokratia toimii.

Kysymys demokratian kehittämisestä on sekä tärkeä että vaikea. Demokratiaa on välttämätöntä kehittää, jotta se toimisi myös vaikeina aikoina. Kehittämisen tekee vaikeaksi se, että demokratiaa voidaan käytännössä kehittää vain demokraattisen päätöksenteon pohjalta. Parempaan demokratiaan ei voida siirtyä diktatuurin tai muiden harvainvallan kausien kautta. Lisääntyvä demokratia on kollektiivisen kasvun prosessi, jossa ei ole oikoteitä eikä mahdollisuuksia merkittäviin loikkiin.

Suomessa demokratian oleellinen kehittäminen merkitsisi vakavaa kajoamista korporaatioiden valtaan ja puoluejärjestelmän toimintaan. Oleelliset muutokset ovat käytännössä lähes mahdottomia, sillä niiden tekeminen vaatii kaikkien tärkeimpien tahojen yhtenäisen kannatuksen. Jo yhdenkin merkittävän tahon vastustus riittää vireillä olevan muutoksen kumoamiseen. Käytännössä jokaisella merkittävällä vaikuttajataholla on veto-oikeus.

6.1.1 Demokratian ongelmat

Demokratian toimivuuden suurin rakenteellinen ja sisällöllinen ongelma on demokraattisen päätöksenteon rajallisuudessa. Kansalaisen elämään vaikuttavat monilukuiset päätökset, joista vain pieneen osaan on mahdollista päästä vaikuttamaan. Ongelma jakaantuu useaan osaan, jotka koskevat kontingenteja seurausvaikutuksia, valmistelun puutteita ja vaikutusmahdollisuuksien suoranaista puuttumista.

Lähimmässä perhepiirissä tehtävät päätökset ovat luonnollisesti ihmisten itsensä päätettävissä ja siten jokaisen omalla vastuulla. Yhteisöllisen toiminnan ja

---

²Lakien noudattamisessa ei tosin voi (saa) samalla tavoin osoittaa yksilöllistä luovuutta kuin siirryttäessä tapasovinnaisuuden määrittämisestä siveellisyydestä yksilölliseen moraaliseen harkintaan Hegelin ymmärtämässä mielessä.

kansalaisyhteiskunnan piirissä tehtäviin päätöksiin vaikuttaminen riippuu osallistumisen aktiivisuudesta. Myös niihin on ainakin periaatteessa mahdollista vaikuttaa.

Yksilöiden tai pienryhmien tekemien päätösten seurausvaikutukset kasaantuvat kuitenkin ennalta arvaamattomalla ja usein päättäjien itsensä kannalta haitallisella tavalla. Peliteoreettisesti on mahdollista rakentaa malleja, joissa jokainen yksittäinen päätös on vallitsevat olosuhteet huomioon ottaen rationaalinen, mutta päätösten yhdistetyt vaikutukset ovat jokaisen yksittäisen päättäjän kannalta huonompia kuin jokin huolella harkittu, yhteisesti tehty päätös (Olson 1968).

Toinen ongelmaryhmä koostuu kauaskantoisista yhteiskunnallisista päätöksistä, jotka tehdään kyllä demokraattisesti mutta liian vähäisen valmistelun pohjalta. Vaikeimpienkin päätösten osalta muodollinen demokratia tiivistyy lopulta parlamentaariseen äänestyspäätökseen, jossa ainoastaan äänen määrä ratkaisee. Äänestyksessä ei enää kiinnitetä huomiota kansalaiskeskustelun laajuuteen, kansalaisten tietoisuuteen tai muun valmistelun perusteellisuuteen. Jos hallitus on päättänyt viedä jonkin asian läpi, eduskunnan on tehtävä siitä päätös ja useimmiten päätös on täsmälleen hallituksessa sovitun sisältöinen.

Vakavin demokratian ongelma koskee sellaisia laajalle säteileviä päätöksiä, joihin kansalaiskeskustelun ja demokratian keinoin ei lainkaan pääse vaikuttamaan. Niitä ovat ennen muuta markkinoiden piirissä tehtävät päätökset.³ Joskus saatettiin kauniisti ajatella, että niin sanottu näkymätön käsi (vrt. Adam Smith) ohjaa pääomien jakautumista optimaalisella tavalla. Sen mukaan ostopäätöksiä tekevät kansalaiset houkuttelevat pääomat eniten ostettujen tuotteiden tuotantoon ja sillä tavoin tuotteiden hinnat pysyvät kurissa. Käytännössä tilanne on kuitenkin sellainen, että pääomat ja tuotekehitys vaikuttavat enemmän tuotanto- ja markkinointipäätöksiin kuin ostajien valinnat. Vaikutusketju toimii siten täsmälleen päinvastaiseen suuntaan kuin Adam Smith ajatteli.

Markkinatalouden aiheuttamiin epäkohtiin on mahdollista viime kädessä vaikuttaa vain kasaantumista hillitsemällä. Monet demokratian tutkijat ovat pohtineet tätä ongelmaa (ks. esim. Held 1987, 294 ja siitä viittaukset edelleen), joka on hyvin tärkeä mutta vaikeasti ratkaistavissa. Yhteiskunnallisen vaikuttamisen kannalta on nimittäin kokonaan eri asia omistaa vaikkapa perheasunnon hallintaan oikeuttavat asunto-osakeyhtiön osakkeet kuin esimerkiksi enemmistö globaaleilla markkinoilla toimivan mediajätin osakkeista.

6.1.2 Kansalaisyhteiskunnan teoria

Ajatus kansalaisyhteiskunnasta on peräisin yhtäältä Hegelin ja toisaalta skottilaisen valistuksen teoreetikkojen (Adam Smith, Adam Ferguson ja David Hume) kir-

---

³Nytemmin myös valtaosa EU:n tekemistä päätöksistä.

joituksista (Wolfe 1989, 13–19).⁴ Kyseessä on kaksi kilpailevaa traditiota, joiden erot Tuija Pulkkinen tiivistää seuraavasti:

Demokratian kriteeriksi muodostuu liberaalissa traditiossa se, kuinka hyvin yksilöiden vapaus on suojattu poliittisen koneiston toiminnalta, kun taas hegeliläisessä traditiossa demokratian kriteeri on, kuinka moni yksilö on mukana yhteiskunnan tietoisessa itsensä ohjaamisessa. (Pulkkinen 1996, 200)

Hegelin ajattelussa valtio edustaa Hengen itseliikunnassa hyvin korkeaa tietoisiksi tuleamisen muotoa. Valtion toimintapiiri ei kuitenkaan kata kaikkia ihmisten arkielämän toimintoja. Kansalaisyhteiskunta on tarkoitettu kattamaan kaiken tuotannollisen ja tuotteiden markkinoihin kuuluvan toiminnan. Kansalaisyhteiskunnan piiriin kuuluvat siten myös yksilöllinen kulutus ja perheiden taloudelliset suhteet (Avineri 1974, 141–154). Perhepiirin toiminta muodostaa ihmisen tietoisuuden kehitykselle kuitenkin vain välttämättömän perustan. Yksilön varsinainen vapaus toteutuu osana yhteiskunnan tietoista itsensä ohjaamista.

Hegel oli huolissaan omistussuhteiden haitallisista vaikutuksista valtion integroivalle toiminnalle. Tämä käy ilmi esimerkiksi käsityksistä, joita Hegelillä oli henkisen omaisuuden suojasta (Drahos 1996, 85). Hän ei kuitenkaan pitänyt markkinoita suoranaishana uhkana valtion tai yksilöiden kehitykselle. Hegel ei 1800-luvun alkupuolella pystynyt vielä kuvittelemaan nykyisen kaltaista maailmanlaajuista kauppaa suurine reaalitaloudesta irrallaan olevine pääomakeskittymineen.⁵

Liberaalin tradition mukaan ihmisen vapaus toteutuu erillään valtiollisen ja poliittisen koneiston holhouksesta. Historiallisesti tarkasteltuna tällä ajattelutavalla on vahvat perusteet. Nykyaikaisen demokratian kehitys on ollut juuri vapautumista erilaisten valtiollisten ja kirkollisten hirmuvaltiaitten orjuudesta. Yksilöllinen vapaus taloudellisen vapauden muodossa toteutuu kuitenkin hyvin epätasaisesti. Ajatus taloudellisesta demokratisoitumisesta ei ole realisoitunut missään yhteiskuntajärjestelmässä. Mitään toimivaa vastinetta valtiollisen demokratian ‘mies ja ääni’ -periaatteelle ei ole pystytty kehittämään taloudellisen demokratian puolella.

Alan Wolfen mukaan kansalaisyhteiskunnan nykyaikainen teoria alkaa kehittyä 1800-luvun puolivälistä lähtien juuri reaktiona markkinoiden voimistuvaa vaikutusta vastaan (Wolfe 1989, 16). Wolfen ajattelussa kansalaisyhteiskunnalla on tärkeä osuus yksilöllisen moraalien kehitykselle. Siinä tarvitaan yhteisöllisiä mekanismeja, jotka totuttavat kansalaisia ottamaan vastuuta omista teoistaan ja keskinäisistä suhteistaan tavalla, jota valtio tai markkinat eivät pysty turvaamaan. Adam Fergusonin ajatusta siteeraten Wolfe toteaa, että yhteiskunta on lahja. Tällä

---

⁴Salvador Giner mainitsee, että kansalaisyhteiskunnan keskenään ristiriitaisia määrittelyjä ovat Hegelin ohella esittäneet ainakin Locke, Hobbes, Marx ja Gramsci (Giner 1995).

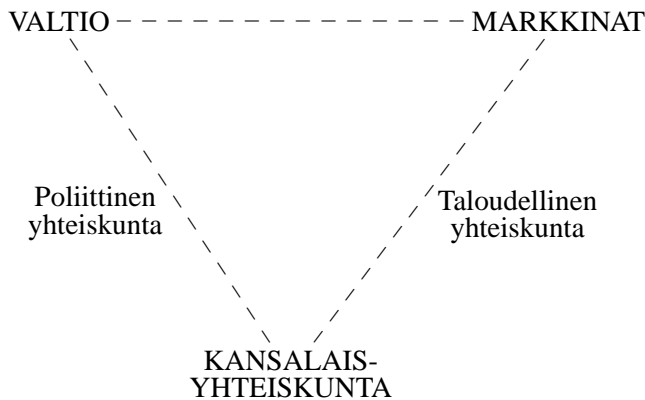
⁵Timo Santalaisen vuonna 1990 esittämän arvion mukaan kansainvälisillä rahamarkkinoilla liikkuvan, reaalityaloudesta irrallaan olevan rahan määrä on luokkaa 100 triljoonaa dollaria. Reaalitalouteen on sidottu vain 3–4 triljoonaa dollaria (Santalainen 1990).

hän viittaa yhteiskunnan sopimuksenvaraiseen ja hyvin haavoittuvaan luonteeseen (vrt. myös Lagerspetzin sopimuksenvaraisia instituutioita koskeva työ 1995).

Cohen ja Arato ovat kirjassaan *Civil Society and Political Theory* (1994) määritelleet kansalaisyhteiskunnan Wolfen tapaan valtion ja markkinoiden väliin tai ulkopuolelle jääväksi kansalaisten ja heidän järjestöjensä toimintamuodoksi. Kuvassa 6.1 on esitetty yksinkertaisena kaaviona tekijöiden sanallisesti kuvailema yhteiskunnan toimintojen kokonaisuus. Kuva olisi mahdollista piirtää eri tavoin. Tällä tavoin piirrettynä kansalaisyhteiskunnan erillisuus korostuu ehkä liikaa. Suikkanen ja Linnakangas piirtävät vastaavassa tarkoituksessa peruskolmion samalla tavoin (Suikkanen & Linnakangas 1998, 46). He tarkentavat kaaviota työn yhteiskunnan teorian tarpeisiin jaotteleamalla sitä osiin dikotomioilla formaalinen/ei-formaalinen, voittoa tuottava/voittoa tavoittelematon ja julkinen/yksityinen.

Cohenin & Araton malli on moniosainen ja he jättävät sen tarkemman esittelyn varsin vähälle. Mallin rakenteesta on tärkeä havaita, että kansalaisyhteiskunta liittyy valtioon ja markkinoihin kahden välittävän muodostelman avulla. Ne ovat poliittinen ja taloudellinen yhteiskunta.

Kuva 6.1. Kansalaisyhteiskunnan malli.

Poliittinen yhteiskunta (*political society*) koostuu puolueiden toiminnasta ja selaisesta julkisesta keskustelusta, jossa yhteiskunnallisia ongelmia nostetaan esille, arvioidaan, tehdään ratkaisuehdotuksia ja seurataan ratkaisuehdotusten etenemistä valtiollisen päätöksenteon tasolla. Oleellinen ajatus on, että julkinen keskustelu on siinä määrin laajaa ja kovasävyistä, että se pystyy vaikuttamaan sekä poliitikkojen valintoihin että politiikkojen muotoutumiseen.

Taloudellinen yhteiskunta (*economic society*) koostuu pientuottajista, heidän järjestöistään, osuustoiminnallisista yhteisöistä, kuluttajien järjestöistä ja markkinoiden toimintaa koskevasta julkisesta keskustelusta. Tämä on vaikeasti mielletävää ja vieläkin vaikeammin organisoitavissa oleva alue. Olisi vähintäänkin epämuodikasta alkaa puhua osuustoiminta-aatteen elvyttämisestä.

Kaaviosta puuttuu valtiota ja markkinoita yhdistävä välittävä muodostelma. Cohen ja Arato eivät sellaista esitä. Muodostelma on kuitenkin olemassa ja sille on vakiintunut nimeksi *korporatismi*. Kyse on valtion ja markkinoiden lukemattomista yhteistyön ja epäterveen liittoutumisen muodoista, jotka ovat julkisen keskustelun ja edustuksellisen demokratian kannalta pääosin tavoittamattomissa.

Kansalaisyhteiskunta määritelmän omaisesti on valtion ja markkinoiden väliin sijoittuva yhteiskunnallisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen alue, joka koostuu perheen ja muun lähimmän yhteisön toiminnasta, vapaaehtoisuuteen perustuvasta yhdistystoiminnasta, sosiaalisista liikkeistä ja erilaisista julkisen keskustelun muodoista (Cohen & Arato 1994, ix). Vaikka määritelmässä mainitaan perheet, ne eivät muodosta keskeistä kansalaisyhteiskunnan osaa.

Kansalaisyhteiskunnan teoreetikot korostavat yksimielisesti kansalaisyhteiskunnan rakentumista vapaaehtoisten, laillisten, institutionalisoituneiden toimintamuotojen varaan. Sekä poliittinen että taloudellinen yhteiskunta nousevat näistä järjestäytyneistä muodoista limittyen kuitenkin osittain niiden kanssa. Toinen säännöllisesti korostettu piirre kansalaisyhteiskunnan toiminnassa koskee siinä käytävien keskustelujen julkisuutta.

Cohenin & Araton malli on lähellä Habermasin tapaa jakaa ihmisten toiminta järjestelmään ja elämismaailmaan (Habermas 1989a, 113–152). Järjestelmän sisällä rationalisoivina tekijöinä toimivat valta (valtio) ja raha (markkinat). Elämismaailma koostuu ihmisten arkielämän toiminnoista — alue, jota järjestelmä pyrkii jatkuvasti kolonisoimaan (vrt. von Wright 1993, 140–171).

Edellä esitetty malli on määrittelyllisistä ongelmistaan huolimatta uskottavan tuntuinen. Valtion tai markkinoiden liiallinen vahvistuminen saattaa kansalaisten kannalta osoittautua ongelmalliseksi. Valtiososialismi on paras ja samalla kiistanaton esimerkki ensiksi mainitun vahvistumisen seuraamuksista. Markkinoiden liiallisen korostumisen haitallisten vaikutusten osoittaminen esimerkin avulla on kiistanalaisempaa. Useimmiten tässä tarkoituksessa käytetään thatcherismia, jolla on vahva kannatus myös Suomessa.⁶

Kansalaisyhteiskunnan malliin sisältyy kuitenkin oleellisen tärkeä ongelma, johon varsinkin John Keane on kiinnittänyt huomiota. Keane ihmettelee kirjassaan *Civil Society — Old Images, New Visions*, mitä merkitystä voi olla kansalaisyhteiskunnalla, jolla ei ole suoranaista taloudellista valtaa (Keane 1998, 16–18, 181–182).⁷ Keane kohdistaa kritiikkinsä suoranaisesti Habermasin ajatustapaan ja alaviitteiden tasolla Cohenin & Araton malliin. Keanen määrittelemä kansalaisyhteiskunta sisältää — aivan Hegelin tapaan — myös markkinoiden toiminnan.

---

⁶Thatcherismin kannatus jakautuu — niin uskomatonta kuin onkin — jokseenkin tasaisesti kolmen suurimman eduskuntapuolueen kesken eikä ole siten puoluepoliittisesti määrätynyttä.

⁷Kritiikistä yksityiskohtaisemmin ks. Keanen teos *Democracy and Civil Society* vuodelta 1988 (Keane 1988b, 69–100). Tämä kirja ja sen rinnalla samaan aikaan ilmestynyt Keanen toimittama *Civil Society and the State* (Keane 1988a) käynnistivät Euroopassa kansalaisyhteiskuntaa koskevan keskustelun uusimman vaiheen aikana, jolloin sosialismin murtuminen oli vasta käynnistymässä.

Keane perustelee markkinoiden sisällyttämisen kansalaisyhteiskunnan piiriin epäsuorasti vuonna 1987 käymänsä keskustelun yksityiskohtaisen kuvauksen muodossa (Keane 1988b, 191–212). Siitä käy yksiselitteisesti ilmi, että hänen tarkoittamansa kansalaisyhteiskunta on sosialistinen! Keanen teoreettinen ajattelu liittyy pitkälti Itä-Euroopan pienten sosialististen maiden demokratisoituskehityksen pitkäaikaiseen ja yksityiskohtaiseen tuntemukseen. Sitä taustaa vasten ajatus kansalaisyhteiskunnan sosialistisuudesta on ymmärrettävissä. Sosialistisen järjestelmän romahdettua ajatus kansalaisyhteiskunnan sosialistisuudesta kaipaasi kuitenkin lisäperusteluja. Niitä ei Keane vuonna 1998 ilmestyneessä kirjassaan esitä.

Kansalaisyhteiskunnan toiminnan ja toimintaedellytysten ydinongelma on selvästi taloudellisten resurssien hallinnassa. Teorian tasolla vastakkain ovat Cohenin & Araton ja John Keanen mallit, joista voidaan hiukan ihmetellen kysyä, kumpi mahtanee viime vuosien toteutuneen talouskehityksen valossa olla epärealistisempi! Jos tavoitteena on tasapainottaa valtion ja markkinavoimien toimintaa, kummalla mallilla näyttäisi olevan minkäänlaisia edellytyksiä toteutua ja ratkaista tämä ongelma: taloudellista valtaa vailla olevalla kansalaisyhteiskunnalla vai sosialistisella kansalaisyhteiskunnalla. Tähän ongelmaan ei selvästikään ole esitettävissä uskottavaa ratkaisua. Kummallakaan kansalaisyhteiskunnan mallilla ei näyttäisi olevan pikaisia toteutumisen edellytyksiä.

Yksi epäsuora, joskin pessimistinen vastaus kansalaisyhteiskunnan tulevaisuutta koskevaan kysymykseen on silti annettavissa. Vastaus perustuu havaintoon, että sosialistinen järjestelmä ei suinkaan luhistunut kyseisissä maissa toimivien demokratialiikkeiden toiminnan ansiosta. Luhistuminen perustui sosialismin sisäisiin syihin. Järjestelmä ei siis hajonnut (*explosion*) vaan se todellakin luhistui kasaan (*implosion*). Tämän analogian mukaisesti ajateltuna markkinatalousjärjestelmän demokraattisemmaksi muuttumisen todennäköisin kehityskulku perustuu järjestelmän luhistumiseen, ei niinkään kansalaisten aktiiviseen vastarintaan.

Kansalaisyhteiskunnan teoria ei siis pysty esittämään uskottavaa ratkaisua markkinoiden demokratisoinnin ongelmaan. Kilpailevat mallit paikallistavat ongelman — kumpikin omalla tavallaan, mutta eivät kuitenkaan tarjoa välineitä ongelman ratkaisulle. Tämä havainto ei millään tavoin vähennä teorian ja kilpailevien mallien arvoa. Kansalaisyhteiskunnan teorian tärkein merkitys on yhteiskunnan toimintojen kokonaisvaltaisessa jäsentämisessä ja keskeisimmän ongelman määrittämisessä. Muiden, yksityiskohtaisempien teorioiden tehtävänä on konkretisoida ongelman käsittelyä ja tehdä ehdotuksia sen ratkaisemiseksi.

6.1.3 Tietovarannot ja demokratia

Kansalaisyhteiskunnan teoria erityisesti tietoyhteiskuntaan ja tietoverkkojen aika-kauteen sovellettuna on pääosin vielä luomatta. Yleisellä tasolla teorialle voidaan asettaa se ilmeinen vaatimus, että teorian on välttämättä oltava *tietoyhteiskuntaspesifi*. Tietoyhteiskunnan kehityksessä merkittävimmät laadulliset muutokset

perustuvat informaation saannin ja jakelun oleelliseen tehostumiseen. Niiden tulee heijastua uudessa teoriassa. Sisällöllisesti uuden teorian on kohdistettava huomionsa demokratian yleisten ongelmien ohella kansalaisyhteiskunnan kehittämisen vaikeimpaan tehtävään (so. markkinoiden asema ja demokratisointi).

Tarkastelemalla markkinoiden demokratisoinnin ongelmaa informaation jakelun ja saannin näkökulmista päästään kiinni yhteen tämän uuden teorian ydinkysymyksistä. Kyse on markkinoita koskevan informaation saannista ja vapaasta levittämisestä. Viimeksi mainittu, informaation levittäminen tietoverkoissa käytävän kansalaiskeskustelun muodossa, on käsillä olevan työn läpikäyvänä teemana. Markkinoiden toimintaa koskevan informaation saatavuus on sen sijaan erityisongelma, joka tässä työssä jää vähemmälle huomiolle ja kaippaa sen vuoksi hieman täsmentämistä.⁸

Tiedonvapautta koskevan lainsäädännön näkökulmasta tarkasteltuna markkinat ovat eräänlainen itseohjautuva suojavyöhyke, jota esimerkiksi asiakirjajulkisuus ei koske lainkaan (asiasta tarkemmin ks. alaluku 4.1.5 alkaen sivulta 99). Yritykset toimittavat julkisuuteen tietoja itsestään, toiminnastaan ja tuotteistaan tavalla, joka yleensä hyvin huonosti palvelee kansalaisten ja kuluttajien etuja. Useimmiten tiedottaminen on pelkkää mainontaa, joissakin tapauksissa se voi olla suorastaan valheellista. Äärimmäisissä muodoissaan valheista tulee virallisia totuuksia, kun hallitukset alkavat tukea niitä kansalaisten eduista piittaamattomalla tavalla.⁹

Kansalaisten oikeus saada tietoja markkinoiden toiminnasta on kokonaan uusi tiedonvapauden alue, jonka positiointi kaippaa tuekseen teoreettisen viitekehyksen. Oikeus saada tietoja virallisista asiakirjoista ja itseä koskevista asioista hallintomenettelyissä on monissa maissa vakiinnuttanut asemansa sekä lainsäädännössä että osana hallintokulttuuria (pohjoismaisista lähtökohdista ks. Manninen 1995). Mitään yleistä, lainsäädännössä turvattua oikeutta tietojen saantiin, joka koskisi myös markkinoiden toimintaa, ei ole minkään maan lainsäädännössä.

Tietojen yleisen saatavuuden ja tavoitettavuuden ongelmaa on mahdollista lähestyä teoreettisesti politiikan teorian (poliittisen filosofian) keinoin tietojen haavoittuvuutta pohtimalla. Artikkelissaan *Truth and politics* (1961) Hannah Arendt jakaa erilaiset totuudet kahteen ryhmään: rationaalisiin totuuksiin ja faktatietoja koskeviin, faktuaalisiin totuuksiin. Ensiksi mainitut hän edelleen jaottelee matemaattisluonteisiin (kolmion kulmien summa on 180 astetta), luonnontieteellisiin (maa kiertää aurinkoa) ja filosofisiin (on parempi kärsiä vääryyttä kuin aiheuttaa sitä). Faktatiedot puolestaan koskevat jotain ainutkertaisia tapahtumia, kuten *Saksa valtasi Belgian elokuussa 1914*.

Rationaaliset totuudet ovat Arendtin mukaan luonteeltaan sellaisia, että niiden hävittäminen tai tukahduttaminen ei pysty niitä lopullisesti tuhoamaan. Vaik-

---

⁸Tietovarantojen hyödyntämisen ja demokratian suhteesta tarkemmin ks. Sitralle tekemäni raportit (Kuronen 1998b; Kuronen 1998c).

⁹Vrt. Belgian ja Ison-Britannian hallitusten tiedotustoiminta myrkkijä sisältävien tai muutoin vaarallisten elintarvikkeiden viennin osalta muihin EU-maihin.

ka tuhoamista yritettäisiin — esimerkiksi kirjoja polttamalla — rationaaliset totuudet hyvin luultavasti pystyttäisiin historian jossakin myöhemmässä vaiheessa elvyttämään uudelleen henkiin tieteellisen päättelyn ja tutkimuksen avulla. Matemaattiset totuudet ovat tuhoamisyriksiä ajatellen kaikkein sitkeähengisimpiä. Seuraavaksi sitkeämpiä ovat luonnontieteelliset totuudet. Filosofiset tiedot ovat rationaalisista totuuksista haavoittuvimpia.

Faktuaaliset totuudet eli faktatiedot ovat luonteeltaan sellaisia, että ne on kerta kaikkiaan muistettava ja välitettävä sukupolvelta toiselle joko perimätietona tai dokumentteihin kirjattuna. Jos jotakin tärkeää tapahtumaa koskeva faktatieto kerran menetetään, sitä ei millään keinolla voida enää elvyttää henkiin. Faktatieto historiallisessa ja poliittisessa mielessä koskee siis ihmisten, yhteisöjen ja kansojen keskinäisessä toiminnassa ja vuorovaikutuksessa esiintyneitä ainutkertaisia tapahtumia.

Historiallisesti tarkasteltuna on havaittavissa selvä painopisteen siirtymä totuuksien karsastamisessa. Matemaattiset totuudet on aina ollut pakko hyväksyä ilman suurempia vastaväitteitä. Joskus on sanottu, että itse jumalakaan ei mahda mitään sille tosiasialle, että kaksi ynnä kaksi on neljä. Luonnontieteellisten totuuksien vastustamista uskonnollisin perustein pidettiin vielä Kopernikuksen aikana täysin luonnollisena. Fundamentalistiset liikkeet saattavat tosin edelleenkin vaatia esimerkiksi Darwinin oppien sensuroimista kouluopetuksesta. Suurin vihamielisyys modernin ajan alkuun asti kohdistui kuitenkin filosofisiin totuuksiin. Nytemmin rationaaliset totuudet saavat enimmäkseen olla rauhassa.

Faktuaalisiin totuuksiin suhtautuminen on sen sijaan edelleenkin mitä ongelmallisinta. Faktuaalisten totuuksien kiistämiseen kuuluu oleellisena piirteenä kiistämisen kiistäminen. Kiistattomana voidaan kuitenkin pitää — ainakin näin jälkikäteen asiaa tarkasteltaessa — uusimman historian kirjoittamista kerta toisensa jälkeen uudelleen kaikissa yhtenäisen aatteen elähdyttämässä maissa. Neuvostoliiton historian kirjoissa jopa kuvitus koki muodonmuutoksia painoksesta toiseen. Epäsuosioon joutuneet johtajat poistettiin ensin elävien kirjoista ja sen jälkeen historian kirjoista.¹⁰

Rationaalisten ja faktuaalisten totuuksien rinnalla on tarkasteltava niitä historiallisesti kehittyviä oikeuksia ja vapauksia, joiden toteutumiseen totuudet kietoutuvat. Axel Honnethin esittämän jaottelun mukaan kansalaisyhteiskunnat, poliittiset oikeudet ja sosiaaliset oikeudet kehittyivät peräkkäisillä vuosisadoilla 1700-luvulta lähtien (Honneth 1996, 116). Tiivistetysti esitettynä nämä oikeudet turvaavat puolueettoman oikeudenkäynnin, yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden sekä vähimmäistoimeentuloturvan.

Näiden oikeuksien alkuun ja jatkoksi on mahdollista lisätä kaksi täydentävää oikeuksien luokkaa. Alkuun on mahdollista lisätä ihmisten oikeus omaa itseään koskeviin tietoihin ja oikeus tietää, mikä on ihmislajin luonne ja asema luonnon

---

¹⁰Esimerkkinä kotimaisesta tärkeiden tietojen hävittämisen tai vääristelemisen ilmeisestä riskistä voi mainita Urho Kekkosen arkiston kohtalon, johon Mauno Koivisto on kiinnittänyt julkisuudessa huomiota.

moninaisuudessa. Oikeuksien jatkoksi on mahdollista lisätä sivistykselliset oikeudet, jotka määrittävät täsmällisemmin ja alkavat toteutua laajasti vasta tietoyhteiskunnan kehityksen myötä 2000-luvulla.

Totuuksien ja oikeuksien keskinäissuhde on kuitenkin monimutkainen — ne hän vaikuttavat vastavuoroisesti toisiinsa ja määrittävät toinen toisiaan. Ei ole esimerkiksi olemassa mitään ennalta asetettua poliittisten oikeuksien toteutumisen lopullista tapaa. Poliittiset oikeudet ja asiakirjajulkisuus ovat kehittyneet rinta rinnan. Valtiollista päätöksentekoa koskevien tietojen vapaampi saatavuus on luonut edellytyksiä poliittisia oikeuksia koskevien uusien vaatimusten esittämiselle. Poliittisten oikeuksien lisääntyminen on puolestaan lisännyt vaatimuksia tietojen vapaammasta saatavuudesta.

Totuuksien ja oikeuksien eri luokkien välillä ei ole myöskään selvää sisällöllistä, keskinäistä vastaavuussuhdetta. Jokainen oikeuksien luokka kuvautuu (matemaattisesti ajatellen) useammalle totuuksien luokalle. Esimerkiksi kansalaisoikeuksien toteutuminen asettaa vaatimuksia sekä rationaalisten että faktuaalisten totuuksien saatavuudelle.

Jokaisella totuuksien luokista on kuitenkin vähintään yksi tai useampia vastineita oikeuksien puolella. Ihmisillä on siten historiallisesti kehittyneisiin oikeuksiin kiteytyneet perusteet saada käyttöönsä luotettavaa ja ajantasaista tietoa lukemattomilta elämänalueilta, jotka kattavat laajasti erilaiset rationaaliset (matemaattiset, luonnontieteelliset ja filosofiset) ja faktuaaliset totuudet. Filosofisten totuuksien joukkoon kuuluvat yleisemminkin normatiiviset ”totuudet”, joista osa on kirjattu lakien muotoon. Tätä totuuksien kokonaisuutta täydentää lopulta kehittymässä oleva tietojen ja tietotuotteiden alue, joka liittyy sivistyksellisten oikeuksien vähittäiseen toteutumiseen.

Esitettyyn jaotteluun, vaikka se tuntuu hyvin kattavalta, eivät kuitenkaan luontevalla tavalla sijoitu markkinoiden toimintaa koskevat tiedot. Joiltakin osin nämä tiedot on sisällytettävissä esimerkiksi luonnontieteellisten (elintarvikkeiden raaka-aineet) tai faktuaalisten (tuotannollista toimintaa koskevat päätökset) totuuksien joukkoon. Tällä tavoin hajoitettuna katoaa kuitenkin kansalaisyhteiskunnan kannalta oleellinen näkökulma markkinoiden toimintaan. Ongelmana eivät ole yksittäiset totuudet ja niiden luokittelu. Ongelmana on toiminta kokonaisuudessaan ja sen taustalla oleva vallankäyttö.

Markkinoiden toimintaa koskevat tiedot muodostavat ilmiselvästi eräänlaisen sokean pisteen totuuksien ja oikeuksien luokittelussa. Markkinat on mielletty niin vahvasti yksityisyyden sfääriin kuuluvaksi toiminnaksi, että kaikki laajempi julkisuus tuntuu kaihtavan kaikkea vakiintunutta kategorisointia. On mahdollista, että juuri valtaa ja rahaa sekä niiden keskinäissuhteita koskevat tiedot eivät ole teorian tasolla vielä jäsentyneet riittävästi. Markkinoita koskevat yksittäiset tiedot hajoavat helposti merkityksettömiksi yksityiskohdiksi. Tietojen kategorisoinnissa ja saannissa huomion tulisi kohdistua markkinoiden harjoittamaan vallankäyttöön, jossa oleellisia tekijöitä ovat rahavirrat, omistussuhteet ja liittoutuminen valtiollan kanssa.

Markkinoiden toiminnan osalta tarvitaan periaatteellinen ja syvälinen muutos ajattelutavassa. Vallitseva näkemys, jota lainsäädäntö täysin tukee, hyväksyy taloudellista kilpailua koskevien tietojen salassa pitämisen. Mitä suuremmista taloudellisista eduista on kyse, sitä paremmin varjeltuja ovat niitä koskevat salaisuudet. Juuri tässä ajattelutavan tulisi muuttua. *Vuosituhanen vaihduttua pitäisi alkaa ajatella niin, että mitä suuremmista pääomakeskittymistä on kyse, sitä julkisempia ovat niitä koskevat tiedot. Suurten varallisuuksien omistaminen ei saisi johtaa niitä koskevien tietojen omistamiseen ja oikeuteen niiden salassa pitämiseen* (vrt. Walzerin ajatukset oikeudenmukaisuuden sfäärien erillisyydestä, Walzer 1983, 6–10).

Markkinoiden toimintaa koskevien tietojen “luokittelun” ongelmaan on mahdollista päästä käsiksi kansalaisyhteiskunnan teorian avulla. Cohenin & Araton mallin rakenteen pohjalta on mahdollista kehittää analogisesti rakennettu malli kansalaisyhteiskunnan käyttöön tarkoitettujen uusien tietovarantojen luomiseksi. Näiden tietovarantojen tulee heijastaa kansalaisyhteiskunnan vaikuttamiskeinojen jakautumista poliittiseen ja taloudelliseen yhteiskuntaan.

Kansalaisyhteiskunnan näkökulmasta sekä poliittinen että taloudellinen yhteiskunta tulevat siten koostumaan toiminnallisesta (funktionaalisesta) osasta (aiivan alkuperäisen mallin tarkoittamalla tavalla) ja sen tukena olevista tietovarannoista, eli informaationaalista osasta. Tietoyhteiskunnan kehittyessä jälkimmäisen osan merkitys ja suhteellinen itsenäisyys koko ajan kasvaa.

Poliittisen yhteiskunnan yhteyteen rakennettavat tietovarannot täydentävät jo olemassa olevia julkisin varoin ylläpidettyjä varantoja. Sisällöllisesti ne koskevat erityisesti puoluetoimintaa (jäseniä, toiminnan rahoitusta, luottamushenkilöiden taloudellista asemaa ja sidonnaisuuksia, jne.). Taloudellisen yhteiskunnan tietovarannot ovat uusia. Ne koskevat yritysten omistajia ja omistussuhteita, finanssioperaatioita, tuotannollisia päätöksiä, investointeja, jne. Taloudellista toimintaa koskevien tietovarantojen keräämistä, tutkimista ja kehittämistä varten on tarpeen perustaa erityinen julkisesti rahoitettu tutkimuslaitos (tietovarannoista tarkemmin, ks. Kuronen 1998b).

6.2 Yhteisöllisyyden teorit

Kansalaisyhteiskunnan teoria (erilaisine painotuksineen) muodostaa välttämättömän yleisen kehyksen yhteiskunnan toimintojen jäsentämiselle ja kansalaiskeskustelun kohdentamiselle. Keskustelun moraalaisia perusteita koskevan 3. luvun lopussa (alaluku 3.5.3 sivulta 81 alkaen) konstruoin mallin, joka sovittaa abstraktilla tasolla käytävän diskurssieettisen keskustelun yhteisölliseen toimintaan ja kansalaisten arkipäivään. Vastaavaa sovittamista tarvitaan kansalaisyhteiskunnan teorian sisältämien emansipatoristen näkemysten realisoimiseksi yhteisöjen ja kansalaisten toiminnassa. Tätä sovittamista ja silloittamista palvelee seuraava republikanismin ja kommunitarismin kantavien ideoiden esittely.

6.2.1 Republikanismi

Demokratian historia kertoo ihmisen pitkästä kamppailusta kirkollisia ja maallisia vallanpitäjiä vastaan. Kirkon henkisestä orjuudesta vapautuminen on vähitellen antanut ihmiselle mahdollisuuden ryhtyä itse arvioimaan elämänsä mielekkyyttä ja pohtimaan myös arvioinnissa käytettäviä kriteerejä. Moraalifilosofian opetus kuitenkin on, että vapautumisessa on saatettu mennä liian pitkälle. Täydellinen vapaus vie pohjan pois koko arvioinnin mielekkyydeltä (Bauman 1993; MacIntyre 1985). Arvioinnissa on pakko käyttää muitakin kuin pelkästään itse keksittyjä kriteerejä. Jos niitä ei käytetä, arvioiminen alkaa muistuttaa pasianssin peluuta, jossa pelaaja koko ajan fuskaa ja saa sillä tavoin pelin aina menemään läpi.

Vapautuminen maallisten vallanpitäjien orjuudesta on yhtä lailla tuottanut tuloksenaan lähes täydellistä vapautta korostavan ajattelutavan. Sen mukaan ihmisellä on täysi vapaus toteuttaa omia pyrkimyksiään, kunhan hän ei samalla suoranaisesti estä muita vastaavasti toteuttamasta heidän omia pyrkimyksiään. Selkeimmillään tämä ajattelu ilmenee amerikkalaisina unelmina rikastumisesta yhdessä yössä. Näiden unelmien mukaan jokaisella on yhtäläiset mahdollisuudet rikastumiseen, kunhan vain osaa toimia oikein. Suunnattomien pääomien kasaantuminen yksin käsiin kertoo, millä tavoin rikastuminen käytännössä toteutuu — muutamat harvat rikastuvat suuren enemmistön kustannuksella.

Vapautumisen ajatus on siten sekä moraalifilosofian että poliittisen filosofian kannalta johtanut käsitteelliseen ja käytännölliseen umpikujaan. Vapautumisen ideologia on toisin sanoen viety niin pitkälle, että käsitys vapauden luonteesta ja sen perimmäisestä tarkoituksesta on kadonnut. Vapaus vapautena jostakin kadottanut näköpiiristään sen, mistä on ollut tarkoitus vapautua. Vapaus vapauteen johonkin ei sekään enää tiedä mihin on ollut tarkoitus suunnistautua. Vapaus, jonka ihminen saa synnyinlahjana, muodostuu siinä määrin itsestäänselvyydeksi, että se ei merkitse enää mitään. Kun vapauden puolesta ei tarvitse ponnistella eikä siitä tarvitse missään muodossa maksaa mitään, siitä tulee arvoton.

Teorian ja aatehistorian tasolla kyse on negatiivisen ja positiivisen vapauden määrittelystä, käsitteiden keskinäisestä suhteesta ja niiden realisoitumisesta ihmisen itsevapautumisen yksilöllisessä historiassa. Isaiah Berlin on teoksessaan *Four Essays on Liberty* esittänyt usein siteerattuja ajatuksia negatiivisen ja positiivisen vapauden käsitteistä (Berlin 1969).¹¹

Berlinin esittelemistä vapauksien käsitteistä *negatiivinen vapaus* on helpommin ymmärrettävissä. Se tarkoittaa ihmisen mahdollisuutta tehdä jotain ilman, että

---

¹¹ Isaiah Berlinin henkilöhistoria on syytä ainakin päällisin puolin tuntea, kun hänen ajatuksiaan alkaa pohtia. Berlin syntyi Latvian Riiassa vuonna 1909, josta hän muutti vanhempiensa mukana ensin kuusivuotiaana Pietariin ja myöhemmin kymmenen vanhana Englantiin, Oxfordiin. Berlin eli lähes 90 vuotiaaksi, hän kuoli vuonna 1997. Berlinin varhaiset muistikuvat Pietarin kansannousun väkivaltaisuuksista herkistivät hänet aivan erityisellä tavalla vastustamaan poliittisesti perusteltua voimankäyttöä.

jokin toinen ihminen tai taho suoranaisesti estää kyseisen tekemisen tai tarkoituksellisesti haittaa sitä. Negatiivisen vapauden käsite on itsestäänselvytenä mukana kaikessa länsimaisessa ajattelussa. Käsitteellä on pitkä taustahistoria. Ajatus elämisestä ilman pakkoja ja sortovaltaa on muodossa tai toisessa mukana kaikissa demokratian perusteluissa. Länsimaisen liberalismiin puolustajat viittaavat tässä yhteydessä säännöllisesti Hobbesin ja Locken ajatuksiin. Uudempia liberalismiin teoreetikkoja ovat John Rawls ja Ronald Dworkin.

Demokratian historiassa kulkee negatiivisen vapauden rinnalla myös toisella tavoin määritelty vapauden ajatus. Kyseessä on *positiivinen vapaus*. Sen mukaan ihmisen ajattelun olevan aktiivinen ja toimiva olento, joka rakentaa vapauden sfääriin ympärilleen oman toimintansa tuloksena. Berlinin ajatuksissa positiivinen vapaus suppeasti ymmärrettynä tarkoittaa ihmisen mahdollisuutta tehdä jotain ilman, että hänen omat ristiriidat tai muut henkiset tai psyykkiset pidäkkeet estävät kyseisen tekemisen. Berlin ajatteli kuitenkin niin, että positiivinen vapaus hyvin helposti muuntuu kollektiiviseksi käsitteeksi, jolloin subjektina ei olekaan enää minä vaan me. Berlinin mielestä positiivinen vapaus romantikkojen tapaan tulkittuna oli omiaan antamaan perusteita sekä vasemmiston (Stalin) että oikeiston (Hitler) kollektivismin kaikkine ääri-ilmiöineen.

Aatehistoriallisesti positiivisen vapauden käsite on kuitenkin laajempi ja myönteisemmin tulkittavissa kuin Berlinin hiukan psykologisoiva määritelmä antaa ymmärtää. Quentin Skinner on republikanismin historiaa tutkiessaan ollut kiinnostunut juuri positiivisen vapauden käsitteestä ja sen muutoksista eri aikakausina. Skinner on J. G. A. Pocockin ohella yksi keskeisiä republikanismin historioitsijoita ja teoreetikkoja (ks. varsinkin laajat teokset Pocock 1975; Skinner 1978). Kummankin kirjoitukset ovat herättäneet laajalti mielenkiintoa mutta antaneet aiheita myös voimakkaaseen kritiikkiin.

Republikanismiksi on varsinkin 1980-luvulta lähtien alettu kutsua aktiivisen kansalaisuuden ilmenemistä erilaisissa demokratian toteutuksissa (käsitteen viimeaikaisesta historiasta ks. Rodgers 1992). Republikanismin tausta löytyy luonnollisesti antiikin ajan Ateenan kaupunginhallinnosta, jossa vapaat miehet omistautuivat yhteisten asioiden hoitamiseen. Demokratian kukoistuskausi ei tuolloin ollut pitkä. Kristinusko ja Rooman keisarit nujersivat kumpikin omine keinoineen vapauteen pyrkivän ihmisen. Republikanismi nousee uudelleen esiin vasta tämän vuosituhannen alussa Italian kaupunkivaltioissa unohtuakseen jälleen useammaksi vuosisadaksi. Vasta 1800-luvulla Yhdysvaltain ns. perustajaisien (founding fathers) teksteissä republikanismi saa nykyaikaisen muotoilunsa.

Republikanismi kiinnittää keskeisimmän huomionsa tapaan, jolla kansalaiset osallistuvat aktiivisesti yhteisten asioiden hoitamiseen. Republikanismin ydinkäsitelmä on mahdollista tiivistää seuraavalla, ehkä paradoksaaliselta vaikuttavalla tavalla: onko negatiivisesta vapaudesta muodostunut keskeinen osa nykyaikaisen (liberaalin) ihmisen oikeutta pidättäytyä yhteiskunnallisesta toiminnasta, vai pitäisikö positiivisen vapauden rajat pystyä jopa ylittämään yhteiskunnallisten käytäntöjen muodossa? Jälkimmäinen vaihtoehto edellyttäisi, että aktiivinen osallis-

tuminen alettaisiin nähdä vähintäänkin kansalaishyveenä ja joiltakin osin jopa velvollisuutena.

Skinner on artikkelissaan *The republican ideal of political theory* (Skinner 1990) tiivistänyt suorasukaisella tavalla oman vastauksensa edellä muotoilemaan republikanismin ydinkysymykseen. Hän esittää sen kahden aksioman muodossa ja tavalla, joka varmasti herättää ristiriitaisia ajatuksia. Skinner on laatinut artikkelinsa republikanismia käsitelleen seminaarin yhteenvedoksi. Hän ei siinä suoranaisesti perustele aksiomiaan. Aksioman luonteeseen ei oikeastaan edes kuulu perustelujen esittäminen. Skinner esittää sen sijaan voimakasta liberalismien kritiikkiä ikään kuin epäsuorana perusteluna aksiomilleen.

Skinnerin ensimmäinen aksioma koskee ihmisen vapaana olemisen yhteiskunnallisia ja yhteisöllisiä perusteita. Skinner viittaa Charles Taylorin ajatuksiin (Taylor 1985a) todetessaan, että ihminen voi olla vapaa vain jossakin vakiintuneet muodot saaneessa yhteiskunnassa, jossa todellinen itsehallinto toteutuu. Toinen aksioma menee huomattavasti pidemmälle. Siinä Skinner toteaa, että meidät on tarpeen vaatiessa pakotettava olemaan vapaita ja näin vapaus hänen mielestään kietoutuu yhteen pakon ja rajoitusten kanssa. Vapaus toisin sanoen rakentuu yhteiskunnallisen osallistumisen varaan ja koska vapaus on hyvin tärkeä, osallistuminen on välttämätöntä. Skinnerin mielestä meidät on pakotettava osallistumaan vapautemme ylläpitämiseksi välttämättömiin yhteiskunnallisiin velvollisuuksiin.

Pohjoismaisen hyvinvointivaltion perustelut omaksuneen ihmisen on helppo hyväksyä Skinnerin ensimmäinen aksioma. Vapaus ilman aktiivisen toiminnan yhteiskunnallisia, taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia edellytyksiä jäisi todellakin tyhjäksi. Se olisi nälkään kuolevan ihmisen vapautta kaikista yhteiskunnallisista sidonnaisuuksista ja velvollisuuksista. Skinnerin toinen aksioma on sen sijaan paljon ongelmallisempi. Vaikka Suomessakin on tullut tavaksi puhua kansalaisvelvollisuuksien täyttämistä vaaleihin osallistumisen yhteydessä, vapautteen pakottaminen tuntuu vähintäänkin huonolta muotoilulta.

Alan Patten on valinnut artikkelissaan *The republican critique of liberalism* (1996) kritiikkinsä kohteeksi juuri Skinnerin edellä mainitun artikkelin. Patten kritisoi yksityiskohtaisesti myös Taylorin republikanismia koskevia näkemyksiä. Pattenin kritiikki käy läpi keskeiset liberalismien perusteet markkinoiden vapaudesta, oikeuksien ensisijaisuudesta muihin hyveisiin verrattuna ja negatiivisen vapauden merkityksestä. Pattenin perusteellinen ja oppinut kritiikki on moninaisuudestaan huolimatta helposti tiivistettävissä. Pattenin mielestä liberalismi hyväksyy kaikki ne tärkeät yhteisölliset arvot, jotka Skinner ja Taylor väittävät siitä puuttuvan ja jotka vastaavasti löytyvät republikanismin kannattajien ajatuksista. Tällä tavoin Patten katsoo osoittaneensa, että Skinnerin esittämässä väitteessä ei synny mitään mielenkiintoista eroa liberalismien ja republikanismin välille. Taylorin esittämien väitteiden pohjalta ero kyllä syntyy, mutta liberalismien kannattajien ei ole tarpeen ottaa sitä vakavasti.

Pattenin esittämä kritiikki ja myönnytykset republikanismin suuntaan ovat päällisin puolin oikeita. Ne eivät kuitenkaan riitä tyhjentämään Skinnerin ja Tay-

lorin kriittisiä vastaväitteitä eivätkä tee tyhjäksi Skinnerin jälkimmäisen aksiooman perusajatusta. Liberalismin aatteen omaksunut henkilö voi aatteensa pohjalta osallistua yhteisölliseen toimintaan aivan kuten kuka tahansa republikanismin kannattaja. Siltä osin liberalismi on varmasti sopusoinnussa republikanismin kanssa. Ongelmatilanne syntyy kuitenkin silloin, kun liberaali vakaan harkintansa pohjalta jättäytyy syrjään yhteisestä toiminnasta. Mikään yhteiseen aatteeseen vetoaminen tai varsinkaan velvoittaminen ei voi saada häntä palaamaan toimintaan takaisin. Negatiivisen vapauden koskemattomiin oikeuksiin kuuluu kiistatta myös täydellinen toiminnasta pidättäytyminen.

Liberalismi liiallisuuksiin menevänä vapautena sisältää siten oman tuhoutumisensa mahdollisuudet — perusajatus on hyvä mutta järjestelmänä se ei ole stabiili. Se tarvitsee jonkinlaisen tukirakennelman tai joitakin rajoituksia toimiakseen kunnolla. Ilman tukirakennelmaa liberalismi on koko ajan vaarassa ajautua ristiriitoihin, joita sillä ei ole edellytyksiä ratkaista. Selvimpänä esimerkkinä on markkinaliberalismi (libertarismi) ja siihen liittyvä taloudellisen vallan keskittyminen. Useat liberalismiin kannattajat vastustavat taloudellisen vallan liiallista keskittymistä. Liberalismi ei kuitenkaan pysty tarjoamaan mitään keinoja näiden ongelmien ratkaisemiseen.

6.2.2 Kommunitarismi

Useat tutkijat ovat yrittäneet löytää soveltamiskelpoista välimuotoa länsimaisen liberalismiin ja skinneriläisittäin tiukasti muotoillun republikanismin välille. Tätä ongelmaa on lähestytty sekä liberalismiin että republikanismin suunnasta. Liberalismin kannattajat myöntävät, että länsimainen demokratia on vakavissa ongelmissa ja siltä pohjalta hyväksyvät osittain liberalismiin kohdistuvan kritiikin. Liberalismin kannattajat eivät kuitenkaan hyväksy republikanismin kannattajien vastaehdotuksia. Latteimmillaan liberalismi tyytyy toteamaan, että siinä on kyllä ongelmia mutta parempaakaan ei ole keksitty tilalle.

Liberalismin, republikanismin ja kommunitarismin kannattajien väitteet ja vastaväitteet menevät ainakin osittain ristiin yhteismitattomuutensa takia. Charles Taylor on artikkelissaan *Cross-purposes: The Liberal-communitarian debate* (1995a) selventänyt tämän väittelyn luonnetta. Taylorin mukaan väittelyssä puolin ja toisin jätetään vaille riittävää huomiota ontologiaa ja asioiden edistämistä (puolestapuhumista, *advocacy*) koskevien väitteiden välinen ero.

Taylorin mukaan ontologia ja asioiden edistäminen muodostavat nelikentän, jonka kaikki osiot ovat mahdollisia ja tutkimisen arvoisia. Ontologian ääripäät ovat atomismi ja holismi. Atomisteja kutsutaan usein metodologisiksi individualisteiksi. He uskovat että yhteiskunnan toiminnan ja rakenteiden perimmäinen selitys on löydettävissä yksilöiden ominaisuuksista. Vastaavasti yhteiset hyvät ja hyödykkeet (social goods) koostuvat yksilöllisistä hyvistä ja hyödykkeistä. Holismin näkökulma näihin kysymyksiin on vastakkainen.

Asioiden edistämisessä (advocacy) kyse on omaksutusta moraalisesta asenteesta tai politiikasta. Yhdessä ääri­laidassa ovat yksilöllisten oikeuksien ja vapauksien kannattajat. Toiseen ääri­laitaan kuuluvat yhteisöllisen elämän ja kollektiivisten hyödykkeiden (hyvien) kannattajat. Vastakkain ovat siis individualismi ja kollektivismi. Esimerkkeinä ensiksi mainituista Taylor nimeää Robert Nozikin ja Milton Friedmanin. Jälkimmäisiin kuuluvat Albanian Enver Hoxha ja Kiinan kulttuurivallankumouksen punakaartit. Taylor toteaa heti perään, että useimmat järkevät ihmiset löytävät paikkansa jostain ääripäiden välimaastosta.

Taylorin varsinainen väite siis kuuluu, että ontologian ja asioiden edistämisen nelikentän kaikki neljä puhdaspiirteistä osiota ovat mahdollisia ja vähintäänkin metodologisessa mielessä tutkimisen arvoisia. Liberalismia ja kommunitarismia koskevan keskustelun arvo­innin kannalta tärkeää on ontologian ja politiikan (edistämisen) aspektien erottaminen ja tunnistaminen eri suuntiin risteilevässä keskustelussa. Jos ontologiaa ja politiikkaa ei pystytä erottamaan toisistaan, eri osapuolten väitteet eivät välttämättä lainkaan kohtaan toisiaan.

Taylor ei määrittele mihin kohtaan kommunitarismi tässä nelikentässä sijoituu. Saattaa olla, että kommunitarismia ei pysty siihen millään yksinkertaisella tavalla sijoittamaanakaan. Atomismi ja holismi näyttäisivät olevan dialektisessa suhteessa toisiinsa ja on mahdollista ajatella, että kommunitaristisen toiminnan dialektinen spiraali sisältää kaikki neljä osiota. Ontologia ilman toimintaa on tyhjä kuori. Toiminta ilman ajatusta ontologiasta jää ilmaan huitomiseksi.

Esittelen seuraavaksi tärkeimpien kommunitaristien pääajatuksia. Taylor kuuluu näiden joukkoon. Kolme muuta useimmin mainittua kommunitaristia ja kommunitarismien tutkijaa ovat Alasdair MacIntyre, Michael Sandel ja Michael Walzer. Johtavat hahmot on helppo luetella, nimet löytyvät monistakin kommunitarismia käsittelevistä kirjoista (Etzioni 1996; Mulhall & Swift 1996). Kommunitarismi aatteena on sen sijaan vaikeammin määriteltävissä.

Alasdair MacIntyre on käsitellyt moraalifilosofiaa kolmessa teoksessaan, jotka ovat *After Virtue* (1985), *Whose Justice? Which Rationality?* (1988) ja *Three Rival Versions of Moral Enquiry* (1990). Näistä ensiksi mainittu on tärkein ja sen merkityksellisin sisältö koostuu hyve-etiikan perusteiden analyysistä. Esittelin tämän analyysin suppeasti kansalaiskeskustelun moraalisia perusteita koskevan 3. luvun lopussa (alaluvussa 3.5.3 sivulta 82 alkaen).

MacIntyren nimi mainitaan usein muiden kommunitaristeiksi kutsuttujen filosofien joukossa vaikka hän itse kieltäytyykin lukeutumasta tämän ajatussuunnan kannattajiin. Tämä seikka ei kuitenkaan ole tärkeä. MacIntyren ajatukset hyveiden käytännöllisyydestä, elämänkaaren narratiivisesta ymmärtämisestä ja traditioiden merkityksestä yhteisten hyvien määrittelyssä ovat kommunitaristisen ajattelutavan keskeisiä ainesosia.

Charles Taylorin laajasta tuotannosta tärkeitä ovat mm. teokset *Hegel* (Taylor 1977) ja *The Sources of the Self* (Taylor 1989) sekä artikkelikokoelmat *Human Agency and Language* (Taylor 1985b), *Philosophy and the Human Sciences* (Taylor 1985c), *Philosophical Arguments* (Taylor 1995b). Taylorin ydinsanomaa

on mahdotonta tiivistää muutamaa virkkeeseen. Jokainen yritys tekee väkivaltaa Taylorin monivaihteiselle ja laaja-alaiselle ajattelulle.

Vahvojen evaluaatioiden merkityksestä kirjoittamalla Taylor (1989, 4–14) tukee MacIntyren teesejä traditioiden merkityksestä. Samalla Taylor tulee esittäneeksi filosofisen perustelun sille kehittelylle, jonka Honneth myöhemmin (1996) esitti itsearvostukseen johtavana yksilöllisenä kehityksenä sosiaalipsykologisin argumentein G. H. Meadin töiden pohjalta.

Kommunitarismien esittelyn yhteydessä pidän hedelmällisimpinä Taylorin ekspressivismiä ja epifaniaa koskevia ajatuksia. Niihin tutustuttaessa on koko ajan syytä muistaa, että Taylor tuntee perinpohjin Hegelin keskeisimmän tuotannon, jota hän tulkitsee kuitenkin hyvin nykyaikaisella ja pragmaattisella tavalla (1977). Taylorin teksteistä on vaikea löytää ylilyöntejä mihinkään suuntaan. Taylor on ollut pitkään mukana politiikassa ja perehtynyt erityisesti Kanadan ranskankielisen vähemmistön erityisongelmiin. Taylor on filosofiassaan hyvin lähellä tavallisen ihmisen jokapäiväisiä ongelmia. Hänen käyttämänsä esimerkit ovat usein hyvin arkisia.

Ekspressivismin käsite ja sen taustalla oleva ajattelutapa kytkevät itsensä ilmaisemisen saumattomalla tavalla ihmisen henkiseen kehitykseen ja itseymmärrykseen. Ekspressivismin (ilmaisullisuuden) tärkein oivallus on, että puhuessaan ja toimiessaan ihminen ilmaisee itseään toisille mutta samalla hän tulee selvittäneeksi myös itselleen elämisensä merkitystä. Aktiivisuudella on ekspressivismin ymmärtämässä mielessä selvästi kahtalainen luonne. Seuraava sitaatti Taylorin Hegel-kirjasta on tiiviystään huolimatta selvä ja huolellisen pohtimisen arvoinen.

Thus the notion of human life as expression sees this not only as the realization of purposes but also as the clarification of these purposes. It is not only the fulfilment of life but also the clarification of meaning. In the course of living adequately I not only fulfil my humanity but clarify what my humanity is about. As such a clarification my life-form is not just the fulfilment of purpose but the embodiment of meaning, the expression of an idea. The expression theory breaks with the Enlightenment dichotomy between meaning and being, at least as far as human life is concerned. (Taylor 1977, 17)

Epifanian käsitettä¹² voi pitää ekspressivismin loogisena johdannaisena. Taylor on käsitellyt epifaniaa teoksen *The Sources of the Self* kahdessa luvussa (Taylor 1989, 419–455, 456–493). Yksinkertaisesti tulkittuna voi ajatella niin, että ekspressivismi on tapa, jolla jokainen ihminen ilmaisee ja samalla selvittää ajatuksiaan ja toimintansa perusteita. Epifania puolestaan on tapa, jolla poikkeuksellisen lahjakas taiteilija aivan ekspressivismin perusajatuksen hengessä ilmaisee ja selvittää näkemyksiään mutta tulee tehneeksi sen niin, että hän valaisee

¹²Taylorin käyttämä englanninkielinen termi *epiphany* tarkoittaa isolla kirjoitettuna loppiaista, pienellä kirjoitettuna ilmestystä.

ihmiskunnan henkisen kehityksen tärkeimpiä kysymyksiä ennen näkemättömällä tavalla.

What I want to capture with this term is just this notion of a work of art as the locus of a manifestation which brings us into the presence of something which is otherwise inaccessible, and which is of the highest moral or spiritual significance; a manifestation, moreover, which also defines or completes something, even as it reveals. (Taylor 1989, 419)

Epifaniassa hegeliläisittäin ymmärretty historian viekkaus ilmenee upeimmassa muodossaan. Hegelin ajatuksena oli, että historian kulku saattaa aika-ajoin ajautua mahdottoman tuntuisen umpikujaan. Hengen itseliikunta ei kuitenkaan koskaan voi pysähtyä ja sen vuoksi historia tuottaa poikkeusyksilön, jonka ylivoimainen kyvykkyys auttaa umpikujan selvittämisessä. Hegelin esimerkkejä historian viekkauksen tuottamista poikkeusyksilöistä olivat muun muassa Sokrates ja Jeesus Nasaretilainen. Taylor on epifanian osalta selvästi demokraattisempi. Taylor ajattelee, että parhaat taiteilijat, joita koko ajan elää keskuudessamme, pystyvät auttamaan aatehistoriallisten umpikujien selvittämisessä.

Michael Sandelin kaksi pääteosta *Liberalism and the Limits of Justice* ja *Democracy's Discontent* ovat vuosilta 1982 ja 1996. Ensimmäistä esittelin lyhyesti jo luvussa 3 deontologisen liberalismiin yhteydessä. Sandel ei kritiikissään suinkaan yritä kumota liberalismia, ei edes sen rawlsilaisessa muodossa. Sandelin tarkoituksena on osoittaa liberalismiin rajallisuus. Liberalismin korostama oikeudenmukaisuus ensisijaisena arvona ei ole sovellettavissa universaalisti. Esimerkiksi perhepiiriin ystävyyssuhteissa siirtyminen hoiva- ja hoivattavien perusteluista käytäytymisnormeista oikeudenmukaisuuden käsitteisiin tuhoaisi hoivan ja ystävyyden perustan.

Sandelin uudempi teos käsittelee Yhdysvaltain korkeimman oikeuden sellaisia päätöksiä, joissa perustuslain alunperin republikanisesti painottunut ajattelutapa vähitellen joutuu väistymään ja tilalle tulee ensin liberalismi ja lopulta libertarismi. Sandel käy huolellisesti läpi hyvin suuren määrän oikeuden päätöksiä perusteluineen ja vähemmistöön jääneiden tuomareiden esittämine vastaväitteineen. Sandelin teos on äärettömän tärkeä dokumentti Yhdysvaltain aatteellisen ja henkisen ilmapiirin syvällisestä muuttumisesta ja yhteisöllisten arvojen rapautumisesta. Kyse ei ole päivänpoliittisen keskustelun pintakuohun tutkimisesta vaan todellisen muutoksen tieteellisestä analyysistä.

Michael Walzerin tunnetuin teos *Spheres of Justice* vuodelta 1983 jakaa ihmisen aktiivisen toiminnan useaan lohkokoon, joilla Walzerin mielestä tulisi soveltaa erilaisia toimeentulon tasaamisen ja palvelujen jaon pelisääntöjä. Walzer pitää hyvin ongelmallisena universaalisen vaihdannan välineen (rahan) soveltamista kaikille elämänalueille. Rahan kasaantuminen yksin käsiin ei saisi merkitä esimerkiksi kulttuurisen, poliittisen ja valtiollisen vallan kasaantumista samoihin käsiin. Taloudellinen valta saisi olla valtaa vain talouden piirissä, se ei saisi säteillä

kaikkialle muualle. Tämä kysymys on relevantti varsinkin Yhdysvalloissa, joissa tärkeimmät poliittiset virat (paikka edustajainhuoneessa ja presidentin virka) ovat käytännössä maksullisia. Tutkijat tietävät tarkkaan paljonko senaattorin virka tai presidentin virka tulee maksamaan.

Edellä esitellyt kommunitarismin keskeiset tausta-ajatukset on mahdollista koota kahteen ryhmään. MacIntyre ja Taylor käsittelevät hyveitä ja arvoja (tarkemmin sanottuna “strong evaluations”) sekä näiden merkitystä yhteisön vakauden turvaajina. Taylor pohtii lisäksi monesta näkökulmasta yksilön asemaa vakiintuneen yhteisön sisällä. Sandel ja Walzer kiinnittävät huomionsa yhteisöllisyyden ja liberalismien välisen ajattelutapaeron kartoittamiseen. Kumpikin heistä kirjoittaa liberalismien vaaroista unohtamatta kuitenkin sen arvokasta perintöä. Kyse on siis kokonaisuudessaan yksilön ja häntä ympäröivien yhteisöjen keskinäisistä suhteista ja väljästi tulkittuna kaikki neljä kirjoittajaa käsittelevät aihettaan josta-kuinkin yhtenäisellä tavalla.

Kommunitaristisen teorian keskeisintä aluetta on juuri yksilön asema yhteisön osana. Tätä osin ristiriitaista suhdetta valaisee hyvin Amitai Etzionin esittämä havainto amerikkalaisten nuorten suhtautumisesta yhteisöllisiin velvoitteisiin. Tehdyssä kyselytutkimuksessa valtaosa vastanneista edellytti, että valamiehistössä tulisi olla vahva nuorten edustus, mikäli he joutuisivat oikeuden eteen rikoksesta syytettynä. Suuri enemmistö samaisista nuorista ei kuitenkaan ollut halukas itse osallistumaan valamiehistön toimintaan (Etzioni 1998, xvi–xviii). Tässä ristiriidassa näkyy selvimmillään länsimaisen liberalismien aatteellinen umpikuja.¹³

Etzioni on tiivistänyt kommunitarismin perusajatuksen seuraavan kultaisen säännön muotoon: “*Respect and uphold society’s moral order as you would have society respect and uphold your autonomy*” (Etzioni 1996, xviii; säännön perusteluista tarkemmin mt. 3–33). Yksilön autonomia toisin sanoen kehittyä ja kukoistaa yhteisön moraalisen tuen varassa. Etzioni korostaa samalla, aivan kuten edellä luetellut kommunitarismin filosofisen perustan luojat, liberalismien perinteen merkitystä — aivan Yhdysvaltain perustajaisien hengessä. Lisäksi hän korostaa yhteisöjen kulttuurista, uskonnollista ja poliittista moniarvoisuutta (pluralismia) samassa tarkoituksessa kuin Benjamin Barber useissa demokratiaa käsittelevissä teoksissaan (esim. Barber 1990 ja 1998).

6.3 Kansalaiskeskustelu demokratian toteuttajana

Demokratian toimivuus kiertyy monin tavoin aktiivisen kansalaiskeskustelun ympärille. Demokratia ilman laajaa julkisuutta ja ilman avointa keskustelua on joko pelkkää mielivaltaa tai parhaimmillaankin vain eliittien harjoittamaa tosiasiallista harvainvaltaa. Kansalaiskeskustelu on siten samalla kertaa sekä demokratian koulu että sen toteutumisen tärkeä ilmenemismuoto.

¹³Kyseessä on samansukuinen ristiriita, kun vaaditaan samanaikaisesti verotuksen keventämistä ja yhteiskunnan palvelujen lisäämistä.

Kansalaiskeskustelun vilkkauden arviointi, keskustelun käynnistyminen ja sen hiipuminen mutta myös keskustelun tuloksellisuuden arviointi ovat vaikeita ongelmia. Ne ovat erityisen vaikeita siksi, että elämme kulloisenkin, keskustelun kohteena olevan ongelman sisällä emmekä pysty selvästi näkemään muunlaista olemisen tapaa. Vasta kun ongelma on ratkeamassa, alkaa kokonaiskuva vallinneesta tilanteesta kirkastua.

Keskustelun aktiivisuuden ongelmaa on helpointa lähestyä pienen metaforan avulla. Kuvitellaan tilanne, jossa kokonainen kansakunta on kerääntynyt jättiläis- mäisen kuumailmapallon sisälle. Ilmapallo on tietenkin koko ajan maassa. Keskustelu ei ole vielä käynnistynyt ja sen vuoksi ilmapallo on lytyssä. Kun keskustelu sitten käynnistyy ja käy kuumimmillaan, ilmapallo on niin täynnä keskustelun kiivauden vuoksi lämmennyttä ilmaa, että se pingottuu pyöreäksi kuvuksi kansakunnan ympärille. Kansalaiskeskustelun edellytysten ydinkysymys on, mistä saadaan sellainen puhti keskusteluun, jotta ilmapallo pingottuisi ja kaikilla olisi tilaa toimia ja hengittää.

Tilanteen kuvaus havainnollistaa monia kansalaiskeskustelun keskeisiä ongelmia. Jos keskustelu ei ole tarpeeksi vilkasta, yksittäisen keskustelijan mahdollisuudet sen aktivoimiseen ovat käytännössä lähes olemattomat. Jos taas keskustelu käy jo muutoinkin kuumimmillaan, vapaamatkustajaksi on helppo heittäytyä. Yksittäinen vetäytyminen ei välittömästi aiheuta mitään vahinkoa ja sen vuoksi vapaamatkustaja ei joudu yleisen huomion kohteeksi. Riittävän monien tulisi siis osallistua, mutta kukaan ei tiedä kuinka monien (vrt. Rousseau 1918). Lisäksi yksilöllisen aktiivisuuden ja tavoitellun lopputuloksen välinen etäisyys näyttää kaikissa tilanteissa ylivoimaiselta.

Kysymys oikeudesta keskustelusta pidättäytymiseen havainnollistaa negatiivisen ja positiivisen vapauden välistä eroa. Negatiivisen vapauden kannalta oikeus on kiistattomalla tavalla olemassa. Esimerkiksi lainsäädännön keinoin kansalaiskeskusteluun osallistumiseen ei voida velvoittaa. Positiivisen vapauden kannalta, moraalisen ja kansalaisveloitteenä, keskusteluun osallistuminen on sen sijaan välttämätöntä.¹⁴ Keskusteluun osallistumisen muoto ei ole kuitenkaan ennalta päätettävissä eikä mitenkään kovin suoraviivaisesti pääteltävissä. Myös kansalaiskeskustelussa ovat erilaiset edustuksellisuuden muodot sovellettavissa.

6.3.1 Episteemisyiden ylivalta

Henry Tam on kirjassaan *Communitarianism* (1998) määritellyt yhteisöjen ideaalimallin keskustelusta vallankäyttöön nousevana rakennelmana. Tam käyttää mallistaan nimitystä *inklusiiviset yhteisöt* (inclusive communities), joka väljästi käsitettynä tarkoittaa yhteisöön kuuluvien jäsenten ominaisuuksien ja toimintojen määrittelyä sekä jäseniin kohdistuvaa huolenpitoa. Vastakohta tälle on eksklusiiv-

---

¹⁴Eettiset normit yleensäkin sekä velvoittavat että kieltävät laajemmin kuin lainsäädännön normit.

viset yhteisöt, jotka määritellään negaation avulla eli yhteisön ulkopuolelle suljet-
tavien ihmisten ominaisuuksiin viittaamalla.

Inklusiivisten yhteisöjen tärkein tehtävä on liiallisen individualismin aiheutta-
mien vahinkojen korjaaminen. Tam jakaa tehtävät kolmeen tasoon (1998, 31). (1)
Epistemologisella tasolla tietoa koskevat pätevyysvaatimukset hyväksytään vain,
jos totuusväittämät voidaan todentaa yhteisöllisen keskustelun ja tutkimuksen (co-
operative enquiry) avulla. Keskusteluun on voitava vapaasti osallistua jokaisen,
jolla on jokin panos annettavana tai jokin mielipide esitettävänä.

(2) Moraalisella tasolla yhteisön on turvattava jäsentensä keskinäisten velvol-
lisuuksien hoitaminen yhteisten arvojen pohjalta. Nämä arvot ovat sellaisia pitä-
misen, oikeudenmukaisuuden, viisauden ja täyttymyksen arvoja, jotka läpäisevät
yhteisöllisen tutkimuksen testin. Jokaisen tulee osallistua käytössään olevien re-
surssien ja vaikutusmahdollisuuksien avulla yhteisten arvojen suojelemiseen ja
edistämiseen (vrt. Etzionin kultainen sääntö).

(3) Poliittisella tasolla vallan rakenteita on muutettava niin, että jokainen voi
tasavertaisena kansalaisena vaikuttaa tapaan, jolla heihin itseensä kohdistuvaa val-
taa käytännössä harjoitetaan. Yhteisön jokaisen jäsenen on voitava osallistua joko
suoraan tai sellaisen edustajan välityksellä, jonka arvostelukykyyn hän voi luottaa
ja jonka rehellisyyttä ja lahjomattomuutta hänen ei ole aihetta epäillä.

Henry Tamin määrittelemä malli on saanut runsaasti virikkeitä vahvaa demo-
kratiaa koskevista tutkimuksista (ks. esim. Barber 1990). Poliitiikan teorian nä-
kökulmasta katsottuna Tamin mallia olisi helppo kritisoida katteettomasta opti-
mismista vallan rakenteiden muuttamisen heppouteen. Tältä osin Tamia voi pitää
puhdasoppisena kommunitaristina, jonka tärkein anti on nimenomaan yhteisölli-
syydessä. Mitä kauemmaksi lähiyhteisöistä siirrytään, sitä ohuemmaksi käy mal-
lin uskottavuus.

Tamin malli on rakenteellisesti ja sisällöllisesti sukua Habermasin diskurssi-
etiikalle. Malli on läheistä sukua myös tavalle, jolla Honneth jäsentää kamppailua
tunnustuksen saamisesta. Selvimpänä erona näihin kahteen muuhun on mallissa
tavoiteltu ilmiselvä käytännöllisyys. Tam on pyrkinyt tekemään mallistaan toteut-
tamiskelpoisen yhdistämällä diskurssietiikan periaatteita yhteisöllisiin käytäntöi-
hin. Hän ei siinä täysin onnistu. Mallin toteutettavuuteen liittyvät ongelmat aut-
tavat kuitenkin näkemään, missä kansalaiskeskustelun edellytysten vakavimmat
ongelmat piilevät. Ennen näiden ongelmien käsittelyä esittelen lyhyesti Tamin,
Habermasin ja Honnethin ajattelutapojen yhtäläisyyksiä.

Tamin esittämä yhteisön tehtävien jaottelu vastaa Habermasin diskurssi-
etiikan pätevyysvaatimusten (ja myös ongelmien) jaottelua. Habermas, kuten muis-
tetaan, jakoi keskustelussa esitettävien väittämien pätevyysvaatimukset totuuteen,
oikeellisuuteen ja totuudellisuuteen. Totuus koskee tosiasiaväittämien epistemolo-
gista totuutta, oikeellisuus normien todettavissa olevaa noudattamista ja totuudel-
lisuus tekojen muodossa todeksi osoittautuvaa käyttäytymisen eettisyyttä ja joh-
donmukaisuutta. Nämä kolme pätevyysvaatimusten lajia ovat hyvin lähellä Tamin
esittämiä määritelmiä epistemologian, moraalien ja politiikan tasoista. Totuus ja oi-

keellisuus vastaavat tarkasti epistemologian ja moraalien tasoja. Habermasin käsitteistä totuudellisuus on käytännöllinen mutta ei yhtä tavoitteellinen kuin Tamin määrittelemä poliittisuus.

Habermasin ajatus normien oikeuttamisen kaksinkertaisesta universaalisuudesta (vrt. Cook: jokainen voi hyväksyä jokaisen) toteutuu Tamin määrittelemissä moraalisen keskustelun pelisäännöissä. Niihin sisältyy sekä diskurssietiikan universaalisuusperiaate että sen pääperiaate. Viimeksi mainitun mukaan oikeutettavissa olevista normeista hyväksytään vain sellaiset, jotka tulevat hyväksytyiksi normien vaikutuksen kohteena olevien käytännön diskurssissa: “Only those norms can claim to be valid that meet (or could meet) with approval of all affected in their capacity as participants in a practical discourse” (Habermas 1992, 66).

Honnethin hegeliläisittäin sävyttynyt malli dialektisesta noususta itseluottamuksesta itsekunnioituksen kautta itsearvostukseen on ehkä vieläkin lähempänä Henry Tamin käyttämää käsitteistöä. Tam jakaa moraalisen tasolla arvot pitämiseen, oikeudenmukaisuuteen, viisauteen ja täyttymykseen. Pitäminen vastaa intiimien läheissuhteiden varaan rakentuvaa itseluottamusta, oikeudenmukaisuus naapurussuhteisiin ja kaupankäyntiin liittyvää käsitystä oman ja toisen oman välisestä rajasta, täyttymys on oman erilaisuuden ja ainutkertaisuuden hyväksytyksi tuleminen synnyttämää itsearvostusta. Viisaus suhteuttaa epistemologisen tason faktuaaliset totuudet ihmisenä olemisen kannalta merkityksellisempiin arvoihin.

Tamin esittämä keskustelun tasoiksi jäsenetty malli on tulkittavissa äärimilleen pelkistetyksi kansalaiskeskustelun proseduuriksi. Malli sisältää selvästi ajatuksen tasolta toiselle etenevästä keskustelusta, jossa tosiasiat normien ja arvojen ohjaamana muuttuvat poliittiseksi toiminnaksi. Tämän tulkinnan myötä nousevat kuitenkin esille mallin ongelmat ja samalla niistä saatavat hyödyt kansalaiskeskustelun edellytysten pohtimiselle. Habermasin ja Honnethin käsitelmilleihin ei vastaavaa tasoittain etenevää, proseduraalista keskustelun kulun ideaa sisälly. Habermasin käyttämä pätevyysvaatimusten jaottelu on abstrakti, staattinen jäsenitys, joka ei ole muutettavissa proseduraaliseen muotoon. Myöskään universaalisuusperiaate ja diskurssietiikan pääperiaate eivät ole välittömästi käytäntöön sovellettavissa. Honnethin käsitteistön dialektisuus ja sisäkkäisyys ovat periaatteensa lähellä käytäntöä mutta hän ei vie kehittelyä niin pitkälle.

Kansalaiskeskustelusta ja sen edellytyksistä on nyt mahdollista muotoilla kaksi ydinongelmaa. 1) Keskustelu ei käytännössä nouse rakenteellisesti tasolta toiselle niin, että ensin todetaan yhteisesti siinä käytettävät tosiasiat, ja sen jälkeen ennalta tiedossa olevien arvojen pohjalta valitaan sellaiset normit, jotka ovat sopusoinnussa todettujen tosiasioiden kanssa ja joihin tukeutuen muutetaan poliittisia valtarakenteita kulloisenkin yhteiskunnallisen epäkohdan korjaamiseksi. 2) Keskustelu ja sen kohteena olevat ongelmat eivät myöskään sisällöllisessä mielessä jakaudu käytännöllisiin, moraaliseen ja poliittisiin ongelmiin. Vakavat yhteiskunnalliset ongelmat kattavat väistämättä toisistaan erottamattomalla tavalla kaikki kolme näkökulmaa.

Keskustelu tosiasioista ja normeista on aina limittyvää ja osin sisäkkäistä. Keskustelu normeista suhteuttaa koko ajan tosiasioita. Keskusteluun heitettävien tosiasioiden joukko on periaatteessa rajaton ja tosiasioiden tarkoituksenmukaisella valikoinnilla saatetaan ratkaisevasti vaikuttaa normien valintaan. Normien liian varhainen kiinnittäminen voi vastaavasti estää ongelman kannalta oleellisten tosiasioiden valintaa. Keskusteltavana olevan ongelman laajuus ja vakavuus saattavat lopulta aiheuttaa sen, että tiedetyistä tosiasioista ja vakiintuneista ajattelutavoista huolimatta jokin ratkaisu on pakko tehdä.

Normit ovat vastaavasti suhteellisia ja jossakin määrin jopa alisteisia vallan tosiasiallisen jakautumisen suhteen. Normit eivät ole vapaasti muotoiltavissa kokonaan irrallaan asioiden tilaan vaikuttamisen todellisista mahdollisuuksista. Vaikutussuhde on olemassa myös kääntäen. Yhteiskunnallisessa päätöksenteossa on välttämätöntä ottaa huomioon ongelmaa sivuavien normien velvoittavuus ja hyväksyntä. Myös tässä keskusteltavana olevan ongelman laajuus ja vakavuus saattavat lopulta muuttaa sekä käsitykset normeista että vallankäytön vakiintuneen tilan.

Tosiasioiden, normien ja poliittisten näkökohtien keskinäissuhde on pikemminkin dialektinen kuin algoritminen (tasolta toiselle etenevä). Keskinäisen riippuvuuden voima estää tosiasioiden vapaan, normeista riippumattoman valinnan, ja vastaavasti poliittisista voimasuhteista riippumattoman normien valinnan. Keskinäissuhde ei siten mahdollista täydellistä relativismia. Keskustelun tasojen ja niiden ydinkäsitteiden keskinäissuhteiden dialektisuus ilmenee sekä niiden vahvana keskinäisenä riippuvuutena että keskustelun prosessien toistuvuutena. Dialektisuus sisältää aina implisiittisesti ajatuksen uusien dialektisten kierrosten mahdollisuudesta.

Yhteiskunnallisen keskustelun tavoiteltu, institutionalisoitunut muoto on kuitenkin käytännössä Tamin mallin tasojen mukaisesti eriytynyttä. Se koostuu erillisistä diskursseista, jotka harvoin kohtaavat merkityksellisellä tavalla. Epistemologisen tason keskustelua käydään ensisijaisesti tieteen piirissä. Sinne normatiivisten väitteiden tuominen on monissa tapauksissa vähintäänkin kyseenalaista, hyvin usein jopa kiellettyä. Poliittisen tarkoituksenmukaisuuden ja vallankäytön näkökohtien limittäminen tieteelliseen tekstiin todistaisi yksinomaan kirjoittajansa tieteellisestä epäpätevyydestä.

Moraalisen tason keskustelu on kulttuurimme perinteistä johtuen uskontojen reviiiriä. Siellä normit oikeutetaan substantiaalisin argumentein, jotka kokonaan kieltävät diskursiivisen oikeuttamisen mahdollisuuden. Arkielämän maallistumisen myötä — lumouksesta vapautumisen seurauksena, kuten Max Weber asian ilmaisi — uskontojen tosiasialliset mahdollisuudet moraalisen keskustelun agendan muodostamiseen ovat kuitenkin hyvin rajalliset. Vaikka tämä usein myönnetään, sen seurannaisvaikutuksia ei joko myönnetä tai ei ainakaan hyväksytä. Normien uskonnollisen oikeuttamisen kariuduttua olisi pitänyt pystyä kehittämään maallisia oikeuttamisen tapoja. Diskurssi-eettinen oikeuttaminen ei kuitenkaan ole löytänyt paikkaansa osana yhteiskunnallista keskustelua.

Politiikan tasolla keskustelu käsittelee käytännössä pelkästään keinojen ja tavoitteiden muodostaman ongelmakentän suhdetta kulloiseenkin poliittisten voimasuhteiden jakautumiseen. Poliitiikan suhde faktuaalisiin väittämiin on tarkoituksenmukaisuuden määrittelemää eklektismia. Tosiasiaväittämiä ei suhteuteta arvoihin ja normeihin vaan takaperoisesti suoraan läpivietäväksi asetettuihin tavoitteisiin. Poliitiikan normit ovat vallan sanelemia ja julkiseen kulutukseen tarkoitettuina usein falskeja.

Kansalaiskeskustelun edellytyksiin tämä diskurssien eriytyminen vaikuttaa tuhoisasti. Se asettaa keskusteluun pyrkiville usein kohtuuttomat vaatimukset. Kansalainen joutuu ongelmatilanteessa jo ennalta orientoitumaan kunkin diskurssin käytäntöihin. Jokaisella niistä on omat fooruminsa ja toimintatapansa. Keskustelua käydään hyvin harvoin foorumien rajat ylittäen. Myös yksittäisten keskustelijoiden siirtyminen diskurssista toiseen on vaikeaa. Keskustelijaa aletaan helposti (ali)arvostaa sen mukaan, miten kauas hän on ajautunut epistemologisen diskurssin arvokkaasta ja ylevästä maailmasta.

Tieteelliseen keskusteluun tottumattomalle ihmiselle vaikeinta on osallistumisen epistemologisen tason keskusteluun. Osittain kyse on tieteenekijöiden joukon professionaalista erottautumisesta ja poissulkemisesta. Bourdieu sanoisi, että kyse on kamppailusta, joka koskee kentälle pääsyä ja rajallisten resurssien valtaamista (Bourdieu 1987, 105–110). Tavallisempaa syynä on akateemista koulutusta saaneiden, tieteellisen yhteisön ulkopuolella toimivien ihmisten liiallinen kunnioitus tieteellistä keskustelua kohtaan. Kukaan ei mielellään ala argumentoida tiedollisesti ylivertaisena pitämäänsä vastustajaa vastaan.

Kansalaisten on tämän vuoksi hyvin vaikea osallistua vakavaan julkiseen keskusteluun, sillä heidän pitäisi diskurssien eriytyneisyyden takia pystyä rajaamaan puheenvuoronsa. Normatiivisten väitteiden tuominen mukaan epistemologiseen keskusteluun tulee helposti torjutuksi “musta tuntuu” -tyyppisenä turhanpäiväisyytenä. Keskustelun tulisi olla puhtaasti joko tosiasioihin pitäytyvää tai sitten kyseessä on selvästi oltava mielipidekirjoitus, joka toimituksellisesti erotetaan ja jonka esitystapansa puolesta on erottava kaikesta muusta keskustelusta.

Diskurssien eriytyminen vaikuttaa myös ongelmien valikoitumiseen. Epistemologisen tason keskusteluun valikoituvat helpoimmin sellaiset ongelmat, joita on luontevaa käsitellä tosiasiaväittämien avulla. Helppointa on käsitellä sellaisia ongelmia, joista on käytettävissä runsaasti kiistattomia faktatietoja. Moraalisen tason uskonnollisesti painottunut keskustelu puolestaan helposti irtaantuu tosiasioiden maailmasta. Tuloksena on, että syntymässä olevat, vakavat yhteiskunnalliset epäkohdat eivät luontevalla tavalla antaudu jonkin yksittäisen diskurssin kohteeksi.

Ulospääsy edellä kuvatusta tilanteesta diskursseja limittämällä tai rajoja ylittämällä ei ole helppo. Epistemologisen tason keskustelun vahvimmat kannattajat ja osallistujat eivät näe siihen mitään tarvettakaan. Vaikka tieteen kieli on täysin vieraantunut akateemista koulutusta saaneen lukevan yleisön käyttämästä kielestä sitä ei pidetä huomionarvoisena ongelmana. Jonkinlainen ulospääsy on kuitenkin

kin välttämätön. Puhtaan veden ja ravinnon riittävyyteen, luonnon saastumiseen, energiaongelmiin ja asejärjestelmiin liittyvät globaalit ongelmat ovat sitä suuruusluokkaa, että tieteelliseen kielenkäyttöön sisältyvä erottautumisen ja eristäytymisen ideaali on muuttunut kestävämmäksi.

Tilanteen parantamiseksi on tarjolla kaksi lähestymistapaa. Ensimmäisenä mahdollisuutena on eri diskursseja koskevien keskustelun pelisääntöjen vähittäinen uusiminen sallimalla diskurssien limittyminen. Sen toteutumisen mahdollisuudet ovat kuitenkin hyvin vähäiset. Syyt ovat sekä subjektiivisia että objektiivisia. Subjektiiviset syyt liittyvät tieteen perinteisiin ja tieteen tekemisen agonistiseen luonteeseen. Objektiiviset syyt liittyvät monien tieteenalojen sisällölliseen vaikeuteen ja abstraktiin luonteeseen. Esimerkiksi termodynamiikan tai yleisen suhteellisuusteorian perusteiden esittäminen ja ymmärtäminen ei ole mahdollista ilman perusteellisia matematiikan opintoja.

Toinen lähestymistapa edellyttää uusien keskustelufoorumien luomista. Niiden kantavana ajatuksena olisi diskurssien harkittu ja suunniteltu limittäminen ja yhteen sovittaminen. Tosiasioiden osalta kriittistä, asenteellisesti normatiivista ja yhteiskuntapoliittisesti tavoitteellista keskustelua voitaisiin näillä foorumeilla eri tavoin edistää. Varsinkin aloittelevia ja epävarmoja keskustelijoita voitaisiin kannustaa ja tukea. Näiden foorumien portinvartijat pitäisivät porttia auki ja houkuttelisivat astumaan sisään. He eivät olisi haittaamassa sisäänpääsyä eivätkä halventaisi sisälle päässeitä kuten on usein tapana tieteellisillä foorumeilla.

Kumpikin lähestymistapa edellyttää keskusteluun ryhtyjiltä tietojen ja rohkeuden lisäksi valmiuksia, joiden nimeämiseen voisi alustavasti käyttää Habermasilta lainattua käsitettä *kommunikatiivinen kompetenssi* (Habermas 1979¹⁵). Tietoverkoissa käytävän kansalaiskeskustelun tarpeisiin Habermasin käsite on kuitenkin liian suppeasti määritelty. Hänen määritelmänsä kytkeytyy yhteisymmärrykseen pyrkivään kommunikatiivisen toiminnan teoriaan, jossa totuuteen, oikeellisuuteen ja totuudellisuuteen liittyvien puheaktien pätevyysvaatimusten ymmärtämisellä ja lunastamisella on keskeinen asema.

Kansalaiskeskusteluun ryhtyjillä tulee olla riittävät viestinnälliset valmiudet, jotka Habermasin edellä mainitun määritelmän lisäksi sisältävät tietoverkkojen monipuolisen hyödyntämisen taitoja. Tätä tarkoittaen on otettu käyttöön useita käyttökelpoisia käsitteitä, joista medialukutaito Tapio Variksen esittelemällä tavalla sisältää sekä yhteiskunta- että teknologiakriittisiä painotuksia (Varis 1995). Uusissa käsitteissä *lukutaidon* osuus painottuu kuitenkin liikaa *kirjoitustaidon* kustannuksella. Kriittisen kansalaiskeskustelun käymiseksi painotuksen pitäisi olla päinvastainen. Viestintätutkimuksen tulisikin määritellä riittävän laajasti ymmärretty demokratian syventämisen tarpeisiin soveltuva *mediakirjoitustaidon* käsite. Sen pohjalta uutta tietoverkkojen aikakauden kirjoitustaitoa voitaisiin opettaa koulutuksen kaikilla tasoilla.

---

¹⁵Käsitteen määrittelevä essee *What is universal pragmatics?* on julkaistu uudelleen teoksessa Habermas 1998, 21–103.

Vastaanvääntämisen taito julkisessa keskustelussa ei ole millään muotoa uusi keksintö. Retoriikalla on länsimaisen kulttuurin historiassa pitkät perinteet (ks. esim. Palosen ja Summan kirjoittama johdanto teoksessa *Pelkkää retoriikkaa*, Palonen & Summa 1996, 7–19¹⁶). Retoriikan soisi palaavan yliopistollisten oppiainneiden joukkoon. Retoriikka voisi sisältää sekä julkisen esiintymisen harjoittelua että pienimuotoisemman keskustelun ja väittelyn harjoittelua.

Kanadalainen taloushistorioitsija Harold A. Innis on viestinnän kysymyksiä koskevilla tutkimuksillaan (mm. 1951) painottanut oraalisen kulttuurin merkitystä mekanisoidun viestinnän ajallisten ja paikallisten (so. tilaan liittyvien) vääritysten oikaisijana (käsitteistä ks. Varis 1995, 66–68).¹⁷ James W. Carey kirjoittaa tästä asiasta esseessään *Space, time, and communications: A tribute to Harold Innis* (1992, 142–172). Careyn mukaan Innis asetti vastakkain puheessa korostuvan luovuuden ja kirjoitusten painamisessa korostuvan jakelun. Sekä perinteisistä viestinnän muodoista (kirjat, lehdistö, radio ja TV) että useimmiten myös tietoverkoista todellakin puuttuu kansalaiskokoukselle luonteenomainen puhumisen, kysymisen, vastaanvääntämisen ja puolustautumisen välitön mahdollisuus.

6.3.2 Välistämisen etiikka

Vakaviin yhteiskunnallisiin epäkohtiin kohdistuva keskustelu on tuloksellista vain jos se yhtenäisellä ja katkeamattomalla tavalla kattaa kaikki vaiheet ongelman havaitsemisesta sitä koskevaan päätöksentekoon ja omakohtaisen vastuun tunnistamiseen. Moraalifilosofian vakiintuneita termejä venyttämällä tätä katkeamatonta ketjua on mahdollista kutsua *välistämisen etiikaksi* (yhteisöllisenä laajenuksena hoivaetiikalle). Sen perustana on kansalaisyhteiskunnan teorian mukainen toimintojen ja vallan jakaantuminen. Republikanismin ja kommunitarismin kontribuutiona on kiinnittää huomio demokratian puolustamisen ja yhteisöllisten arvojen edistämisen tärkeyteen.

Välistämisen etiikan tärkein emergentti lisä näihin poliittisen teorian puolelta tuleviin rakenneseisiin koskee henkilökohtaisen, vähittäisen sitoutumisen kasvua. Välistämisen etiikka on teorian ja käytännön yhteensulautuma. Yhteisölliset hyvät ovat teoreettisesti perusteltuja yhteisöllisesti toteutuvia käytäntöjä. Ilman solidaarisuuden ja ystävyyden sävyttämiä tunnesiteitä yhteisten asioiden edistäminen jää vaille lujaa moraalista perustaa. Ilman näitä tunnesiteitä yhteisten asioiden edistäminen jää myös vaille edistäjiä.

Charles Taylor on käsitellyt tätä vaikeaa teorian ja käytännön yhteen sulauttamisen ongelmaa edellä mainitussa esseessään *Cross-purposes: The Liberal-communitarian debate* (1995a). Taylorin käyttämät avainkäsitteet ovat *common good* ja *public good*, jotka käsitteellisestä selkeydestään huolimatta ovat vaikeasti

---

¹⁶Kari Palosen näkemykset retorisen käänteen tärkeydestä poliittisessa tutkimuksessa ovat läheistä sukua tässä työssä esittämiäni ehdotusten kanssa (1996).

¹⁷Innisin tärkeimmät teokset ovat *Empire and Communications* (1950) ja *The Bias of Communication* (1951).

käännettävissä. Kansantaloustieteen käsitteenä “public good” käännetään tavallisimmin julkishyödykkeeksi (ks. Tuomala 1997, 58–67). Käsitteessä “common good” kyse ei kuitenkaan ole hyödykkeestä vaan pikemminkin hyveestä. Käytännössä yhteydessä sanan “good” suomenkielisenä vastineena sanaa “hyvä”, joka kieliopillisesti on substantiivi.

Esimerkkeinä tyypillisistä *julkisista* hyvistä (julkishyödykkeistä) Taylor mainitsee armeijan toiminnan kansallisen turvallisuuden varmistajana sekä palokuntien toiminnan. Kyseiset turvallisuutta tuottavat järjestelmät perustuvat hyvin monien ihmisten antamaan panokseen. Yksityinen kansalainen ei pysty hankkimaan yksityisesti riittävää turvaa pelkästään omaa tarvettaan silmällä pitäen. Monien osallistuminen tuottaa samalla kertaa turvaa kaikille kansalaisille.

Yhteiset hyvät ovat paljon henkilökohtaisempia ja lähempänä ihmisten elämyksellistä kokemusmaailmaa. Taylorin tärkeä oivallus on erotella välitteiset yhteiset hyvät (mediately common good) välittömistä yhteisistä hyvistä (immediately common good). Välitteisiä yhteisiä hyviä ovat esimerkiksi hyvästä vitsistä nauttiminen huumorintajuisten työtoverien seurassa ja hyvän musiikin kuuntelu läheisen ystävän/ystävättären kanssa. Välitteisyys koskee tässä kielellistä, kulttuurista tai sosiaalista tekoa tai tapahtumaa, jonka luonne muuttuu oleellisesti kun siitä nautitaan yhdessä yksin nauttimisen vastakohtana.

Taylor toteaa, että on kuitenkin asioita, jotka ovat vielä tärkeämpiä kuin välitteiset yhteiset hyvät; asioita, jotka ovat arvokkaita itsessään — esimerkkinä juuri ystävyys. Ystävyys ei ole arvokas pelkästään välitteisyyksien takia vaan se on arvokas sinänsä.

Millä tavoin sitten nousee välitteisestä yhteisestä hyvästä välittömään yhteiseen hyvään? Kyse on jossain määrin hyvin hienovaraisesta painopisteen muutoksesta. Seurustelua aloitteleva pari saattaa ensi alkuun käydä konserteissa ja taidenäyttelyissä näiden kulttuuritapahtumien sisällöllisen annin takia. Ystävyys syvetessä välittävän kulttuurisen tapahtuman merkitys yhdessäolon merkityksen luojaan vähenee ja yhdessäolemisestä — ystävydestä — tulee yhä enemmän arvo sinänsä. Tarpeeksi pitkälle edennyt ystävyys pystyy luomaan vahvan yhteisyyden ja yhteenkuuluvuuden tunteen ilman minkäänlaisia välittäviä tekijöitä.

Taylorin radikaalein väite on, että republikanistinen demokratia rakentuu sellaisen yhteisyyden varaan, jota voi pitää välittömänä yhteisenä hyvänä. Se muistuttaa ystävyysiteitä mutta on luonteeltaan paljon yleisempi, sillä yhteisen hyvän kokijat eivät välttämättä edes tunne toisiaan.

Demokratian kehityksessä askel välitteisestä hyvästä välittömään hyvään on yhtä lailla hienovarainen ja tulkinallinen kuin ystävyys tapauksessa. Välitteinen yhteinen hyvä on jokin demokratian käytäntöihin liittyvä konkreettinen, arvioitavissa ja mitattavissa oleva hyöty. Täsmennyttyään ja vakiinnuttuaan välitteiset hyvät ilmenevät julkishyödykkeinä. Välitön yhteinen hyvä tarkoittaa keskinäistä luottamusta siihen, että asiat tulevat demokratian käytäntöjen avulla hoidetuiksi asianmukaisella tavalla. Kyse on siis aina viime kädessä käytännöistä ja demokratian osalta kyseessä ovat demokratian käytännöt.

Tavanomaisen välinpitämättömän demokratian muuttuminen aktiivisen kansalaisuuden kannattelemaksi demokratiaksi edellyttää käytännöllistä, henkilökohtaista osallistumista. Demokratian erilaisista käytännöistä jonkin on pystyttävä tarjoamaan välittömän henkilökohtaisen kokemisen ja sitoutumisen mahdollisuus. Jokaisen kansalaisen on voitava osallistua johonkin sellaiseen yhteisistä asioista keskustelemisen ja päättämisen prosessiin, jossa asioiden kulkuun voi todella vaikuttaa (vrt. Rousseau'n näkemykset yhteisöjen enimmäiskoosta ja osallistumisen välttämättömyydestä, Rousseau 1918, Held 1987, 73–79). Ilman tätä välittömän osallistumisen ja kokemisen mahdollisuutta ratkaiseva askel jää ottamatta — sen ottamisen mahdollisuutta ei pysty koskaan psykologisessa ja sosiaalisessa mielessä edes tunnistamaan.

Lähtökohtana ja esimerkkinä voi pitää yhteiskunnallista keskustelua (kansalaiskeskustelua), johon on mahdollista osallistua ja johon todella on myös osallistuttava. Keskustelu ei ole koskaan pelkästään itsensä ilmaisua — monologia — keskustelu edellyttää aina vastavuoroisuutta. Merkityksellisessä keskustelussa puheenvuoron esittäjän on voitava luottaa siihen, että hän saa palautetta: hyväksyviä ja kriittisiä kannanottoja. Keskustelu etenee sitoutumisen mielessä asteittain. Julkisen puheenvuoron käyttäminen on jo sinällään äärimmäisen tärkeä sitoutumisen askel. Seuraava askel liittyy mielipiteen puolustamiseen, sitä seuraava askel mielipiteestä kiinni pitämiseen tappiolle jäämisen jälkeenkin. Sitoutumisessa on kaiken kaikkiaan lukematon määrä asteita ja vivahteita.

Vastavuoroinen, etenevä sitoutuminen yhteisiin päämääriin ja keskinäinen jaettu tieto tämän sitoutumisen olemassaolosta luovat vähitellen sellaisen tunnetason siteen edistettäviin asioihin, niiden edistämiseen ja varsinkin edistäjiin, jolloin vähitellen voidaan saavuttaa republikanistisen tradition parhaita perinteitä kunnioittava aktiivinen kansalaisuus. Esittämäni päättely on monimutkainen mutta lopputulos yksinkertainen. Jokainen ihminen luo yhteiskunnallisen muutoksen edellytyksiä lopulta omilla yksilöllisillä, usein hyvin pienimuotoisilla ja vähäisintuntuisilla päätöksillään.

* * * * *

Tämän luvun keskeisimmät johtopäätökset on mahdollista tiivistää seuraavasti. Demokratian ydinongelmana on sen vaikutusmahdollisuuksien rajallisuus. Markkinoiden piirissä tehtävät päätökset eivät ole julkisesti arvioitavissa eikä niihin ole mahdollista demokratian keinoin vaikuttaa. Kansalaisyhteiskunnan teorian pohjalta on hahmoteltavissa nykyistä tasapainoisempi yhteiskunnan toimintojen kokonaisuutta kuvaava malli. Kansalaisyhteiskunta on tässä mallissa valtion ja markkinoiden väliin jäävä kansalaistoiminnan ja julkisen keskustelun alue. Sen toimintaedellytysten turvaamiseksi tarvitaan yksityiskohtaisempia tietoja markkinoiden toiminnasta ja taloudellisen demokratian laajentamista.

Republikanismi ja kommunitarismi konkretisoivat kansalaisyhteiskunnan teorian emansipatorisia perusajatuksia. Republikanismi pyrkii ratkaisemaan liberalismiin puutteet korostamalla yhteiskunnallisen aktiivisuuden ja kansalaisvastuul-

lisuuden merkitystä. Republikanismi hyväksyy liberalismiin tapaan negatiivisen vapauden ajatuksen mutta ei pidä sitä riittävänä. Republikanismiin sisältyvän positiivisen vapauden vaativin tulkinta tekee yhteiskunnallisesta osallistumisesta kansalaisvelvollisuuden. Kommunitarismiin sisältyvät moraaliset ja yhteisölliset painotukset tuovat positiivisen vapauden velvoitteet yksilö- ja tunnetasolle. Etzionin kultaista sääntöä mukaillen yksilöllinen vapaus toteutuu vain yhteisön kunnioittamien arvojen varassa.

Demokratian kouluna ja tärkeimpänä ilmenemismuotona on valistunut kansalaiskeskustelu. Vakavista yhteiskunnallisista ongelmista käytävä keskustelu törmää kuitenkin moniin ongelmiin. Keskustelu on käytännössä ainakin osittain institutionalisoitunut ja samalla muotoutunut erillisiksi diskursseiksi. Tieteen piirissä käsitellään epistemologisesti painottuneita ongelmia, uskontojen reviiriin kuuluvat eettis-moraaliset ongelmat, ja politiikan ominta aluetta on yhteiskunnallisten voimasuhteiden muuttaminen. Suurimmat yhteiskunnalliset ongelmat eivät kuitenkaan jakaudu toisistaan erillisiin epistemologian, moraalien ja vallankäytön alueisiin. Ongelmat sisältävät kaikki kolme näkökulmaa. Diskurssien erillisyydet ja ongelmien kaikenkattavuus tekevät keskusteluun osallistumisesta kansalaisten kannalta lähes ylivoimaisen ongelman.

Luku 7

Kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet

Kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet tietoverkkojen aikakaudella on monialainen ongelma. Se olisi monialainen vaikka tietoverkkoja koskeva täsmennys jätettäisiin kokonaan tekemättä. Tutkimisen arvoisten ongelmien joukko ulottuu tiedollisista ja asenteellisista edellyksistä aina tosiasiallisen vaikuttamisen mahdollisuuksiin saakka. Väliin mahtuvat monet mahdollistavat ja ehkäisevät tekijät, jotka voivat olla luonteeltaan lainsäädännöllisiä, teknisiä tai puhtaasti käytännöllisiä. Näistä viimeksi mainittu sisältää kysymyksen keskustelun foorumeista. Se on samalla tekijä, joka selvimmin liittyy kansalaiskeskustelun ja tietoverkot toisiinsa.

Käsillä olevalla työllä on toinenkin tärkeä rajausta tai täsmennys, joka ei kuitenkaan näy työn otsikossa. Olen pyrkinyt lähinnä sellaisen kansalaiskeskustelun käsittelemiseen, joka kohdistuu kaikkein laajimpiin ja samalla vaikeimpiin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Ajankohtaisena esimerkkiongelmana on joukkotyöttömyys. Hyvänä historiallisena esimerkkinä ovat juutalaisvainot ja Holocaust 1930- ja 1940-lukujen Saksasta. Jälkimmäisen esimerkin osalta käyttämäni ongelmanasettelu on tiivistettävissä retoriseen kysymykseen, olisiko Holocaust ollut vältettävissä, jos juutalaisilla olisi ollut tuolloin pääsy nykyisen kaltaiseen, maailmanlaajuiseen Internet-verkkoon. Kysymys jää vaille vastausta mutta havainnollistaa työni ongelmanasettelua.

Tietoverkot kansalaiskeskustelun foorumina on pitkälti vielä sekä tutkimaton että kokeilematon kansalaisaktiivisuuden alue. Eniten tätä aihepiiriä on Suomessa tutkinut Reijo Savolainen, jonka lähestymistapa ja tavoitteet kuitenkin poikkeavat omistani. Savolainen on systemaattisissa, osittain empiirisissä tutkimuksissaan keskittynyt kansalaisten arkielämän tiedonhankintaan (1993 ja 1995) ja johdonmukaisena jatkona näille tietoverkkojen käyttöön kansalaisten arjessa (1998a). Demokratian laajentamista koskevat näkökohdat ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Vasta aivan viimeisimmissä tutkimuksissa demokratia tulee esille teled-

mokratian kehittämisen näkökulmasta tarkasteltuna (Savolainen 1998b; Savolainen & Anttiroiko 1999).

Vähäiset kokemukset tietoverkkojen käytöstä ja kokemusten hajaantuminen hyvin laajalle arkielämän, ammatillisen käytön ja opiskelun tarpeisiin ovat merkittävä johtopäätöksiä tekemistä rajoittava tekijä. Voimakkaita kannanottoja tietoverkoissa käytävien kansalaiskeskustelujen mahdollisuuksista ei ole perusteltu tehdä. Käsitteelliselle ja periaatteelliselle tutkimukselle tietoverkkojen käytön lyhyt historia ei kuitenkaan ole este. Olen pyrkinyt tässä työssä useamman tieteenalan käsitteitä, päättelytapoja ja tuloksia hyödyntämällä tekemään johtopäätöksiä tietoverkkojen käytöstä kansalaiskeskustelun foorumina. Painopiste on työn monialaisuudesta huolimatta koko ajan ollut kansalaiskeskustelun edellytysten ja mahdollisuuksien pohtimisessa.

Tämän luvun tarkoituksena on tiivistää yhteen edellä olevien lukujen keskeisin sisältö. Ongelman laaja-alaisuudesta johtuen mitään yksiselitteistä lopputulosta — samaan tapaan kuin monissa matemaattisissa tai luonnontieteellisissä ongelmissa — ei ole mahdollista esittää. Olen pyrkinyt pikemminkin käsitteellisellä tasolla osoittamaan, millä tavoin kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet täsmentyvät, kun niitä tarkastellaan moraalifilosofian, oikeusinformatiikan, politiikan teorian ja eräiden muiden tieteenalojen keinoin — tietoverkkojen käyttömahdollisuudet koko ajan mielessä pitäen.

Luku jakaantuu neljään osaan. 1) Käsitteiden ensin joukkotyöttömyyttä tiivistämällä luvussa 2 esitetyt näkökohdat. Korostan metaforien merkitystä keskustelun tuloksellisuuden ja oikeaan osuvuuden perustana. 2) Toiseksi tarkastelen tiedonvapautta ja keskustelun foorumeja. Tiivistän tässä siis yhteen luvuissa 4 ja 5 käsitellyt asiat. 3) Seuraavaksi tiivistän vastaavalla tavalla yhteen kansalaiskeskustelua koskevat moraalifilosofiset näkökohdat ja politiikan teorian tarjoamat näkökohdat (luvut 3 ja 6). 4) Lopuksi esitän arvioni siitä, miten hyvin olen pystynyt saavuttamaan työn alussa esittämäni tavoitteet, mitä oleellista jäi vaille vastausta ja millä tavoin työtä kannattaisi jatkaa.

7.1 Työttömyys keskustelun kohteena

Joukkotyöttömyydestä on tullut Suomessa pysyvä, laaja ja monella tavoin traumatisoiva ongelma. Eikä siinä kyllin, tätä ongelmaa täydentää epätyypillisten työsuhteiden nopea muuttuminen tyypilliseksi muutaman viime vuoden aikana. Työttömyys on myös koko EU:n vakavin ongelma, jonka ratkaisemiseen ei ole olemassa mitään ihmeläkettä. Ongelman ratkaiseminen vaikuttaakin likimain mahdottomalta. Yhteiskunnallisessa keskustelussa tarvitaan selvästi uusia ideoita. Saataan jopa tarvita kokonaan uudenlaista tapaa ymmärtää työttömyyden syntymisen ja ratkaisemisen reunaehdot.

Hallitukset, työnantajajärjestöt ja ammattiliitot ovat kaikissa läntisen talousjärjestelmän maissa, edellä sanotusta huolimatta, lähes yksimielisiä joukkotyöttö-

myyden ratkaisutavasta. Tämän virallisuksiksi muodostuneen ratkaisumallin mukaan työttömyys poistuu tai ainakin supistuu siedettävälle tasolle, jos kilpailukyky kansainvälisessä kaupassa pystytään nostamaan kilpailijamaita korkeammalle tasolle. Tähän tavoitteeseen jokainen kansakunta pyrkii saman kaavan mukaisesti, eli työn tuottavuutta kohottamalla. Käytössä on monia menetelmiä. Tehtaisa ja tuotantolaitoksissa sovelletaan muiden ratkaisujen ohella kevyen tuotannon menetelmiä. Virastoissa on otettu käyttöön tulosjohtamisen menetelmät ja uudet ‘kannustavat’ palkkausjärjestelmät toimien luokituksineen ja yksityiskohtaisine suoritusarviointeineen (pisteytyksineen).

Tämän ajattelutavan käsitteellinen tausta on peräisin sodan ja urheilun maailmasta, erityisesti huippu-urheilusta. Kilpailun metaforaan perustuva ajattelutapa on työttömyyden torjumisessa kuitenkin hyvin ongelmallinen. Kyseisen ajattelutavan keskeisin huomio kiinnittyy voittamiseen ja voittajiin. Esimerkiksi toiseksi tuleminen koetaan hyvin usein häviämiseksi. Yksittäisten yritysten hyvä menestyminen ei riitä ratkaisemaan joukkotyöttömyyden ongelmaa. Voittajien menestymisen ja työttömyyden ratkaisemisen välillä ei ole mitään selvää kausaalisuhdetta.

Yhtenä valtavirrasta poikkeavana ratkaisumallina on esitetty työn jakamista. Kilpailun logiikasta ei tässäkään ratkaisussa ole silti tarkoitus luopua. Kilpaan osallistumisen logistiikka vain on hiukan erilainen. Ratkaisu muistuttaa jossain määrin siirtymistä henkilökohtaisesta 400 metrin juoksusta 4x100 metrin viestijuoksuun.

On periaatteessa mahdollista, että joukkotyöttömyyden ratkaiseminen taloudellisen kilpailun keinoin on luonteeltaan oravanpyörän kaltainen ongelma, joka ei siis tällä tavoin ole lainkaan ratkaistavissa. Filosofisen ja yhteiskunnallisen keskustelun pitäisi auttaa näkemään tämä tilanne ja auttaa astumaan oravanpyörästä sivuun. Nykyisen kaltaisen työn yhteiskunnan ongelmat pitäisi pystyä suhteuttamaan ihmisten todellisiin mahdollisuuksiin, toiveisiin ja tarpeisiin. Hannah Arendtin analyysi ihmisen aktiivisesta elämästä ja erityisesti hänen siinä käyttämänsä jaottelu hengen pitimiksi tarvittavaan työhön (labour), käyttöesineiden tuottamiseen (work) ja symboliseen toimintaan (action) saattavat auttaa tässä sivuun astumisessa ja *uuden* työn yhteiskunnan jäsentämisessä.

Yhdessäkään näkemässäni joukkotyöttömyyttä käsittelevässä kirjoituksessa ei ole ehdotettu kilpailun käsitteistä luopumista ja sovellettavan metaforan hakemista jostain aivan muualta. Vaihtoehtoinen metafora olisi kuitenkin hyvin helposti löydettävissä jo liikunnan omasta piiristä siirtymällä kilpaurheilusta kuntoliikuntaan. Siinä ei voittamisella ole merkitystä, oleellista on, että mahdollisimman monet osallistuvat.

Vielä parempi vaihtoehtoinen metafora saadaan siirtymällä kansanterveyden alueelle. Jos kansanterveyden ongelmia ratkaistaisiin samalla logiikalla kuin kilpailuyhteiskunnassa joukkotyöttömyyttä, seuraukset olisivat dramaattisia: terveydenhuollon suoranaiset aktiiviset toimet kohdistettaisiin kaikkein terveimpiin ihmisiin, ja sairaimmat jätettäisiin kokonaan heitteille tai ohjattaisiin suoraan terminaalihoitoon.

Tämän kärjistyksen tarkoituksena on korostaa metaforien suurta merkitystä. Eri metaforien avulla suoritettu ristiinvalaisu auttaa näkemään perusongelman ja sen ratkaisuyritysten välisen epäsuhdan. Joukkotyöttömyys ja kansainvälisen kilpailukyyn edistäminen ovat kaksi eri maailmaa, jotka järjestelmämielessä toimivat erillään ja hylkivät toisiaan. Joukkotyöttömyyden vähentäminen kilpailukykyä tehostamalla edellyttäisi näiden järjestelmien väliselle reuna-alueelle sijoittuvien ratkaisujen tunnistamista ja soveltamista (vrt. Brown & Eisenhardt 1998). Tällaisten ratkaisujen löytäminen on kuitenkin erittäin vaikeaa ja niiden vaikuttavuus on rajallinen ja lyhytaikainen.

Yksityisen kansalaisen kannalta työ tai työttömyys eivät ole muusta elämisestä ja toimeentulosta erillään oleva ongelma. Työpaikan tarve ja työstä saatavan rahallisen korvauksen suuruus kietoutuvat monin tavoin yhteen elämisen kalleuden ja vertailukelpoisessa asemassa olevien kanssaihminen elämisen tavan ja tason kanssa. Jos kaikki elämisessä tarvittavat hyödykkeet ja palvelut ovat maksullisia ja jos ehdoin tahdoin elämisestä tehdään mahdollisimman kallista, palkkatyöllä ja työstä saatavan palkan suuruudella on ensiarvoisen tärkeä merkitys. Toisaalta, jos pystyttäisiin kehittämään kokonaan uudenslaisia halvalla elämisen muotoja, kiinnostus nykyisen kaltaiseen palkkatyöhön vähenisi jyrkästi.

Nykyisen kaltainen palkkatyö ei ole ainoa mahdollisuus. Se edustaa ihmiskunnan historiassa toistaiseksi vielä hyvin lyhyttä ajanjaksoa, ja on ainakin periaatteessa mahdollista, että sen rinnalle tullaan vähitellen kehittämään kokonaan uusia työnjaon ja toimeentulon järjestelmiä. Tietotekniikan kehitys on jo lyhyen historiansa aikana tuonut esiin mielenkiintoisia uusia mahdollisuuksia samalla kun se on herättänyt henkiin joitakin vanhoja ja kuolleeksi luultuja ideoita. Julkisohjelmien tuotanto ja jakelu ovat hyvä esimerkki perinteisen talkootyön mahdollisuuksista maailmanlaajuisia tietoverkkoja soveltamalla.

Joukkotyöttömyys ei ratkea pelkästään talkootöitä tekemällä tai kehittämällä niille nykyaikaan soveltuvia muunnelmia. Talkootyöt ja monet harmaan talouden laajasti sovelletut muodot tulevat kuitenkin muodostamaan keskeisen osan uuden työn yhteiskunnan toiminnasta — hallituksen ja työmarkkinajärjestöjen voimakkaasta vastustuksesta huolimatta.

7.2 Tiedonvapaus ja keskustelun foorumit

Kansalaiskeskustelun edellytysten pohtiminen on helpointa aloittaa tiedonvapautta koskevista kysymyksistä. Oikeus tiedonsaantiin on kaiken mielekkään keskustelun välttämätön edellytys. Oikeus vapaaseen mielipiteen ilmaisuun on yhtä lailla julkisen keskustelun ehdoton edellytys. Nämä kaksi oikeutta muodostavat yhdessä tiedonvapauden keskeisimmät aspektit. Periaatteellisella tasolla ne kuuluvat filosofisen keskustelun piiriin, muodollisina oikeuksina lainsäädännön piiriin ja käytännön tasolla yleisen tiedonvälityksen ja kirjastotoiminnan piiriin.

Kansalaiskeskustelun edellytysten ja lainsäädännön yhtymäkohdat on karkealla tasolla mahdollista ryhmitellä kolmeen osaan. Ensimmäisenä osana on oikeus tietoon ja se tulee esille asiakirjajulkisuutta, tekijänoikeutta ja tietojen maksullisuutta sääntelevissä laeissa. Toinen osa koskee ilmaisuvapautta, joka lainsäädännössä rajoittuu pitkälti lakiin sananvapaudesta. Kolmas osa koskee tietoverkkojen välityksellä käytävää keskustelua sekä kansalaisen asemaa tässä keskustelussa. Lainsäädännössä tämä näkökulma ei näy vielä juuri lainkaan.

Lainsäädännössä turvattu oikeus tietojen saantiin rajoittuu julkisiin asiakirjoihin, viranomaistoimintaan ja erilaisissa hallintomenettelyissä henkilöä itseään koskeviin asioihin. Yleistä oikeutta tiedonsaantiin, joka kattaisi myös markkinoiden toiminnan, ei ole. Sitä ei ole edes näköpiirissä ja tämä on vakava ongelma, sillä yksityisen sektorin osuus yhteiskunnan kaikista toiminnoista on hyvin suuri ja kasvaa jatkuvasti. Markkinoiden toiminta on tiedonvapauden 'sokea piste', jonka aatehistoriallisena taustana on informaation ymmärtäminen omistamisen kohteeksi tavanomaisten hyödykkeiden tapaan.

Informaation erityisluonne ehtymättömänä ja kulumattomana 'luonnonvarana' on sekä lainsäädännössä ja että markkinoiden toiminnassa hyvin vaikeasti hallittavissa oleva ongelma. Informaation omistaminen on lähtökohtaisesti vahvasti suojattu lainsäädännössä. Kansantaloustieteen käyttämä käsite julkishyödyke soveltuisi kuitenkin paremmin informaation tuottamisen ja jakelemisen lähtökohdaksi. Kansalaiskeskustelun tiedollisten edellytysten turvaamisen kannalta olisi perusteltua, jos informaatiota käsiteltäisiin pääsääntöisesti julkishyödykkeenä. Informaation käsitteleminen yksityishyödykkeenä muodostaisi tällöin poikkeuksen pääsääntöön ja se pitäisi aina erikseen perustella.

Läntisissä demokratioissa vallitsee päällisin puolin tarkasteltuna hyvin laaja sananvapaus, joka ei kuitenkaan ole ongelmaton. Tavallisimmin sananvapaus tarkoittaa vain sitä, että valtiolta ei ennalta tarkasta julkaistavaksi tarkoitettua materiaalia. Nopeasti kehittyvän tietoyhteiskunnan aikakaudella ennakkollisen tarkastuksen kieltä ei enää riitä. Sananvapaus tulisi ymmärtää laajemmin. Sen tulisi täyttää sekä sekaantumattomuuden että herruudettomuuden tunnusmerkit. Sananvapauden tulisi toisin sanoen laajentua periaatteellisesta oikeudesta tosiasialliseksi mahdollisuudeksi tietoverkkoja hyödyntämällä.

Kansalaisen asema tietoverkoissa käytävän kansalaiskeskustelun seuraajana ja osallistujana on käsitteellisesti selventämättä ja monilta osin lakien tulkinnallisen kattavuuden ulottumattomissa. Viime vuosina kirjoitettujen lakien harkittu välineneutraalisuus laajentaa kyllä asiakirjajulkisuuden ja sananvapauden tietoverkkoihin. Verkkokeskustelussa on kuitenkin erityisongelmia, jotka eivät tällä tavoin ratkea. Tietoverkoissa käytävän keskustelun erityispiirteet liittyvät keskustelutilan virtuaalisuuteen ja käytettyjen puheenvuorojen transienttiin luonteeseen. Kokonaan ratkaisematta ovat esimerkiksi kysymykset puheenvuorojen arkistoinnista ja autenttisuudesta, samoin kuin kysymykset keskustelijoiden luotettavasta tunnistamisesta tai anonyymiteetistä.

Tiedonvapautta koskevien lakien pintapuolinenkin tarkastelu riittää antamaan käsityksen tulevan kehityksen odotettavissa olevasta suunnasta ja esille tulevista ongelmista. Perinteisten viestintävälineiden käsitteemallia laajennetaan vähä vähältä kattamaan tietoverkot, mutta niiden tarjoamia uusia mahdollisuuksia ei siltikään riittävästi oteta huomioon. Erityisesti vakiintunut tapa käsitellä informaatiota materiaalien hyödykkeiden kaltaisena valmistamisen ja omistamisen kohteena tulee jatkuvasti aiheuttamaan ristiriitoja. Tietoyhteiskunnan omaleimaiset kehitysmahdollisuudet eivät helposti antaudu tavaratuotannon käsitteillä hallittavaksi.

Tiedonvapauden periaatteellisista ja lakien kehitystä koskevista kysymyksistä on luontevaa siirtyä tiedonvapauden realisoitumiseen tietoverkoissa. Perinteisten viestintävälineiden (radio, TV, lehdet ja kirjat) toiminta on vähitellen laajenemassa tietoverkkoihin. Kaupallisen ja viihteellisen viestinnän vakiintuneet toimintatavat eivät kuitenkaan siinä yhteydessä oleellisesti muutu. Kansalaiskeskustelun kannalta onkin sen vuoksi relevantimpaa tarkastella kirjastotoiminnan kehitysmahdollisuuksia ja siitä avautuvia kansalaiskeskustelun mahdollisuuksia tietoverkkojen aikakaudella.

Kirjastojen käytössä tietoverkot ovat vähitellen vakiinnuttaneet asemansa kirjastonhoitajien ammatillisen työn apuvälineenä. Kirjastotoiminta ja tietoverkot ovat kohtaamassa toisensa myös asiakkaiden kannalta merkityksellisellä tavalla. Kirjastot tuottavat uutta aineistoa tietoverkkoihin ja järjestävät tietoverkoissa olevaa aineistoa asiakkaiden kannalta helpommin hyödynnettäviksi kokonaisuuksiksi. Monissa kirjastoissa asiakkaat saavat käyttää tietoverkon palveluja myös informaation levittämiseen. Tästä nopeasti kehittyvästä ja muuttuvasta tietoverkkojen hyödyntämisen tavasta on alettu käyttää nimitystä virtuaalikirjasto.

Tietoverkkojen kaikinpuolinen hyödyntäminen kirjastotyössä on hyvin luonnollinen kehityskulku kirjastojen historian valossa. Intialainen kirjastonhoitaja ja kirjastotieteen tutkija S. R. Ranganathan jäsensi 1930-luvulla kirjastojen toiminnan ja kehityspiirteet viideksi kirjastotieteen peruslaiksi, jotka soveltuvat hyvin virtuaalikirjaston luonnehtimiseen. Ranganathanin lakien täydennykseksi olen muotoillut kaksi lisälakia, jotka koskevat virtuaalikirjaston konfiguroitavuutta henkilökohtaisten tarpeiden mukaiseksi ja kansalaisten omien tekstien liittämismahdollisuutta omaan ja muiden ylläpitämiin virtuaalikirjastoihin.

Ranganathanin lakien ja niitä täydentävien lisälakien pohjalta on mahdollista hahmotella kirjastoille uusia, tietoverkkojen aikakauteen soveltuvia tehtäviä. Näiden tehtävien muotoilu osaltaan realisoii niitä tiedonvapauden näkökohtia, jotka jäävät puolitiehen lainsäädännön keskittyessä enemmänkin ajankohtaisiin kysymyksiin. Kirjastojen uusien tehtävien pohtiminen antaa samalla tuntumaa kansalaiskeskustelun ja demokratian syventämisen käytännöllisiin vaikeuksiin.

Uudet tehtävät on mahdollista ryhmitellä aihepiireittäin kolmeen osaan: vaihtoehtoinen (vähälevikkinen) kirjallisuus, kansalaiskeskustelut ja kansalaisjulkaiseminen. (1) Vaihtoehtoisen (harmaan) kirjallisuuden merkitys tulee vähitellen kasvamaan tietoverkoissa julkaisemisen lisääntyessä. Pöytäpainojen (desk-top-

publishing) ja muun perinteisemmän ei-kaupallisen julkaisemisen mahdollisuudet suuren yleisön tavoittamisessa ovat hyvin rajalliset ilman tietoverkkojen käyttöä. Kirjastonhoitajien ammattitaito on edelleenkin tarpeen vaihtoehtoisen kirjallisuuden jäljittämässä ja järjestämisessä osaksi nopeasti kehittyviä virtuaalikirjastoja.

(2) Kirjastojen toiminnassa kansalaiskeskustelut tulevat esiin tilatarpeiden muodossa. Kirjastojen on otettava kehittämissuunnitelmiinsa fyysisten tilojen tarjoaminen tiedonvapauden edistämiseen liittyvälle kansalaistoiminnalle. Tämä on erityisen tärkeää lähiöissä, joissa kansalaistoiminnan tarpeet on joko tarkoituksellisesti tai yhdyskuntarakentamisen suunnitteluvirheiden takia lyöty laimin. Yhtä lailla tärkeää kuitenkin on, että kirjastot alkavat tarjota tietoverkon palveluja kansalaiskeskustelujen järjestämiseksi. Keskustelut voivat aluksi koskea sellaisia paikallisia kysymyksiä, joiden selvittämiseen kyseisen yhteisön asukkaat tarvitsevat kirjaston muitakin palveluja. Vakiinnuttuaan kansalaiskeskustelut voivat koskea mitä tahansa ihmisille tärkeitä asioita.

(3) Kansalaisjulkaiseminen kirjastojen tarjoamia tietoverkkopalveluja hyödyntämällä on tärkeä demokratian kehittämisen ja sananvapauden toteuttamisen uusi muoto. Yksinkertaisimmillaan kansalaisjulkaiseminen ilmenee erilaisina verkkoviesteinä, joita kirjastojen yhteydessä toimivat kerhot ja yhdistykset levittävät. Pidemmälle menevä muoto sisältää säännöllisesti ilmestyviä verkkojulkaisuja, joiden toimittamisessa kirjastojen työntekijät voivat olla mukana. Vaativimmillaan kyse on sellaisen kanta-aottavan yhteiskunnallisen kirjallisuuden julkaisemisesta, jolle ei löydy julkaisufoorumia sen enempää suurten kuin pientenkään kustantajien joukosta.

7.3 Moraaliset perusteet ja demokratia

Kansalaiskeskusteluun osallistuminen on sekä tiedollinen että asenteellinen ongelma. Näistä jälkimmäinen on tutkimuksellisessa mielessä mielenkiintoisempi ja monitahoisempi. Osallistumattomuuden syinä ovat usein triviaalilla tavalla laiskuus ja välinpitämättömyys. Tämä on helposti pääteltävissä jo pelkän arkikokemuksen perusteella. Havainto koskee kuitenkin vain syvemmän ongelman pintailmiötä. Vaikuttavampina syinä ovat haluttomuus osallistua yhteisten asioiden hoitamiseen ja epäilykset vaikuttamisen tosiasiallisista mahdollisuuksista. Näiden kysymysten tutkimisessa moraalifilosofian ja politiikan teoriat täydentävät toisiaan.

Moraalisen harkinnan näkökohdat tulevat esiin jo hyvin varhain yhteiskunnallisen ongelman ollessa vielä syntyvaiheessa. Huolestunut kansalainen joutuu tällöin useimmiten yksin mielessään harkitsemaan, pitäisikö hänen ryhtyä toimiin ongelmasta hälyttämiseksi. Ongelman kärjistyessä moraalisen harkinnan rinnalle tulevat ensin eettisiä normeja koskevat oikeellisuuden ja sovellettavuuden kysymykset. Ennen pitkää tulevat vastaan myös yhteiskunnallisen keskustelun ja demokraattisen päätöksenteon näkökulmat. Kansalaiskeskusteluun ryhtymisen kor-

kea kynnys sisältää erottamattomina osina moraalisen viitseliäisyyden, eettisen oikeudenmukaisuuden ja yhteiskunnallisen päätöksenteon näkökulmat.

Velvollisuusetiikka eli deontologinen etiikka on länsimaissa laajimmin tutkittu moraalifilosofian haara. Se on 'oikein tekemisen' oppisuunta, jonka aatehistoriallisena taustana ovat valistuksen perinne ja tieteellinen positivismi. Runsaasta tutkimustyöstä huolimatta deontologinen etiikka on liiallisen abstraktisuutensa takia vaikeasti hyödynnettävissä niin yksilötason ongelmien kuin vakavien yhteiskunnallisten ongelmien yhteydessä. Henkilötasolla abstraktisuus ilmenee tapana, jolla deontologinen etiikka hylkii psykologista tietoa. Kyseinen tieto liittyy ihmisen mahdollisuuksiin ylipäätään erottaa moraalisesti merkitsevät ongelmat tavanomaisen sosiaalisen kanssakäymisen ongelmista. Varsinkin empatian merkitys moraalisen havaintokyvyn perustana on hyvin suuri.

Yhteisöjen tasolla abstraktisuus ilmenee tapana, jolla deontologinen etiikka hylkii sosiologista tietoa. Kyseinen tieto liittyy eettisten normien oikeuttamiseen ja tällöin on kyse sen sosiaalisen yhteisön muodostumisesta, toiminnan ja koossapysymisen ehdoista, jonka sisällä normit syntyvät ja ovat päteviä. Eettiset normit ovat hyvin kulttuurisidonnaisia. Deontologisen etiikan tavoiteltu tieteellisyys, joka pelkistetyimmillään muuttuu pelkäksi kalkyloinniksi, peittää näkyvistä suuren joukon hiljaisia oletuksia. Kyseinen etiikka on pitkälti länsimaisten, varakkaiden, hyvin koulutettujen, keski-ikä ohittaneiden miesten vallassa pysymisen legitimoitua.

Deontologisen etiikan abstraktisuus näkyy selvästi Habermasin diskurssietiikan kahdessa peruseriaatteessa. Universaalisuus-periaatteen mukaan kaikkien normin vaikutuksen kohteeksi joutuvien on voitava hyväksyä ne seuraukset ja sivuvaikutukset, jotka normin yleisestä noudattamisesta olisi odotettavissa. Diskurssiivisen periaatteen mukaan ainoastaan sellaisia normeja voidaan pitää pätevinä, jotka saavuttavat (tai voisivat saavuttaa) niiden vaikutuspiirissä olevien, praktisen diskurssin osallistujien hyväksynnän. Periaatteet ovat muodollisesti sekä pätevän että uskottavan tuntuisia. Niiden abstraktisuus on kuitenkin helposti osoitettavissa.

Puutteistaan huolimatta diskurssietiikka edustaa tieteellisesti painottuneen moraalifilosofian kehityksessä selvää edistysaskelta. Se siirtää vastuun eettisten normien muotoilusta ja perusteleminen lopullisesti ihmiselle itselleen. Normien perusteet eivät ole enää johdettavissa jumalallisesta ilmoituksesta, luonnonjärjestyksestä eivätkä edes kategorisen imperatiivin vaatimukset täyttävästä oivaluksesta. Diskurssietiikka on demokratian aikakauteen sovitettu moraalifilosofian muoto. Se on samalla enintään mitä moraalien perusteista voidaan valistusajan traditioiden hengessä lausua astumatta suoranaisten faktojen ja loogisen päättelyn varaan rakentuvan kollektiivisen harkinnan ja objektiivisen kalkyloinnin ulkopuolelle.

Eettisten normien perusteleminen diskurssietiikan tapaan organisoidun keskustelun muodossa ei käytännössä kuitenkaan toimi. Normien perusteita ja soveltamista koskeva keskustelu törmää moniin rakenteellisiin ja sisällöllisiin ongel-

miin, jotka eivät diskurssietiikan keinoin ratkea. Normien oikeuttamista koskevan keskustelun ongelmissa tiivistyvät yleisemminkin kansalaiskeskustelun moraalifilosofiset ongelmat. Niistä vakavin koskee yksilökohtaisen moraalisen päätöksen teon ja eettisiä normeja koskevan keskustelun välistä kuilua. Tämän kuilun silloittaminen on vaikeaa yhtenäisen teorian keinoin mutta se on mahdollista konstruktiiivisesti politiikan teorian pohjalta.

Demokratian erikoislaatuisesta kehityshistoriasta johtuu, että sitä koskeva tutkimus on keskittynyt suurelta osin valtiolliseen ja kunnalliseen päätöksentekoon. Hiukan kärjistäen valtiolliset asiat kuuluvat demokratian piiriin, markkinoiden toiminta on vapaata yksityisyyden aluetta. Vasta viime vuosikymmeninä, erityisesti kansalaisyhteiskunnan teoriassa, on alettu systemaattisesti kyseenalaistaa markkinoiden ihannoitu vapaus. Yhteiskunnan kaikkien toimintojen kokonaisuus jaetaan valtion, markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan alueisiin. Kansalaisyhteiskunta määritelmän omaisesti on valtion ja markkinoiden väliin sijoittuva yhteiskunnallisen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen alue, joka koostuu perheen ja muun lähimmän yhteisön toiminnasta, vapaaehtoisuuteen perustuvasta yhdistystoiminnasta, sosiaalisista liikkeistä ja erilaisista julkisen keskustelun muodoista.

Kansalaisyhteiskunnan teoriasta on olemassa hiukan toisistaan poikkeavia versioita, jotka kuitenkin perusrakenteeltaan ovat lähellä toisiaan. Kansalaiskeskustelun edellytysten tutkimisen kannalta kansalaisyhteiskunnan teoria on äärimmäisen tärkeä. Sen tärkein merkitys on juuri yhteiskunnan toimintojen kokonaisuvaltaisessa jäsentämisessä. Kansalaiskeskustelut käydään kansalaisyhteiskunnan piirissä ja ne kohdistuvat tasapuolisesti valtion ja markkinoiden synnyttämiin ongelmiin ja uhkiin. Demokratian tärkeimpänä ongelmana on taloudellisen demokratian puuttuminen. Siihen kansalaisyhteiskunnan teoria ei kuitenkaan pysty esittämään uskottavaa ratkaisua. Tämä havainto ei silti vähennä teorian tai sen kilpaillevien mallien arvoa.

Kansalaisyhteiskunnan teoriaa ei ole vielä asianmukaisella tavalla sovitettu tietoverkkojen aikakauteen. Kun sovittaminen joskus tehdään, sen tulee sisältää keskeisinä ainesosina kaksi tietoverkkojen käytön omaleimaisinta piirrettä. Tietoverkot antavat kokonaan uusia mahdollisuuksia tietojen saantiin ja levittämiseen. Tietojen saannin osalta vakavimpana ongelmana on markkinoita koskevien tietojen vaikea saatavuus. Siltä osin asenteiden tulisi muuttua. Omistamista ja markkinoita koskevat tiedot eivät saisi olla salaisuuksia. Vuosituhannen vaihduttua pitäisi alkaa ajatella niin, että mitä suuremmista pääomakeskittymistä on kyse, sitä julkisempia ovat niitä koskevat tiedot.

Republikanismin ja kommunitarismin teoriat täsmentävät ja konkretisoivat tärkeällä tavalla kansalaisyhteiskunnan teoriaa. Niiden keskeisenä sisältönä on yksilön ja yhteisön välinen suhde. Teoriat ottavat kantaa tapaan, jolla kansalaiset osallistuvat aktiivisesti yhteisten asioiden hoitamiseen. Suuri osa siihen liittyvistä ongelmista kiteytyy negatiivisen ja positiivisen vapauden käsitteisiin. Negatiivinen vapaus on vakiintunut erottamattomaksi osaksi länsimaisen liberalismiin aatehistoriallista perintöä. Sen mukaan jokaisella on oikeus tehdä jotain ilman, että

jokin toinen ihminen tai taho suoranaisesti estää kyseisen tekemisen tai tarkoituksellisesti haittaa sitä.

Positiivinen vapaus liittyy ihmisen omiin henkisiin tai psykologisiin esteisiin. Quentin Skinnerin poleemisen kannan mukaan positiivinen vapaus ei saisi rajoitua siihen, että ihminen pystyy toimimaan ilman, että hänen omat sisäiset esteet estävät aiotun tekemisen. Positiivisen vapauden rajat pitäisi ylittää tarvittaessa vaikka niin, että ihmiset pakotetaan ottamaan osaa yhteisten asioiden hoitamiseen. Amitai Etzioni on tiivistänyt kommunitarismien ydinajatuksen seuraavan kultaisen säännön muotoon: *“Respect and uphold society’s moral order as you would have society respect and uphold your autonomy”*. Tämä ajatuksen mukaan kansalaiset lunastavat oikeuden suhteelliseen itsenäisyyteen osallistumalla yhteisten asioiden hoitamiseen.

Republikanismin ja kommunitarismien tutkijoiden esittämät näkökohdat ovat jo sellaisenaan hyödyllisiä ja soveltamiskelpoisia kansalaiskeskustelun edellytysten tutkimisessa. Käsillä olevan työn kannalta hedelmällisimmäksi osoittautuu Henry Tamin pragmaattisesti suuntautunut määrittely inklusiivisista yhteisöistä. Tamin tavoitteena on luoda teorian pohjalta keskustelun ja käytännön saumaton kokonaisuus. Hän jakaa inklusiivisten yhteisöjen tehtävät kolmeen tasoon. Epistemologisella tasolla tietoa koskevat pätevyysvaatimukset hyväksytään vain, jos totuusväittämät voidaan todentaa yhteisöllisen keskustelun ja tutkimuksen avulla. Moraalisella tasolla yhteisön on turvattava jäsentensä keskinäisten velvollisuuksien hoitaminen yhteisten arvojen pohjalta. Poliittisella tasolla vallan rakenteita on muutettava niin, että jokainen voi tasavertaisena kansalaisena vaikuttaa tapaan, jolla heihin itseensä kohdistuvaa valtaa käytännössä harjoitetaan.

Tamin esittämä jaottelu auttaa näkemään, missä kansalaiskeskustelun vakavimmat metatason ongelmat lopulta ovat. Keskustelu ei nimittäin käytännössä etene tasolta toiselle niin, että ensin ratkaistaan yhden tason ongelmat ja sen tuloksia käytetään seuraavan tason keskustelun lähtökohtina. Keskustelussa esitettävät näkökohdat kattavat aina useampia tasoja. Eri tasoille kuuluvat näkökohdat suhteutuvat lisäksi jatkuvasti toisiaan. Keskustelu ei myöskään ajallisesti etene suoraviivaisesti tasolta toiselle. Siinä joudutaan usein palaamaan edeltäville tasoille juuri tasojen keskinäisen riippuvuuden takia. Riippuvuus ilmenee selvimmin yhtäältä tosiasioiden ja normien välillä, toisaalta normien ja politiikan välillä.

Tosiasioiden ja normien keskinäinen riippuvuus ilmenee hyvin yksinkertaisella tavalla. Keskusteluun heitettävien tosiasioiden joukko on periaatteessa rajaton ja tosiasioiden tarkoituksenmukaisella valikoinnilla pystytään vaikuttamaan normien valintamahdollisuuksiin. Tosiasioiden valinta ei ole siten neutraali prosessi. Normien ja poliittisen vaikuttamisen välillä on vastaavasti vahva keskinäissuhde. Eettiset normit realisoituvat poliittisen keskustelun ja yhteiskunnallisen päätöksenteon välityksellä. Normit eivät ole absoluuttisia ja vapaasti valittavissa irrallaan kaikista päätöksiin vaikuttamisen mahdollisuuksista.

Yhteiskunnallisen keskustelun vakiintunut, osin institutionalisoitu muoto eriyttää vakavista ongelmista käytävän keskustelun erillisiin diskursseihin. Tä-

mä keskustelujen eriytyminen tieteelliseen, eettiseen ja poliittiseen diskurssiin on kaksinkertaisella tavalla tuhoisaa. Ensinnäkin episteemisesti painottunut tieteellinen keskustelu karkottaa pois yhteiskunnan tilasta aidosti huolissaan olevat keskustelijat. Toisekseen eettisiä normeja koskevan keskustelun irtaantuminen ihmisten arkielämästä ja osittainen korvautuminen keskustelulla juridisista normeista vie pohjan pois kansalaisten omaehtoiselta vastuun kantamiselta. Ongelmaa ei helpota uskontojen halu monopolisoida normien oikeuttaminen osaksi kirkollista toimintaa.

Diskurssien lähentämiseen tai yhteensulauttamiseen ei ole käytettävissä teoreettisesti kestäväää ratkaisua. Ongelma on ratkaistavissa pelkästään konstruktiivisesti uusien keskusteluforumien määrittelyn avulla. Niiden kantavana ajatuksena on diskurssien harkittu ja suunniteltu limittäminen ja yhteen sovittaminen. Tosiasioiden osalta kriittistä, asenteellisesti normatiivista ja yhteiskuntapoliittisesti tavoitteellista keskustelua voitaisiin näillä foorumeilla rohkaista ja tukea. Varsinkin aloittelevia ja epävarmoja keskustelijoita voitaisiin kannustaa ja tukea. Näiden foorumien portinvartijoiden tärkeimpinä tehtävinä olisivat siten portin auki pitäminen ja ohikulkijoiden sisään houkutteleminen.

7.4 Yhteenveto ja johtopäätökset

Tämän työn keskeisinä ongelmina oli hakea vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

1. Mitkä ovat kansalaiskeskustelun ja siihen *ryhtymisen* moraalis-eettiset (asenteelliset), tiedolliset ja oikeudelliset edellytykset?
2. Mitkä ovat kansalaiskeskustelun käymisen käytännölliset mahdollisuudet?
3. Millä tavoin siirrytään kansalaiskeskustelusta yhteiskunnalliseen päätöksentekoon, ja missä ovat demokratian vakavimmat ongelmat?

Esimerkkiongelmanä näiden kysymyksien havainnollistamiseksi ja konkretisointiseksi olen käyttänyt joukkotyöttömyyttä. Sen kaltaiset ongelmat ovat demokratian toimivuuden ja siinä käytävien keskustelujen koetinkivi. Työttömyys voi suoraan tai välillisesti koskea hyvin suurta osaa kansasta, mutta sittenkään ongelman aiheuttamat huolet eivät yhteiskunnallisen keskustelun välityksellä muutu poliittiseksi tahdoksi. Suomessa hyvin tai ainakin kohtuullisesti toimeentuleva keskiluokka ajattelee luultavasti hyötyvänsä enemmän työttömyyden jatkumisesta kuin sen oleellisesta vähentämisestä.

Mikään yksittäinen yhteiskunnallinen toimenpide tai keskustelun avaus ei pysty merkittävästi vaikuttamaan joukkotyöttömyyteen tai siihen tapaan, jolla työttömyysongelmasta keskustellaan. Merkittävän ja pysyvän muutoksen aikaansaamiseksi tarvitaan perusteellinen muutos sekä asiantuntijoiden että tavallisten kansalaisten ajattelutavoissa. Tämä tavoite on kuitenkin lähes mahdoton saavuttaa, siinä määrin lukkiutuneita ovat varsinkin johtavassa asemassa olevien ihmisten näkemykset.

Joukkotyöttömyys on lähes ylivoimaisen vaikeutensa takia erinomainen esimerkkiongelman pohdittaessa merkityksellisen kansalaiskeskustelun edellytyksiä ja mahdollisuuksia. Olen edellä (tämän luvun alkuosassa) tarkastellut tätä ongelmaa useamman tieteenalan näkökulmista. Olen sovittanut yhteen ensin lainsäädäntöä (luku 4) ja keskustelufoorumia (virtuaalikirjastoa) (luku 5) koskevat näkökohdat. Seuraavaksi hain yhteistä aluetta moraalifilosofian (luku 3) ja politiikan teorian (luku 6) kysymyksistä. Tiivistetysti esitettynä yhteensovittaminen antaa seuraavat tulokset.

Lainsäädännön ja keskustelufoorumin osalta tärkein johtopäätös on tiivistettävissä seuraavasti. Lainsäädäntö on perusluonteeltaan hyvin salliva ja mahdollistaa nykyistä paljon pidemmälle menevän tosiasiallisen sananvapauden harjoittamisen. Uusien keskustelufoorumien avautuminen luo puolestaan uusia edellytyksiä sananvapauden laajentamiselle. Tiedonvapauden toinen aspekti, tietojen vapaampi saatavuus erityisesti markkinoiden toiminnasta, on lainsäädännössä sen sijaan lähes täysin laiminlyöty alue. Tämä on tärkeä yhdistävä linkki politiikan teorian puolelle.

Moraalifilosofian ja politiikan teorian osalta johtopäätökset on tiivistettävissä seuraavasti. Moraalifilosofian nykyaikaisin muoto eriyttää eettisten normien muodostamista ja soveltamista koskevan keskustelun erillisiin diskursseihin. Teoreettisesti tarkasteltuna ratkaisu on elegantti mutta sen käytäntöön soveltaminen on vaikeaa. Yksilölliset hyveet ja moraalinen ryhdikkyys eivät luontevalla tavalla kohta eettisiä normeja koskevan keskustelun kanssa. Siirryttäessä etiikan ongelmista vakavien yhteiskunnallisten ongelmien käsittelyyn asetelma muuttuu yhä vaikeammaksi. Poliitiikan teorian osa-alueet viipaloivat yhtä lailla yhteiskunnallisen ongelman toisistaan erillisiksi osa-ongelmiksi. Tie epistemologisesta keskustelusta normien muodostamisen kautta politiikan maailmaan on pitkä.

Sekä moraalifilosofian että politiikan teorian tarjoamat käsitteet ja päätelmät ovat itsessään tärkeitä ja hyödynnettävissä. Yksittäinen laaja yhteiskunnallinen ongelma sisältää runsaasti tutkimisen arvoisia kysymyksiä näiden molempien tieteenalojen ja niiden sisäisten osa-alueiden kannalta. Jokainen yksittäinen osa-alue tarjoaa oman tärkeän näkökulmansa ongelman käsittelemisessä. Kansalaiskeskustelun mahdollistamiseksi tarvitaan eri tieteenalojen sisäistä ja välistä keskustelukäytäntöjen silloittamista. Silloittaminen ja limittäminen ovat tarpeen sekä sisällöllisesti että rakenteellisesti.

Moraalifilosofian eri osa-alueita silloittavaksi ratkaisuksi ehdotin luvun 3 lopussa diskurssietiikan tapaan organisoitavaa keskustelua ja sen käymiseksi uusia keskustelufoorumeja, joilla poikkeavia näkemyksiä esittävät 'tietoyhteiskunnan sankarit' ottavat kantaa yhteisöjen arvostamiin, hoivaeettisesti painottuneisiin, traditioiden kuljettamiin eettisiin normeihin. Hegeliläisittäin ymmärretyn historian viekkauksen merkitys ei ole vähimmässäkään määrin vähentynyt. Demokratian aikakaudella ei kuitenkaan enää riitä, että Sokrateen tai Jeesuksen tapainen poikkeusyksilö (itsensä uhraamalla) muuttaa historian kulkua. Tarvitaan pikemminkin foucault'laisittain asennoituvaa toisinajattelua, joka suhtautuu epäluoi-

sesti valtaeliittien itsestäänselvyyksinä markkinoimiin totuuksiin (tieteelliset 'toteudet' mukaan luettuna).

Politiikan teorian eri osa-alueita silloittavaksi ratkaisuksi ehdotin luvun 6 lopussa asteittain etenevää ja syvenevää henkilökohtaista sitoutumista, joka toimii kansalaisyhteiskunnan teorian tarjoaman kokonaisrakenteen ja republikanismin/kommunitarismin yhteisöllisyyttä ja omaehtoista vastuullisuutta (vrt. positiivinen vapaus skinneriläisittäin tulkittuna) korostavan lähidemokratian välimaastossa. Tämä henkilökohtaisen osallistumisen ja syvenevän sitoutumisen kehityskulku konkretisoi ja realisoi republikanismin parhaiden perinteiden mukaisen aatteellisuuden.

Nämä silloitukset on mahdollista luontevalla tavalla liittää yhteen silloittamalla edelleen eettisiä normeja koskeviin ongelmiin paneutuva keskustelufoorumi lähidemokratiaa toteuttavan, syvenevän sitoutumisen kanssa. Käytin 6. luvun lopussa esimerkkinä sitoutumisen etenemisestä juuri keskusteluun ryhtymistä, joka usein johtaa julki lausutun mielipiteen perustelemiseen ja sen puolustamiseen. Julkinen keskustelu voi koskea eettisiä normeja ja niiden soveltamista vakavan yhteiskunnallisen ongelman ratkaisemiseen. Se voi edellyttää syvällistä moraalista harkintaa ja muodostua moraalista uudistavaksi tekijäksi. Kriittinen, vaikeuksia kaihtamaton julkinen keskustelu kietoo tiiviisti yhteen teoreettisiin perustein määritellyt diskurssien tasot ja muodot.

Kansalaiskeskusteluun ryhtyminen edellyttää aloitteellisuutta ja usein myös moraalista rohkeutta. Ne eivät synny tyhjästä eivätkä myöskään pelkän abstraktin velvoitteen nojalla. Keskusteluun ryhtyminen ja mielipiteiden julkinen puolustaminen ovat sekä yksilön itsensä että yhteisön kannalta tuloksellisia vain yhteisön tuella. Julkiseen keskusteluun ryhtymisen ongelmissa teorioiden kannattelukyky lakkaa ja joudutaan väistämättä yksilöiden välille muodostuneiden ja/tai yhteisöllisten käytäntöjen alueelle. Parhainkaan teoria ei saa ihmistä astumaan esille ja antamaan parastaan julkisessa keskustelussa yhteisten tavoitteiden hyväksi. Kannustamiseen ja velvoittamiseen pystyvät vain kanssaihmiset.

Modernin ajan kehityksen tärkeimmäksi sanottu uskonnon, tieteen ja taiteen sfäärien eriytyminen joutuu edellä esitetyn valossa vähintäänkin kyseenalaiseksi. Moraalin eriytyminen tieteestä uskonnollisen toiminnan tai sille vaihtoehtoja hakevan henkisen toiminnan muodoksi ei suinkaan ole osa modernin voittokulkua. Pikemminkin tämä eriytyminen todistaa aatehistoriallisen kehityksen ajautumisesta umpikujaan, ellei sitten kyseessä ole suoranaisen rappiotilan ensi oireet. Sfäärien eriytyminen näkökulmien havaitsemisen ja ymmärtämisen mielessä on luonnollisesti tärkeää. Eriytyminen diskurssien ja niistä käynnistyvän toiminnan eriytymisenä on sen sijaan tuhoisaa.

Useiden tieteenalojen piiristä otetut käsitteet ja päättelytavat on siten mahdollista kansalaiskeskustelun moni-ilmeisyyden ansiosta sovittaa yhteen. Neljän tieteenalan näkökohdat olisi ollut mahdollista sovittaa pareittain yhteen muullakin tavoin kuin edellä olen tehnyt.

Eettiset kysymykset ja tiedonvapaus sisältävät paljon mielenkiintoisia yhtymäkohtia, joista esimerkin omaisesti voi mainita eettisten normien ja lakien yhteisen reuna-alueen, tai vapauden kääntöpuolena olevan vastuullisuuden näkökulman. Vastaavalla tavalla olisi mahdollista käsitellä rinnan virtuaalikirjastoa kansalaiskeskustelun foorumina ja demokratian syventämisestä syntyvää ilmeistä tarvetta uusille julkisuuden muodoille. Ehkä kaikkein luontevinta vakiintuneiden ajatustapojen kannalta olisi ollut käsitellä yhtäällä laissa turvattua asiakirjajulkisuutta ja sananvapautta ja toisaalla demokratiaa toistensa edellytyksinä.

Muitakin yhdistelymahdollisuuksia pareittain tai kolmittain olisi mahdollista esittää. Näillä toteamuksilla pyrin pelkästään osoittamaan, että monialaisuus ei välttämättä merkitse käsiteltäväksi otetun ongelman hajoamista erillisiin näkökulmiin. Diskursiivinen hajottaminen avaa ensin uusia näkökulmia ja antaa mahdollisuuden ongelmanasettelun syventämiseen. Hajottamisen jälkeen langat on kuitenkin pystyttävä kokoamaan yhteen ja sen olen edellä tehnyt.

Käsitteellisesti painottuneen työn suurimmaksi ongelmaksi ja eniten avoimia kysymyksiä jättäväksi seikaksi muodostuu kiistatta konkreettisuuden puute. Suoranaisia empiirisiä näyttöjä edellä esitettyjen päättelyjen tueksi ei tässä työssä ole osoitettu — ehkä poleemiseen sävyyn esitettyjä kuvitteellisia tai todellisia esimerkkitapauksia lukuunottamatta. Myöskään mitään yksinkertaista mallia esittämieni johtopäätösten täytöntöönpanolle ei ole mahdollista esittää. Tältä osin jää runsaasti tutkittavaa mahdollisiin myöhempiin töihin. Työ on analyttisestä otteestaan huolimatta keskustelunavaus mutta myös haaste jatkotutkimukselle.

Edellä esitettyjen näkökohtien tärkeyteen on vielä lopuksi syytä ottaa kantaa. Sekä tässä työssä, että työn taustamateriaalina olleissa muissa kirjoituksissa (erityisesti Sitran raportit 1998b ja 1998c) olen pyrkinyt osoittamaan, että tietoverkot tarjoavat historiallisesti merkittävän uuden välineen keskustelufoorumeille. Kyseessä on muutos, joka merkityksessään ohittaa kaikki viime vuosikymmenien siihen rinnastettavissa olevat innovaatiot. Nämä uudet foorumit on otettava tiedonvapauden edistämisen tarkoituksessa käyttöön.

Tietoverkoissa käytävän keskustelun on kohdistuttava vähäarvoisempien kysymysten ohella myös kaikkein vakaviimpiin yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Niistä käytävä keskustelu on osa demokratian syventämistä. Se on samalla demokratian koulu, joka karaisee osallistujiansa kansalaiskuntoisuutta. Keskusteluissa on pystyttävä ylittämään ahtaat epistemogisen hiustenhalkomisen rajat. Yhteiskunnallisten ongelmien ymmärtämisessä ja uudelleen käsitteellistämässä epistemologiset, moraaliset ja poliittiset näkökulmat limittyvät. Ehkä tässä on käsillä olevan työn tärkein johtopäätös.

English Summary

The aim of the research was to study the conditions and possibilities for civic discourse in the age of information networks. The research problem is multidisciplinary. It contains sub-problems that belong to the domains of moral philosophy, legal information theory, information studies and political theory.

By civic discourse, I refer in this study to wide-ranging public discussion of some significant social problem, the aim of which is to solve or at least to alleviate the problem. A graphic picture of the potential nature of the discussion I am referring to will be achieved by imagining the subject of the discussion to be the most difficult social problems that exist.

A topical example used here is mass unemployment. A good historical example, on the other hand, is the persecution of the Jews and the Holocaust in Germany in the thirties and forties. The latter example can be crystallised by asking the rhetorical question: Would the Holocaust have been avoided if the Jews had had access to a global Internet as we know it today? The question is, of course, without an answer, but asking the question is essential and illustrates the nature of my chosen approach.

Unemployment as a subject of discussion

Mass unemployment in Finland has become a permanent, extensive, and in many ways traumatic, problem. And as if that were not enough, the problem is aggravated by the rapid way in which, over the last few years, atypical modes of employment have become typical. Unemployment is also the most serious problem faced by the European Union and one for which there is no panacea. The problem seems to be virtually insoluble. Public discussion is clearly in need of new ideas. Perhaps we need a totally new way of seeing the causes of unemployment and how it can be solved.

In theory, it is possible that solving unemployment by means of economic competition is by nature a phenomenon like a treadmill itself, which can never actually be achieved. Philosophical and social discussion should help to make this situation visible. It should be possible to approach the problems of a work-based society like ours from the point of view of people's real possibilities, hopes and

needs. Hannah Arendt in her analysis of a person's active life, and in particular in her distinction between the labour necessary to stay alive, the work needed to produce necessary objects, and symbolic action, may help us to see more clearly the new society of work.

The present type of paid work or salaried employment is not the only possibility. So far, it represents a very short period in human history, and it is, at least in theory, possible that totally new systems of dividing labour and making a living will gradually have to be developed alongside it. The development of information technology has already, even in its short history, given rise to interesting new possibilities as well as resurrecting some old ideas that were considered dead. The production and distribution of free software is a good example of the possibilities of the kind of work that was traditionally done for the good of all, the old concept of helping out your neighbours, applied on a world-wide scale through the Internet.

Freedom of information and discussion fora

The points where civic discourse and legislation intersect can be roughly divided into three types. The first is the right to knowledge and it is evident in legislation to make civil records open to the people they concern, in intellectual rights, and in laws governing the saleability of information. The second concerns freedom of expression, which in legislation is basically limited to the law on freedom of speech. The third concerns discussion using the medium of information networks and the position of the citizen in such discussion. This perspective is hardly evident in legislation at all yet.

The legal right of access to information is limited to public documents, actions by the authorities and certain administrative matters related to the individual concerned. A general right to freedom of information which includes information about the market economy does not exist. There is not even any prospect of such a law, and this is a serious problem, since the private sector's share of all social functions is very large and growing continuously. Information about the markets is a blind spot in freedom of information, the ideological background of which is seeing information as a commodity that can be owned like any other.

In western democracies, at least superficially, there seems to be very extensive freedom of speech. The common understanding of the term is merely that the state does not check beforehand everything intended for publication. In the rapidly expanding age of the information society, this prohibition on censorship is not enough. Freedom of speech needs to be understood more widely. It should include non-interference and non-dominance. In other words, freedom of speech should be extended from a mere right in principle to real possibilities to make use of information networks.

In libraries, information networks have a consolidated position, particularly as aids in the professional work of librarians. The functions of libraries and the use of information networks are impinging on each other in a way that is also visible to users. Libraries are producing new material for information networks. Librarians reorganise the information in networks so that it forms easier entities for users to exploit. This rapidly developing and changing way of using information networks has begun to be designated “the virtual library”.

This exploitation of information networks in the work of libraries is a very natural development in the light of the history of libraries. The Indian librarian and researcher in library studies, S. R. Ranganathan, analysed in the 1930s the functions and development of libraries and devised five basic laws of librarianship; these are very applicable to virtual libraries. I have developed two laws to supplement those of Ranganathan; these concern the configuring of virtual libraries to meet the needs of personal use, and the possibility for citizens to add their own texts to virtual libraries maintained by themselves and others.

On the basis of Ranganathan’s laws and the two supplementary ones, it is possible to envisage for libraries new tasks appropriate to the age of information networks. Formulating these functions in turn realises the freedom of information aspects that have been neglected when legislation has concentrated on more urgent questions. Consideration of the new tasks of libraries also throws light on the practical difficulties of civic discourse and deepening democracy.

These new tasks can be grouped according to their subject matter into three sections: alternative literature (with small circulation), civic discourse and citizens’ publishing. (1) The significance of alternative literature, grey literature, is going to increase gradually as information network publishing grows. Desk-top-publishing and other more traditional, non-commercial publishing opportunities have very little chance to reach a larger audience without using information networks. The professional skills of librarians will still be necessary in tracing alternative literature and organising it as part of the rapidly expanding virtual libraries.

(2) Civic discourse is evident in libraries in the form of the need for more space. In their development plans, libraries have to take into account the provision of physical space (the spatial aspect) in order to promote the freedom of information that is linked to civic activity. This is particularly important in suburbs where the needs of civic discourse have been neglected either deliberately or as a result of faulty social planning. It is equally important, however, that libraries begin to offer network services (the spacial aspect) for the organisation of civic discourse. Discussions may at first mainly concern local issues for which the citizens of the community concerned will need the other services of libraries as well. Well-established civic discourse may be about any matter important to people.

(3) Exploitation of the publishing opportunities offered by libraries is important for the development of democracy and the realisation of a new mode of freedom of speech. The simplest form of citizens’ publishing is net messages that are disseminated through clubs and associations functioning in connection with

libraries. A more advanced form includes net publications that appear regularly; the library staff may be involved in editing these. The most demanding form is the publication of literature that takes a stand on certain issues, but which cannot find a publication forum with a small publisher, let alone a major one.

Moral foundations and democracy

The ethics of duty, or deontological ethics, is a widely studied branch of moral philosophy but on too abstract a level and in a way that is difficult to apply in practice. On the individual level, this abstraction level is evident in the way deontological ethics eschews psychological knowledge. This knowledge is linked to a person's ability to distinguish between morally significant issues and problems of mere social intercourse. It is a question of the role of feelings and emotions in the recognition of moral problems. On the level of societies, the abstraction is apparent in the way deontological ethics eschews sociological knowledge. This knowledge is linked with the justification of ethical norms and is thus a question of the grounds for the formation, functioning and cohesion of a social community, within which norms are generated and are valid.

The discourse ethic developed by Habermas aims to tie ethical norms to the real, practical discourse of justification and choice. The principles developed for this purpose, the principle of universalisation, the principle of discourse ethics, are, however, too demanding, and impossible to apply in practice. Habermas' way of dividing the area of moral action into practical, moral and ethical problems, which are separated from each other, is contradictory to reality. In practical situations, moral and ethical questions overlap in a way that Hegel referred to as dialectic.

MacIntyre divides the sources of moral actions into practically oriented virtues, narratives for the understanding of life and values transmitted by traditions. The application of these constitutes an entity that makes it possible to reconcile, on the one hand, personal moral consideration that supports the local community and, on the other hand, potentially public discussion of ethical norms regarding justification. This combination contains three elements. The first are communities that simultaneously demand from their members public discussion and support them in it. The second are the heroes of public discussion who embody the individual virtues of the age of information networks. The third are the new discussion fora of the information society, which transmit dissenting voices to those in the community who are listening for them.

The central problem of democracy is the limitedness of its influence. Decisions made in market forces are not subject to public criticism and cannot be influenced by democratic means. On the basis of sociological theory, a more complete and balanced model is needed for depicting the actions of modern society. In this model, society is the area of civic action and discourse situated between

the state and the market. To ensure its workability, more detailed knowledge is needed, particularly about the functioning of markets and, furthermore, about the expansion of economic democracy.

Republicanism and communitarism make concrete the emancipatory basic ideas of the theory of civil society. Republicanism seeks to make good the shortcomings of liberalism by emphasising the importance of activity and civic responsibility. Republicanism, like liberalism, accepts the idea of negative freedom but considers it insufficient. The interpretation of republicanism that includes a demand for positive freedom makes social participation a civic duty. The moral and social emphases contained in communitarism bring the obligations of positive freedom to the individual level. According to the Golden Rule of Etzioni, individual freedom is realised only within the values respected by that community.

The school for democracy and its most important manifestation is enlightened civic discourse. Discussion of serious social problems encounters, however, many problems. The discussion is in practice institutionalised as specialised discourses. In scientific circles, the focus is on epistemological questions, ethical/moral questions belong to religious territory, and changing the balance of power in the community is part of politics. The greatest social problems are not clearly divided into epistemological, moral and power questions. Problems contain all three dimensions. The isolation of discourses and the all-embracing nature of problems both make the citizen's participation in sensible discussion an almost insurmountable problem.

Summary and conclusions

From the point of view of legislation and discussion fora, the conclusions of this research can be summarised as follows. Legislation is by its very nature very permissive and permits much more far-reaching freedom of speech than is actually practised today. The opening of new discussion fora creates the conditions for more extensive freedom of speech. The expansion of the use of information networks and the development of virtual libraries could gradually change freedom of speech from a theoretical right to a real opportunity. Another aspect of freedom of information, freer access to information especially about the market economy, is, in contrast, an almost totally neglected area in legislation. In order to remedy the situation, a far-reaching and thorough change of attitudes may be needed.

From the point of view of moral philosophy and democracy theory, the conclusions can be summed up as follows. Discourse ethics offers the conditions for studying discussion aimed at a good ideal model. The model is, however, too abstract for practical application. Discussion of serious social problems does not progress according to the discourse ethics model from one level to the next. In practical discussion, epistemological, ethical and political viewpoints imbricate and affect each other. Of the theories that deal with the nature of democracy, the

theory of civil society, and the research on republicanism and communitarianism are important for the purposefulness of civic discourse. The theory of civil society draws attention in particular to the lack of economic democracy. The theory's emancipatory features are best implemented if citizens actively participate in the running of public affairs in the spirit of republicanism. The theory of communitarianism eventually brings community and communal responsibility to the level of feelings. Community requires bonds somewhat similar to the bonds of friendship to grow up between citizens.

Discussion that constitutes norms, or discourse ethical discussion, can be changed into civic discussion by making use of new discussion fora where "heroes of the information society" put forward exceptional views questioning the ethical norms transmitted by traditions which uphold the community and emphasise ethics of care. The significance of *the cunning of history* as understood in the Hegelian sense has not decreased in the slightest degree in the age of information networks. In established democratic conditions, it is no longer enough for an exceptional individual like Socrates or Jesus, by sacrificing himself, to change the course of history. What is needed is more a Foucaultian type of dissident, who approaches sceptically the marketed truths (including scientific "truths") that the political elite takes for granted.

From the point of view of psychology and sociology, civic discourse requires personal commitment that progresses and deepens step by step. The first and possibly the most important step in commitment is public declaration of one's own opinion. Fora used for civic discourse should support and encourage novice participants and writers in their first steps. Making public one's opinions often leads to their justification and defence. Defence of opinions may lead to being defeated in debate, but a citizen sure of his or her opinion will maintain that opinion and deepen the argumentation. Embarking on civic discourse requires initiative and often also moral courage. This does not come out of the blue. Nor do they spring from an abstract sense of duty. Embarking on discussion and publicly defending one's views are fruitful for society and the individual only with the support of society.

Public discussion that is also critical and faces up to difficulties, on the subject of ethical norms, their application, and above all, the problems and contradictions that arise on the level of moral consideration, binds together closely the discourse levels defined by discourse ethics. The isolation of the spheres of religion, science and art, which is said to be so important in the modernity, is somewhat questionable in the light of this. The separation of morality from science into a form of religious or alternative practices is certainly not an indication of great progress. This isolation is rather an indication that the history of ideas is heading for a dead end.

The results and conclusions of the research can be summarised in two final assertions. Both in this research and the background literature (in particular the reports 1998a and 1998b I made for SITRA), I have aimed to show that informa-

tion networks signify a new medium for discussion fora. The significance of this change surpasses all similar innovations of recent decades. These new fora have to be adopted in the interests of promoting freedom of information.

In addition to tackling trivial matters, the discussion in information networks should also face up to the major problems of society. Discussion of these matters is part of the deepening of democracy. At the same time, it is a school for democracy, which will make its participants fitter as citizens. The discussion needs to rise above epistemological hair-splitting. The epistemological, moral and political dimensions overlap in understanding and reprocessing social problems. This is perhaps the most important conclusion of this work.

Lähdeluetelo

- Annas, Julia (1995). *The Morality of Happiness*. New York: Oxford University Press.
- Arendt, Hannah (1977 [1961]). Truth and politics. In *Between Past and Future. Eight Exercises in Political Thought*, pages 227–264. Harmondsworth: Penguin Books.
- Arendt, Hannah (1978). *The Life of the Mind*. One-volume Edition. New York: Harcourt Brace & Company.
- Arendt, Hannah (1979 [1951]). *The Origins of Totalitarianism*. New edition with added prefaces. New York: Harcourt Brace & Company.
- Arendt, Hannah (1989). *Lectures on Kant's Political Philosophy*. Edited and with an Interpretative Essay by Ronald Beiner. Chicago: The University of Chicago Press.
- Arendt, Hannah (1989 [1958]). *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Arendt, Hannah (1994). *Essays in Understanding 1930–1954*. Edited by Jerome Kohn. New York: Harcourt Brace & Company.
- Atherton, Pauline A. (1973). *Putting Knowledge to Work. An American View of Ranganathan's Five Laws of Library Science*. Delhi: Vikas Publishing House.
- Avineri, Shlomo (1974). *Hegel's Theory on the Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bangemann, Martin et al. (1994). Report on Europe and the global information society. Recommendations of the high-level group on the information society to the Corfu European Council. *Bulletin of the European Union*, Supplement 2/94:5–39.
- Barber, Benjamin R. (1990). *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Berkeley, CA: University of California Press.

- Barber, Benjamin R. (1997). The new telecommunications technology: Endless frontier or the end of democracy? *Constellations*, 4(2):208–228.
- Barber, Benjamin R. (1998). *A Place for Us. How to Make Society Civil and Democracy Strong*. New York: Hill and Wang.
- Barnevik, Percy (1993). Apocalypse — but not just now. *Financial Times*, January 4:30.
- Baudrillard, Jean (1994). *Simulacra and Simulation*. Translated by Sheila Faria Glaser. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Bauman, Zygmunt (1989). *Legislators and Interpreters. On Modernity, Postmodernity and Intellectuals*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (1992). *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
- Bauman, Zygmunt (1993). *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell.
- Bawden, David & Rowlands, Ian (1999). Digital libraries: Assumptions and concepts. *Libri*, 49(4):181–191.
- Beck, Lewis White (1963). *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. Translated by Mark Ritter. London: Sage Publications.
- Becker, Theodore L. (1995). Etä-äänestämisestä teledemokratiaan. Kokemuksia USA:sta ja Kanadasta. Teoksessa Keskinen, Auli, toim., *Teledemokratia — tietoverkot ja yhteiskunta*, s. 42–50. Helsinki: Painatuskeskus.
- Bell, Daniel (1973). *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Benhabib, Seyla (1996). *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1994 [1966]). *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Suomentanut ja toimittanut Vesa Raiskila. Jälkisanat Tapio Aittola ja Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.
- Bergman, Ingmar (1987). *Laterna magica*. Suomentanut Heikki Eskelinen. Helsinki: Otava.
- Berlin, Isaiah (1969). *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.

- Birdsall, William F. (1994). *The Myth of the Electronic Library. Librarianship and Social Change in America*, volume 82 of *Contributions in Librarianship and Information Science*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Blum, Lawrence A. (1994). *Moral Preception and Particularity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1987). *Sosiologian kysymyksiä*. Suomentanut J. P. Roos. Tampere: Vastapaino.
- Brown, Shona L. & Eisenhardt, Kathleen M. (1998). *Competing on the Edge. Strategy as Structured Chaos*. Boston, Mass.: Harvard Business School Press.
- Buber, Martin (1993). *Minä ja sinä*. Suomentanut Jukka Pietilä. Porvoo: WSOY.
- Bush, Vannevar (1991). As we may think. In Nyce, James M. & Kahn, Paul, editors, *From Memex to Hypertext: Vannevar Bush and the Mind's Machine*, pages 85–110. San Diego, CA: Academic Press.
- Carey, James W. (1992). *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. New York: Routledge.
- Castells, Manuel (1996). *The Rise of the Network Society*, volume I of *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell.
- Cochrane, Pauline (Atherton) (1992). The influence of Ranganathan upon library and information science, library education, and me. In Sharma, Ravindra Nath, editor, *S. R. Ranganathan and the West*, pages 50–60. New Delhi: Sterling Publishers.
- Cohen, Jean L. & Arato, Andrew (1994). *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Cohen, Stephen S. & Zysman, John (1987). *Manufacturing Matters. The Myth of Postindustrial Economy*. New York: Basic Books.
- Cooke, Maeve (1994). *Language and Reason. A Study of Habermas's Pragmatics*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Council of Europe (1981). Recommendation No. R (81) 19 of the Committee of Ministers to Member States on *The Access to Information Held by Public Authorities*.
- De Grolier, Eric (1993). Plenary theme meeting, library and information policy perspectives. Library and information policy perspectives and Ranganathan's heritage. In Henry, Carol, editor, *IFLA Annual 1992. Proceedings of the*

58th General Conference. New Delhi 1992. Annual Reports, pages 35–45. International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA, K. G. Saur, München.

- Deleuze, Gilles (1992). *Autiomaan Kirjoituksia vuosilta 1967–1986*. Toimittaneet Jussi Kotkavirta, Keijo Rahkonen ja Jussi Vähämäki. Eurooppalaisia ajatte-
lijoita -sarja. Helsinki: Gaudeamus.
- d'Entrèves, Maurizio Passerin (1994). *The Political Philosophy of Hannah
Arendt*. London: Routledge.
- Drahos, Peter (1996). *A Philosophy of Intellectual Property*. Aldershot: Dart-
mouth.
- Dworkin, Ronald (1989). Commentary: Legal and ethical issues. In Weil, Vi-
vian & Snapper, John W., editors, *Owning Scientific and Technical Informa-
tion. Value and Ethical Issues*, pages 250–252. New Brunswick, N.J.: Rut-
gers University Press.
- Ekholm, Kai & Oesch, Klaus (1993). *Hypermedia. Opas hypertekstin ja hyper-
median käyttäjälle*. Helsinki: Otava.
- Eräsaari, Risto (1995). Refleksiivinen modernisaatio. *Tiede & Edistys*, 20(1):71–
76.
- Etzioni, Amitai (1996). *The New Golden Rule. Community and Morality in a
Democratic Society*. New York: Basic Books.
- Etzioni, Amitai, editor (1998). *The Essential Communitarian Reader*. Lanham,
Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- European Commission (1989). *Guidelines for Improving the Synergy between the
Public and Private Sectors in the Information Market*. Luxembourg.
- European Commission (1994). *Growth, Competitiveness, Employment. The Chal-
lenges and Ways forward into the 21st Century*. White Paper. Luxembourg.
- European Commission (1999a). *Amended proposal for a European Parliament
and Council directive on the harmonisation of certain aspects of copy-
right and related rights in the Information Society*. COM(1999) 250 final,
21.05.1999. Brussels.
- European Commission (1999b). *Public Sector Information: A Key Resource for
Europe*. Green Paper on Public Sector Information in the Information Soci-
ety. COM(1998) 585. Brussels.
- Fallows, James (1997). *Breaking the News. How the Media Undermine American
Democracy*. New York: Vintage Books.

- Foucault, Michel (1991). Governmentality. In Burchell, Graham, Gordon, Colin, & Miller, Peter, editors, *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, pages 87–104. Hemel Hempstead, England: Harvester Wheatsheaf.
- Freeman, Chris & Soete, Luc (1994). *Work for all or Mass Unemployment. Computerised Technical Change into the 21st Century*. London: Pinter.
- Gapen, D. Kaye (1993). The Virtual Library: Knowledge, Society, and the Librarian. In Saunders, Laverna M., editor, *The Virtual Library. Visions and Realities*, pages 1–14. Westport, CT: Meckler.
- Gibbons, Michael, Limoges, Camille, Nowotny, Helga, Schwartzman, Simon, Scott, Peter, & Trow, Martin (1994). *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage Publications.
- Gilligan, Carol (1993 [1982]). *In a Different Voice. Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Giner, Salvador (1995). Civil society and its future. In Hall, John A., editor, *Civil Society. Theory, History, Comparison*, pages 301–325. Cambridge: Polity Press.
- Glasser, Theodore L. & Craft, Stephanie (1997). Kansalaisjournalismi ja demokraattiset ideaalit. *Tiedotustutkimus*, 20(4):22–36.
- Habermas, Jürgen (1976). Tieto ja intressi. Suomentanut Paavo Löppönen. Teoksessa Tuomela, Raimo & Patoluoto, Ilkka, toim., *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet*, osa I, s. 118–141. Helsinki: Gaudeamus.
- Habermas, Jürgen (1979). *Communication and the Evolution of Society*. Translated by Thomas McCarthy. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1986). *Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society*. Translated by Thomas McCarthy, volume I. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1989a). *Theory of Communicative Action: The Critique of Functionalist Reason*. Translated by Thomas McCarthy, volume II. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1989b). Moderni — keskeneräinen projekti. Suomentanut Pertti Töttö. Teoksessa Kotkavirta, Jussi & Sironen, Esa, toim., *Moderni/Postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*, s. 95–113. Helsinki: Tutkijaliitto.

- Habermas, Jürgen (1989c). Moderni ja postmoderni arkkitehtuuri. Suomentanut Jussi Kotkavirta. Teoksessa Kotkavirta, Jussi & Sironen, Esa, toim., *Moderni/Postmoderni. Lähtökohtia keskusteluun*, s. 115–133. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Habermas, Jürgen (1990). Yliopiston idea — Oppimisprosesseja. Suomentanut Jussi Kotkavirta. Teoksessa Kantasalmi, Kari, toim., *Yliopiston ajatusta etsimässä*, s. 178–198. Helsinki: Gaudeamus.
- Habermas, Jürgen (1992). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Translated by Christian Lenhardt and Shierry Weber Nicholsen. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1994). *Järki ja kommunikaatio. Tekstejä 1981–1989*. Valinnut ja suomentanut Jussi Kotkavirta. Eurooppalaisia ajattelijoita -sarja. Helsinki: Gaudeamus, 2. uudistettu painos.
- Habermas, Jürgen (1995). *Justification and Application. Remarks on Discourse Ethics*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, Jürgen (1998). *On the Pragmatics of Communication*. Edited by Maeve Cooke. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hakala, Juha et al. (1997). *Kirjastojen tietotekninen tulevaisuuskenaario*. Kirjastojen skenaariotyöryhmä. Perusteksti liitteinen. Helsinki. [Teksti on julkaistu kirjana mutta se löytyy lisäksi myös verkko-osoitteesta: <http://linna.helsinki.fi/skenaario>].
- Hamelink, Cees J. (1994). *The Politics of World Communication. A Human Rights Perspective*. London: Sage Publications.
- Harris, Michael A. & Hannah, Stan A. (1993). *Into the Future: The Foundations of Library and Information Services in the Post-Industrial Era*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Harrison, Bennett (1994). *Lean and Mean. The Changing Landscape of Corporate Power in the Age of Flexibility*. New York: Basic Books.
- Hautamäki, Antti, toim. (1996). *Suomi teollisen ja tietoyhteiskunnan murroksessa. Tietoyhteiskunnan sosiaaliset ja yhteiskunnalliset vaikutukset*. SITRA 154. Helsinki: Suomen itsenäisyyden juhlarahasto.
- Hegel, G. W. F. (1994 [1820]). *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet*. Johdannon laatineet Juha Manninen ja Markus Wahlberg. Suomentanut ja selityksin varustanut Markus Wahlberg. Prometheus-sarja. Oulu: Kustannus Pohjoinen.

- Heinonen, Ari (1996). Journalistit sananvapauden portinvartijoina. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle, toim., *Sananvapaus*, s. 225–242. Porvoo: WSOY.
- Hekman, Susan J. (1995). *Moral Voices, Moral Selves. Carol Gilligan and Feminist Moral Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Held, David (1987). *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hellsten, Sirkku (1996). *Oikeutta ilman kohtuutta. Modernin oikeudenmukaisuuskäsityksen kritiikkiä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Honneth, Axel (1996). *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Translated by Joel Anderson. Cambridge: Polity Press.
- Huhtamo, Erkki, toim. (1995). *Virtuaalisuuden arkeologia. Virtuaalimatkaileijan uusi käsikirja*. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Taiteiden tiedekunta.
- Innis, Harold A. (1986 [1950]). *Empire and Communications*. Edited and with introduction by David Godfrey. Victoria/Toronto: Press Porcépic.
- Innis, Harold A. (1991 [1951]). *The Bias of Communication*. Introduction by Paul Heyer and David Crowley. Toronto: University of Toronto Press.
- Jonas, Hans (1984). *The Imperative of Responsibility. In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1994). *Joustavaan työaikaan vai työajan uusjakkoon?* Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko (1997). *Työn jakaminen — moraali, talous, politiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Kahin, Brian & Abbate, Janet, editors (1995). *Standards Policy for Information Infrastructure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kahin, Brian & Keller, James H., editors (1997). *Coordinating the Internet*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kahin, Brian & Nesson, Charles, editors (1997). *Borders in Cyberspace. Information Policy and the Global Information Infrastructure*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kahin, Brian & Wilson, Ernest, editors (1997). *National Information Infrastructure Initiatives. Vision and Policy Design*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kangas, Risto (1989). *Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria*. Helsinki: Tutkijaliitto.

- Kangas, Risto (1994). Jürgen Habermas ja modernin projektin puolustuksen vaikeus. Teoksessa Heiskala, Risto, toim., *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*, s. 192–222. Helsinki: Gaudeamus.
- Kasvio, Antti (1997). Finland's road to the Information Society. Paper prepared for the Information Society Working Group at Sosiologipäivät, Helsinki 20.–21.3.1997.
- Kasvio, Antti & Nieminen, Ari (1999). *Kilpailu työstä. Tutkimus globalisaatiosta, maailmanlaajuisesta työpaikkakilpailusta ja Suomen mahdollisuuksista*. Tampere: Tampere University Press.
- Kateb, George (1992). *The Inner Ocean. Individualism and Democratic Culture*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Keane, John (1991). *The Media and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Keane, John (1998). *Civil Society. Old Images, New Visions*. Cambridge: Polity Press.
- Keane, John, editor (1998 [1988]a). *Civil Society and the State. New European Perspectives*. London: University of Westminster Press.
- Keane, John (1998 [1988]b). *Democracy and Civil Society. On the Predicaments of European Socialism, the Prospects for Democracy, and the Problem of Controlling Social and Political Power*. London: University of Westminster Press, revised edition.
- Keskinen, Auli (1995). Johdatusta teledemokratiaan ja tietoverkkoihin. Teoksessa Keskinen, Auli, toim., *Teledemokratia — tietoverkot ja yhteiskunta*, s. 19–27. Helsinki: Painatuskeskus.
- Komiteanmietintö (1997). *Sananvapaustoimikunnan mietintö*. Komiteanmietintö 1997:3. Helsinki: Edita.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998). *Työtön. Tutkimus pitkäaikais-työttömien selviytymisestä*. Helsinki: Tammi.
- Koskinen, Lennart (1995). *Mikä on oikein? Etiikan käsikirja*. Suomentanut Torsti Lehtinen. Helsinki: Lasten keskus.
- Kuronen, Timo (1995). Euroopan tie tietoyhteiskuntaan. Bangemannin raportin esittely. *Tiedotustutkimus*, 18(1):26–36.
- Kuronen, Timo (1996). *Ranganathanin lait ja virtuaalikirjasto*. Finnish Information Studies 4, Tampere – Åbo – Oulu.

- Kuronen, Timo (1998a). *Hajautettu dokumenttien hallinta. Johdatus tekstin ja dokumenttien käsittelyyn tietoverkoissa*. Toinen painos. Oulun yliopiston kirjaston julkaisuja 41, Oulu.
- Kuronen, Timo (1998b). *Tietovarantojen hyödyntäminen ja demokratia*. Sitra 174. Helsinki: Suomen itsenäisyyden juhlarahasto.
- Kuronen, Timo (1998c). *Tietovarantojen hyödyntäminen ja demokratia. Esimerkkejä tiedon prosesseista*. Sitra 174. Helsinki: Suomen itsenäisyyden juhlarahasto.
- Kuronen, Timo & Pekkarinen, Päivi (1994). Equity and information. *Library Herald*, 32(1–2):1–13. [Printed in August 1996].
- Kuronen, Timo & Pekkarinen, Päivi (1996). Ranganathan's Five Laws of Library Science revisited. The challenge of the Virtual Library. *Herald of Library Science*, 35(1–2):3–17.
- Kuronen, Timo & Pekkarinen, Päivi (1999). Ranganathan revisited: a review article. *Journal of Librarianship and Information Science*, 31(1):45–48.
- Kusch, Martin (1993). *Tiedon kentät ja kerrostumat — Michel Foucault'n tieteen tutkimuksen lähtökohdat*. Prometheus-sarja. Oulu: Kustannus Pohjoinen.
- Lagerspetz, Eerik (1995). *The Opposite Mirrors. An Essay on the Conventionalist Theory of Institutions*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Levinas, Emmanuel (1985). *Ethics and Infinity. Conversations with Philippe Nemo*. Translated by Richard A. Cohen. Pittsburgh, PA: Duquesne University Press.
- Locke, John (1995 [1688]). *Tutkielma hallitusvallasta. Tutkimus poliittisen vallan oikeasta alkuperästä, laajuudesta ja tarkoituksesta*. Suomennos ja esipuhe Mikko Yrjönsuuri. Helsinki: Gaudeamus.
- Luhmann, Niklas (1990). *Essays on Self-Reference*. New York: Columbia University Press.
- MacIntyre, Alasdair (1985). *After Virtue. A Study in Moral Theory*. London: Duckworth, second edition.
- MacIntyre, Alasdair (1988). *Whose Justice? Which Rationality?* London: Duckworth.
- MacIntyre, Alasdair (1990). *Three Rival Versions of Moral Enquiry. Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition*. London: Duckworth.

- Manninen, Sami (1995). Perusoikeusuudistus ja uusi sananvapaussäännös. *Oikeus*, 24(4):361–371.
- Manninen, Sami (1996). Kirjoitusvapaus ja valtiopäiväjulkisuus. Vuoden 1766 painovapausasetuksen tarkastelua. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle, toim., *Sananvapaus*, s. 90–126. Porvoo: WSOY.
- Marx, Karl (1986). *Vuosien 1857–1858 taloudelliset käsikirjoitukset* (“Grundrisse”). Suomentanut Antero Tiusanen, osa 2. Moskova: Kustannusliike Progress.
- Maturana, Humberto R. (1981). Autopoiesis. In Zeleny, Milan, editor, *Autopoiesis. A Theory of Living Organization*, pages 21–33. New York: North Holland.
- May, Larry & Kohn, Jerome, editors (1996). *Hannah Arendt. Twenty Years Later*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- McCarthy, Thomas (1984). *The Critical Theory of Jürgen Habermas*. Cambridge: Polity Press.
- Michailakis, Dimitris (1995). Law as an autopoietic system. *Acta Sociologica. Journal of the Scandinavian Sociological Association*, 38(4):323–337.
- Mulhall, Stephen & Swift, Adam, editors (1996). *Liberals & Communitarians*. Oxford: Blackwell, second edition.
- Niemirepo, Marja-Liisa (1996). *Tieto- vai informaatioyhteiskuntaan? Kansalaisten tiedon saatavuuden ja tavoitettavuuden diskurssi valtiovarain- ja opetusministeriön tietoyhteiskuntaraporteissa*. Informaatiotutkimuksen laitos, Tampereen yliopisto. Julkaisematon pro gradu -tutkielma.
- Nurmi, Pekka (30.8.1994). Teettääkö valtio yksityisillä salaisia tutkimuksia? *Helsingin Sanomat*. (Haastattelu).
- Nurminen, Tuulikki (1997a). *Rakenteellinen kehittyminen ja tietoaineiston saatavuus korkeakoulukirjastossa. Ohjaus- ja rahoitusjärjestelmien vaikutukset julkisten kirjastopalveluiden saatavuuteen erityisesti Joensuun yliopistossa*. Yhteiskuntapolitiikan lisensiaattitutkielma, Joensuun yliopiston kirjasto, Joensuu.
- Nurminen, Tuulikki (1997b). Yliopistokirjastot tietoyhteiskuntahaasteiden edessä vähenevin aineistovarannoin. *Signum*, 30(7):135–140.
- Oesch, Klaus (1993). *Digitaalinen maailma*. Helsinki: Otava.

- Ogan, Christine (1993). Listserver communication during the Gulf War: What kind of medium is the electronic bulletin board? *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 37(2):177–196.
- Olson, Jr., Mancur (1968). *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. New York: Schocken Books.
- Paavonheimo, Jari (1999). Viimeiset siemenperunat — eli miten kokoelmien kävikään. *Kirjastolehti*, 92(6):12–15.
- Paine, Lynn Sharp (1997). Trade secrets and the justification of intellectual property: A comment on Hettinger. In Moore, Adam D., editor, *Intellectual Property. Moral, Legal, and International Dilemmas*, pages 39–56. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Palmer, Tom G. (1997). Intellectual property: A non-Posnerian law and economics approach. In Moore, Adam D., editor, *Intellectual Property. Moral, Legal, and International Dilemmas*, pages 179–224. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Palonen, Kari (1996). Retorinen käänne poliittisen ajattelun tutkimuksessa: Quentin Skinner, retoriikka ja käsitehistoria. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka, toim., *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*, s. 137–159. Tampere: Vastapaino.
- Palonen, Kari & Summa, Hilikka, toim. (1996). *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Tampere: Vastapaino.
- Patten, Alan (1996). The republican critique of liberalism. *British Journal of Political Science*, 26:25–44.
- Pettit, Philip (1997). *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*. Oxford: Clarendon Press.
- Pirttilä, Ilkka (1994). *Me ja maailman mallit. Tiedonsosiologian ydintä etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pitkin, Hanna Fenichel (1995). Conformism, housekeeping, and the attack of the Blob: The origins of Hannah Arendt's concept of social. In Honig, Bonnie, editor, *Feminist Interpretations of Hannah Arendt*, pages 51–81. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Pocock, J. G. A. (1975). *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Prins, J. E. J. et al. (1995). *Access to Public Sector Information*. Discussion paper. A study by Tilburg and Leiden Universities for the European Commission.

- Pulkkinen, Tuija (1996). Snellmanin perintö suomalaisessa sananvapaudessa. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle, toim., *Sananvapaus*, s. 194–209. Porvoo: WSOY.
- Pursiainen, Terho (1997). *Isänmaallisuus. Keskinäinen osakkuus ja kepeyden filosofia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Quéau, Philippe (1995). *Lumetodellisuus*. Suomentanut Osmo Pekonen. Helsinki: Art House.
- Ranganathan, S. R. (1963). *The Five Laws of Library Science*. Bombay: Asia Publishing House, second edition.
- Rasmussen, David M. (1990). *Reading Habermas*. Cambridge, Mass.: Basil Blackwell.
- Rawls, John (1972). *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Rehg, William (1994). *Insight and Solidarity. The Discourse Ethics of Jürgen Habermas*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Rifkin, Jeremy (1995). *The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: A. Jeremy P. Tarcher/Putnam Book.
- Rodgers, Daniel T. (1992). Republicanism: the career of a concept. *The Journal of American History*, 79:11–38.
- Roos, J. P. (1996). Yhteisöllisyys ja kommunitarismi. *Tiede & Edistys*, 21(1):45–49.
- Rousseau, Jean-Jacques (1998 [1918]). *Yhteiskuntasopimuksesta eli valtiotoikeuden johtavat aatteet*. Suomentanut ja johdannolla varustanut J.V. Lehtonen. Hämeenlinna: Karisto, neljäs painos. [Ranskankielinen alkuteos ilmestyi vuonna 1762].
- Rowlands, Ian & Bawden, David (1999). Digital libraries: A conceptual framework. *Libri*, 49(4):192–202.
- Sachs, Hiram (1995). Computer networks and the formation of public opinion: an ethnographic study. *Media, Culture & Society*, 17(1):81–99.
- Sandel, Michael J. (1982). *Liberalism and the Limits of Justice*. New York: Cambridge University Press.
- Sandel, Michael J. (1996). *Democracy's Discontent. America in Search of a Public Philosophy*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.

- Santalainen, Timo (1990). *Resurssijohtaminen. Visioista muutokseen ja tulokseen*. Ekonomia-sarja. Jyväskylä: Weilin+Göös.
- Sassi, Sinikka (1994). *Kolme näkökulmaa uuden viestintätekniiikan ymmärtämiseen*. Helsingin yliopisto. Julkaisematon lisenssiaatintyö.
- Satija, M. P. (1992). *S. R. Ranganathan and the Method of Science*. New Delhi: Aditya Prakashan.
- Satija, Mohinder Partap (1987). Sources of research on Ranganathan. *International Library Review*, 19(3):311–320.
- Savolainen, Reijo (1993). Elämäntapa, elämänhallinta ja tiedonhankinta. Arkielämän ei-ammattillisen tiedon hankinnan tutkimuksen viitekehyksen hahmotelua. Tutkimuksia 39, Tampereen yliopiston kirjastotieteen ja informatiikan laitos, Tampere.
- Savolainen, Reijo (1995). Tiedonhankinnan arkipäivää. Vertaileva tutkimus teollisuustyöntekijöiden ja opettajien arkielämän tiedonhankinnasta elämäntavan viitekehyksessä. Tutkimuksia 40, Tampereen yliopiston informaatiotutkimuksen laitos, Tampere.
- Savolainen, Reijo (1996). Suurajot vai surmanajot? *Tiedotustutkimus*, 19(4):48–65.
- Savolainen, Reijo (1998a). Tietoverkko kansalaisten arkikäytössä. Esimerkkinä Santa Monican PEN. Teoksessa Mälkiä, Matti & Tuomela, Jukka, toim., *Kansalaiset ja hallinto tietoyhteiskunnassa*. [Ilmestyy].
- Savolainen, Reijo (1998b). Tietoverkot kansalaisten käytössä. internet ja suomalaisen tietoyhteiskunnan arki. *Finnish Information Studies* 12, Tampere – Åbo – Oulu.
- Savolainen, Reijo (1999). Kokemuksia keskusteluryhmistä. Internetin keskusteluryhmät arkipäivän viestinnän ja tiedonhankinnan foorumeina. *Kirjastotiede ja informatiikka*, 18(1):12–22.
- Savolainen, Reijo & Anttiroiko, Ari-Veikko (1999). The communicative potentials and problems of teledemocracy. Publication Series 6, University of Tampere, Department of Local Government Studies, Tampere.
- Savolainen, Veli-Antti, Himanen, Pekka, et al. (1995). *Kohtaamisyhteiskunta. Kirja mahdollisuudesta*. Helsinki: Edita.
- Schor, Juliet B. (1992). *The Overworked American. The Unexpected Decline of Leisure*. New York: Basic Books.

- Seipel, Peter (1993). The Technology of insight: Computers and informed citizens. *Chicago-Kent Law Review*, 69(2):417–457. The Charles Green Lecture.
- Sievänen-Allen, Ritva (1978). *Johdatus kirjastotieteeseen ja informatiikkaan*. Helsinki: Otava.
- Skinner, Quentin (1978). *The Foundations of Modern Political Thought*. Two volumes. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Quentin (1990). The republican ideal of political liberty. In Bock, Gisela, Skinner, Quentin, & Viroli, Maurizio, editors, *Machiavelli and Republicanism*, pages 293–309. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suikkanen, Asko & Linnakangas, Ritva (1998). *Uusi työmarkkinajärjestys?* Sitra 182. Helsinki: Suomen itsenäisyyden juhlarahasto.
- Suikkanen, Asko, Linnakangas, Ritva, Kallinen, Sannamari, & Karjalainen, Anne (1998). *Palkkatyömarkkinat*. Julkaisuja 1998:9. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Tam, Henry (1998). *Communitarianism. A New Agenda for Politics and Citizenship*. Houndmills, Hampshire: MacMillan Press.
- Taylor, Charles (1977). *Hegel*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, Charles (1985a). What's wrong with negative liberty. In Taylor, Charles, *Philosophy and the Human Sciences*, volume 2 of *Philosophical Papers*, pages 211–229. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, Charles (1985b). *Human Agency and Language*, volume 1 of *Philosophical Papers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, Charles (1985c). *Philosophy and the Human Sciences*, volume 2 of *Philosophical Papers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, Charles (1989). *The Sources of the Self. The Making of Modern Identity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Taylor, Charles (1995a). Cross-purposes: The Liberal-communitarian debate. In Taylor, Charles, *Philosophical Arguments*, pages 181–203. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Taylor, Charles (1995b). *Philosophical Arguments*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tehrani, Majid (1990). *Technologies of Power. Information Machines and Democratic Prospects*. Norwood, N.J.: Ablex.

- Tronto, Joan C. (1993). *Moral Boundaries. A Political Argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge.
- Tuomala, Matti (1997). *Julkistalous*. Helsinki: Gaudeamus.
- U.S. Department of Commerce (1999). *Falling Through the Net: Defining the Digital Divide*. National Telecommunications and Information Administration (NTIA). [<http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/fttn99>].
- Valtiovarainministeriö (1997a). *Selvitys valtion maksuperustelain soveltamisen ongelmakohdista*. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 34/97, Helsinki.
- Valtiovarainministeriö (1997b). *Valtion tietosuoritteiden maksuperusteet*. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 10/97, Helsinki.
- Varis, Tapio (1995). *Tiedon ajan media. Mediavalmiudet ja viestintätaidot uusiutuvaassa viestintäkulttuurissa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Vetlesen, Arne Johan (1994). *Perception, Empathy, and Judgment. An Inquiry into the Preconditions of Moral Performance*. University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Viherä, Marja-Liisa (1999). *Ihminen tietoyhteiskunnassa. Kansalaisten viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana*. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja, Sarja A-1:1999.
- Vähätalo, Kari (1998). *Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Walzer, Michael (1983). *Spheres of Justice. A Defence of Pluralism and Equality*. Oxford: Blackwell.
- Wellmer, Albrecht (1993). *The Persistence of Modernity. Essays on Aesthetics, Ethics, and Postmodernism*. Translated by David Midgley. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- White, Stephen K. (1989). *The Recent Work of Jürgen Habermas. Reason, Justice and Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, Stephen K. (1997). Weak ontology and liberal political reflection. *Political Theory*, 25(4):502–523.
- Wiggershaus, Rolf (1994). *The Frankfurt School. Its History, Theories and Political Significance*. Translated by Michael Robertson. Cambridge: Polity Press.

- Wolfe, Alan (1989). *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Wood, Allen W. (1990). *Hegel's Ethical Thought*. New York: Cambridge University Press.
- von Wright, Georg Henrik (1993). *Minervan pöllö. Esseitä vuosilta 1987–1991*. Helsinki: Otava.